

✓NAS JEZIK

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XVII

PG

1224

AIN 37

5112

v. 19

БЕОГРАД, 1968—1969.

САДРЖАЈ

XVII књиге Нашег језика

	Страна
М. Адамовић, Турске позајмице неосманског порекла . . .	284 – 298.
Др Даринка Гортан-Премк, Приступ обради падежних синтагми у средњој школи	143 – 145.
Приступ обради падежних синтагми у средњој школи (наставак)	307 – 319.
И. Грицкат, Неколико ситнијих синтаксичких балканизама у српскохрватском језику	41 – 51.
П. А. Дмитријев, Јесу ли потребна ограничења?	23 – 40.
Б. Милановић, Род и број топонима Неменикуће . . .	198 – 206.
Велимир Михаиловић, „О кукову дне“ – Ad calendas gaecas	52 – 58.
Берислав М. Николић, Ка основама акцентуације севернијих млађих новоштокавских говора	59 – 82.
Ка основама акцентуације источнохерцеговачког дијалекта	155 – 169.
Милоје Р. Николић, Избор Александра Белића за академика	83 – 96.
Мирослав Б. Николић, О посесивном генитиву личних имена	264 – 283.
Мил. Павловић, Глагол стати и семантичка супротност уз инфинитив	10 – 22.
Покушај стварања нових термина из астронаутике	196 – 197.
З. Павловић-Стаменковић, Иницијалне консонантске групе у нашем књижевном језику	299 – 306.
М. Пешикан, Разликовање властитих и апелативних имена у топонимији	255 – 263.
Љубомир Поповић, Понављање речи ради стилског појачавања значења (наставиће се)	125 – 142.
Понављање речи ради стилског појачавања значења (свршетак)	231 – 246.
М. Стевановић, Употреба неких предлога са а на крају и без њега	1 – 9.
Научно дело Александра Белића	109 – 224.
Језик у дневној штампи	173 – 195.
Коректност језика је обавеза свих који пишу	247 – 256.
Др Егон Фекете, Оксврнавити, оскрнавити, оскрвнавити и слична лексичка образовања у нашем језику	207 – 230.
Језичке поуке	97 – 108.
	170 – 172.
	320 – 325.
Регистар	326 – 341.

УРЕБУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

НАШ ЈЕЗИК излази од почетка XIII књиге у пет годишњих свезака од најмање четири табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња претплата износи 10 дин.; цена поједином броју је 2 дин. Претплату сласти Институту за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35/I, на текући рачун број 608-3-133-10. Рукописе сласти Уређивачком одбору или дру Живојину Станојчићу, секретару одбора, Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35/I.

— Рукописи се не враћају —

WSJ

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

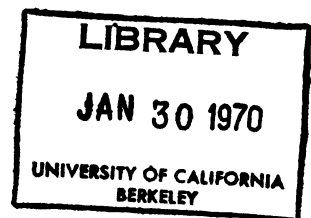
└ Nas jezik ┘

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XVII, св. 1—2.

БЕОГРАД, 1968.

САДРЖАЈ

	Стр.
1) М. Стевановић, Употреба неких предлога са <i>a</i> на крају и без њега	1— 9.
2) Мил. Павловић, Глагол <i>стајти</i> и семантичка супротност уз инфинитив	10 -- 22
3) П. А. Дмитријев, Јесу ли потребна ограничења?	23— 40.
4) И. Грицкат, Неколико ситнијих синтаксичких балканизама у српскохрватском језику	41— 51
5) Велимир Михаиловић, „О кукову дне“ — <i>Ad calendae graecas</i>	52— 58.
6) Берислав М. Николић, Ка основама акцентуације севернијих млађих новоштокавских говора	59— 82.
7) Милоје Р. Николић, Избор Александра Белића за академика	83— 96.
8) Језичке поуке	97—108.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД
1968.

Штампа : Издавачка установа „Научно дело“ — Београд, Вука Караџића 5.

НАШ ЈЕЗИК

УПОТРЕБА НЕКИХ ПРЕДЛОГА СА А НА КРАЈУ И БЕЗ ЊЕГА

Појава употребе двојаких облика понеких речи врло је обична у језику, у било којем језику, па и у српско-хрватском. И то не само у свакодневном говорном језику већ и у књижевном. Те двојакости могу бити различитог порекла, и оне се у језичким приручницима, у уџбеницима и у расправама о језику објашњавају, дакако — у првом реду ради тога да би се показала подједнака оправданост њихове књижевнојезичке употребе, односно већа вредност једног од тих облика од оног другог.

Врло су познати, између осталог, двојаки облици неких предлога, њихови облици без самогласника на крају и са самогласником *а* у том положају: *с* и *са*, *к* и *ка*, *кроз* и *кроза*, *низ* и *низа*, *уз* и *уза*, *па*, знатно *ређе*, и *нада*, *пода* и *преда*, поред неупоредиво чешћих: *над*, *под* и *пред*.

У језичкој струци образованијим људима познато је да се оба ова облика своде на некадашњи један, онај са самогласником на крају, и да тај самогласник није био овај данашњи глас *а*, већ други један нарочите врсте самогласник који се због знатне редуцираности звао полугласником и бележио се знаком *ъ*, односно знаком *ь*. А судбина је тога самогласника у српскохрватском језику била неједнака. У једним случајевима (када је био на крају слога, односно у отвореном слогу) он се сасвим губио, а у другим је (кад се налазио у затвореном слогу) прелазио у потпун глас *а*. И то је пре свега довело до два облика једне исте речи: до облика без тога самогласника и облика са њим. Овај се други облик добивао када се ранији глас налазио у одређеном поло-

жају, испред извесних сугласничких група, као у инструменталу личне заменице 1. л. ј. — *мног*. А када се полугласник губио, исти ови предлози остајали су, дакле, без икаквог самогласника на крају, као у примерима: *с тсбом, с друштвом, с браћом, над њим, пред њим, под свим, пред другим*. Али иако је од природе непосредно следећих сугласничких скупова и овде некад зависило чување облика предлога са самогласником *а* на крају, и иако је чување тзв. непостојаног *а* (тим именом се у учењу о језику зове самогласник *а* ове природе) у случајевима с облицима неких других речи (именица, придева, па често и у префиксима сложених глагола) зависио од међусугласничког положаја, наведени предлози се употребљавају са *а* на крају или без њега условљени таквим положајем — једино у наведеним случајевима. Предлог *са*, дакле, са *а* на крају искључиво — с инструменталом заменице 1. л. ј. *мног*, у облику *са мног* (никад *с мног*). А тако се исто само са *а* на крају употребљавају с тим обликом и предлози *над, под* и *пред*: *нада мног, пода мног* и *преда мног*. И то последња три предлога у овоме облику, са *а* на крају, поред једног посебног, о коме ће ниже бити речи, једино у овоме случају.

У другим случајевима, а наиме ван везе предлога: *с(а), над(а), под(а)* и *пред(а)* с обликом инструментала јединине личне заменице — групе сугласника иза њих не условљавају предлог у облику са самогласником *а* на крају, него је, како смо рекли у I књ. Савременог језика (стр. 143), обичније, овде додајемо — неупоредиво обичније, „*с браћом* (него *са браћом*), *с птицама* (него *са птицама*)”. А ни ван овога случаја није свакад свеједно да ли ће се предлог *са*, као и други пеки предлози, употребити у овоме, тј. у облику са самогласником *а* на крају, или у облику без њега. Употребу облика овога предлога са самогласником *а* условљава почетни самогласник речи испред чијих одговарајућих облика тај предлог долази. Одређено речено, предлог *с(а)* доследно се употребљава у облику са *а* на крају, испред облика инструментала и генитива речи које почињу истим, тј. сугласником *с*, или сличним сугласницима: *ш, ж* и *з*: *са сином, са сестром, са свима, са својима, са сваким, са шеширом, са штапом,*

са штале, са школе, са жељом, са жалошћу, са Жљеба, са занатом, са земље, са звона итд. (То исто углавном имамо и у префиксима сложених глагола: *састати се, сасути, саши-ти,, сажалевати, сазнати* и сл.).

У вези са овим, потребно је истаћи да настојања неких граматичара (мада ни једна од познатијих наших школских граматика у вези с овим проблемом није тако догматична) за даљим ограничењем слободe у употреби једног или другог облика предлога *c(a)* — с обзиром на језичку праксу, па ни иначе, немају никаквог оправдања. Та су настојања, истина, врло документовано обезвређена расправом А. Белића под насловом *О писању с и са у нашем језику*, (објављеном у Јужнословенском филологу књ. VIII, стр. 142), где се на примерима из језика већег броја писаца јасно показује да је употреба облика предлога *са*, у овоме, дакле, облику доследна једино у два мало пре означена случаја, а у свим другим случајевима изговара се и пише *с* или *са*. И према томе је давање макаквих упутстава за преимућство једног облика овога предлога у вези с било којим другим моментом и излишно и неоправдано. Па ипак се и после појаве Белићеве расправе, ту недавно (види, поред осталог, расправу *Prijedlog s i njegovi likovi sa i su* у загребачком *Jeziku* III, 83—88) бранило друкчије мишљење, према коме се на основу појединачних примера посебне врсте, као што су: *с ким си, онакви си* (а не: *са киме си, онакви си*), *збрда-здола* (а не *са брда и са дола*) и њима слични, — дају чак и одређена правила за употребу једног лика овога предлога у једним, а другога у другим случајевима.

Ми се с писцем ове расправе (Ј. Табаком) можемо сложити да се доиста не говори *са брда са дола* него *збрда-здола*, да је сасвим уобичајено *с ким си, онакви си; а са киме си, онакви си* — врло необично звучи. Али скрећемо пажњу на то да су ово стајаћи изрази, језички клишеи, тако рећи, у којима је уобичајен кад овај а кад онај облик, и да се на основу њих не могу утврђивати општејезичке законитости, осим ове наравно која се садржи у самој нашој констатацији, нити је оно што у таквим изразима имамо могуће ни допуштено преносити на цео језик.

С аутором расправе ћемо се сложити да се узима предлог *са*, у овоме његову лику мислимо, када се он каквим уметнутим делом раставља од облика на који се односи, као у примерима типа: *Јуче сам разговарао са — немојте се зачудити — једним Лапонцем. — Пролазили смо десеторица са, нећете веровати, килограмом хлеба дневно.*

А он скоро сасвим није у праву кад каже да се пише *са*, а не *с*, између осталог „испред несклоњивих ријечи“ (обухватајући тим и оно што говори о бројевима) „на пр. поздрављам те *са довиђења*; кратицу за килограм означајемо *са kg*; подијелите *са три* на помножите *са четири*“. Поготову се у свим наведеним примерима, а и у њима сличним, поред *са* употребљава овај предлог и у облику без *а* на крају, и не може се, више тврдити да је необично: *Поздрављам те с довиђења*; кратицу за килограм означајемо *с kg*; подијелите *с три*, на помножите *с четири*. — Једино испред речи од једног гласа, и то нарочито ако је то самогласник, изговарамо и пишемо *са*, а не *с*: завршава се *са а* или: завршава се *са о*; тако и: слаже се *са с*, али поред слаже се *са ка* могло би још да се каже и: *Слаже се с к*, мада овако није zgodно написати, већ је ипак боље писати — *са к*, а боље је, дакако, и говорити овако како смо написали. Исто је тако исправно писати: *литар се означава са l*, па, наравно, тако треба и говорити.

Од свих сугласничких скупова испред којих по мишљењу Ј. Табака није zgodно изговарати и писати предлог *с* у овоме облику као такав се може сматрати гласовни скуп *кс*. И редовно се намеће изговор: *са Ксенијом*, *са Ксавером*, *са Ксантином*, *са ксерокса*, *са ксилографа*, зато што је, тако рећи, немогућ изговор сугласничког скупа од два сугласника *с* на тако блиском одстојању, где се између њих налази само сугласник *к*, с артикулацијом на сасвим супротној страни говорног апарата. Дакако, и писати треба једино тако како се изговара. Сасвим друкчије ствар стоји са осталим сугласничким скуповима, чак и са онима у којима је сугласник *с* или неки други њему слични сугласник на јед-

наком одстојању од гласа *c* у функцији непосредно претходног предлога. И ни по чему не смета кад чујемо да се изговара или срећемо написано: *с психологијом*, нпр., *с псовком*, *с пшеницом*, *с пчелама*, а поготову није ниобично: *с бдјења*, *с птицом*, *с цвијећем*, *с ткачем*, *с тканином*, *с тмастим облацима*, *с тмином* и сл.

Не може се прихватити ни мишљење (опет истог аутора) према коме је једино исправно говорити и писати *са* испред једносложних облика речи као *са дна* и *са гла*, јер се у свакодневној језичкој пракси срећемо и *с дна* и *с гла*, као и *с два* и *с три*.

Оно што је Т. Маретић у својој Граматици (II-ог издања од 1931) препоручио као оправданије, не може се сматрати чврстим правилом, јер он каже само да се „*са* мјесто *с* узима врло радо”. Али не тврди и да се *с* не среће у таквим случајевима, нити Маретићево „узима се врло радо” значи ишта више него да је казано: обично се или често се узима. И сасвим је погрешно схватити то као да је речено по правилу се употребљава, јер су неизбројиви примери где се изговара и пише предлог *с* у овоме облику и испред речи *с* два сугласника и испред бројева, тако да их уопште није потребно наводити. Биће довољно истакнути да у примерима: *Млађи од Миленка с две*, *а старији од мене с четири године* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 118) и ... *Нису гласали с двама куглицама* (Народна скупштина 1890, 445) облик предлога није необичнији него у реченицама: *Стојала је упрегнута руска тројка, запрегнута са три ватрена мркова* (П. Тодоровић, Дела I, 213), *Др Дилон који влада са тридесет* језика (XX век књ. 1, стр. 310) и њима сличним. И ако би се из одређене језичке грађе узели примери *с* нашим предлогом у једном и другом облику, — ми не можемо рећи у коме од њих би се нашло да је он у тим положајима фреквентнији. А да о другим случајевима и не говоримо.

Истини за вољу, треба рећи да ни писац цитиране расправе у *Jeziku*, којом настоји утврдити одређена правила када треба писати *са* а када *с* и каже да се осим у случајевима које је он означио не употребљава предлог *с* са са-

могласником *a*, — не спори ни његову употребу у овоме другом облику у било којој међугласовној позицији када то потребе стиха захтевају у поезији. Он штавише, додаје: „и прозни ће га писац (мисли лик *ca*) употребити где му је потребно са стилистичких разлога” (стр. 87). Само к томе треба додати да то нису ограничени случајеви, како се то, чини нам се, жели представити, него је употреба једног или другог лика овога предлога карактеристика стила појединих писаца или стилова појединих културних средина. Ово прво је недавно, управо на овоме месту, сасвим јасно показано на материјалу из језика два врло позната писца из београдске културне средине, од којих један претежно употребљава облик предлога *ca*, и без обзира на то у коме се међугласовном положају он налази, а други претежно облик *c'*. Ми смо такође, и такође у овоме часопису, нешто раније¹ истакли изузетно честу употребу нашег предлога у облику *ci* у стилу једног од свакако најзначајнијих наших књижевника из ове средине. И то смо, и сада држимо, с правом означили као једну од стилских карактеристика ритамске стране језика овога писца, која је врло танана, неухватљива, тако рећи, али несумњива. На томе смо месту указали и на упадљиво већу распрострањеност лика овога предлога с непостојаним *a* у културним центрима на истоку, него код хрватских писаца. Али смо примерима из неколико врло значајних књижевника с те стране показали како и код хрватских писаца често, па гдекад и врло често, срећемо предлог *ca* и у положају испред било којег сугласника, као и испред самогласника (в. примере дате у књ. XIV Нашег језика, стр. 215—216) — и поред тога што се на тој страни од кодификатора језика каткад скретала пажња на исправнију употребу предлога *c* у овоме облику, без непостојаног *a* дакле — у свим осим у означеним случајевима. А ово је у тој културној средини и у овоме и у другим сличним случајевима имало, још колико, утицаја на преовлађивање једне од двеју напоредних језичких особина над другом.

¹ Види Ж. Станојчић, *О двојаком облику предлога у секвенци c/ca + надежни облик* (Наш језик, књ. XV, 257—287).

² Књ. XIV, стр. 215.

По једноставности искључиве употребе с непостојаним *a*, међу свим овим предлозима издваја се предлог *k*; *ka* се, наиме, а не *k* доследно употребљава испред облика речи које почињу овим или њему сличним сугласником, *ka* *кући*, *ka* *камену*, *ka* *Крушевцу*, *ka* *клубу*, *ka* *граду*, *ka* *горњем крају*, *ka* *глави*, *ka* *Гласинцу* итд.

Али је и поводом употребе облика овог предлога потребно рећи како једни схватају да је гласу *k* сродан и глас *x*, па изводе закључак (То смо и ми сами учинили у I књ. првог издања Савременог српскохрватског језика, 143) да се и испред облика (датива) речи које почињу сугласником *x* редовно изговара и пише *ka*: *ka* *храсту*, *ka* *хладу* итд. Међутим, у говорној пракси срећемо се и с примерима употребе датива речи са сугласником *x* на почетку, као у примерима *k* *храстићу*, *k* *Харкову*, *k* *хавелоку* (*Пружи руку k хавелоку да га узме*). А то нам говори да у овоме случају није мање обична употреба тога предлога у облику без самогласника *a* на крају, што је разумљиво из два разлога, пре свега, што се у многим срединама где се говори нашим језиком сугласник *x* не изговара, па је сасвим јасно што се онда предлог *k* употребљава у овоме своме облику и што му се обично непостојано *a* не додаје ни када се одговарајућа реч изговори са сугласником *x*. А осим тога, ни сродност сугласника *k* и *x* није тако велика као што је, нпр., сродност сугласника *s* и *z*, јер је сугласник *k* праскави сугласник, а *x* је фрикативно. И то омогућава њихов изговор у непосредном суседству.

Уосталом, ми још од Вука Карацића у правопису не третирамо сличне сугласнике у непосредном суседству када припадају двома речима као када су у истој речи један до другог. У првоме случају пишемо и један и други глас тамо где им је место, а у другоме долази до њихове асимилације, па и до нестајања једног од њих. Ти се процеси тако врше у изговору, па се, с разлогом, у фонетском правопису, њихови резултати преносе и у писану реч. Зато је сасвим разумљиво што код многих наших писаца и у дневној штампи, и насупрот правилима које прописују скоро сви наши језични приручници, поједине предлоге који се употребљавају и у

облику с непостојаним *a* и без њега — срећемо у овом другом облику и испред облика речи које почињу завршном сугласнику предлога сличним гласовима. Само међу примерима које за поједина значења наводимо у својој Синтакси (Савремени српскохрватски језик II, стр. 384—388) налазимо: *Кроз спољне преврате у врховној власти пренашали су и наслеђивали* (Ст. Новаковић, Глас САН XXIV, 7). — *Дубровник је кроз своје поклисаре... умιο побити млетачку дипломатију* (Л. Војновић, Дубровник, 156). — *Ништа не каза о стварима што је дознао кроз својега човјека* (С. Батушић, Аргонаути, 386). — *Кроз слику уметник открива парченце света* (Радна школа 1925, 26, 48). — *Кроз жену и предмете који је окружују гледа у далеки свет својих маштања* (Наша књижевност II, 1946, 16). — *Кроз своје представнике на конгресу говорио је сав организовани пролетаријат* (Архив КПЈ 3, 55). — *Да сахрани младост своју како је сама кроз сузе говорила* (Б. Машић, Директор Прокић, 192). — *Кроз смех лије своје сузе* (В. Јовановић, Из брачног живота, 350). — *Често ми кроз срце пролеће нека туга* (М. Цветић, Тодор од Сталаћа, 116). — *Кроз село се брзо ширио глас* (Б. Ђопић, Изабране приповијетке, 59). — *Приљубљује (се) уз сеновије и новије проблеме* (М. Крлежа, Република 1959, 2—3, 3). — *Те пристану уз супарника му* (Б. Петрановић, Богумили, 119). — *Уз суре камене зидове пјенило се море* (П. Шегедин, Прича. Хрватска проза II, 401). Иако бисмо овде могли исписати нешто већи број примера из исте књиге с предлозима *кроз*, *низ* и *уз* у облику са непостојаним *a* испред гласова сличних завршном сугласнику краћег облика тих предлога, — ми немамо права спорити исправност писања предлога *кроз*, *низ* и *уз* ни у овоме, тј. у облику без непостојаног *a* на крају, тим пре што се томе не противи општи принцип непримењивања закона о асимилацијама и упрошћавању сродних сугласника у међусобном додиру међу речима. И највише што се може констатовати то је напоредна употреба облика ова три предлога у облицима с непостојаним *a* и без њега испред облика (акузатива) речи с којима се употребљава уколико те речи по-

чињу завршном сугласнику тих предлога сродним сугласником. Тачније речено, *a* ће се на крају писати када се изговара, као што не треба да га пише онај што га не употребљава у изговору.

А без обзира на то да ли следећа реч почиње сличним или и самим завршним сугласником предлога *над*, *под* и *пред*, они се пишу само у томе облику (пише се само: *Дође пред дућан*, *Над твоју земљу надвијају се црни облаци*, *Увуче се под таван*, иако се изговара само један детал). И према Његошеву стиху: *Нада мно м је небо затворено* (који се пише како се изговара) — пише се само: *Над тобом је небо затворено* (мада се *д* уопште не чује у изговору). И ова се три предлога са *a* на крају изговарају и пишу редовно испред облика инструментала заменице I. лица *j*., како је то на почетку овог чланка већ казано. А осим у томе случају још једино уз енклитичне облике акузатива свих личних заменица, оне, наравно, такве облике уз које је могућа употреба предлога: *нада те*, *преда ме*, *пода се*, *пода њ*, *преда њ*. То су, како видимо, исти енклитички облици акузатива личних заменица уз које се у облику с непостојаним *a* употребљавају и предлози *кроз*, *низ* и *уз*: *кроза те*, *уза се*, *низа ме*, *кроза њ*, *уза њ*, *низа њ*. Али то ни, једно ни друго, није ни спорно ни непознато, него се констатује и у више познатих приручника српскохрватског језика.

М. Стевановић

ГЛАГОЛ СТАТИ И СЕМАНТИЧКА СУПРОТНОСТ УЗ ИНФИНИТИВ

I

Глагол *стати* показује диференцирање значења у највећем степену. То је приказано у *Rječniku Југосл. академије знаности и умјетности* као тростепено груписање и разграничавање значења, као комплекс семантичких померања и одступања. Ипак, иако је ту чланак посвећен овоме глаголу веома обиман, у њему нису у свему приказане нијансе семантичког рељефа онако како би одговарало семантичкој динамици укрштања и девијација. Под разним основним семантичким гранама налазе се сличне семантичке вредности. Али је углавном добро одвојено значење „почети” (књ. XVI, с. 457, под *кк*). Ово значење није потпуно издвојено према осталим значењима самом структуром чланка, а тај се одељак у битности супроставља свима осталим значењима. У основи перфективан глагол „стати” супроставља се глаголу „стајати” — „стојати”, и означава завршност, а томе је потпуно супротна семантичка вредност „почети”, каква изразито одговара нијансама фр. „*se mettre à faire quelque chose*”, „*être sur le point de...*”

Такво значење, одређивање почетка неке активности је изразита појава у свакодневном говору, и нормално је пре свега размотрити синхронично стање у савременом језичком осећању, да би се могао решити сам основни проблем у принципу, а затим да би се могли разјаснити и постанак и устаљивање те категорије.

Сам принцип функционалне супротности у језику, као *contradictio in adjecto*, констатовао сам (на другоме месту, у штампи) поводом ефекта у негацији. Веома интезивна емоционалност, обично уз чуђење или протест, поништава ефекат знака негације, односно оспорава афирмацију интелектуалних, мирних говорних формулација. Примери „Нисам ли вам то рекао”, односно „Зар вам нисам то рекао” значе „Ја сам вам то рекао”; обратно — негирање „Ја вам то нисам рекао” под притиском емоционалног ефекта јавља се у формули „Ја вама то рекао?!”, односно „Зар сам ја то вама рекао?!”

Једна иста вредност не може сама себи бити супротна без специфичног знака супротности. Сама опозитност става и управо супротност уопште, морају бити условљене нечим у психолошком процесу говорнога тока. Према томе, завршност кретања *Ст а д е пошто је рекао своје мишљење*, налази се у потпуној супротности према формули *Ст а д е нам говорити о својим утисцима*, али без икаквог формалног језичког знака опозитности. Без језичког адверзативног средства, опозитност, дакле, мора бити условљена на други начин, и одговор треба тражити у ставу, ситуацији, анализи условљености у говорном току.

II

Семантичка структура глагола „стати” по Вуку Караџићу (Рјечник), према основном значењу „*stehen bleiben, consisto*”, и према другоме „стати на што” „*treten, insisto*”, има треће значење „стати коме на пут”, „*in dem Weg treten, impedio*” и шесто, које има неколико нијанси, са семантичком вредношћу почетка. С једне стране имамо застој, завршетак односно ефекат завршетка (*стати коме на ногу, на жуљ*); с друге стране имамо — не сâм почетак, него индикацију почетка неког другог активитета. Ово значење (под 6) Караџић тумачи као „*es zustand, begann*”, а упућује на „почети”, везујући га и са неким другим, мање карактеристичним глаголима (*закупити 3, окренути 3, отиснути 5, отићи*

2, *отрнути* 6, *узети* 5). Овде је значајно то што Караџић не везује значење само за инфинитив, односно за конструкцију са „да”, већ под истим бројем даје и израз *стаде га вика*, а *Речник* Ристића и Канрге наводи тај израз у варијанти *стаде га дрека*, и то као посебно значење (16). Али је корисно навести да тај речник показује као значење 10 — „стани, нисмо се тако погодили”, а ту би тек био прави опозитни однос према значењу *стати* „почети”.

У *Рјечнику* JAZU значење „почетка” везано је само за примере с инфинитивом.

Прву групу таквих примера чине глаголи личног односа типа *d i s c e n d i — s e n t i e n d i*. Према примеру који указује на почетак *з а п а ж а њ а* („*slišati*”):

- *Mnim da zmiје svim milosne,*
kada moj plač slišat stanu,
vrće [vrć će] čemer moj na stranu (Bobaljević, 223);
- Ако ме ни тада не станете слушати (Мојс. 3. 26, 28);
- Кад се дречиш и станеш слушати глас (Мојс. Б. 30, 8).

У неколико примера налазимо почетак изражавања *ути-ска г л а с о м*:

- Исцјели га, да ниједи *стаде* говорити (Мат. 12, 22);
- Тешко вама, кад стану сви добро говорити за вама (Лука, 6, 26);
- И *стадоше* се веселити (Лука, 15, 24);
- И повикавши народ *стаде* чекати Мар. 15, 8);
- *Стадоше* викати иза гласа (Jos. 18, 28);
- *Стадоше* пророковати (Jos. 18, 29);
- *Стадоше* им се ругати (Jos. 18, 28);
- *Стаде* иза гласа плакати (Исав. Дан. 1. Мојс. 27, 28);
- Кад их станеш бројити (Мојс. 2, 30, 12).
- *Стаде* мрзити на њ (Мојс. 1, 37, 4).

Најзад ту су и примери који указују на почетак и других врста активности:

- *фиг.* Кад станете од тог стабла јисти,
очи ће се ваше отворити (Рељковић, Сатир 31);
- Тако ће бит и у твојој кући,
ако стане сватко себи вући (ib. 148);

- Ако се не умирите и станете унапредак живљети по мојој вољи, ја ћу на вас дићи војску (Вук.—Дан. 3, 133);
- Стаде опет гријешити (Мојс. 2, 9, 34);
- Кад станем убијати (ib. 2, 12, 13);
- Изведоше га из града, стадоше га засипати камењем (Дј. ап. 7, 58);
- Кад оставите Господа и станете служити туђим боговима (Ис. Нав. 24, 20);
- Кад станеш косу гојити,
и чисти бисер низати,
онда ћеш моћи чувати (Н. П. Вук 5, 1899, 40).

Ови примери нам показују да се глагол *стати*, глагол тренутно испољеног стања, јавља скоро искључиво у облицима историјског презента — *стане* и аориста — *стаде*, *стадоше*. Облици 1—2 л. ј. и мн. — *станем*, *станеш*, *стадох*, (ти) *стаде* и *стадосмо*, *стадосте* се не јављају, а то показује несумњиво да ту није условљеност директном комуникативношћу, него да је управо глагол ситуационог усмеравања ка непосредној будућности. Ову прецизнију класификацију било је неопходно уочити, јер је дефиниција по *RJAK* шира а тиме мање прецизна („служи за описивање неких глаголских облика, особито футура I и II”). Облик 1 л. ј. *станем*, *стадох* у овим се примерима не јавља, али је он виртуелно присутан у језичком осећању, свакако условљен појачаном изражајношћу констатације: нпр. *Стадох да убеђивати да остане*.

Анализа оваквих примера наводи на још један закључак, који се односи на потребу да се уочи диференцирање односа *стане*: *стаде*. С једне стране је тип *стане говорити* као укључивање у везу са непосредно предстојећим говором (директно условљена будућност). С друге стране тип *стаде говорити* указује на релативни футурски (настављачки) однос условљен ситуацијом аориста.

Међутим из ових примера још се не види објашњење основног проблема *завршност*: *почетак*, мада нам Караџићево груписање значења указује пут на коме ће се моћи сагледати решење.

III

Да би се могао објаснити унутрашњи ситуациони опозитум базе *sta*, потребно је допунити оријентацију. Треба пре свега показати да ли је таква појава карактеристична за словенске језике, или има шири, општелингвистички карактер.

Према р. *стать: стану* (*Dictionnaire abrégé des six langues slavs*) имамо б. *намѣстевам се; ставам, станвам, бивам; начекавам; спирам се, стоја; с. стати, постати, почети; стати, уставити се; ч. stanouti, postaviti se, začiti, počiti, zastaviti se; stanouti, ustati, п. stanąć, być (będe), zacząć, ustać. — Интерференције, које нам у општем смислу потврђују основни речници словенских језика, изражене су и у наведеним значењима француског и немачког језика. Међутим, овакве интерференције изразитије потврђује руски језик конструкцијом *Он стал работать* (Толстой; cf. Ушаков). Ни у руском језику ова особина није добила маха, управо због више изведеница од базе **čep-* које су ближе општем значењу, док је нпр. сх. *начети* специфицирано својим сематичким језгром у правцу „почети сећи хлеб” и сл., и фиг. *начео је то питање* (тј. почео дискусију о...”). Словеначки пак језик (Pleteršnik) под 3 даје значење *vstati* (Valj.), *vstati se*, а то ће бити врло корисно у даљем току дискусије.*

Све ово показује да семантички унутрашњи опозитум базе **sta* није непознат словенском језичком типу, али да у словенским језицима није постао заједничком карактеристиком. Стога у самој овој појави треба идентификовати општелингвистички семантички процес, утврдити психолошку језичку страну његове условљености, а затим потражити објашњење факту што је управо у српскохрватском језику та појава добила широке размере, може се чак рећи узела много маха.

У овој анализи, којој желим да очувам конкретан карактер, тежиште треба поставити на семантичке вредности *sta* у латинском језику, у вези са етимолошким процесима немачког језика.

У немачком језику су специфицирана значења *stehen* и (*sich*) *stellen* (Kluge-Götz, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*) као „стати”, и „приправити нешто” односно „приправити се за нешто”.

У латинском језику су та два значења диференцирана унутрашњом семантичком поларизацијом, а то значи у опсегу структуре облика исте лексеме.

У великом речнику Латинског језика семантичког карактера (Quichcrat—Chatelain), са врло богатом грађом, истичу се као значења: зауставити се — остати на месту („*s'arrêter, ne pas s'avancer plus loin, être stationnaire*”) и бити усправан, истакнут („*rester debout être proéminent*). У свом етимолошком речнику латинскога језика Ernou-Meillet своде значење **sta* на два типа: 1. бити усправан („*être debout*” *opposé à sedeō, jaceō, cadō*; „*être dressé*”); 2. имати чврст став („*demeurer ferme*”, „*tenir*” milit. „*in acie*”).

Са инволвираним значењима трајања и свршености, латински глагол *stare* подразумева у себи односе сх. „стајати”, „стати”. Нијанса свршености је у ствари завршетак кретања: „застати”, а то подразумева „усправан став”. Али у динамици живота, а тиме и језичких изражајности, застој је припрема за нови однос. Застој је уводни момент у „стајање”, али је и предуслов за даљу предвиђену активност или непредвиђену ситуацију. У првом случају *stasto*, претпоставља увод у кретање, отпочињање нечега, и семантички се лако идентификује са глаголом „почети”, „*anfangen, beginen*”. У другом случају се психолошко-семантички намеће приправност, оно што Ernou-Meillet означавају појам „*dressé*”, а Chatelain као „*proéminent*”, тј. истакнут, приправан.

Застој према појму динамике говорнога тока је у исто време завршница и почетница, крај нечега, а почетак нечега другога. Отуда семантичка мотивисаност опозитних појмова *застати*: *почети*; отуда је један глагол завршности могао *прихватити* и значење почетности, разуме се: под условима наметнутим говорном ситуацијом.

IV

Бивалентност глаголске свршености, схваћена као реалитет говорног тока, означава с једне стране крај, а то је ситуација нова; а са друге стране означава очекивање, односно могућност почетка — а то је став говорног лица.

Таква бивалентност усмерава даљу анализу старијих примера из нашега језика, нарочито у изразима.

Глагол *стати*, битно или у историјском презенту, или у аористу, означава уопште изражај нове ситуације, отпочињање нечег новог, и не везује се искључиво за инфинитив. Тако израз *стати на ноге* значи „усправити се”, „заузети усправан став”, а томе одговара појам „*proéminent, dressé*”. Отуда се формирало и фигуративно значење израза *стати на своје ноге* у значењу „осамосталити се”, „постати способан за живот”, „стасати”, и са даљим семантичким извођењем „постати независан”.

Опозитост до сада неуочавана постоји између израза са семантичким тежиштем на завршетку, као што су *стати некоме на пут* „препречити некоме пут” тј. „омести некога у нечему”, *стати некоме на жуљ* „ловредити некога у ономе где је најосетљивији, где ће то најјаче осетити”, *стати некоме на сенку* „нашкодити некоме, газећи символ, *imago*, с е н к у његову”; *стати некоме на срећу* „спречити некоме да доживи своју срећу”.

Супротност овим значењима управо чине она значења чија је једва уочљива клица у поменутом изразу *стати на ноге*. Стати „на ноге” је, несумњиво, резултативно значење, али тај израз виртуелно садржи у себи њиме условљену семантику вредности: фиг. стати на ноге „да би се реализовала и афирмисала самосталност.”

Ово значење се сучељава са значењем израза *стаде га вика* тј. „отпоче његова вика” са генитивом личне вредности, који се сучава са значењем посесивности. Тај се израз своди на тип „стаде да виче”, односно „стаде викати”.

Цела семантичка категорија има тај аспект: *стаде га дрека* (П—К), *стаде га цика*, *стаде га запомагање*, *кукњава* и сл. Тај пут је типично психолошко-језички, а ова констатација

изазива питање: који је узрок дао толико много маха овој комплексној појави, мање изразитој у другим словенским језицима.

Стари историјски споменици указују на устаљену процедуру у односима феудалног друштва, конкретно — у судском поступку. Ово показују примери које наводим по Б. Даничићу (*Рјечник из књижевних старина српских s. v. стати*). У позиву *Стани вѣ помоштѣ мнѣ* (Ст. 5) апелује се да се заузме став и то стојећи, дакле да се устане, да би се приступило самоме акту указивања помоћи, одбране и сл. У таквом примеру глаголска допуна „у помоћ” у ствари је еквивалентна са намерном реченицом „да (ми) помогнеш”, тј. „помоћи (ми)”. — Пример *Да станеть на судишти* (М. S. 100) указује на процедурални судски поступак и одговара термину „пристати суду”, а пристајање суду је услов: „да се нешто учини”, „да се неко брани” и сл. Такав приступ суду народном био је специфичан: иступа се напред, али окружен онима који ће пресуђивати, као што се види из примера *Станеть по срѣдѣ вѣсѣхъ* (Д. 38). Иступити пред суд, стати пред суд је приправни акт за оно што је на суђењу главно: стати је у исто време почетак изјаве или одбране. То нам у потпуности показује већ анализирани пример, као и Пергошићев пример, по Владимиру Мажуранићу *Stati k pravdi — stare juri (Prinosi za Hrvatski pravno-povjestni rječnik II, s. v. stati, br. 12)*.

Овде имамо процедуралну специфичност.

V

Семантички опозитум завршност: почетак, управо прелаз на почетак новог активитета условљеног прегодним састанком, најбоље се види из примера који наводи Владимир Мажуранић *Tu vsta Dujam Vlaić i stav pred nami reče*, тј. „стаде говорити”, дакле „пред нама изрече”. Пример је из 1484. године. У томе је примеру најјасније речено „устати” и „ставши” тј. „стојећи” пред свима изговорити. У овоме је саопштење о догађају који се десило, отуда у њему ао-

IV

Бивалентност глаголске свршености, схваћена као реалитет говорног тока, означава с једне стране крај, а то је ситуација нова; а са друге стране означава очекивање, односно могућност почетка — а то је став говорног лица.

Таква бивалентност усмерава даљу анализу старијих примера из нашега језика, нарочито у изразима.

Глагол *стати*, битно или у историјском презенту, или у аористу, означава уопште изражај нове ситуације, отпочињање нечег новог, и не везује се искључиво за инфинитив. Тако израз *стати на ноге* значи „усправити се”, „заузети усправан став”, а томе одговара појам „*proéminent, dressé*”. Отуда се формирало и фигуративно значење израза *стати на своје ноге* у значењу „осамосталити се”, „постати способан за живот”, „стасати”, и са даљим семантичким извођењем „постати независан”.

Опозитост до сада неуочавана постоји између израза са семантичким тежиштем на завршетку, као што су *стати некоме на пут* „препречити некоме пут” тј. „омести некога у нечему”, *стати некоме на жуљ* „повредити некога у ономе где је најосетљивији, где ће то најјаче осетити”, *стати некоме на сенку* „нашкодити некоме, газећи символ, *ипаго, сенку његову*”; *стати некоме на срећу* „спречити некоме да доживи своју срећу”.

Супротност овим значењима управо чине она значења чија је једва уочљива клица у поменутом изразу *стати на ноге*. Стати „на ноге” је, несумњиво, резултативно значење, али тај израз виртуелно садржи у себи њиме условљену семантику вредности: фиг. стати на ноге „да би се реализовала и афирмисала самосталност.”

Ово значење се сучељава са значењем израза *стаде га вика* тј. „отпоче његова вика” са генитивом личне вредности, који се сучава са значењем посесивности. Тај се израз своди на тип „стаде да виче”, односно „стаде викати”.

Цела семантичка категорија има тај аспект: *стаде га дрека* (П—К), *стаде га цика*, *стаде га запомагање*, *кукњава* и сл. Тај пут је типично психолошко-језички, а ова констатација

изазива питање: који је узрок дао толико много маха овој комплексној појави, мање изразитој у другим словенским језицима.

Стари историјски споменици указују на устаљену процедуру у односима феудалног друштва, конкретно — у судском поступку. Ово показују примери које наводим по Б. Даничићу (*Рјечник из књижевних старина српских s. v. стати*). У позиву *Стани вь помошт мнѣ* (Ст. 5) апелује се да се заузме став и то стојећи, дакле да се у с т а н е, да би се приступило самоме акту указивања помоћи, одбране и сл. У таквом примеру глаголска допуна „у помоћ” у ствари је еквивалентна са намерном реченицом „да (ми) помогнеш”, тј. „помоћи (ми)”. — Пример *Да станеть на судишти* (М. S. 100) указује на процедурални судски поступак и одговара термину „пристати суду”, а пристајање суду је услов: „да се нешто учини”, „да се неко брани” и сл. Такав приступ суду народном био је специфичан: иступа се н а п р е д, али окружен онима који ће пресуђивати, као што се види из примера *Станеть по срѣдѣ вѣсѣхъ* (Д. 38). Иступити пред суд, стати пред суд је приправни акт за оно што је на суђењу главно: стати је у исто време почетак изјаве или одбране. То нам у потпуности показује већ анализирани пример, као и Пергошићев пример, по Владимиру Мажуранићу *Stati k pravdi — stare juri* (*Prinosi za Hrvatski pravno-povjestni rječnik II, s. v. s t a t i*, br. 12).

Овде имамо процедуралну специфичност.

V

Семантички опозитум завршност: почетак, управо прелаз на почетак новог активитета условљеног прегодним састанком, најбоље се види из примера који наводи Владимир Мажуранић *Tu vsta Dujam Vlaić i stav pred nami reče*, тј. „стаде говорити”, дакле „пред нама изрече”. Пример је из 1484. године. У томе је примеру најјасније речено „устати” и „ставши” тј. „стојећи” пред свима изговорити. У овоме је саопштење о догађају који се д е с и о, отуда у њему ао-

рист; за футурску ситуацију пак према аористу *stade*, односно през. ист. *стане* корелативност чини намера означена инфинитивом, односно конструкцијом са „да”.

Општу формулу и одговарајући термин налазимо у наведеном примеру од Пергошића *Stati k pravde — stare juri*.

Плетершник (*Slovensko-nemški slovar*) глаголу *stati* (3) даје значење *vstati* (Valj.), тако да је *vstati se* у значењу „aufstehen” изједначено са *stati*. Ишчезавање *v* код глагола (*v*)*stati* налази се и у приморским хрватским говорима.

На тај начин

(*v*)*stade* *govoriti*

постаје такође

stade *govoriti*

дакле семантичка констатација:

wstade > '*stade* = *stade*.

Ту имамо процес паралелан са хаплоглијом:

състати се > *с—сътати се* > *стати се*, као у примеру:

Кад се сташе [ti. *стасташе, састадоше*] *до два војеводе, руке шире у образ се љубе* (Караџић, Н. П. VIII, 1900, с. 375).

Сам процес упрошћавања групе *vs* прелазом из *vs* > *s* објашњив је билабијалном, а тиме лабилном артикулацијом *v*: *w*, а нарочито у примерима које се односе на етоним *Vlah* (*Laški* и сл. cf. М. Pavlović, *La valeur et les processus des phonèmes v — w en serbocroate, Orbis pictus*, 1966, 621—624).

Анализа ових примера упућује на упоређење са диференцираним процесима у романским језицима. С једне стране у француском језику су прецизиране две нијансе: једна је моменат самога почетка *se mettre à ...*, а друга је припрема почетка „être sur le point de”. Међутим, с друге стране имамо гал. „*stava per uscire*”, „баш је хтео изаћи”, „баш се спремао да изађе”, и скретање пажње — „*sta a sentire*”, „слушај, чуј” (Deanović, *Talijansko-srpskohrvatski rečnik*). Румунски језик у овоме има формулу вршења радње и завршетка радње у опозитуму *de* и *din*, нпр. *a sta de vorbă* „causer” и *a sta din vorbă* „s' arrêter de parler”. Међутим конструкција са *să*, у вредности инфинитива, озна-

чава очекивање почетка, нпр. *casă stă să cază* „la maison est sur le point de tomber”, „кућа тек што се није срушила”, чему одговара ситуација у арумунском. Ово пак упућује на то да српска односно хрватска семантичка нијанса јављања почетка из претходно условљеног завршетка, припремног става, указује на балканистички подстрек и паралелизам.

VI

Семантичке нијансе типа *стаде га вика, стаде да говори, стаде говорити*, комплексно формиране на општелингвистичким психолошким односима, а са балканистичким подстреком, имају веома јасно изражене резултате и у раздобљу које карактерише нову епоху народних српскохрватских дијалеката и сам нови књижевни језик.

Према већ запаженим наводима из Карацићева језика, којима можемо додати и пример из његове прозе *Наместивши и своја два тона, стане пуцати* (*Српски устанак*, с. 115), као и пример из народних приповедака *Он се стане крстити и чудити шта би то било* (с. 105), — имамо такву употребу и у народним стиховима — *Кад то чуше Сембери Србињи, одмах сташе куповати* (тј. од Турака откупљивати) *робље* (*Забавник* за 1828, с. 173). То се налази и у познијим текстовима народних умотворина, као *Они се стану смијати, а Бисерка им рече* (Чајк. *Српске народне приповјетке* 1927, с. 32). Тако и *Једанпут изађе он у планину и стане свирати* (Т. Борђевић, *Циганске народне приповетке*, с. 30); *Нашавши се у незгоди, стану се молити Богу да их спасе* (ib. с. 220).

Један од најстаријих примера овог типа из новијега доба од Герасима Зелића показује већ фиг. почињање, а не само почетак — *У познија хришћанска времена, гдје толики народи стадоше имати високе науке* (*Житије Герасима Зелића I*, с. 2). Такво значење је ушло и у најраније терминолошке изразе математике, а и у старију правничку и новију агротехничку фразеологију, нпр. *Прво се пише умножимак испод умножимка, пише се умножител кад станемо*

множити (Ј. Вукосављевић, *Рачуница*, с. 13); *Органи Министарства стану ватру сипати на Сонцона* (Порта 2, 1881); *Сељак је у велико стао набављати намирнице* (М. Аврамовић, *Земљорадничке задруге у Србији*, Српски књижевни гласник, XIII, 1904, с. 343).

У изразитих писаца хрватске књижевности имамо *стаде* и са именицама и са инфинитивом. Тако наводим: *И стаде малне дршћућим гласом говор дуг и широк у славу старих хрватских краљева* (А Шеноа, *Sabrana djela*, књ. III 1932 с. 291); *Затим стану размишљати где ли су ти Пазаринци* (К. Ш. Балски, *Бурђица Агићева*, с. 23); ... *стаде се показивати између њих* (Вл. Назор, *Пастор Лода*, с. 346). Тако имамо и у преводу *Енејиде* ... *на му стаде овако говорити* (П. В. Маран, *Енејида* 1917, с. 8).

Та је фразеолошка конструкција врло честа и у српских писаца, нпр. *Стану гледати тамо амо кроз планину, где би преноћили* (М. Бан, 1, с. 18); ... *на безобзирно стану прегледати полицу* (С. Матавуљ, *Из разних крајева*, с. 96); *О, хвала лепо; рече Земанда са таквим изразом простосрдачности да се сви троје стадоше смејати* (М. Борђевић, превод: А. Доде, *Жак*, с. 249).

Примери из књижевних и научних дела као и из свакодневног говора истичу не само почетак, прелазак на трајност радње, него и на учесталост, а тиме се допуњава семантички комплекс. Такав је пример од историчара Мих. Гавриловића ... *на онда стане излагати Португине обмане односно Крушевца* (Милош Обреновић III, с. 215) а из приповедака Душана Радића навешћу два примера:

- Професор је прао руке и таман стао прегледати инструменте, кад се одједном болесница *стаде трзати*, очајно надимајући прса (*Кроз живот*, с. 47);
- Најстарији људи у селу нису такав снег запамтили. За ноћ је с југовом лапавицом нападао, и зору преовладала кошпава, па помрзла водњикав целац и по њему *стала засипати* огромне, суге сметове (*На сто огњишта*, с. 62).

VII

Глагол *стати*, својим облицима истор. презента *станем*, *стане* и аориста, углавном *стадох*, *стадоше*, ретко *стао*, прошао је кроз неколико векова фазу додира два супротна значења (з а с т о ј : п о ч е т а к) и стапања у резултативно значење *отпочињања* нечег новог. Такво значење се стабилисало и у потпуности изразило, као што су показали анализирани примери. Али у овоме случају спреге два супротна значења видимо, у примерима које налазимо и у говору и у књижевним делима, потврду релативности језичких појава. Завршени процеси ретко остају као лапидарни изрази, и подложни су продужењу процеса у смислу нове девијације, ка новој тенденцији.

У овоме што је служило као скристалисавање — нека семантичка „пукотина“ омогућава даљи процес. У томе правцу је занимљив пример из једне приповетке др Николе Вучетића, а из времена од пре пет деценија (*Душица* 1927, с. 142). Тај пример недвосмислено показује да је из језичког осећања, управо из језичке констелације, ишчезао у потпуности моменат *з а с т о ј а* при стабилисању, при свођењу на нову почетност. Говорећи о п с у, Вучетић наводи став *седења* а не *у са ја њ а*:

— није седео онако импозантно и достојанствено, већ је шетао ... и при нашем пролазу *с т а о да нас боље осматра*.

Дакле, значење „почети“ је потпуно еманциповано, враћено на нормални израз почетка трајне вредности „почео“.

Корелацију са овим примером чини уплитање емотивности, која увек ремети нормални говорни ток. Нормални став при *п и с а њ у* није „устати“ — „стати“, као при говору, него „седети“, али Васић (*Црвене магле*, с. 104) каже:

— Побеснео стаде писати.

Трећи случај који утиче на ново усмеравање је мешање активне нијансе са повратном глаголском вредношћу. Иза *стаде* условљена је активност, али у преводу *Енеиде* (99) се каже:

— Ваздух се стаде проламати од њихове вике. Тако је продужени семантички процес водио *п о н о в н о м*

диференцирању, управо раздруживању стабилсане семантичке вредности, као у примеру:

— ... онај живот без плана ... тек што је стао заборављати, поново је претио да отпочне (9).

На ремећење семантичке корелације наилазимо већ у примеру из језика Милорада Поповића Шапчанина. У примеру

— Већ се ста и љутити, па ме поче и карати (*Целокупна дела* III с. 335)

осећа се диференцирање између облика *ста* и *поче*, где се актуализира интезитетски јачи степен. Уосталом гл. *стати* и њиме условљена глаголска активност чували су своје посебне вредности, иако су биле респективно укључене у две посебне и изразито психолошке формације, као у народном стиху *Да је мени стати / па гледати*. Такво удружено јединство показује структурални однос у полусложеници *Стан-поглед*, у значењу „леп изглед“, „теферич“ (о томе: мој чланак, НЈ V, 1937, с. 281—284).

Значење *стати* у оваквој функцији већ се осећа као „народски“ израз и употреба му се постепено смањује под утицајем новог стилистичког статуса културне функције књижевног језика.

Стати у намерној функцији, а то значи и у конструкцији са инфинитивом, приближава се оним изразима које карактеришу архаичност и лапидарност; иде ка групи израза *стало му се* (К. Руварац, *Списи* I, с. 401), *стати на ... гледиште* (И. Баја, *Од живота до цивилизације*, с. 7, и др.), *затим стати на снагу „одрасти, ојачати“*, *стати на луд камен „оженити се“*, итд.

Овако комплексно изражени процеси, са укрштањима и изразитом контрадикцијом, а затим стабилсање, па поновно јављање активитета, врло карактеристично за једно од финитних значења, *стати* уз финално значење, — све то представља изразит семантички интерес. То је појачано тиме што једна до краја доведена семантичка анализа може указати на потребну реконструкцију целог склопа, гранања и диференцирања глагола *стати*.

Мил. Павловић

ЈЕСУ ЛИ ПОТРЕБНА ОГРАНИЧЕЊА?

Познато је да се у српскохрватском језику у својству односно-упитних прилога са значењем простора, међу осталим, употребљавају речи *где, камо, куда*. Све су оне словенског порекла, иако се све данас не налазе сачуване у другим словенским језицима.

Проф. Љ. Јонке¹ одређује сфере њихове употребе на следећи начин:

а) „Основно значење прилога гдје потврђено је у народним говорима, у дјелима добрих штокавских писаца и у рјеченицима хрватско-српскога књижевног језика овако: у којем мјесту, на којем мјесту. Размотримо то на неким примјерима! Наш овогодишњи славањеник Мирослав Крлежа пита у својој пјесми „Тужаљка над мртвим тијелом Антуна Густава Матоша“: А гдје су заставе? И какве су то битке, и гдје су пјесме што као труба звекећу и сијеку. . . ?” Умјесто реченице „А гдје су заставе?” могли бисмо питати и овако: „А на којем су мјесту заставе?”. Такто је значење прилога гдје и у овој народној пословици: „Гдје је сова излегла сокола?” Одговор би на то питање био: „Нигдје” (стр. 384).

б) Значење другог прилога, који је такођер и мјесни и упитни и односни, тј. прилога камо, прилично се разликује од значења гдје. Прилог камо основно значи на које мјесто, у које мјесто, а то је акузативна синтаксична конструкција. Нпр. „Камо идеш?” — „Идем у град”. — „Идем у казалиште, идем на море, идем на љетовање”. То нам је особито кори-

¹ Ljudevit Jonke. Književni jezik u teoriji i praksi. Drugo prošireno izdanje. Znanje. Zagreb, 1965, str. 383—389.

сно знати кад учимо стране језике, на питање камо долази акузатив, а на питање гдје локатив” (стр. 381).

в) „Прилог куда има основно значење, којим путем, којим правцем. Када дакле питамо: „Куда идеш на Сљење?” одговор гласи: „Идем преко Краљичина зденца, а не преко Грачана...” Или да узмемо још јаснији примјер за оне који нису Загрпчани: „Камо путујеш?” — „Путујем у Београд”. — „А куда?” — „Преко Сиска, а не преко Дугог Села” (стр. 385)”.

Тако, прилог *где* има локативно значење, *камо* има лативно (циљно) значење, *куда* — просекутивно.

Запажајући случајеве мешања употребе прилога *где* и *камо*, *камо* и *куда* (коришћење *где* место *камо* и *куда* место *камо*) у штампи, уметничкој књижевности и у разговорном језику, Љ. Јонке сматра да је то „знак слаба познавања материнскога језика и знак слабе писмености” (стр. 385). Међутим, нама се чини (како смо и раније приметили, в. Славјанска филологија, Л., 1969) да се у таквом, врло строгом ограничавању употребе односно-упитних прилога *где*, *камо*, *куда*, на којем настоји Љ. Јонке, а које уопште подсећа на схему карактеристичну за граматике старословенског језика, огледа оријентација на књижевне традиције и норме употребе речи само једнога (западног) културног центра и да не узима у обзир њехову употребу на целом српскохрватском ареалу. Између осталог, о томе сведоче и подаци које дају новији речници српскохрватског књижевног језика. Погледаћемо, на пример, „Рјечник хрватско-српскога књижевног језика”.

Међу значењима датим за односно-упитни прилог *где* читамо: 1. на коме мјесту? у коме мјесту? — Да га тражим, али где? Вес. Гдје ли ћу на ноћиште? Креш. 2. у које мјесто? на које мјесто: камо? — Где лете ове гуске? Гос. Д. Ми немамо гдје нашом трговином него у Млетке. Љуб. ита.²

За реч *камо* у томе речнику налазимо оваква значења: 1. употребљава се кад се пита а) за правац — О, камо, камо сад да бјежим? Гор. Ко куца о оклоп мојих мисли?... Ко

² Рјечник хрватско-српскога књижевног језика. II. Загреб, Нови Сад, 1967, стр. 25.

ме зове? Камо? Мас. б) за оно чега нема, а жели се да буде — Феруз паша каду пита: Камо кључи од тамнице? Змај итд.³

Међу значењима карактеристичним за куда речник наводи и оваква:

1. у упитном значењу а. у каквом правцу? којим путем? — Станко, куда се шеташ? Вуј... б. у односном значењу у служби везника који веже зависну реченицу у којој се изриче а. мјесто: тамо где. — Закласа раж и јечам, а кукуруз особито куд полије вода, зрновит у вис потече. Буд... б. правац: камо — Глупо [је] да се овде сачекујемо, у сумњивој крчми куд сваки час навраћају жандари. Поп. Ј. итд.⁴

Тако, речник савременог књижевног језика запажа у одређеним случајевима употребу односно-упитних прилога *где* место *камо* и *куда* место *камо*, тј. управо употребу оних прилога које проф. Љ. Јонке у наведеној књизи сматра за „знак слаба познавања материнског језика и знак слабе писмености”. О томе истом сведоче и језичка испитивања дела српских и хрватских писаца.

Како се локативно, лативно и просекутивно значење односно-упитних прилога најјасније испољава при њиховој употреби у односним конструкцијама, прегледаћемо реченице тога типа.

Односни прилог *где* употребљава се за везивање атрибутских зависних реченица са допунским локативним значењем. Предикат зависне реченице обично у таквим случајевима има значење бивања, налажења на неком месту, а сам односни прилог по значењу одговара синтагми с именицом у облику месног падежа (локатива) с предлогом или прилогу *овде*, *онде* итд. На пример: Уздахнуо је дубоко и ушао у своју собу *где* (исп. у соби, овде...) га је чекала вечера (Домановић, Приповетке, 1, Пожаревац 1899, 62). — Убрзо потом он се враћа у Србију, *где* остаје до 1871 г. (Маслеша, Светозар Марковић, Београд 1947, 6).

Таква употреба прилога *где* је најраспрострањенија. Много се употребљава у фолклору и у оригиналним делима Вука Караџића:

³ Исто, стр. 395.

⁴ Исто, стр. 798.

У то доба дође до шатора
 Бе заточник сједи под шатором,
 За копље је свезао дората (Српске народне пјесме. Књи-
 га II. Беч, 1875, стр. 145).

Уљегоше паши у сараје,
 У одаје, ће је благо било... (Српске народне пјесме.
 Књига II. Беч 1875, стр. 615).

У Котору се приповиједа да се то онде догодило, и још
 показује мјесто *гдје* је била она кућа, у коју је буздован
 ударио (В. Караџић. Ковчежић за историју, језик и обичаје
 Срба сва три закона. 1. Беч 1849, стр. 36).

Употреба односно-упитног *где* са таквим значењем обич-
 но је и најраспрострањенија и код савремених српских и хр-
 ватских писаца. На пример:

Господин сатник погнао је Мицу галопом у маглу
 преко млака и мочвара, у смјеру лијевога кута, *гдје*
 је негдаје код запрека и баријера за коњске утрке морала
 бити сатнија (М. Крлежа. Хрватски Бог Марс. Зора. За-
 гроб, 1955, стр. 47).

Али кад Саво, и не окренувши се на ону страну *гдје*
 је школа, ишчезну иза ћошка, Паји се следише руке и
 клецнуше кољена (Б. Ђопић. Пролом. Просвета. Београд,
 1955, стр. 119).

На тој сједници се вијећало да ли се може хришћан-
 нима дозволити да подигну звона и да звоне у варошима
гдје има и Турака (И. Андрић. Љубав у касаби. Бранко
 Боновић. Београд, 1963, стр. 195).

Настане затим опицавање прсију, бокова, бедара и
 свих осталих мјеста на тијелу, *гдје* се налазе џепови (Р.
 Маринковић. Ручке. Просвета. Београд, 1964, стр. 132).

Предикат зависне реченице која се везује односним при-
 логом *где* може имати не само статичко значење него и ди-
 намичко, тј. значење било каквог активног процеса који се
 врши на месту (или у месту) означеном речју која се одре-
 ђује у главној реченици:

Казаћу ти, Огњана Марија:
 Ја сам био у земљу проклету,
 Бено јесте Боже незаконство:
 Бе не моле Бога, да помогне,
 И не слуша пород родитеља,
 А не слуша млађи старијега;
 Бе кум кума не држи за кума,
 Бевер снаси о срамоти ради;
 Бе брат брата по судовим' ћера
 И мучи га мукан пред Турцима;
 Не светкују свеца никаквога,
 Нити жегу у цркву свијеће,
 Нити служе Богу литурђију. (Српске народне пјесме. Књига II, Беч, 1875, стр. 4).

Чули су они говорити о једној чудној земљи Шларафији гдје печене раце и пилаћи лете у уста човјеку по ливадама пасу прасци и одојци на ражњу, а сребрне уре и ланци висе по дрвећу, и тај живот у граду причинио им се у прве градске дане таквом Шларафијом (М. Крлежа. Хрватски Бог Марс. Зора. Загреб, 1955, стр. 14).

Дошао је Видек из пивнице, гдје је баш минуто пред тим бацио господина десетника Јурковића, те засукао своју профоску брчину и стао у позор (М. Крлежа. Хрватски Бог Марс. Зора. Загреб, 1955, стр. 219).

Али у свем том злу и општој пометњи због Анике, биле су две патње које ни у тој касаби где се све види и чује нико није знао ни наслућивао (И. Андрић. Панорама. Просвета. Београд, 1963, стр. 20).

Иде из Мостара, у који је дошао из Широког Бријега, гдје учи школу (Ј. Галић. Непокорено село. Свјетлост. Сарајево, 1956, стр. 10).

Ту су га сваки час предусретале и миловале познате уплакане жене, а пред ручак су га одвели код комшинице гдје је јео пржена јаја, ријетко и омиљено јело и спавао све до увече (Б. Ђопић. Пролом. Просвета, Београд, 1955, стр. 25).

Односни прилог *камо* предодређује се за везивање атрибутивних зависних реченица са допунским лативним (циљним) значењем, тј. таквих реченица које карактеришу предмет који значи место циљне управљености радње (место у које и ка којем је радња управљена).

Односни прилог у таквим реченицама по значењу одговара дативу именичких речи, синтагми именица у облику акузатива с предлогом или прилогу *овамо, тамо, онамо* итд. На пример:

Бурица се вратио завичају *камо* (исп.: завичају, у завичај, онамо...) га је снажном силом вукло срце његово. (Ранковић. Горски цар. Београд. 1897, стр. 231).

А доле у дну, *камо* је текла сва дунавска вода, назира се у сивини даљине... (Ускоковић. Дела. 1. Београд, 1932, стр. 48).

Ни у сусједној соби, *камо* су водила једина врата, није је било (Сувремена југославенска новела. Загреб, 1957, стр. 442).

Све што занемоћа у гори тих дана, навраћа у воденицу. Као мрави прекриве поље над језером и напуне пећине у кршу, настане се у камењару на Чединој коси *камо* никад не залази Турчин (Живанчевић. Букова воденица. Загреб, 1956, стр. 153).

И Вук сам 1819 год. ради у Петрограду, *камо* је дошао због других ствари... (А. Белић. Вук и Даничић. Београд, 1947, стр. 18).

Глагол у предикату зависне реченице при томе има значење кретања, правца кретања. На пример:

И још због нечег толико пута мислим на кућу, *камо* смо се *уселили* кад ми је било једанаест година, и у којој (= где) ми је умро отац, на њу и на живот у њој, на ријеку и на врт сусједне куће, а нарочито на празну и запуштену кућу, *камо* сам тада *ушао* само једном — на све то ме веже још неко сјећање, неки необичан и за мене и сада несхватљив сусрет (Сувремена југославенска новела. Загреб, 1957, стр. 439).

Ја, заправо не идем оним смјером — рекла је Јелена одмах чим смо пошли, — али данас имам неког посла

баш на оној страни *камо ви идете* (Сувремена југославенска новела. Загреб, 1957, стр. 231).

Односно-упитни прилог *куда* у сагласности са својим основним значењем треба да се употребљава за везивање зависних реченица са просекутивним значењем за именицу у главној, тј. за везивање зависних реченица које карактеришу или ближе објашњавају ту именицу указивањем на то да се кретање врши или радња усмерава кроз место које се њиме означава (кроз какво место? којим путем?). Предикат зависне реченице у тим случајевима такође означава кретање или правац радње, а дати прилог по значењу одговара различитим синтагмама именице са предлогом или одговара прилозима *овуда, туда, онуда* итд. На пример:

Рупа на кући *куда* излази дим (Вук Караџић. Рјечник српскога језика. 1818, реч „баца”).

Пак је носи путу на раскршће *куд* ће проћи свати Иванови. (Српске народне пјесме. Књига I, стр. 243).

Позатвара скеле око мора и друмове око приморја *куд* пролази царевина благо. (Српске народне пјесме. Књига II. Беч, 1875, стр. 402).

Да је не знам какво блато, он дође чист, обућа му чиста, умео је да заобиђе сваку барицу, увек је умео да нађе рудину, *куда* (исп.: преко рудине, *туда, онуда*...) ће проћи (Веселиновић. Изабране приповетке. Београд, 1956, стр. 204).

Јарак је кривудао — да ли на начин предвиђен у тим нацртима или на неки други начин, то ми нисмо могли знати: гдјегдје се неочекивано сужавао, а гдјегдје ширио као удав на мјесту *куд* му пролази залогај, и био неједнако дубок (В. Десница, Прољеће у Бадровцу. Прoсвета. Београд, 1955, стр. 225).

Устане и пође до уског отвора у зиду, *куда* се доставља храна и пиће (А. Стипанчић. Вруће љето. Напријед. Загреб, 1966, стр. 103).

Тakoђе је могућна употреба *куда* за везивање зависне реченице која одређује предмет указивањем на радњу усмерену на разна места његове површине (дисперсивно значење):

Преко целог а темена, куда су жандари, дижући га ваљада на кола, збрисали и скинули рукама изгорели пухор косе, виђаше се црвена испечена кожа, на једном месту напукла, па ту зија трома спржена рана (Ранковић. Горски цар. Београд, 1897, стр. 191).

Ипак, истраживања језика извршних српских и хрватских писаца намећу констатацију да је језичка пракса богатија и да се не уклапа у симетрични систем правила, која формулишу граматике. Срећу се случајеви мешања везника, тј. употребе једног од њих уместо другог.

Тако је могућио нарушавање правила о употреби да тога прилога *где*. Као што је већ запажено, обично се *где* употребљава уз глаголе бављења, налажења на месту, а *камо* — уз глаголе кретања, правца радње. Илустративан је следећи пример из књиге Р. Кошутећа: две зависне реченице са односним прилозима ближе објашњавају један члан главне реченице; у првој зависној реченици предикат је изражен глаголом са значењем бивања, налажења на месту (*седети*), у другој — предикат је изражен глаголом са значењем кретања (*скупљати се*); према томе, у првој зависној реченици употребљен је односни прилог *где*, у другој — *камо*:

Замислите узане и мрачне црквењачке станове (вешином кухиња и соба), *где седи* црквењак и породица му, *камо се скупља* народ из околних села, да се мало огреје пре но што се почну часови или службе... (Кошутећ. Писма из Петрограда. Београд, 1895, стр. 15).

Напоредо са тим у савременом језику сретамо такве сложене конструкције са зависним реченицама које одређују именица у којима зависна реченица саопштава о радњи управљеној у место означено датом именицом у главној реченици, која се одређује. Предикат зависне реченице означава кретање, правац кретања, а у својству везника није употребљено *камо* (како бисмо очекивали у складу с правилима), већ је употребљен прилошки везник *где*.

Тако су у следећој сложеној конструкцији у зависним реченицама употребљени глаголи са значењем правца радње (*отјерати* и *позвати*) иако Ксавер Шандор Балски у једној од њих употребљава *камо*, а у другој прилошки везник *где*:

Посве је добро знао да је јучер имао у близини ди-обно рочиште *гдје су сељаци и њега и Лаксбауера отјерали* колцима, те се онда заклонише у Житомир, *камо су и онако били позвани* да присуствују патриотичному обједу (К. Балски. Изабране приповетке. Просвета. Београд, 1956, стр. 146).

Такве примере срећемо код Вука Караџића:

Рушић-паша ји пошље у Цариград; но онамо ји нико није тео ни погледати, него ји опет врате к Рушић-паши у Шумљу, *где дођу онај исти дан*, кад је Рушић-паша посекао кнеза Муруза и још једнога турскога дипломатика, који су мир с Русима у Букрешу закључили (Вук Караџић. Милош Обреновић, кнџз Србији или грађа за српску историју нашега времена. У Будиму, 1828, стр. 29). Кад Турци ударе низа Саву на Засавицу, он отиде на равањ Сими Прекодринцу у помоћ (*где је после дошао* и Стојан Чупић и прота Матија Ненадовић), и ту су за седамнаест дана такову ватру изјели и мuku поднели, *какова ни на једноме крају Србије није била* (Вук Караџић. Милош Обреновић..., стр. 51).

Код писаца XIX—XX в.:

Господин попа оде у цркву да крсти, а после крштења иде кући детињој, *где га позива отац на ручак* (Сремац. Поп Бира и поп Спира. Београд. 1946, стр. 131). Дотле би Бакоња уредио и провјетрио стричеву ложницу *гдје би се* фратар опет *навратио* и сједио крај прозора читајући и размишљајући по цио дан (Матавуљ. Бакоња фра-Брне, његово баковање и постриг. Београд, 1893, стр. 176).

На позив генерала Симеона Зорића, Србина по пореклу некадашњег лубазника Катарине II, од 1787 оде на Шклов, добро у Белој Русији, *где га је генерал позвао* за наставника своје војне школе (Скерлић. Историја нове српске књижевности. Београд, 1914, стр. 76).

У савремених српских и хрватских писаца:

Пробудио се у свитање, а још му се чинило да се *љуља на дубокој непознатој води гдје га је матица зани-*

јела (М. Лалић. Раскид. Народна књига. Цетиње, 1955, стр. 37).

Доселић зажеље да се нађе под једним од тих пра-мичака и да се полако пење с њиме влажним полумраком *гдје* људи никад не долазе и не кваре. (М. Лалић. Раскид. Народна књига. Цетиње. 1955, стр. 59).

Почетак Балканског рата затекао је Милу у Београду *гдје је повео* групу угледнијих сељака из странке, а по повратку развио је у „Новој зори” живу пропаганду за савезнике (В. Десница. Прољеће у Бадровцу. Просвета. Београд, 1955, стр. 75).

Из дједове куће, *гдје смо одлазили* да проведемо божићне и ускршње празнике (В. Десница. Прољеће у Бадровцу. Просвета. Београд, 1955, стр. 101).

У путу, кад забоше у прастари буквик *гдје* још *није допирала* ниједна зрака тек изишлог сунца, Тодор упита забринутог кнеза (Б. Ђопић. Пролом. Просвета. Београд, 1955, стр. 12).

Доле у врту, пред кућом, *гдје је*, знатижељна, *изишла*, врзли су се околу аутомобила војници... (Ж. Јеличић. Млака кожа. Младост. Загреб, 1960, стр. 60).

Употреба *камо* са локативним значењем (тј. место *где*) очигледно је мање карактеристична за српскохрватски језик. Обично се среће уз глагол *бити* и у реченицама са изостављеним глаголом.⁵ Рјечник Југославенске академије знаности и умјетности, наводећи низ примера у којима *камо* везује зависну реченицу што саопштава о бивању предмета на месту, изражава сумњу у такво њихово тумачење, нагињући идеји да глагол *бити* у тим примерима треба разматрати као копулу.⁶ У грађи Речника Матице српске и Матице хрватске, с којом сам се упознао љубазношћу његових руководиоца и за коју им се још једном захваљујем, забележен је следећи пример који потврђује локативно значење прилошког *везника камо*:

⁵ Jan Jahn. Slovenske adverbium. Praha 1966, стр. 51.

⁶ Рјечник hrvatskoga ili srpskoga jezika, na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Dio IV. Zagreb 1892—1897, стр. 808.

Коста се с њом упознао у Бугарској, *камо* је радио земљомерски посао, па су се и узели (Д. Лапчевић. Положај радничке класе и синдикални покрет у Србији. Београд 1928, 442).

Односни прилог *где* се такође може употребљавати за везивање зависних реченица које саопштавају о радњи и кретању који пролазе кроз место обележено речју главне реченице коју зависна реченица одређује. У тим је случајевима *где* синоним са односно-упитним прилогом, одн. везником *куда*, као на пример у следећим реченицама:

Први ударац ту испод врата, *где* (исп. *куда*) пролази главна артерија — на! — а затим још три ударца, један у леђа, а два у груди — на! на! на! — и готово! (И. Андрић. Љубав у касабџи. Бранко Боновић. Београд, 1963, стр. 337).

То је дакле била песма која се у последње време певала међу Србима, али опрезно и скровито далеко од турског уха, у затвореним кућама, по славама или по далеким плаништима *где* (ср.: *куда*) турска нога не ступа ни једном у години, и где човек, по цену самоће и сиромаштва у дивљини, живи како хоће и пева шта хоће (И. Андрић. На Дрини ћуприја. Просвета. Београд. 1955, стр. 100).

Често се среће употреба прилога *куда* у лативном значењу, тј. место очекиваног у сагласности с правилима за употребу односног *камо*:

А једанаест ученика отидоше у Галилеју у гору *куда* им је казао Исус (Карацић. Н. завјет. Будимпешта, 1903, стр. 57).

И посла их по два и два пред лицем својијем у сваки град и умјесто *куда* пићаше сам доћи. (Карацић. Н. завјет. Будимпешта, 1903, стр. 117).

— Ружно сам учинио . . . Ружно, — почнем сам себи пребацивати, ходајући испред дућана и непрестано гледајући у сокаке *куд* је Хасан замакао (Св. Ђоровић. Јарани. Нови Сад. 1913, стр. 214).

Озго, Балканском улицом, где је више видљиво, јер је магла ређа и *куда* продире однекуда нешто осветље-

ња, чује се оштро громињање и жагор (Сувремена југославенска новела. Загреб, 1957, стр. 8).

И онда куд би пошао? Гдје је мјесто куд би могао до поће? (Лалић. Раскид. Цетиње. 1955, стр. 43).

Док се једнога дана не деси и то, и поп Вујадин пребе на ону страну куд га је већ годинама гонило све у њему: у отворено и за све људе видљиво лудило (И. Андрић. Љубав у касаби. Бранко Боновић. Београд, 1963, стр. 57).

Поводећи се за њом, не извлачећи руку из њезине, Гојко и сам потрча према љескару куда га је она вукла (Б. Попић. Пролом. Просвета, Београд, 1955, стр. 111).

Не, она не машта о Калифорнији, чарима велеградског живота, или о егзотици Јужне Америке, куда јој је муж отишао (Политика. 9. X 1965).

Горе запажена многозначност прилога места и могућност да се употребљавају у одређеним условима како за означавање места где се врши радња, тако и за означавање места у које (према којему, кроз које) је радња управљена у принципу није само особеност српскохрватскога језика.

„Сам појам просекутивности укључује у себе како представу о месту на којем се врши радња, тако и представу о циљу према којем је радња управљена”.⁷ Са своје стране, локативно значење допушта укључење у свој оквир и појма просекутивности и (макар и у мањем степену) циљну управљеност радње.

Теоријски, могућност логичког мешања прилога са значењем које нас интересује, на тај начин, постоји у свим језицима, јер, како је исправно приметила И. Грицкат, „логички се израз кретања може заменити изразом мировања (и обратно) када се кретање, одн. постизање неког циља посматра у истим просторним границама у којима ће настати постигнуће циља, мировање: може се неко сакривати „украј пута” и у смислу „некуда” и у смислу „негде” пошто се и усмеравање сакривања и сама сакривеност посматрају на

⁷ Jan Jahn. Slovanske adverbium, стр. 51.

истом просторном одсечку, названом „украј пута“.⁸ То мешање може захватати и област временских односа. Тако је, нпр., познато да многи савремени словенски просторни и временски прилози воде порекло из једног извора — од речи које су у старом језику могле изражавати и значење простора и значење времена.

Блискост прилога за место и време запажа, на пример, В. В. Виноградов: „Савремени је језик врло богат прилозима који означавају просторне и временске односе. Те две групе прилога тесно су везане и међу њима постоји јак семантички међуутицај. Многи прилози за место мешају своје првобитно значење са временским значењем. На пример, *тут* (исп. *тут* као *тут*), *отсюда*, *оттуда*, *там* у временском и месном значењу итд. (исп.: *впереди*, *позади*, са значењем времена)“.⁹

Полисематичност је била присутна у заменичким прилозима и у старим језицима. Што се тиче мешања значења места и правца у једном облику, оно је у прасловенском језику било често, а „у његовим најстаријим епохама — уопште обично“.¹⁰

Руски језик је временом одстранио полисемантичност.

Српскохрватски језик за време својег самосталног постојања, напротив, развио је још више онај импулс који је добио у прасловенској епоси. За њега је уопште карактеристична тенденција поистовећивања прилошких израза са значењем места бивања, налажења или ограниченог кретања са местом према којем је управљена радња, а које је циљ кретања (нпр.: *Где ћеш?* — *Где си?* — *Он ће доћи овде.* — *Он ће седети овде.* — *Овуда ће ићи.* — *Овуда ће становати* итд.). При томе ова је тенденција обухватила не само пореклом старе прилоге, него и касније образоване, па чак и при-

⁸ И. Грицкат, О једној особености прилога и прилошких синтагми у српскохрватском језику. Наш језик. Нова серија. XII, 3—6, Београд 1962, стр. 88.

⁹ В. В. Виноградов, Руский язык. Грамматическое учение о слове. М. 1947, стр. 375—376. В. и Е. И. Коротаева, Союзное подчинение в русском литературном языке XVIII века. М.-Л. 1966, стр. 102.

¹⁰ В. Н. Топоров, Локатив в славянских языках. Изд. АН СССР. М. 1961, 294.

лошке по значењу синтагме.¹¹ Развитак и проширеност те тенденције, без сумње, били су условљени, како то примећује И. Грицкат¹², утицајем дословенског романског супстрата, са којим је српскохрватски језик ступио у узајамне односе, па тиме и утицаје, на Балканском полуострву. У романским језицима, као што је познато, значење прилога *где* и *куда* изражава се једном речју.

Тенденција усмерена на изједначење прилога са значењем *где* и *куда* налази се не само у српскохрватском језику него и у другим језицима Балканског полуострва. У савременом бугарском језику, нпр., данас нема разлика у употреби прилога за место *къде* и *где* и односних речи *където*, *дето*.

Грчки језик за означавање прилога са значењем *где* и *куда* има једну реч *ри*, а албански — *ки*, румунски — *унде*.

У условима деловања те тенденције, положај прилога *камо* у трочланој системи указивања на место (место бивања — место кроз које се врши кретање — место које је циљ кретања) показује се као најслабији. Његово значење могло би се, с једне стране, изразити прилогом *где*, с друге стране — прилогом *куда*. Ту околност запазио је још 1887. г. Ј. Бошковић, који анализирајући значења изражена прилозима *где* — *камо* — *куда*, долази до закључка: „*Камом?* је дакле у среди између *куда?* и *где?*”¹³, пошто „*куда?* одговара четвртог падежу, *где?* — седмом, а *камо?* и једном и другом”...¹⁴

Од XVI в. српскохрватско *где* почиње се употребљавати уместо *камо*. Ипак данас се *где* уместо *камо* употребљава мање или више ограничено и, као што се види, не показује тенденцију ширег распрострањења. Јасније разграничење представе о простору и времену доводи до појачавања опозиције временског и просторног значења у језику и употре-

¹¹ Детаљно о тој појави в. у цитираној расправи И. Грицкат (Наш језик. Нова серија. XII. Београд 1962, 78—89).

¹² В. и П. Ивић, О говору Галипољских Срба, СДЗБ XII, 323, где се наводи и друга литература.

¹³ Јован Бошковић, О српском језику. Свеска 1. Београд 1887, стр. 179.

¹⁴ Исто, стр. 179.

ба *где* са временским значењем¹⁵ за савремени књижевни језик постаје такође мање обична (најновији речних књижевног и народног српскохрватског језика квалификује *где* као прилог који указује на место ређе на време и на правац).¹⁶

У тим условима српскохрватско *куда*, тежећи да заузме место у систему, почиње се употребљавати за изражавање лативног (циљног) значења. *Камо* уступа положај своје конкуренту, очигледно, пре свега зато што овај други има више изражанјих могућности. (Ј. Бошковић, имајући у виду штокавске говоре, где се *камо* мало употребљава, примећивао је да *камо* изражава своје значење слабо, неодређено: „Према томе *куд?* је живље, а *камо?* апстрактније. *Куд?* значи — ближи пут, а *камо?* — крајњу мету. Народ свагда пита: *куда ћеш?* а не пита *камо ћеш?* То му је неодређено, магловито; он више разбירה за оближњи пут, него за крајњу мету”.¹⁷ У већем делу штокавских говора *камо* са значењем циља кретања нестаје из употребе. Слабљењу прилога *камо* доприносило је очигледно, како је примећивао А. Вајан, и забрањивање речи (табу).¹⁸ Истискивање односног прилога *камо* и његова замена односним прилогом *куда* огледа се, као што је горе показано, и у књижевном српскохрватском језику.

Без обзира на дејство тенденције која је усмерена на неутрализацију и поистовећивање прилога за место, опози-

¹⁵ Види, на пример, следеће случајеве:

Поздравив сталише, рече како је његову срцу мило што се купило толико племства у тако озбиљан час *зђе* нам непријатељ кршћанства спрема домовини нову напаст (Шеноа. Сељачка буна. Загреб. 1878, стр. 120). — Проговори Пантовац сасвим другим гласом, желећи да прекрати непријатан спор у овакву времену, *зде* је драгоцен сваки тренутак (Ранковић, Горски цар. Београд, 1897, стр 175). — Значи — помисли он — људи су схватили да је ово озбиљно вријеме, *зде* треба да влада гвоздена рука, без поговора... (Ј. Галић. Непокорено село. Свјетлост. Сарајево 1956, стр. 48).

Караактеристично је да Т. Маретић у првом издању своје граматике (§ 503а) наводи *зде* међу временским везницима али се ограничује речима да „ријечца гаје врао се ријетко говори у значењу *када*” (§ 503 б). У другом издању граматике где међу везницима за време уопште не наводи.

¹⁶ Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књига III. Београд 1965, стр. 226.

¹⁷ Јован Бошковић. О српском језику, стр. 179.

¹⁸ А. Vaillant, Le slave *камо* et sa disparation. Slavia. 9. 1930—31, стр. 497—499.

ција међу прилозима са локативним и лативним значењем остаје актуална у српскохрватском језику. Она се показала важнијом него опозиција значења локативно-просекутивног или значења лативно-просекутивног. Односни прилози *где* и *куда*, чувајући у одређеним случајевима вишезначност и допуштајући узајамну замену, у целини се довољно јасно разликују и супротстављају својим основним значењима. Односно *камо* се и даље употребљава иако се као сасвим уобичајена данас јавља и употреба *куда* место *камо*. Карактеристично је да односно *камо* с лативним (циљним) значењем употребљавају углавном хрватски (истина, ни из далека не сви) писци.

Између осталог, то се потврђује и испитивањем превода истог текста који су учинили преводиоци из различитих културних центара. Београдски преводиоци употребљавају, по правилу, односно-упитни прилог *куда*, загребачки — претпостављају *камо*. Као пример за илустрацију навешћемо превод истог текста из романа М. Горког „Мати”, у редакцији Д. Максимовић (1946. г.), превод М. Видојковића (1964) и, најзад, превод у редакцији професора Загребачког свеучилишта М. Мулића (1966):

Д. Максимовић:

— *Куда ћете? У град?* — зачуђено упита мати (стр. 78).

— *Куда? Зашто?*

— *На улицу. Да се не дереш ту...* (стр. 290).

М. Видојковић:

— *Куда ћете? У град?* — запита је мајка чудећи се (стр. 76).

— *А куда? зашто?*

— *На улицу. Да се не дереш...* (стр. 309).

М. Мулић:

— *Камо ћете? У град?* — зачуђено упита мати (стр. 79).

— *Камо? Зашто?*

— *На улицу. Да се не дереш ту...* (стр. 306).

Односно-упитни прилог *камо* са значењем места које је крајњи циљ некога или нечега много се употребљава у ча-

кавским и кајкавским говорима.¹⁹ Несумњиви утицај чакавског супстрата подржава његову употребу и код хрватских писаца. Значајан утицај у томе смислу припада и граматичкој традицији: хрватски језички часописи и граматике упорно иступају против мешања *где*, *куда* и *камо*²⁰, а српске, признајући као погрешну употребу *где* место *камо*, допуштају употребу *куда* место *камо* за означавање места које је циљ кретања.²¹

Ипак, норме употребе прилога *где*, *камо* и *куда* нарушене су и у западном културном центру и њих се не придржавају сви хрватски писци. Горе смо навели примере у којима хрватски писци употребљавају односни прилог *где* место *камо*. Следећи примери сведоче о томе да хрватски писци употребљавају уместо *камо* и односни прилог *куда*:

Куда то падам, праћен тим ситним шумом . . .

Киша, што обухвата све, и овај упорни глодавац на мојој руци, онај, који нас одвлачи својим ситним зубима из једне секунде у другу, тамо *куда* треба да стигнемо: за зелени, или за црвени стол . . . У Сајгон, У Стаљинград . . . У штаке, у Ес-пе-ран-то . . . *Куда, куда?* (П. Шегедин. На путу. Просвета. Београд, 1962, стр. 280).

Да, наћен! — наставио је он то нешто тише у куту, *куда* га је нагло гурнуо Јошко (А. Цесарец. Златни младић и његове жртве. Рад. Београд, 1955, стр. 229).

Све се између њих двојице одиграло у ходнику, *куда* је Панкрац Васу позвао по служавци (А. Цесарец. Златни младић и његове жртве. Рад. Београд, 1955, стр. 247).

¹⁹ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Dio IV, str. 808.

²⁰ Поред већ наведеног чланка Љ. Јонкеа, в. и: Zlatko Vince, *Gdje, kamo, kuda*. Jezik, Zagreb 1953, 3; I. Brabec — M. Hraste — S. Živković, Gramatika hrvatskosrpskoga jezika, V neizmijenjeno izdanje. Zagreb 1963, 154; S. Težak, S. Babić. Pregled gramatike hrvatskosrpskoga jezika. Zagreb 1966, стр. 118.

²¹ Поред наведеног чланка Ј. Бошковића, в. и: Језичке поуке. Наш језик. I. 1933, 126; Наша пошта. Наш језик. I. 1933, 255—256; Језичке поуке. Наш језик III. 1935, 255; М. С. Лалевић, *Где, камо, куда*. Наш језик II 1933, 19—24; А. Пецо — М. Пешикан. Информатор о савременом књижевном језику са речником. Београд 1967, стр. 28.

Та сама га је том страном, према тргу, могао водити пут у средиште града, *куда* је сигурно ишао (А. Цесарец. Златни младић и његове жртве. Рад. Београд, 1955, стр. 306).

Васо је први спустио слушалицу, те појурio у дво-риште, *куда* је већ прије, за сваки случај, наредио до-лазак једног за уредовање спремног коњичког одреда (А. Цесарец. Златни младић и његове жртве. Рад. Бео-град, 1955, 316).

Све ово убеђује нас да се ограничења у употреби при-лога *куда*, која предлажу хрватски лингвисти, не могу про-ширити на читав српскохрватски језик.

(Лењинград)

П. А. Дмитријев

НЕКОЛИКО СИТНИЈИХ СИНТАКСИЧКИХ БАЛКАНИЗАМА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом прилогу расправља се о неким језичким појавама из оне области која би се, у односу на наш језик, могла назвати обласћу страних утицаја или страних подстицаја, варваризама или калкова. Циљ је да се на обичној и добро познатој грађи укаже на проблем језичке узајамности с начелног гледишта. Разматрања наводе на мисао да постоје многе појаве заједничке не само генетски сродним језицима, него и несродним, територијално зближеним у даљој прошлости или у новије доба. Није лако просудити сваки пут тачно о томе кад је неки други језик само оживио неку већ присутну или могућну црту у језику — пријемнику, а кад је унео своју специфичност у њега као новину. Није лако говорити ни о томе шта је уопште варваризам, до ког тренутка нека језичка црта треба да носи ту негативну етикету. Страни елементи који су теже заменљиви домаћим услед сужености свог семантичког оптерећења, као и они који су давније ушли у домаћи језик, мање се осећају и ређе се дефинишу као варваризми, чак и кад им се јасно види страшно порекло. О синтаксичким и стилским особеностима не може се ни рећи да им се страном порекло било како непосредно види на њима самима, о томе се само може знати на основу историјских и упоредних података.

Следећих неколико примера речито говоре о томе да границе језичког „чистунства“ треба одређивати са много пажње и толеранције, пошто случајеви старијих међујезичких асимилација, о којима ће овде једино и бити речи, доказују незадрживост и неминовност таквих процеса.

Укратко ћемо размотрити ове специјалне обрте српско-хрватске синтаксе:

- недеља (месец, година) са додатком *дан а*;
- *онај* у смислу „други“ (*alter, autre, ander*);
- неке особености при употреби предлога *од*: 1) тип „дете од три године“, 2) тип „знајући то од много година“ и 3) тип „душа од човека“;
- *много* у значењу „веома“;
- обрт *на челу* у типу „на челу са генералом“.

Податке о томе да сличне употребе има и у другим балканским језицима узимали смо највише из књиге К. Сандфелда: *Linguistique balkanique* (Париз 1930).

*

О обртима типа „недеља дана“, „година дана“ сазнајемо из Сандфелдове књиге (стр. 208, 216) да су пореклом чак хебраизми; да су из хебрејског ушли у грчки библијски језик и да су се одатле, путем превода црквене литературе, раширили у свим балканским језицима. Додаћемо да је сличан процес — наиме, угледање на старословенски у којем је таква грчка језичка црта била калкирана — могао да се јави и у руском језику, међутим до тога није дошло, руски се не каже ни „месец дней“ ни слично. Тога нема ни у осталим ванбалканским словенским језицима, конструкција није, дакле, општесловенска.

На српскохрватском примеру најбоље се илуструје тврдња како страни утицај ипак најчешће наилази на повољно тло па се модификује према неким специфичним околностима у домаћем језику. За српскохрватски је употреба овакве конструкције нарочито погодна у случају речи *недеља* и *месеци*, пошто су обе ове речи двозначне, те додаток *дан а* служи за диференцирање седмице од седмог дана у седмици, одн. тридесетодневног периода од Земљиног пратиоца. И реч *година* има своје друго, локалније значење — „невреме“, „рђави временски услови“ — али би у погледу те речи већ била довољна и сама аналогија са два претходна случаја.

У руском језику, иако су речи *неделя* и *месец* такође биле раније двозначне, па то и остале у дијалекатској или архаичној сфери, већ давно су створени и лексички парови (*неделя* — *воскресење*, *месец* — *луна*), тако да је диференцијални додатак овде испао непотребан. За румунски језик Сандфелд тврди да је у њему веома уобичајено додавање речи која значи дан (*дана* = *de zile*), како уз реч за „месец” тако и уз друге две. Обавештење које смо добили у вези с данашњим стандардним румунским језиком¹ гласи да се уз „годину” и „недељу” не додаје „*de zile*”, али се врло често додаје уз „месец: *o lună de zile*. Имајмо у виду да је управо реч „*lună*” у румунском једина од ове три двозначна, исто онако као код нас „месец”, па је сасвим очигледно да је мотив за прихватање конструкције и овде био исти.

У нашем језику употреба додатка *дана* ограничава се махом на случајеве прилошке функције таквог израза, и то кад управна реч стоји у акузативу: То траје већ годину дана; Пре месец дана је отишао итд. Уз овако употребљене обрте могу стајати и неки атрибути који ближе одређују такву временску меру, најчешће опет њен адвербијализовани израз: Читавих недељу дана; Сваких годину дана. Разуме се, то нису утврђена правила, и има много различитих других примера. Ако уз управну именицу стоји број (две недеље, два месеца), додатак се јавља ређе, јер присуство броја обично већ у потпуности диференцира потребно значење (рецимо, у конструкцији „четири месеца дана” додатак звучи као сувишан). Улогу понекад играју искључиво метрички или еуфонични разлози; нпр.: Ево има три године дана (Вук, Српске нар. пјесме IV, Беч 1862, 139).

Навођење примера из наше књижевности не би овде било од значаја, јер су у питању само тенденције, непотпуно искристалисани језички обичаји, тананији контекстуални разлози и сл.; мали број примера не може бити материјал за тачнију статистику. Интересантно је споменути да у Рјечнику Југославенске академије под речима *недеља*, *мјесец* и *година* нема примера са проширеном конструкцијом из

¹ Лулбазношћу другарице Лепосаве Павловић, лектора за француски језик при Филолошком факултету у Београду.

најстаријих текстова, али их има у средњој литерарној епохи — у хрватској, босанској, славонској, далматинској књижевности, као и код тадашњих лексикографа — Микаље, Делабеле, Бјелостењца (нарочито у погледу „недеља дана”); налазе се и примери као „годиште дана”, „љето дана”. Вуку Карацићу су проширене конструкције сасвим присне, као и свим савременим српским и хрватским писцима, тако да не може бити говора о њиховој осуди због страног порекла.

*

Међу црте које су заједничке за јужнословенске језике, румунски и албански Сандфелд (стр. 157—158) убраја појачану употребу заменице типа „онај” у смислу „други” (alter). Ова особеност у језику није много упадљива, па је и мало теже расправљати о њеној природи. С обзиром на присуство тенденције и у рускоме језику и другде, о њој се не може говорити искључиво као о балканизму. Чињеница је да је она била позната и старословенском (уп. за наше питање типично стсл. *объ онъ полъ* = „на другој страни”), па се можда нешто интензивније ширила из њега и ван Балкана.

Примери: Сине! Тамо на ономе свету ја сам ти у мукама (Вук, Српске нар. приповијетке, Беч 1853, 105); израз „онај свет” је устаљен, и може се претпоставити да је таква употреба заменице овде појачана тиме што се често каже и „овај свет”, те се опозиција усклађује и формално. Међутим, овакво смисаоно парњаштво не повлачи за собом обавезно употребу те заменице, и што се румунскога тиче имамо обавештење² да се „сеа lumе” = буквално „онај свет”, како то наводи Сандфелд, данас замењује „alte lumе” = „други свет” (уп. француско *autre monde*). Даље: Онда деца дођу на једну воду и на њој нађу мост, те брже пређу на ону страну (Вук, Исто, 175); Ружно [је] седети с ону страну катанца (М. Б. Милићевић у књизи Ј. Грчића, Портрети III, Згб. 1925, 58); Састат ће се душе наше / Барем с ону страну

² Из истог извора.

гроба (Т. Алауповић, Пробране пјесме, Згб. 1902, 52); веза „она страна” такође је обична, њу ћемо наћи не само у руском, него у извесним ситуацијама и реликтима чак и у германским језицима.³ — Сасвим је логично нешто „друго” називати „оним”, али је у балканској језичкој заједници та црта била још и појачана узајамним подстицајима, који су у семантичком погледу наилазили на погодан земљиште.

×

Изражавање типа „дете од три године” није у духу свих словенских језика. Руски, чешки, пољски језик не познају овако конструисане генитивске додатке на управну реч.⁴ Сандфелд (стр. 204) скреће пажњу на ову конструкцију, а посебно на предикативну (а не атрибутивну) њену употребу, познату такође свим балканским језицима, типа „дете је од три године”. Атрибутивна употреба је код нас сасвим обична и примере за њу није ни потребно наводити. Предикативна се налази мало ређе: Будући Исус јоште од дванаест година (М. Дивковић, РЈА под *od II l. b*); И одмах уста дјевојка и хоћаше; а бјеше од дванаест година (Вук, Н. завјет 1847, 92); Тад ја бијох од седам година (Вук, Српске нар. пјесме, РЈА на нав. месту).

Пошто одређивање по узрасту, по старости (и по некој мери уопште) представља квалификацију своје врсте, нема начелне разлике између таквих израза и квалификативних предлошко-генитивних конструкција уопште (нпр.: Склопише га муке од три руке, Б. Петрановић, Српске нар. пјесме III, Бгд. 1870, 472, или, рецимо, човек од талента, ствар од вредности, ране од пребола итд.). С обзиром на то да ни оваквих широко посматраних генитива с предлогом *од* за

³ Нпр. немачко „jenseits” — „с оне, с друге стране”, где се у првом делу сложенеца налази заменица са значењем „онај”; енглеско „beyond” = „с оне стране, изван”, са трагом изумрле заменице „yon” = „онај”; „the beyond” значи „онај свет”.

⁴ Ми се овде нећемо освртати на остале изразе за меру, који се у српскохрватском језику граде на исти начин, нпр. „врећа од сто кила”, и који такође нису блиски целом словенском језичком свету. Држаћемо се само Сандфелдових запажања о балканском јединству.

квалификацију нема у словенским језицима ван Балкана, балканизам је очевидан; а држећи се опет само наших напред наведених израза за старост, морамо извести закључак да је форсирање обрта са *од + ген.* уместо обрта са самим генитивом (нпр. рус. *ребенок двух лет*) проистекло још и из чињенице да бројне конструкције у српскохрватском језику постепено али видно губе променљивост по падежима. Наш се језик, дакле, понаша у овом случају као неки суседни несловенски дијалекти са губљењем флексије. Исти разлог наводи Сандфелд (стр. 204) кад говори о губљењу истог таквог латинског темпоралног генитива (*anquam ser-tem*) у романским језицима уопште.

×

Постојање у српскохрватском следеће синтаксичне црте, о којој Сандфелд говори као о јужнословенској и општебалканској, мање се може тумачити неким околностима које би биле посебно повољне за њено прихватање; зато се она и мање проширила. То је употреба темпоралног аблативног обрта за нека временска значења без изразитог исказивања аблативности, тј. без семантике почетка трајања „од тог и тог тренутка”. На стр. 152. Сандфелд расправља о конструкцијама са прилозима типа „откако” (у везничкој служби), који не значе „откако” него „када”, „чим” („откако је дошао на реку, бацио је каменчић”); за ово се српскохрватски примери не наводе, а ни према РЈА ни према другој расположивој лексикографској грађи није се могло ући у траг оваквој употреби код нас. Нешто је друкчија појава споменута узгред на стр. 10; и сам предлог *од* испред назива неког временског одсечка употребљава се у балканским језицима (а и не само у њима, јер се ствар тиче и талијанског) у смислу „током протеклог, означеног времена”; примери су типа „они су се борили од девет година”. Српскохрватске потврде овде у књизи недостају, међутим оне се могу наћи.

У извесном броју случајева *од* би се могло протумачити као елипса, скраћење дужега *отпре*: Знајући од много го-

дина да си ти . . . (Вук, Н. Завјет 1847, 340); Капетан сам од царева града, /У њем владам од триста година (П. П. Његоли, Горски вијенац, изд. Бгд. 1936, 19); Од десет година једнако је исправљам и злопатим (Ј. Ст. Поповић, Драматски списи III, изд. Бгд. 1909, 128); Ханова овдаје је посве нестало од неколико година (Босанске нар. приповједке, Сисак 1870, 134); Корачамо у свијет, који је већ од 1000 година пропао (И. Пилар, Зборник за нар. живот и обичаје 28, 17). Каткад се више упира на значење момента после кога је нешто настало, тако да *од* стоји као замена за *после* одн. *почев од*: Кад буде од Мале Госпође, а оно настану весеља (Т. Костић, Босанска вила 1904, 203). Каткада је, обрнуто, појачано значење протеклог периода, тако да су споменуте замене (*отпре* или *после*) немогућне: Навезали ми се људи од ово дана; Било је од ово четири године . . . доста једа и свађе (М. Глишић, превод Крајцерове сонате, Бгд. 1892, 254, 196); Оне су обадвије од цијеле вечери сумњале на Евку (Ж. Бертић, грађа за Речник Матице српске и Матице хрватске).

Таква употреба доводи дотле да се синтагма са *од* може узети за „пунктуално” временско значење. РЈА (*од II r. b*) каже да конструкције са *од* долазе овде на питање: *када?* Примери из РЈА: Лазара од четвртога дана узкриси, а себе трећи дан (језик И. Анчића); Кад је било од поноћи, говорио стар дједина (нар. песма).

Савремени књижевни језик није прихватио ову конструкцију с оваквим значењем, тако да се примери из најновије књижевности нису могли наћи, иако их можда и има. Међутим, познати су и други балканизми на српскохрватском језичком подручју који нису продрли до књижевног језика, али та чињеница не побија њихово присуство и не умањује значај начелних поставки.

*

Још једну специфичну употребу предлога *од* налазимо у обртурама типа „душа од човека”, „смејурија од правосуђа” и сл. Такве обрте, у склопу сродне проблематике, спомиње

проф. М. Стевановић у чланку „Једна синтагма с аблативним генитивом у стилској функцији поређења и епитета”, *Наш језик* н. с. 16, св. 1—2, стр. 27—31. Сличној конструкцији у француском језику посвећује свој краћи прилог М. Регула: „Zur Analyse der Fügung *ce fripon de valet*” у љубљанском часопису *Linguistica* 7, св. 1, стр. 57—59. Код Сандфелда (стр. 191) ова особеност је споменута само у једној белешци под текстом у вези с румунским одн. с дакорумунским, и то у суженом типу — то је тип који би се отприлике превео са „несрећа од мене!”, тј. „како сам несрећан!”

Обрт о којем је реч разликује се од других, врло сличних случајева (често уз једва ухватљиве прелазе), који су такође наведени у чланку проф. М. Стевановића а за које је типичнија употреба генитива без *од*: мреже првога мрака, конопца водопада, млијeko месечине, сунђер мога мозга и др. (стр. 28, 29). Смисаона разлика је у томе што су код ових других у питању чисти поредбени односи, мада је конструкција „испретурана”, и тако измењена има своју логику; дакле, мрак је као мрежа, водопад је сличан конопцу, месечина је као млеко, мозак је налик на сунђер. Код наших горњих случајева типа „душа од човека” долази до изражаја — како то М. Регула, по нашем мишљењу, тачно примећује — својеврсна предикативност, тј. подвођење појма који се жели окарактерисати под неку другу категорију: овај човек је право злато, правосуђе је просто једна смејурија (а не: као смејурија) и сл. И овде је, услед појачане експресије, синтаксичка структура преиначена, те предикацију узима на себе управна реч, а логички субјекат, о којем се карактеристика изриче, прелази у зависну, генитивску синтагму. — За нашу тему битно је само то да се ова подврста генитива, може се рећи финеса у његовој употреби, налази и у романском језичком свету.

У нашим старијим текстовима, где су писци избегавали стављање на папир мање обичних или мање „књижевних” фигура, тешко би се и нашло примера за ову појаву. У целој обради предлога *од* РЈА даје само један пример (под II в.): Пред њега дође једна ругота од створења (нпр. приповетка) — с објашњењем да је то талијанизам, што је ина-

че за тему такође симптоматично. Даљи примери су нађени на другим местима: Кучко од жене (Ј. Ст. Поповић, Драматски списи III, Бгд 1909, 114); Добричак од човјека (Кс. Ш. Балски, грађа за Речник МС-МХ); Сила од човека (Ј. Веселиновић, Бранково коло 1902, 72); Оног гада од касирице (В. Милићевић, Босанска вила 1913, 104); Злато од бака (И., 103); Благо од човека (М. Сретеновић, Синовац, Бгд. 1922, 3); Делија од човека (Т. Букић, Стари видици, Бгд. 1938, 91); Душа од човјека (Анте Радић, грађа за Речник МС-МХ); Имао на себи пародију од горњега капута (Стј. Крешић, И.); Ништа друго до једна велика екстаза од живота (М. Богдановић, И.).

*

Реч *много* са значањем „врло”, „веома” живи у српскохрватском језику, а исто тако у румунском и романским језицима уопште (рум. *mult*, тал. *molto*, франц. *beaucoup*); колико смо могли да се обавестимо (код Сандфелда се ово не спомиње), и у грчком и у албанском језику исте речи — одних исти корени — могу послужити и за значење „мноштво” и за значење „веома”: *πολύ*, *shum*. Да је такве употребе било и у старословенском, сведоче архаичне сложенице типа „многомилостиви”, „многопоштовани” које живе данданас у књижевном руском језику, иако руски, као ни пољски ни чешки језик, не знају за овај семантички огранак речи *много*.

РЈА, под *mnogi* b., c., d., даје примере за прилог *много* уз придеве, глаголе и прилоге, у наведеном значењу, и то са целе територије српскохрватског језика и од доста раних векова. Севернији хрватски извори указују на блискост са талијанским говорним узусима. Данас је на целом нашем земљишту оваква служба прилога *много* сасвим обична, мада се не може рећи да је стилски поливалентна, јер ће се, нпр. у научној студији, избећи да се каже, рецимо: „Ова језичка прта је много честа”. Није искључено да постоје и неке дијалектске као и семантичке тенденције у овој појави, али

се о њима овде неће расправљати. Ево нешто примера из књижевности: Ова је пјесма много налик на ону (Вуков језик, РЈА); Мали народ ма много витешки (Вук, Српске нар. пјесме V, Беч 1865, 548); Био је један чоек, много сиромах (Вук, Српске нар. приповијетке, Беч 1853, 154); Нешто ти је много стало до те дјевојке (Стј. М. Љубиша, РЈА на нав. месту); Ви сте много сами (Вељко Петровић, грађа за речник МС-МХ); Млади господин . . . је много учен (Матија Мажуранић, И.); Нешто му се много рђаво догодило (Д. Ђосиф, И.). Сама семантика речи *много* несумњиво олакшава продор овакве њене употребе. У служби појачајне речи уз компаративе, „много“ се употребљава и у руском језику (он много *лучше* меня), па и у германским (нем. *er ist viel besser*).

*

Говорећи о фрази „на челу са“ (дакле, не „војска с генералом на челу“, него „војска на челу с генералом“) Сандфелд (стр. 155) истиче инверзију до које долази у румунском и бугарском језику, не спомињући наш. Румунски се каже не само *în frunte cu . . .* = буквално „у челу са . . .“, већ и *în cap cu . . .* = букв. „у глави са . . .“; не заборавимо да се и руски данас може казати „армия во главе с генералом“, уместо „ . . . с генералом во главе“, како је првобитно било и како је, уосталом, једино логично. Није овде реч о избору именица, него само о инверзији. Инверзија која је захватила балканске језике има, као што видимо, неког дубљег разлога, јер се јавља и другде, а тај разлог свакако треба тражити у тежњи да предлог, као и све што се осећа предлошки, стоји испред одговарајуће именице а не иза ње. У овом случају „на челу са“ представља врсту сложеног предлога. У лексикографским картотекама које су нам биле приступачне нисмо нашли много примера, јер обрт живи углавном у канцеларијским и новинарским изражајним слојевима. Ипак их има: Цематски мецлис, на челу са цематским имамом (Устав Исламске верске заједнице, Бгд. 1930, 5);

Претеча Југославенске академије на челу с Иваном Кукуљевићем (М. Ившић, Хрватско коло 17, 147); Комунистичка партија на челу са другом Титом (Р. Чолаковић, Записи из Ослободилачког рата I, Сарајево 1946, 10).

*

О балканском језичком јединству говорио је у своје време, још у првој трећини 19. века, стари слависта Јернеј Копитар. Данас, када балканолошке студије код нас поново оживљавају, утврђивање балканских међујезичких веза опет постаје задатак дана, поред тога што је то одувек била занимљива и привлачна област испитивања. Балканолошке језичке концепције ће се, вероватно, током интензивнијег проучавања нешто померати, изоштравати; вероватно ће се већина проблема окупити око двеју жижа, а то су близина романског подручја и печат који је говорном језику давао писани језик, што ће рећи језик прожет старословенизмима, од којих су неки по пореклу грецизми, каквих има и другде у ареама црквених превода с грчкога.

На крају приметимо и то да су балканизми о којима је у овом чланку било говора, а и многи други, типични за целокупно српскохрватско језичко подручје, дакле и за његове северозападне делове, понешто и због тамошње блискости с талијанским језиком који, опет, као романски има својих аналогија с балканским романским елементом. Ово је доказ више за тврђење да је српскохрватски језик у целом свом обиму прожет небројеним истоветностима.

И. Грицкат

„О КУКОВУ ДНЕ” — AD CALENDAS GRAECAS

У нашој језичкој литератури узречица *на куково лето* или *о кукову дне* први пут је констатована у Вуковом издању српских народних пословица. Идентични обрти постоје и у македонском и бугарском језику. У Рјечнику Југославенске академије Будмани поред ових примера наводи још и реч *кукова крушка*, али за посесивни облик *куков* не даје никакво објашњење.¹

Придевски облик ове узречице у оба примера упућује нас на антропоним *Кук. Међутим, овакво лично име није забележено ни у једном нашем језичком споменику. Да бисмо се уверили да ли је то име заиста некада постојало, потребно је консултовати историјске и савремене ономастичке материјале. Најстарији пример представља име хрватског племена Кукари из 1178. године, где нам се појављује врло редак суфикс *-ар*.² С обзиром на то да још не постоји патронимијски речник Југославије, немогуће је тачно одредити ареал презимена Кукић и Куковић, па се зато следећи примери могу сматрати само као илустрација постојања патронимијске основе *Кук. Презиме Кукић је добро заступљено у Лици, где га констатујемо у пет села.³ Налазимо га, даље у Поуњу у Босни⁴, у Београду 14 пута, у Загребу и Сарајеву три

¹ ARj, V, 761.

² Вукановић, Т. П. Терминологија племенског друштва у Црној Гори, Гласник Музеја Косова и Метохије, IV—V, Приштина 1959—1960, стр. 205.

³ Grujić, Radoslav. Plemenski rječnik Ličko-krbavske županije, Zbornik za nar. život i običaje južnih Slavena JAZU, XXI, 1917, стр. 309.

⁴ Карановић, Милан, Поуње у Босанској Крајини, Насеље књ. 20, Београд 1925, стр. 290.

породице такође носе овакво презиме⁵, има га у селу Велики Грбевац код Бјеловара у Славонији⁶, у Сремским Карловцима, Новом Саду, итд. Презиме Куковић се појављује далеко ређе: у селу Дињушки на острву Пагу породица Куковић припада старинцима⁷, род Куковци је забележен у селу Горње Зуниче у Тимоку у Србији⁸, по једна породица Куковић у Београду и Сарајеву и презиме Куковец у Загребу.⁹ У савременој топонимији Југославије бележимо облике без придевског проширења *-ов-*: село Кукићи постоји код Крањева у Србији и код Огулина у Хрватској.¹⁰

Судећи по следећим примерима из микротопониимије лично име *Кук могло је да гласи и *Кука: Кукиновац је извор у Доброселу у Србији, Кукин — мтоп. у округу књажевачком у Србији¹¹, Кукин поток — мтоп. у селу Ботунју у Лепеници, такође у Србији.¹² Посесивни настатак *-ин* у овим случајевима упућује на лично име *Кука, јер би од имена *Кук присвојни придев морао да гласи Куков, а не Кукин.

Патронимијска основа *Кук је у прошлости изгледа била врло обична, што се најбоље може оценити према изразито великом броју сификсалних варијаната. Појава да један патронимијски корен није ограничен само на једну форму, говори нам, ако не о његовом пореклу, онда свакако о његовој некадашњој широкој распрострањености. Побимо од историјских примера. Лично име Кукур је потврђено само у придевском облику Кукуров крајем XIII или почетком XIV века. Из истог времена познато је и име Кукор.¹³ Што се тиче наставка, рекао бих да и у имену Кукур треба тражити несловенски суфикс *or*. Са суфиксом *-an + j*: Кукањ је данашње село у долини Ибра у Србији, које је 1392. године

⁵ Телефонски именик СФРЈ, Београд 1966. стр. 103, 582, 1008.

⁶ Саопштио др Јован Кашић из Великог Грбевца.

⁷ Маричић, Луцијан, Задарска и шибенска острва, Српски етнограф. зборник, књ. XLVI, Насеља књ. 26, Београд 1930, стр. 345.

⁸ Станојевић, Маринко, Заглавак, Насеља IX, Београд 1913, 460.

⁹ Телефонски именик СФРЈ, Београд 1966, стр. 103, 1008, 582.

¹⁰ Именик места Југославије, Београд 1965.

¹¹ ARj, V, 750.

¹² Радивојевић, Г. Насеље у Лепеници, Српски етнографски зборник књ. XLVII, Насеља књ. 27, Београд 1930. стр. 35.

¹³ ARj, V, 764.

припадало бунтовном властелину Обраду Драгојлалићу¹⁴; средњовековни град такође по имену Кукањ (историјска потврда из 1423. године § Kukan§) постојао је у Црној Гори код Пљеваља, где и данас постоје његови остаци.¹⁵ Са суфиксом *-ul, ulj*: познато презиме хрватског јавног и културног радника — Иван Кукуљевић — Сакцински; Кукуље — село код Бање Луке у Босни и у Црној Гори код Бијелог Поља; Кукуљане на Косову у Србији; Кукуљаново код Ријеке у Хрватској¹⁶; презиме Кукулић на острву Рабу¹⁷; Кукуљовци у Кичевији у Македонији¹⁸; влашка презимена Кукуљани и Кукуљешти у Неготинској Крајини и осам кућа Кукуљевића у селу Текији у истој области¹⁹; Кукуљевина — мтоп. у селу Величанима у Попову у Херцеговини.²⁰ Примера са оваквим наставцима свакако да има много више широм целе земље, али су и они довољни да се са великим процентом сигурности могу реконструисати следећи антропоними од ове основе: *Кукул' или *Кукуљ и *Кукуљан (<*Кук + ул, уљ; *Кук + уљ + ан). Остали примери нису тако многобројни као претходни и показују много мању продуктивност: Врло редак суфикс *-оч*²¹ констатујемо код сплитске породице Кукоч за коју се не зна одакле је.²² Презиме Кукушић са наставком *-иш* налазимо у Руми у Срему.²³ Присуство старог словенског суфикса откривамо у презимену Kukelyity у Бач-

¹⁴ Петковић, др Владимир, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд 1950, стр. 36.

¹⁵ Шкриванић, др Гавро, Именик географских назива средњовековне Зете, Титоград 1959, стр. 73.

¹⁶ Именик места у Југославији, Београд 1965, стр. 233.

¹⁷ Маричић, Луцијан, исто стр. 315.

¹⁸ Смиљанић, Томо, Кичевија, Српски етнографски зборник књ. LI, Насеља књ. 28, Београд 1935, стр. 438.

¹⁹ Јовановић, Коста, Неготинска Крајина и Кључ, Насеља 29, Београд, 1940, стр. 225, 235, 297.

²⁰ Филиповић, Миленко и Мићевић, Љубо, Попову у Херцеговини, антропогеографски приказ, Сарајево 1959, стр. 175.

²¹ Splitter-Dilberović, Vera (Beiträge zur Bildung der serbokroatischen Personennamen, Meisenheim am Glan 1966, стр. 44) сматра га као „weinig produktiv; vereinzelt als geograf. Name ... sowie als botanischer Name.“

²² Smodlaka, Josip, Nešto o splitskim prezimenima i još o nekima, Split 1945, стр. 23.

²³ „Сремске новине“ од 13. VII 1968, стр. 12.

ком Петровцу 1743. године²⁴, а презиме Кукоња, које је забележено у Београду²⁵ можда и не припада овој основи, јер постоји могућност да је овде у питању апелатив *кѹк* (Hüftbein).

Патронимијску основу *Кук констатујемо и у топониму Кукујевци у Срему. (< *Кук + уј + ев + ци). Суфикс -уј припада категорији непродуктивних патронимијских словенских суфикса и код Миклошича налазимо само неколико примера.²⁶ Исту слику показује и топонимија Југославије, у којој од 27.975 насеља само седам топонима (укључујући и Кукујевце) имају основу са суфиксом -уј: Радујевац (два пута), Богујевац, Добрујевац (два пута) и Славујевац.²⁷ Антропоним *Кукуљ није до сада нигде потврђен на нашем језичком подручју. Међутим, идентично име налазимо сасвим далеко на северу Совјетског Савеза, на територији где су некада живели Карелци. Наиме, у XII веку је у новгородским језичким споменицима забележен топоним Кукјева Гора а у истој области постоји и данас село које се зове Кукѹй. Ова паралела, међутим, тешко да би се могла применити на наш случај, иако постоји врло много изразитих сличности у антропонимији Новгорода и јужних Словена.²⁸ Наиме, на руском језичком подручју ово лично име се сматра карелским, јер се већина карело-финских антропонима завршава управо на суфикс -уј. Апсолутну идентичност ових двају антропонима морамо, дакле, да третирамо као случајну подударност која није ретка у лингвистици. За порекло личног

²⁴ Поповић, др Душан, Срби у Бачкој до краја XVIII века, Српска академија наука, посебно изд. књ. СХСIII, Етногр. инст. књ. 3, Београд 1952, стр. 322.

²⁵ Телефонски именик СФРЈ, Београд 1966, стр. 103.

²⁶ Miklosich, Franz, Die Bildung der slavischen Personen-und Ortsnamen, Heidelberg 1927, стр. 6.

²⁷ Миличић, Владимир, Обратни именик места у Југославији — рукопис.

²⁸ Подольская, Н. В. Топономика Новгородской земли по данным новгородских письменных памятников, XI—XV вв., Диссертация, Москва 1953. стр. 205—206.

²⁹ Види: Велимир Михајловић, Неколико јужнословенско-новгородских антропонимијских паралела, Зборник за филологију и лингвистику, књ. XI, Нови Сад 1968, стр. 163—175.

имена Кукуј могућно је и овакво објашњење. У румунском језику постоји географски термин *sisui* у значењу избочина³⁰, 'umflătură la car . . . ; mot de pene la capul păsărilor'³¹, па од овог истог апелатива румунска ономастика бележи следеће примере: *Sisuian*, *Sisuiatul*, *Sisuiata*.³² Решење порекла насеља Кукујевци у Срему подједнако лежи, дакле, и у романској, и у словенској лингвистици, па ће се његово порекло коначно открити у светлу нових података који тек треба да се прикупе или открију.

Словенске антропонимијске паралеле за основу *Кук-нису многобројне, али ипак постоје, мада их Миклошич није унео у своју познату књигу о грађењу словенских личних имена: насеље *Kukelicz* је забележено у Шлезији у Пољској још 1286. године; *Kukulovice* у Чешкој: *Kuk'ovici* (*Kuckelwitz*) на територији Лужичких Срба.³³ Лично име Кукуша постојало је у Белорусији³⁴, а према руском презимену Кукушич видимо да се исто такво име налазило и на територији руског језичког подручја.³⁵ Индентично лично име констатујемо и у Мађарској у жупанији *Csongrad*, где је забележен топоним *Kuksóháza*.³⁶

Према свему до сада реченом, узречица *на куково лето* садржи у себи ишчезли словенски антропоним *Кук. Из примера који су употребљени у овом чланку могу се реконструисати следећа лична имена од ове основе: *Кук (*Кука),

³⁰ Георгијевић, Светозар, Народна етимологија у нашој топономици, Питања књижевности и језика, Сарајево, књ. III, св. 1—2, 1956, стр. 129.

³¹ *Dictionarul limbii române moderne*, Bucureşti 1958, стр. 202.

³² Constantinescu, Constantin, *Dictionar onomastic românesc*, Bucureşti 1963, стр. 253. У чланку о корену *sisui* исти аутор дозвољава поређење са дијалекатским значењем *simiter* (гробље), мада је овде у питању други семантички моменат — глагол *кукати* у значењу 'нарицати'.

³³ Сви примери узети су из књиге Ст. Роспонда, *Patronimiczne nazwy miejscowe na Śląsku*, Wrocław 1964, стр. 130.

³⁴ Бірыла, М. Б. Беларуская антрапанімія, Мінск 1966, стр. 104.

³⁵ Петровский, Н. А. Словарь русских личных имен, Москва 1966, стр. 137.

³⁶ *Magyarország Helységnevtára*, Budapest 1893, стр. 1300.

*Кукор (*Кукур), *Кукан, *Кукул (*Кукуљ), *Кукуљан³⁷, *Кукоч, *Кукел, *Кукша и евентуално *Кукуј.

Етимолошки се ова основа може везати за основу *кук* у значењу 'кукавица' (*cuculus*), која је ономастопејског порекла и која се налази у свим европским језицима. Међутим, семантика ове основе примењена на ономастику није сасвим јасна. Наиме, чињеница је да у нашем ономастичком систему постоје лична имена која су идентична са именима птица, али до сада није било познато да су наши преци поред сокола, орла, крагуја, пауна, утве, славуја и гаврана узимали и кукавицу као основу за давање имена своме потомству. У једном очуваном народном обичају у Височкој нахији у Босни откривамо да се појам лепоте везивао за птицу. Наиме, „доноси се птичје јаје и гнездо... и метну под главу да дете буде лепо као птица.“³⁸ Мада постоји сумња да је овај обичај у вези са хришћанским веровањем о „птицама небеским“, он нам ипак не открива прави узрок зашто би једно дете морало да носи име кукавице, која и данас у народу представља оличење туге и несреће. Међутим, у нашем народу се одржало још једно веровање о кукавици, које је раширено скоро у целој Европи. Наиме, верује се да се кукавица претвара у копча чим престане да кука.³⁹ Према томе, у народној свести семантика ове речи се преламала у два супротна правца: као персонификација жалости и туге, с једне стране, и снаге, брзине и окретности, с друге стране. Сudeћи по грчкој античкој традицији, птица кукавица није имала никакву трагичну функцију, јер се онда не би разумело зашто би Зевс, најсилнији од свих богова, имао надимак Кукавица.⁴⁰ Без обзира, дакле, на семантику ове речи и кука-

³⁷ Овакав облик имена могао би бити од грчког апелатива *Κουκουλιον* у значењу 'капа црне боје коју носе на глави великосхимници' (Петковић, Сава, Речник црквенословенскога језика, Сремски Карловци 1935, стр. 104).

³⁸ Филиповић, др Миленко, Живот и обичаји народни у Височкој нахији, Српски етнографски зборник књ. LXI, II одељ. Живот и обичаји народни, књ. 27, Београд 1949, стр. 149.

³⁹ Тихомир, Р. Борбевић, Природа у веровању и предању нашега народа, II књ. Српски етногр. зборник књ. LXXII, Живот и обич. народни, књ. 33, Београд 1958, стр. 11.

⁴⁰ Zanotto, di Francesco, Dizionario pittoresco di ogni mitologia, d'antichità, d'iconologia e delle tavole del medio evo, Venezia 1844, tom IV, стр. 840.

вица и *кобац* припадају типу заштитних личних имена, која су као категорија позната многим језицима.

У прилог великој старости антропонима *Кук говори само један податак — непродуктивност суфикса који су везани за ову основу. Што се тиче хронологије настанка узречице *на куково лето*, мишљења сам да је она врло млада и да је настала у време када су црквене власти покушавале да народни ономастички систем замене именима канонизираних светаца. Према томе, *о кукову дне* би била пародија на устаљено народно „о Петрову” или „о Бурбеву дне”, који су били везани конкретно за временску, па и ритуалну асоцијацију. С друге стране, *о кукову дне* значи *никада*, јер лично име *Кук није постојало у хришћанском календару, па, према томе, овакав обрт представља чисту апстракцију у односу на календар који тачно фиксира Петров-дан, Бурбев-дан, Митров-дан. Вероватно да ће личност по имену *Кук, која је послужила да се створи овакав фигуративан начин изражавања, остати за науку заувек анонимна, као што су анонимне скоро све личности које се помињу у пословицама типа: „Нема за Рајка капа”, „Два лоша убише Милоша”, „Како Јакову — тако свакому”.

Велимир Михаиловић

КА ОСНОВАМА АКЦЕНТУАЦИЈЕ СЕВЕРНИЈИХ МЛАЂИХ НОВОШТОКАВСКИХ ГОВОРА

У овоме ћу раду табеларно приказати основне акценатске особине сремског, мачванског, колубарског и тршићког говора. Те сам говоре проучавао од 1950. до 1963. године. У питању су говори који леже у најужој основици српскохрватскога књижевног језика па се надам да би овај рад могао бити од користи и при дефинитивном утврђивању српскохрватске књижевне акценатуације. Рад је диференцијалан у односу на Вуков и Даничићев акценат. Примењујем Белићеву акценатску теорију. Узео сам у обзир нове тенденције о којима исцрпно говори академик проф. др М. Стевановић у своме толико значајном делу *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма)*, Бгд. 1964, стр. I—X + 1—696. На формирање данашње акценатуације севернијих млађих новоштоковских говора од пресудног су утицаја били говори источнохерцеговачкога дијалекта. Зато на крају овога рада показујем оне акценатске особине источнохерцеговачког дијалекта које су најрелевантније за упоређивање са севернијим млађим новоштокавским говорима. Може се рећи да сам овим радом одговорио на основна питања постављена у моме *Уџбенику за испитивање акцената у штокавским говорима* (ЈФ XXVII, св. 1—2, стр. 307—335), бар што се тиче ових севернијих говора.

СЛОГОВИ	терито- рија	Срем	Мачва	Колубара	Тршић
	пози- ција				
последњи отворени слог	акц. + (—)	исток: вòдĕ (ймā)			
		запад: сѣдй (ймā)	зòрĕ (ймā)	умӯ	ймā
	акц. + (~) + (—)	литийĕ	нападā, дòлазй	òкреĕĕ (насејĕ)	йзмислй, йзмислй
последњи затворени слог	акц. + (—)	сòкāк	пāсӯль	гӯслār	јунāк
		йдĕм	ймām	ймāш	ймām
	акц. + (~) + (—)	виногрāд	чòбанчāд	Мѣдвед- нйк	виногрāд
		рāзмислйм	òчистйм òставйм, пòсејĕш	зāбавльāм, зāтворāм	йзмислйм
слог који није последњи	акц. + (—)	йзвāдй	зāгрнĕм	Мйлò- чина	дòглāv- нйк
	акц. + (~) + (—)	виногрāдā	вĕчерāмо	Брāнков- чāни укрцāмо прѣбāцймо	брѣспо- слицā брѣспо- слицā

Табела 1. — Скраћивање неакцентованих дужина после кратког узлазног акцента.

слогови	терито- рија	Срем	Мачва	Колубара	Тршић
	пози- ција				
последњи отворени слог	акц. + (—)	исток: странѐ (коњā)	зимѐ (рукѐ, Дринѐ)	брдā	предѐ
		запад: главѐ (дају)			
	акц. + (~) + (—)	давају	свирају		пуштају пуштају
последњи затворени слог	акц. + (—)	исток: пацов	дванѐс	двапут	лопов
		запад: корѐв			
		исток: главом	живим	тресѐм	зимѐм
	запад: главом				
акц. + (~) + (—)		наредник		наредник варницѐм	
слог који није последњи	акц. + (—)	лѐчѐње, вршѐмо	прашѐње	Котешан- ка	варницѐ, варницѐ, тресѐмо
	акц. + (~) + (—)	и(з) Ша- шинацѐ	Слѐпчев- чѐни	Јѐшев- чѐнка	гѐталицѐ, гѐталицѐ

Табела 2. — Скраћивање неакцентованих дужина после дугог узлазног акцента.

слогови	терито- рија	Срем	Мачва	Колубара	Тршић
	пози- ција				
последњи отворен слог	акц. + (—)	исток: гáзѣ запад: вунѣ (сламѣ)	вунѣ, вѡдѣ, йгра	мѣтѣ, вунѣ, ѡрѣ	сјѣтѣ, сјѣтѣ
	акц. + (—) + (—)	јáбукѣ	ѡпијѣ	бѡловѡ, кнѣзовѡ	ћѣлавѣ, ћѣлавѣ
последњи затворени слог	акц. + (—)	мѣсѣц исток: жáлѣм запад: жáлѣм (жáлѣм)	бáдњáк жѣнѣм, пушкѡм, сѣјѣш	рáдѡст сѣлѡм, бѣгáм, пѣјѣм	гѡлѡб мѣслѣм
	акц. + (—) + (—)	Мѣлорáд — — —	Вѣдовáн — — — ѡбујѣш	кáчињáк — — —	вѣренѣк — — — ћѣлавѣм, ћѣлавѣм
слог који није последњи	акц. + (—)	ѡдáтá	ѡрáјá	йзнѣли	ѡбрѡчá, ѡбрѡчá
	акц. + (—) + (—)	фѣбрувáрá	чáрлáкáлѣ (кѣсѣ- лѣмѡ)	Кѡзлу- чáнкá	Вѡтњá- чáнкá

Табела 3. — Скраћивање неакцентованих дужина после кратког силазног акцента.

слогови	ерито- рија	Срем	Мачва	Колубара	Тршић
	пози- ција				
последњи отворени слог	акц. + (—)	решй	кѹһѧ, (кблѧ)	чйчѧ, пйшѧ чуѧ	пйшѧ, кѧжѧ
	акс. + (~) + (—)				
последњи затворени слог	акц. + (—)	прѧзньйк	прѧзньйк (трѧвьѧк)	мѹчѧк	пѹтньйк
		рѧдйм	спрѧмйш	нѧмѧм	рѧдйм
	акц. + (~) + (—)	— — —	— — —	— — —	— — —
слог који није последњи	акц. + (—)	врѧбѧцѧ	врѧтймо (Глушѧ- цѧ)	крѹчймо (Дйвѧцѧ)	врѧбѧцѧ, врѧбѧцѧ
	акц. + (~) + (—)			Рѹдни- чѧни	

Табела 4. — Скраћивање неакцентованих дужина после дугог силазног акцента.

Срем	исток: вѣлама (њѣ- вама)	гѣрав кѣтъаст	гѣнути свѣтати грѣбити
	запад: вѣлама (вѣлама)		
Мачва	крѣшкама	гѣрав кѣтъаст	брѣнути црѣтати мѣслити
Колубара	куѣама = згрѣама	-ѣв = -ав -ѣст = -аст	-нѣти = -нути -ѣти = -ати -ѣти = -ити
Тршић	крѣшкама	гѣрав кѣтъаст	гѣнути пѣдати мѣслити

Табела 5. — Дужина наставака -ама, -ав,
-аст, -нуѣи, -аѣи, -иѣи.

Чучуге (север)	куѣама	гѣрав, кѣтъаст	-нути, -ати, -ити
Бранковина	вѣригѣама = куѣама	-ав, -аст	-нути, -ати, -ити
Дивци	-ѣама = -ама	-ѣв = -ав -ѣст = -аст	-нути, -ати, -ити
Петница (југ)	-ѣама = -ама	-ѣв = -ав -ѣст = -аст	-нѣти = -нути -ѣти = -ати -ѣти = -ити

Табела 6. — Колубарске и тамнавске прилике.

Срем	Мачва	Колубара	Тршић
Јован = дѣ- спот Јован	Јован = Свѣ- тѡг Јована	Душан, вок. јд. Душане	Душан
	организѡм	организѡм	
вѣгѡв = вѣ- гов какав = ка- кав	вѣгѡв, какав	вѣгѡв	вѣгѡв, какав
ѡцѡв = ѡцов Аѡин = по- пин	Йванѡв ѡчѣв Ластѡин	Богданѡв ѡчѣв Сѡмѡин	ђѣдѡв ѡчѣв Драгѡин
јѣдѡн = јѣ- дан	јѣдѡн	јѣдѡн	јѣдѡн = јѣ- дан
ѡцѡм = ѡцом	коњѡм	чѡмцѡм	пѡтѡм
јѣсѡм = јѣ- сам	јѣсѡм нисѡм	јѣсам (јѣ- сѡм), нѣсам	јѣсам = јѣсѡм, нисѡм
вѣжен	плѣтѣн начѣвѣн	пѡсечен	сакрѣвѣн, начѣвѣн

Табела 7. — Дуљења пред сонантом.

Срем	Мачва	Колубара	Тршић
	кѡсиѡц = владаѡц	трѣ зѡсеѡка	
		ожеѡиѡ	виѡдиѡ
		пѡдне = ном. јд.	дѡба = ном. јд. пѡдне = ном. јд.
с рѡдѡшѡм	млѡдѡсти: дѡжност	рѡдѡсти: дѡжност	рѡдѡсти
		Баболѡчѡни	Брѡчѡни
			мѡтерѡ, мѡтерѡм
ѡшѣју	ѡчѣју	ѡчѣју = ѡчију	ѡчѣју
мѡнѡ = мѡне	мѡнѡ	мѡнѡ	мѡнѡ
данѡс = данас	данѡс	данѡс	данѡс
		дѡљѡ = адв.	дѡљѡ = адв.
		ѡћѡ = 3. мн. јѡсѡ = 3. мн.	ѡћѡ = 3. мн.
сѡлѡ је	мѡтѣ је	мѡмци су	рѡкли су

Табела 8. — Остале категорије неакцентованих дужина којих нема код Даничића.

Срем	Мачва	Колубара	Тршић
удовац синовац (синавац)	удовац синовац (синавац)	синавац	удовац синавац
ловац = ловац, новац = новац	ловац = ловац	ловац = ловац	новцом
Турци, здрављом	Турци	Турцима, прама сун- цу	Турци, здравље, сунце
грџџом	з Дубљом	грџџе, снопља	гвџџе, грџџе
вѣ, дѣм, пѣст стѣг; крај (крај), мај = мај, смѣј (смѣј)	лѣч, стѣг; грѣм, збѣр, јањ	дѣм, пѣк = пѣк, рѣг, рѣк; крај	Бѣг, дѣм мѣст, пѣст рѣк; крај, крѣв, рај
крѣвљом	прѣв; брѣда	крѣв, идѣ цркви; брѣвна	крѣв, црѣв; четвртѣк; у цркви

Табела 9. — Акцентоване дужине.

	Срем	Мачва	Колубара	Тршић
старо преношење с именица а - основе	у међу (на кѡсу), на брзину = на брзину, у војску (у главу)	на росу, у планину, за грању (у војску)	у воду у планину (у дубљину) за главу (за зјму)	на брзину на мѡбу
старо преношење с именица о - основе м. р.	у гости = у госте из Јаска = у Земун = до Земјана	у госте у Бога (испод леда)	у гости уза зид (у град) за појас (у бедему)	у гости
аналогија	Са салаша (са салаша)	у Салаш (у Салашу)	у дувар (на камену)	
	на салаш (из вршаја)	и (э) Салаша (у Салашу)		
старо преношење ср. р.		у коло у сѣно	из неба (на море)	
аналогија		у брду	иза брда = преко лета	преко лета
старо преношење с и - основе	за зѡб = за зѡб		у нѡћ (за сѡ) у помѡћ (у пѡмѡћ)	
ново преношење	у шкѡли (у шкѡли); у кући (у млини), на прагу (на плућу)	у башчи (у шкѡли) ѡ(д) чичѣ (код тазбине)	кѡ(д) цркве, ѡт сунца (са Турцима); у њиви (из рата)	ис куће, у детелину, на прагу, из сна, пѡт пазувом (у магацину)
посебни случајеви			у Ваљево = у Ваљево = у Ваљево	

Табела 10.— Преношење акцената на проклитику с именица.

Срем	Мачва	Колубара	Тршић
исток и за- пад: мѣнѣ -кѡд мене	исток и запад: мѣнѣ — кѡд мене	мѣнѣ — кѡд мене	мѣнѣ — кѡд мене
запад: мѣне -кѡд мене	запад: мѣне —на мени		
	на ме	на ме	
ѹ нѣс	ѹ нѣс = ѹ нѣс	ѹ нѣс = ѹ нѣс	ѹ нѣс
ѡд оне = кѡд оне	ѡд овог = на ову	ѡ ово = ѡд ови	ѡд овог
	така ѡ така ствѡр		
два мѣтра	стѡ ѣктѡрѡ	стѡ ектѡрѡ	два мѣтра
		нѣ би мѡгѡ = нѣ би	
1.јд. = не мѡгу = нѣ могу	1.јд. = не мѡгу = нѣ могу	1.јд. = не мѡгу = нѣ могу	
нѣ идѣ = нѣ идѣ	нѣ идѣ = нѣ идѣ	нѣ идѣ	
		нѣ знѡм	

Табела 11. Остали карактеристични случајеви преношења акцента.

	Срем	Мачва	Колубара	Тршић
лок. јд.	граду смјслу = = смјслу месѣцу = = мѣсѣцу обичају = = ђбичају бѡју = рѡку говѡру = ка- мену = ка- мену прагу = на прагу	граду смјслу месѣцу = мѣсѣцу обичају = = пѡложају бѡју = на крају камену = ка- мену рагу = = ѡ рату	граду смјслу месѣцу = = мѣсѣцу обичају = пѡложају бѡју камену = гѡ- вору срѣзу = ѡ рату	граду смјслу месѣцу обичају = = ђбичају рѡку говѡру прсту = на прагу мѡзгу
ном. мн.	дѡни граѡви дѡлови	дѡни граѡви грѡзѡви	дѡни рѡѡви спуѡжеви	дѡни брѡѡви дѡлови
ген. мн.	дѡнѡ брегѡвѡ дѡлѡвѡ чѡпорѡвѡ	дѡнѡ брегѡвѡ = брѡгѡвѡ рѡдѡвѡ голѡбѡвѡ	дѡнѡ градѡвѡ дѡлѡвѡ голѡбѡвѡ	дѡнѡ брѡѡвѡ дѡлѡвѡ каменѡвѡ
дат.- инстр.- лок. мн.	зѡбима = = дѡнима брѡѡвима рѡѡвима чѡпорѡвима	зѡбима = = дѡнима брѡѡвима грѡзѡвима дуварѡвима	зѡбима = = дѡнима редѡвима плѡновима голѡбѡвима	зѡбима = = дѡнима брѡѡвима дѡловима каменѡвима
имен. крај	крајѡви, крајѡвѡ, крај- јѡвима	крајѡви, крај- јѡва, крајѡ- вима	крајѡви, крај- јѡвѡ, крајѡви- ма	крајѡви, крај- јѡвѡ, крај- јѡвима

Табела 12. — Акцент именица м. р. са старим акцентом на почетном слогу.

Срем	Мачва	Колубара	Тршић
гуњеви (бй-кови)	стричѣвѧ (стричѣвѧ, стричѣвима)	пањеви (бйкови, стричѣвѧ, кечѣвима)	стричеви, стубѡвѧ
вѣнци			вѣнци

Табела 13. — Акцент именица м. р. које немају силазни акц. на првом слогу

Срем	Мачва	Колубара	Тршић
ў воћу = = лок. јд.	(словѣту)	пѡљу, у врѣ- мену	сиѣну, рѧ- мену
жйта = = жйта, жйтима	пѡља, брда сѣнѧ	жйта, сѣна	пѡља, брда, сијѣна
сѣлима	сѣла	сѣлѧ, сѣли- ма	сѣла, сѣлѧ, сѣлима
нѧ лѣђи = на лѣђима	врѧтима	на врѧтима	нѧ врѧта = = врѧтима
ћѣбѣта	увѣта, увѣтима	увѣта	дугмѣта дугмѣтѧ дугмѣтима

Табела 14. — Акцент именица средњег рода.

	Срем	Мачва	Колубара	Тршић
ак. јд. а-основа	главу (тра- ву = траву) вѡду, жйвину	браду гѡру плѡнину	главу, вѡду, у планину	главу, дѡску, плѡнину
дат. јд. а-осн.	дѡци	вѡјсци, рѡци, дѡци, зѡм- љи	вѡјсци, рѡци, дѡци, зѡмљи	глави, рѡци, ђѡци
ном.-ак мн. а-осн.	срне (мѡбе = мѡбе) вѡде врѡћине	дѡше чѡле врѡћине	грѡне вѡде на лепоте	главе, дѡске, плѡнине
ген. мн.	рѡкѡ = рѡку нѡгѡ (нѡгу)	рѡкѡ, нѡгѡ	рѡкѡ = рѡкѡ	рѡкѡ, нѡгѡ
3—6—7 мн.	грѡнама (ѡв- цама = ѡвца- ма)	блѡзама (ѡвцама)	травама (радѡама)	грѡдама
лок. јд. и-основа	зѡби младѡсти рѡчи (на мѡсти) памѡти	нѡћи радѡсти (младѡсти), рѡчи заповѡсти	крѡви младѡсти	нѡћи, младѡсти цѡви, памѡти
ген. мн.	нѡћй рѡчй телѡдй (ѡмѡди)	нѡћй од власти кљусѡдй	нѡћй мйсли унучѡдй	нѡћй вечѡрй заповѡстй
3—6—7 мн.	рѡчимѡ угѡримѡ	кокѡшима рѡчимѡ телѡдмѡ	кокѡшима мйслима	кѡстима кокѡшима ријѡчимѡ

Табела 15. Акценат именица женског рода.

Срем	Мачва	Колубара	Тршић
сѣв сѣва сѣво	сѣв сѣва сѣво	мла̑д мла̑да мла̑до	мла̑д мла̑да мла̑до
нѡв нѡва нѡво	нѡв нѡва нѡво	нѡв нѡва нѡво	нѡв нѡва нѡво
гѡ гѡла гѡло			бѡс бѡса бѡсо
тѣжак тѣшка	гла̑дан гла̑дна		гла̑дан гла̑дна
		же̑дан же̑дна	же̑дан же̑дна
			кѣв̑ав кѣв̑ава
			је̑дна̑ка = је̑дна̑ка, је̑дна̑ко = је̑дна̑ко

Табела 16.— Придевски акцент и Сосиров закон.

Срем	Мачва	Колубара	Тршић
новѝ	новѝ	новā	новѝ
Дугā бара чѝстѝ стāрѝ	дугē мркē правѝ	Дугѝ рт мекѝ чѝстѝ	здравѹ мекѝ чѝстѝ стāрѝ
врѹћē, младā = крѝвѝ, младѝ	гѹстā лѣпōг младē сѹвā	врѹћā љѹтē ранā Светѝ Сава	благā љѹтā туђѝ младā
модрѝ поснѝ	модрā танкѝ	познē поснѝ	ноћнѝ познē
ситнā слаткā	брднѝ јаднѝ	брднѝ ситњē	слаткā часнѝ
крѹпнōм страшнā	горкѝ мрснō теснѝ	крѹпнē тешкѝ	ладнā реткѝ гладнѝ
свилени узано	дрвени	великѝ весели	веселā маторѝ
крѡвāвѝ			крѡвāв̣

Табела 17. — Акцент одређеног придевског вида.

Срем	Мачва	Колубара	Тршић
исток и за- пад: мѣнѣ — кѣд мене, о мѣни запад: мѣне — кѣд мене	исток и за- пад: мѣнѣ — кѣд мене, о мѣни запад: мѣне — на мени	мѣнѣ — кѣд мене, мѣни — о мѣни	мѣнѣ — кѣд мене, мѣни — о мѣни
	на ме	на ме	прѣдѣ ме
ѣн	ѣн	ѣн	ѣн
ѹ нѣс	ѹ нѣс = ѹ нѣс	ѹ нѣс = ѹ нѣс	ѹ нѣс
ѡвај = с ѡве	ѡвѣј = ѡвѣ	ѡвѣ = ѡвѣ	ѡвѣј (ѡвѣј)

Табела 18. — Заменички акценат.

Срем	Мачва	Колубара	Тршић
јѣднѡг(а), јѣднѡм(е), јѣднѡм, јѣднѡм	јѣднѡга	јѣднѡга	јѣднѡг јѣднѡм јѣднѡм
двѣ мѣтра	стѡ ѣктѣрѣ	стѡ ѣктѣрѣ	двѣ мѣтра
првѣј = првѣ	првѣј = првѡг	дѡ првѡг	првѣј сѣдмѣј ѡсмѣј

Табела 19. — Акценат бројева.

Срем	Мачва	Колубара	Тршић
донѐти (до- нѐти)	донѐти (донѐти)	донѐти = донѐти	донѐти
			мрѐти
ѹмрѐти (ум- рѐти)	ѹмрѐти (умрѐти)	ѹмрѐти = узѐти	ѹмрѐти
ѡзѡћи = изѡћи	ѡтѡћи = = изѡћи	изѡћи (ѡтѡћи)	ѡзѡћи = изѡћи
дѡћи	дѡћи	дѡћи (прѐћи)	ѹћи
довѐсти (дѡвести)	довѐсти (прѡвести)	довѐсти	довѐсти
вѹћи	тѹћи	вѹћи	вѹћи, трѐсти
извѹћи = ѡзвѹћи	извѹћи = озѐпсти	одвѹћи (прѐтѹћи)	увѹћи = ѡзѐпсти
спѡсти	спѡсти		спѡсти
	мѐтути	мѐтути	мѐт(н)ути = мѐтнути
			ѡтварати
спрѐмати = спрѐмати	спрѐмати = спрѐмати	спрѐмати = спрѐмати	
	пѹштати = пѹштати		пѹстати = пѹстати
бѡцити (бѡцити)		бѡцити	бѡцити = бѡцити
	пѹстити	напустити	пѹстити
			вѡђети

Табела 20. Глаголски акценат. Инфинитив.

Срем	Мачва	Колубара	Тршић
њспече, — ѡкрѣну, — вѣрцну се, — пѣче, — ѡправи, — заустави, — дѡсади, пѡјави	свѣче, — ѡбоде, ѡнесе, дѡ- везе, ѡведе, — ѡграну, — ѡпоја, на- смеја, — пѡткова, — ѡпсова, — дѡдија, — ѡноћа се, прѡчита, — ѡдузима, — пѡгледа, — не завр- ши, прѡду- жи, пѡјави, пѡквѡри, ѡради, на- слѣди га, — нагвѡри се, — пѡбеже, — прѡгово- ри, — кѡрѡ- чи, — пуш- ти, — ѡста- ви, ѡдари, заустави	заѡтрѣсе, ѡд- несе, — са- су, — пѡва- та, — рѡди му, — скѡчи — ѡтвори, пѡломи, — — ѡпази, ѡништи, ѡпрти, — ѡозбѡљи, — заѡбели	дѡнесе, — ѡзѣбе, — пѡкисе, — ѡтрова, — прѡмѣни, ѡвѡти, — ѡчинѡи, — заѡдржѡ

Табела 21. Глаголи с повученим акцентом
у 2, 3. л. јд. аориста.

Срем	Мачва	Колубара	Тршић
дође, прође	слѣже, — до- ђе, — цикну, — прѣби, — прича, — йспаде, — застаде, — оста йзиђе (изи- ђе), — запи- та, — указа се	лѣже, сма- че, — дође, — прѣсу, — погибе, — уби, — по- вика, — познаде, — рађа, — изгѣра, — постѣја	лѣже, ма- че (= ма- ну), може, поможе, — — оде, — прода, — дође, — на- писа

Табела 22. Глаголи с неповученим акцентом у
2, 3. л. јд. аориста.

Срем	Мачва	Колубара	Тршић
		дѣнѣла	пѣчео пѣчѣла
изаѣшѣ = ѣзишѣ (ѣзишли)	изѣшѣ = ѣзишѣ (ѣзишло)	изѣшѣ = ѣзишѣ	ѣзаѣшѣ = изѣшѣ
		бѣловѣ	куповала
			прѣдѣла
			дрѣжѣла
			ѣбеѣла
			ѣчешѣла
	чѣтѣ	чѣтѣ	чѣтѣ

Табела 23. — Акцент глаголског придева радног.

Срем	Мачва	Колубара	Тршић
рѣзѣита	дѣнѣта	нѣзѣита зѣана	пѣчѣта дѣта
	начѣѣна	неучѣѣне	учѣѣна

Табела 24. — Акцент глаголског придева трпног.

Срем	Мачва	Колубара	Тршић
печемо	печемо	печемо	печемо
имамо	имамо	имамо	читамо
забѡде (дѡ- веду)	пробѡдѣм	довѣдѣм = дѡведѣш	испѣчѣ
донѣсѣм (дѡнесѣ)	донѣсѣм (дѡнесѣм)	донѣсѣм = дѡнесѣ се	дѡнесемо = пренесѣмо
идѣм = ѡдѣм	ѡдѣм = идѣм	идѣм = ѡдѣ	ѡдѣм
дѡђем	дѡђѣм = пѡђѣ	дѡђем = пѡђѣм	нађе = пѡђѣмо
беремо = бѣ- рѣмо	бѣрѣ (бѣрѣ)	бѣрѣм	беремо
	пѡзѡвѣ = пѡзовѣ	пѡзѡвѣ = пѡзовѣ	пѡзовѣ
пѡјѣм = пѡ- јѣм	пѡјѣм (пѡјѣ)	пѡјѣ	пѡјѣмо
			баѡа
кѡпѡм = кѡпѡ	кѡпѡм = кѡпѡ	кѡпѡм (кѡпѡ)	кѡпѡм
	чѣшљѡм се	чѣшљѡш = чѣшљѡмо	чѣшљѡте
ѡмѡм = ѡмам	ѡмамо	ѡмѡм	ѡмѡм
	мѡта		мѡта
не ваљѡ = нѣ ваљѡ	не ваљѡш = нѣ ваљѡ		не ваљѡ = нѣ ваљѡ
спрѣмајѣ	спрѣмајѣ	спрѣмајѣ	пустајѣ
			жѡвѡмо
			нѣће, нѣћемо

Табела 25. — Глаголски акценат. Презент.

Проф. А. Белић истицао је утицај источнохерцеговачког дијалекта на формирање акцентуације севернијих млађих новоштокавских говора (*О српским или хрватским дијалектима*, Глас 78, стр. 116—117). На говоре чију акцентуацију приказујем у овој раду нарочито је утицао говор Пиве и Дробњака. Зато ће бити добро да прикажем за ову прилику најрелевантније особине говора Пиве и Дробњака, особине акцентске, дабоме. Ево их:

1) Добро чува Даничићеве неакцентоване дужине, сем у два случаја:

а) у презенту глагола који на слогу непосредно испред наставка *e* имају (') — на наставку нема дужине: *шрѣсем*;

б) у презенту глагола чија се презентска основа данас завршава на *је* на наставку нема дужине: *бјјем* (Ј. Вуковић, *Акцентни говори Пиве и Дробњака*, СДЗБ X 319).

2) У говору Пиве и Дробњака постоје ове неакцентоване дужине којих нема код Даничића:

а) *јушкѧма* (СДЗБ X 226);

б) *гдрѧв*, *жућкѧс(ш)* (СДЗБ X 276);

в) *гинуѧи*, *свиѧѧи*, *гдрѧѧи* (СДЗБ X 303);

г) *бѧбѧв*, *бѧкѧн* (СДЗБ X 274);

д) *бржѧ* = адв. (СДЗБ X 377).

3) У Пиви и Дробњаку више је примера са (") у проширеном ном. пл. именица типа *грд* него код Даничића (СДЗБ X 200). У Вушовићевој источној Херцеговини уопштен је (") (СДЗБ III 41).

4) У дат.-инстр.-лок. мн. типа *грд* у херцеговачким говорима силазни акценат почетнога слога или је преовладао у сва три падежа (Вуковић, СДЗБ III 41) или је чешћи у 3. и 6. падежу (Вуковић, СДЗБ X 200—201) или је, у најбољем случају, равноправан с повученим акцентом према крају.

5) У множини именица типа *нѧж* у Вушовићевој источној Херцеговини доследно је *врѧчеви* (СДЗБ III 41) а у Пиви и Дробњаку је или *јушѧови*, или *дјѧлови* — *дјѧловѧ* — *дјѧловима* или *двѧрови* (СДЗБ X 192—193).

6) У Пиви и Дробњаку је *вијѧнци* (СДЗБ X 191).

7) У Пиви и Дробњаку постоји лок. јд. *злѧшу* (СДЗБ X 252).

8) У Пиви и Дробњаку је *зѧ врѧѧа* (СДЗБ X 249).

9) У Пиви и Дробњаку је *бурѧѧа* (СДЗБ X 260).

10) У Пиви и Дробњаку је *рѹкӯ* (који пут *рѹкӯ*) (СДЗБ X 231).

11) У Пиви и Дробњаку постоје ови типови придевског акцента:

а) *ндв* — *ндво* — *ндвї* (СДЗБ X 277);

б) *мѣк* — *мѣко* — *мѣкї* (СДЗБ X 278);

в) *бїсїар* — *бїсїро* — *бїсїрї* (СДЗБ X 280).

12) У Пиви и Дробњаку нема акцента одређеног придевског вида типа: *здравѧ, ладнѧ*.

13) У Пиви и Дробњаку је *мѣне* — *кдд мене* (СДЗБ X 263—267).

14) У Пиви и Дробњаку постоји преношење типа *два браїа* (СДЗБ X 300).

15) У Пиви и Дробњаку је *донїјѣїи* и *донїјѣїи* (СДЗБ X 305).

16) У Пиви и Дробњаку је *изнѧћи* и *їзнѧћи* (СДЗБ X 306);

17) У Пиви и Дробњаку је *ддћи* и *ддћи* (СДЗ X 306).

18) У Пиви и Дробњаку је *їрѣсїи* (*вѹћи*) (СДЗБ X 304—305).

19) У Пиви и Дробњаку је *озѣїсїи* = *озѣїсїи* (СДЗБ X 304—305).

20) У Пиви и Дробњаку је *дїишїла* = *оїишїла* (СДЗБ X 370).

21) У Пиви и Дробњаку је *учињѣна* (СДЗБ X 372).

22) У Пиви и Дробњаку је: *їечѣмо* (СДЗБ X 321).

23) У Пиви и Дробњаку је *желїмо* (*жѣлїмо*) (СДЗБ X 325).

24) У Пиви и Дробњаку је *дїлѣїѣм* (СДЗБ X 321).

25) У Пиви и Дробњаку је *їдѣм, їдѣмо* = *идѣмо, їдѹ* (СДЗБ X 322).

26) У Пиви и Дробњаку је *зѧзовѣм* (СДЗБ X 323).

27) У Пиви и Дробњаку је *їїїјѣм*, а само у Дужома *їїїјѣм* (СДЗБ X 323).

28) У Пиви и Дробњаку је *чешљѧмо* (СДЗБ X 325).

29) У Пиви и Дробњаку је *кдїѧм* (СДЗБ X 325).

30) У Пиви и Дробњаку је *їїїїѧјѹ* и *їїїїѧјѹ* (СДЗБ X 324).

31) У Пиви и Дробњаку је *живїмо* и *живїмо* (СДЗБ X 327).

13. IV 1969. год.

Берислав М. Николић

ИЗБОР АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА ЗА АКАДЕМИКА

Још као студент Белић је почео да се бави науком и тиме скренуо на себе пажњу, у првом реду, својих наставника, а затим и осталих, како у Србији тако и ван ње, јер је његове радове из студентских дана објављивала, између осталих, и Руска академија наука у Петрограду.

По завршеним студијама Белић је био изабран за доцента Велике школе, па, потом, провео једну школску годину у Лајпцигу на усавршавању, где је докторирао код познатих немачких научника. Тек по повратку из Немачке он је започео свој наставнички рад у Великој школи.

Белић је имао ту срећну околност што је имао два пријатеља, Љубомира Стојановића и Перу Борђевића, који су га помагали у свакој прилици. Њих двојица су му помогли не само да што пре и лакше заврши студије, већ и да добије место наставника у Великој школи, па и академик да постане.

Стојановић и Борђевић били су редовни чланови Српске академије наука и сасвим је разумљиво да су знали којим се путем најбрже може ући у ред њених чланова. Зато су своје младом пријатељу и штићенику препоручили да неке од својих научних радова понуди Академији за њена издања и тиме скрене на себе пажњу академика, ако жели да уђе у њихов круг.

Поступајући по савету својих пријатеља, Белић је свој рад „Прилошци историји словенских језика I и II“ понудио Српској академији наука да га објави у једном од својих издања. Као што је ред у таквим приликама, тај његов рад приказан је, 29. I 1901, на III скупу Академије философских

наука, којом приликом је решено да исти прегледа и оцени Пера Борђевић. На наредном састанку поменуће Академије, академик Борђевић је у своме реферату, између осталог, рекао да је Белић у „овим чланцима изнео најповољније претпоставке о питањима како је постао завршетак *e* у заменичким облицима *томе, тиме* итд. и завршетак *и* или *ј* у облицима: *ови, оногај* итд.” На крају свога излагања, Борђевић је предложио да се ови чланци приме за Академијина издања. После овог образложеног реферата, Академија филозофских наука решила је да се Белићев рад „објави у Гласу”.¹

Белић је понудио Академији и други део овог истог рада, „Прилошци историји словенских језика III и IV”, који је, 28. V 1901. приказан на II састанку Академије филозофских наука, када је одлучено да исти прегледа и оцени академик Љубомир Стојановић.² На наредном састанку поменуће Академије, Стојановић је, 18. VI 1901, дао повољан суд о овим чланцима, те су присутни академици одлучили „да се обадва чланка приме и штампају” у Гласу I разреда, у који су већ били увршћени I и II чланак.³ На име ауторског хонорара за сва четири чланка Белић је добио 330 динара.⁴ То је његов први хонорар добијен од Српске академије наука и ако се узме вредност ондашњег новца — 12 динара дукат — онда се може рећи да није био мали.

Као резултат штампања ових радова дошло је до Белићева избора за члана Етнографског одбора Српске академије наука, чији је председник био Михаило Валтровић а чланови Пера Борђевић и Љубомир Стојановић.⁵

Леп пријем академика подстакао је Александра Белића да почне и са испитивањем српских дијалеката. У том циљу он се обратио, 19. VI 1901, министру просвете и црквених послова с молбом да му омогући рад у селима Источне Србије, око Зајечара, Књажевца, Ниша и Пирота.⁶ Тај његов

¹ Годишњак СКА XIV за 1900, стр. 62—63.

² Годишњак СКА XV за 1901, стр. 96.

³ Годишњак СКА XV за 1901, стр. 97.

⁴ САН Бр. 362/1902.

⁵ Годишњак СКА XV за 1901, стр. 80—81.

⁶ Мин. просвете и цркв. посл. ПБр. 5785/1901.

захтев је био одмах прихваћен и, поред осталог, дата су му потребна новчана средства за извршење тога задатка, јер се у оно време ценио сваки научни рад. Те и следећих година, он је вршио потребна дијалектолошка испитивања за време великог школског распуста и у своје белешке уносио дијалекатски материјал из говора који је до тада био недовољно испитан.

Овај његов рад, који је обављао у време предвиђено за одмор, није остао незапажен од стране чланова Српске академије наука и зато академик Милан Б. Милићевић пише, 20. I 1903, поред осталог, Председништву Српске академије наука: „Част ми је предложити Српској Краљевској Академији г. Дра А. Белића, професора, за члана Академије философских наука”.⁷ Том приликом, Милићевић је, поред Белића, предложио Момчила Иванића и Јована Томића.

На главном годишњем скупу, 30. I 1903, били су присутни ови академици: Љубомир Клерић, Јован М. Жујовић, др Михаило Петровић, Јован Туроман, Љубомир Стојановић, Милан Б. Милићевић, Љубомир Ковачевић, Глиша Гершић, Љубомир Јовановић, др Михаило Вујић, Михаило Валтровић и Даворин Јенко. Остали академици (др Јован Цвијић, Стојан Новаковић, Чеда Мијатовић, Панта С. Срећковић, Јован Мишковић, Матија Бан и Јован Ј. Јовановић) послали су своје писмене гласове за избор нових чланова Српске академије наука.

Присутни академици су се сложили да ће се сматрати изабраним онај кандидат који буде добио најмање 14 гласова.

После прочитаних образложених предлога, академици су приступили избору нових чланова, и то прво редовних а потом дописних.

Приликом пребројавања гласова утврђено је да су за дописне чланове Српске академије наука изабрани само К. Е. Мука и Јован Томић, са по 15, и Момчило Иванић са 14 гласова.⁸

⁷ САН Бр. 36/1903.

⁸ Годишњак СКА XVI за 1902, стр. 122—123.

За наредни избор, Милан Б. Милићевић поново, 6. I 1904, предлаже Белића за дописног члана, заједно са Јованом Миодраговићем и Сретеном Стојковићем, сву тројицу без неког нарочитог образложења.⁹ Осим Милићевића, Белића је предложио и академик Љубомир Стојановић својим писмом од 19. јануара 1904. и ево шта он том приликом каже за свог некадашњег ученика:

— Предлажем Српској Краљевској Академији да изабере за свога дописног члана Академије философских и филолошких наука г. Александра Белића, ванред. професора Велике Школе.

Његови главни научни радови који му отварају улаз у Академију, и на основу којих га предлажем, ови су:

На руском језику:

1. О двојини у старословенском језику;
2. Словенско житије Св. Петке. Обоје штампано у Извѣстияма Петрогр. Акад. Наука (IV и II том);
3. Покретни самогласници у срп. језику (у Зборнику посвећеном Фортунатову);
4. Српски дијалекти са картом (Штампа се у Петр. Акад. Наука);

На српском језику:

5. Прилошци историји словенских језика (у Гласу LXII);
6. Дијалекти источне и јужне Србије (Штампа се као засебно издање С. К. Академије, готов је први део: фонетика 1—270);

На немачком језику:

7. Ка историји развића словенских деминутивних и амплификативних суфикса (у Archivу XXIII и XXVI).

Даље више научно популарних чланака као: О српском језику, Дијалекти источне и јужне Србије, Из новије лингви-

⁹ САН Бр. 14/1904.

стике, Из новије бугарске лингвистике (у С. К. Гласнику и Просв. Гласнику) и др., и више стручних оцена, као: О Маретићевој Граматици, О Зборнику Фортунатову, О Словенској Граматици од Вондрака, О реду речи у словенским језицима од Бернекера и др. (у Archiv-у, Извѣстјама, Летопису, С. Књ. Гласнику и др.).¹⁰

Главни годишњи састанак, посвећен избору нових чланова, одржан је 30. I 1904. године и, том приликом, присутни академици су се сложили да ће сматрати изабраним онога кандидата који буде добио 13 гласова.

Затим се приступило читању образложених предлога за сваког предложеног кандидата, а потом се приступило гласању.

Кад су били пребројани гласови утврђено је да је Сима Матавуљ, као једини кандидат за редовног члана, добио 16 гласова и, према томе, постао редовни члан Српске академије наука. Тек после тога, приступило се бирању дописних чланова и, на крају, установило да су од предложених двацест кандидата изабрани само ови:

Сава Урошевић, професор Велике школе, са 19 гласова; др Д. Мендељев, руски научник, са 18 гласова; Алексеј Александровић Шахматов, такође руски научник, са истим бројем гласова; Вацлав Томек, чешки научник, са 17 гласова, и Лубор Нндерле, такође чешки научник, са 13 гласова.

На предлог неколико академика, такође и по други пут је вршен избор дописних чланова између оних кандидата који су на првом гласању добили само 12 гласова, али Белић ни тада, и поред овако детаљно образложеног предлога Љубомира Стојановића, није добио још један глас који је био потребан за избор, те је тако и по други пут остао неизабран.¹¹ Треба напоменути још и то да су овом заседању, поред Стојановића, присуствовали и други академици који су били за Белићев избор, као на пример: Стојан Новаковић, Милан Б. Милићевић, Љубомир Ковачевић и Љубомир Јовановић.

¹⁰ САН Бр. 40/1904.

¹¹ Годишњак СКА XVII за 1903, стр. 138—139.

Када је било време за избор Академијиних чланова у наредној години, Милићевић је и трећи пут, 19. I 1905, предложио Белића за дописног члана, без икаквог образложења, мада се уз његов предлог налази списак важнијих Белићевих радова, писан Белићевом руком, које је у свом прошло-годишњем предлогу поменуо и академик Стојановић.¹² Поред Милићевића, и академик Љубомир Јовановић предложио је, 23. I 1905, Белића „за дописника Академије философских наука на основу радова и разлога које је у свом лањском предлогу изнео академик Љубомир Стојановић.”¹³

Избор нових чланова Српске академије наука извршен је 4. фебруара 1905. године. Том приликом било је присутно једанаест академика, и то: председник Сима М. Лозанић и чланови: Љубомир Клерић, др Јован Цвијић, др Михаило Петровић, Јован Туроман, Љубомир Стојановић, Стојан Бошковић, Љубомир Јовановић, Михаило Валтровић, Даворин Јенко и Стева Тодоровић. Девет академика је послало своје писмене гласове (Јован М. Жујовић, Светомир Николајевић, др Владан Борђевић, Чеда Мијатовић, Милан Б. Милићевић, Глиша Гершић, Јован Авакумовић, Јован Мишковић и др Михаило Вујић).

Као и увек, пре почетка гласања присутни академици су се сложили да је за избор новог члана потребно најмање 14 гласова, а затим су прочитани образложени предлози академика Љубомира Клерића, Јована М. Жујовића, Симе М. Лозанића, Јована Туромана, Љубомира Стојановића, Милана Б. Милићевића, Глише Гершића, Стојана Бошковића и Љубомира Јовановића, којима је кандидовано пет научника и књижевника за праве чланове, на четири празна места, и четрнаест за дописне, на девет празних места.

После тога приступило се бирању, и то прво редовних чланова. Гласало се листићима. Кад су избројани важећи гласови утврђено је да је од предложених кандидата за редовне чланове био изабран само др Богдан Гавриловић, са 17 гласова, а Стеван Сремац и остали нису добили број гласова који се тражио.

¹² САН Бр. 33/1905.

¹³ САН Бр. 50/1905.

Пошто је био саопштен резултат за редовне чланове, приступило се гласању дописних чланова и на првом гласању били су изабрани: за Академију философских наука др Александар Белић, професор Велике школе, са 15 гласова, и Матија Мурко, професор Градачког универзитета, са 17; за Академију друштвених наука др Драгољуб Павловић, Слободан Јовановић и др Станоје Станојевић, професори Велике школе, са по 14 гласова; за Академију уметности Влахо Буковац, управник Чешке сликарске академије у Прагу, са 19 гласова, и Љубомир Бабић-Балски, хрватски књижевник, са 17. На другом гласању био је изабран за дописника Академије друштвених наука Живојин Перић, професор Велике школе, са 14 гласова, а остали кандидати, између којих и Јанко Веселиновић, нису добили више од 13 гласова.¹⁴

Томе што је Белић дуго чекао да буде изабран за дописног члана Српске академије наука било је више узрока. У првом реду, академици су били неповерљиви према свима који су први пут закуцали на Академијина врата, а, осим тога, често је претегнуло политичко мишљење над научним или књижевним радом неког кандидата, те се дешавало да у редове академика уђу просечни научници и књижевници а да они бољи остану ван њих. Да се Академија према некима односила маћехински може послужити, између осталих, пример Лазе К. Лазаревића и Јована Скерлића који су умрли као дописници, а Јанко Веселиновић и многи други њему слични нису доживели ни ту почаст.

Као што је Љубомир Стојановић поменуо у свом предлогу, Белић је своју студију Дијалекти Источне и Јужне Србије уступио Академији за њена издања и она ју је објавила у Српском дијалектолошком зборнику 1905, а њему на име ауторског хонорара, у три рате, исплатила 4.150 динара.¹⁵ Током штампања исте, Белић је, 20. VI 1905, тражио од Председништва Српске академије наука да донесе одлуку о дијалектолошкој карти која треба да иде уз ову његову књигу.¹⁶ На једној од својих седница, Председништво је ре-

¹⁴ Годишњак СКА XVIII за 1904, стр. 155—156.

¹⁵ САН Бр. 194/904, 570/904 и 682/1905.

¹⁶ САН Бр. 242/1905.

шило да се она пре штампања умножи, зашта је, 11 X 1905, исплаћено Алфреду Такерту, литографу, 35 динара.¹⁷ Помењута карта објављена је и посебно у Зборнику II одељења Императорске академије наука у Петрограду.

Тек по објављивању ове студије Белић је стекао већи углед међу академицима, па самим тим и могућност да буде изабран за редовног члана Српске академије наука. То потврђује једна група истакнутијих академика (С. М. Лозанић, Љ. Ковачевић, Стојан Новаковић, Ј. Б. Авакумовић, Јов. Туроман, М. Петровић, Ст. Тодоровић и С. Матавуљ.) која, 12. I 1906, упућује писмо Српској академији наука и замера јој на запостављању многих заслужних научника и књижевника и на пет празних места за редовне чланове предлаже пет кандидата, а на десет празних места за дописне двадесет, из Србије и иностранства, и на кандидационој листи за редовне чланове на првом месту истиче Александра Белића.¹⁸

Избор нових чланова вршен је 3. фебруара 1906. године и тога дана било је присутно 13 академика: председник Стојан Новаковић, секретар Љубомир Ковачевић и академици: Сима М. Лозанић, Јован М. Жујовић, Михаило Петровић, др Владан Борђевић, Јован Туроман, Јован Авакумовић, Стојан Бошковић, Михаило Валтровић, Даворин Јенко, Стева Тодоровић и Сима Матавуљ. Остали академици: Љубомир Клерич, др Јован Цвијић, Љубомир Стојановић, Чеда Мијатовић, Милан Б. Милићевић, Глиша Гершић, Јован Мишковић, Љубомир Јовановић и др Михаило Вујић послали су своје писмене гласове.

Пре но што су приступили бирању нових чланова, присутни академици су се договорили да је за избор новог члана потребно најмање 15 гласова, а затим су прочитани образложени предлози академика С. М. Лозанића, Љ. Ковачевића, Ст. Новаковића, Ј. Авакумовића, М. Петровића, Ст. Тодоровића, С. Матавуља, М. Б. Милићевића и Љ. Јовановића. Гласање се вршило тајно и то листићима.

¹⁷ САН Бр. 500/1905.

¹⁸ САН Бр. 38/1906.

После пребројаних гласачких листића установљено је да су за нове чланове Српске академије наука изабрани, и то:

ЗА РЕДОВНЕ ЧЛАНОВЕ

1. Др Александар Белић, професор Универзитета у Београду, за Академију философских наука, са 20 гласова;
2. Јован Н. Томић, библиотекар Народне библиотеке у Београду, са 17 гласова, и Борђе С. Павловић, председник Касационог суда у Београду, са 16 гласова, — обојица за Академију друштвених наука;
3. Стеван Сремац, професор гимназије у Београду, са 19 гласова, за Академију уметности;

ЗА ДОПИСНЕ ЧЛАНОВЕ

1. Пеџар Павловић, професор гимназије у Београду са 17 гласова, др Живојин Борђевић, професор Универзитета у Београду, са 15 гласова, и др Милорад Јовичић, професор Војне академије у Београду, са 15 гласова, за Академију природних наука;
2. Петар Алексијевић Лавров, професор Универзитета у Петрограду, са 22 гласа; Александар Брикнер, професор Универзитета у Берлину, са 18 гласова, и др Бранислав Петронијевић, професор Универзитета у Београду, са 18 гласова, за Академију философских наука;
3. Андра Борђевић, министар у пензији, са 16 гласова, и Димитрије Руварац, протојереј у Сремским Карловцима, са 16 гласова, за Академију друштвених наука;
4. Хенрик Сјенкјевић, пољски књижевник, са 18 гласова, и Стеван Мокрањац, виши учитељ музике у Београду, са 17 гласова, за Академију уметности.¹⁹

О резултату избора нових чланова обавештено је Министарство просвете и црквених послова 4. фебруара 1906. године.²⁰

Већина новоизабраних чланова на овој скупштини захвалила се Председништву Српске академије наука на ука-

¹⁹ Годишњак СКА XIX за 1905, стр. 117—119.

²⁰ САН Бр. 98/1906.

заној почаст и, поред захвалнице, послала своје биографије, а др Бранислав Петронијевић га је писмом известио да се не може примити ове почасте.²¹

Белић је после избора, у току 1906, радио на прикупљању потребног материјала за Српску академију наука и у том циљу он је, у заједници са академиком Љубомиром Ковачевићем, молио Председништво да се Ат. Петровићу, свештенику из Старе Србије, изда 200 динара за прикупљање етнографског материјала у Старој Србији.²²

Осим тога, Белић се брине и о судбини српских повеља и зато у јануару 1907. предлаже Академији да се оне повеље које се налазе у Бечком архиву издају и у том циљу тражи новчану помоћ за фотографисање истих²³, али се не види да ли је што урађено о овом предлогу.

Током те године, Белић је радио и на прикупљању материјала из разних говорних подручја Србије и ради тога моли председништво Српске академије наука да Глиши Елезовићу изда 200 динара као помоћ за изучавање косовског говора²⁴, а Милошу Ивковићу 120 динара за рад на проучавању ресавског говора.²⁵

Белића је поред живог говора интересовао и говор из српских одабраних књига и, поред осталог, почиње да се бави и означавањем речи за Лексикографски одсек и то у Његошевом Горском вијенцу, зашта добија и одговарајућу новчану награду у 10,25 динара.²⁶

Пре но што је био званично проглашен за академика, Белић је почео давати и оцене о појединим списима поднетим за Академијина издања. Први спис о коме је, 19. XI 1907, дао оцену била је расправа професора Владана Јовановића „О језику Гаврила Стефановића”, коју је предложио да се објави у Зборнику за језик, историју и књижевност српскога народа, а затим је реферисао о своме раду „О српским дијалектима и њиховој подели”, а присутни академици су при-

²¹ САН Бр. 158/1906.

²² САН Бр. 669/1906.

²³ САН Бр. 16/1907.

²⁴ САН Бр. 425/1907.

²⁵ Годишњак СКА XXI за 1907, стр. 61.

²⁶ САН Бр. 515/1907.

хватили његове реферате и оба рада примили за Академијина издања. То је чинио и у наредној години и на II састанку Академије философских наука реферисао о свом раду „Почеци српске дијалектологије и Вуков књижевни језик”, а затим о расправи др Веселина Чајкановића „О наслову армејске прераде Езопових басана” и присутни академици су, 7. VI 1908, усвојили оба реферата и одлучили да се оба рада објаве у Гласу.²⁸ На IV скупу поменуће Академије Белић је, 29. I 1908, реферисао о расправи проф. Димитрија Алексијевића „Српство између језика словенског и јелинског” и предложио да се иста врати писцу, јер не одговара духу Академијиних издања, што су присутни академици и усвојили.²⁹

Белић је присуствовао не само седницама Академије философских наука, већ и седницама целокупне Академије и као награду за то постао у 1907. години секретар Етнографског одбора, а у 1908. члан Лексикографског одбора. Када је члановима Одбора задужбине Николе Ј. Мариновића истекао мандат, изабран је нови за период 1908—1911. и у њега су ушли: за председника академик др Владан Борђевић а за чланове: Сима Матавуљ и Александар Белић, академици, Павле Поповић, професор Универзитета, и Момчило Иванић, професор гимназије.³⁰

Поред тога што је радио на Универзитету и учествовао у раду Српске академије наука, Белић је нашао времена и за своју академску беседу и кад ју је довршио обавестио је, 8. XII 1908, Председништво о томе и молио да му се одреди дан када би исту могао да прочита. У вези са његовим писмом, Председништво је заказало свечани скуп целокупне Академије за 14. децембар, те године, у просторијама основне школе код Саборне цркве. Од стране Академије присуствовали су: председник Стојан Новаковић, секретар Љубомир Ковачевић и чланови: Јован М. Жујовић, Јован Туроман, Андра Николић, др Александар Белић, Јован Авакумовић, Љубомир Јовановић, др Михаило Вујић, Борђе

²⁷ Годишњак СКА XXI за 1907, стр. 34.

²⁸ Годишњак СКА XXII за 1908, стр. 32.

²⁹ Годишњак СКА XXI за 1907, стр. 35.

³⁰ Годишњак СКА XXI за 1907, стр. 135—136.

Павловић, Слободан Јовановић, Стева Тодоровић, Сава Урошевић, Момчило Иванић и др Станоје Станојевић. Тог дана била је недеља, те је поред академика присуствовало и грађанство.

С позивом на Закон о Академији наука, председник је позвао новоизабраног академика Александра Белића да пред овим скупом прочита своју приступну академску беседу **ОСНОВНЕ ЦРТЕ ИСТОРИЈСКОГ РАЗВИТКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА**, што је он и учинио и углавном рекао ово:

— Историја српског језика представља, у ствари, историју српских говора. Ко би хтео једно од тога двога тачно да изнесе, учинио би у исто време и друго. Ја ћу у овај мах изнети карактеристику само једнога дела српскохрватског говора, и то онога, који се налази на већем делу српских земаља, а који је Вук назвао источним, јужним и западним дијалектом. Ти Вукови називи који су одређени на основу тројакe замене старогa јата у нашим говорима, и Вукова подела уопште, представљају само један део карактеристике наших дијалеката. Вукова подела није чисто дијалектолошка, већ дијалектолошко-књижевна: њен циљ није изношење разноврсности наших говора, већ тежња, да се унесе више јединства у књижевни језик.

Вукова подела представља донекле све споменуте дијалекте према гласовима; према акцентуацији и облицима она не даје тачну слику. Према акцентуацији могу се разликовати два типа наших говора: старији и млађи, и сваки се од та два типа може констатовати у границама сваког Вуковог дијалекта. На тај начин добијамо старији источни (косовско-ресавски), млађи источни (шумадијско-сремски), старији јужни (зетски), млађи јужни (херцеговачки), и, најзад, старије и млађе западне говоре. Слично се груписање дијалеката добија и према облицима, само што се међу млађим источним и млађим јужним говорима могу констатовати и најмлађи говори са сличним цртама.

Сем ових црта по којима се споменути говори разликују, има доста особина које су им заједничке и за које се може мислити да су се развиле у рано време.

Ако погледамо на говоре са географске тачке гледишта, видећемо да се млађи говори налазе у непосредном суседству и да према осталим говорима заузимају централан положај. Старији су говори према њима периферијски.

Према свему овоме може се констатовати велика промена у груписању говора према језичним цртама: говори који према заменику старог јата припадају једним говорним центрима, према особинама акцентуације и облицима — припадају сасвим другим. Акцентуацијом и сличним облицима деκлинације повезани су наново различни делови источнога, јужнога и западнога говора, у тешње везе и створили су сличне црте.

Питање је, зашто су се дијалекти тако различно развијали према различним цртама својим; откуда то да се првобитни правац њиховог развитка сасвим измени.

Прво што треба нарочито истаћи јесте различно време јављања њихових горњих црта. Оне су се развиле у току неколико векова. Најстарији је развитак јата у три нијансе, који се извршио до краја XIV века, а најмлађи је развитак новијих облика деκлинације. Он се јавио око почетка XVIII века. Међу тим временским границама лежи развитак нове деκлинације. Али то није једина разлика међу различитим појавама језичкога склопа ових говора. Од XIV до XVIII века знатно су се измениле историјске прилике у којима су се находили представници дијалеката. После турскога подјармљивања они су с југа српске земље почели да се крећу на запад, север и северозапад. И тако како су се они кретали, кретале су се и нове особине, које су се јавиле, вероватно, у средишњем делу и српских говора и српске земље.

Место пребашњег појасастог или линеарног правца кретања језичних црта, које се огледа у замени звука јата различним гласовима, језичке се особине (акцентуација и нови облици) с југа српске земље зрачно шире по српским дијалектима и тако захватају различне делове ранијих засебних говора.

Ако се на основу развитка старог јата и може рећи да би се српски дијалекти, остављени самосталноме развитку, даље међусобно удаљили, овим новим покретом као симво-

лом јединства наново су повезани врло удаљени крајеви српске земље и развили су заједничке црте које су створиле нов распоред груписања српских говора.

Разлика по заменику јата и сличност по развоју акцен-туације и морфологије, то су два основна момента развоја нашега језика који треба да образују у њиховој класификацији најглавније тачке.³¹

По завршеном читању ове расправе, председник Српске академије наука, Стојан Новаковић, прогласио је Александра Белића, на основу чл. 14. Закона о Српској академији наука, за редовног члана Српске академије наука, и увео га у сва њена права која редовни чланови имају”.

Новоизабрани академици су добијали нарочите дипломе, па ју је добио и Александар Белић. То доказује писмо Председништва Српске академије наука упућено, 18. XII 1908, Државној штампарији да ову диплому изради³² и писмо од 12. јануара 1909. године којим Председништво исту поштом шаље Александру Белићу.³³

Тако је Александар Белић 1905. године, у својој 29. години живота, постао дописни а 1906. редовни члан Српске академије наука да би 1913. био изабран за секретара Академије фисософских наука, 1923. за генералног секретара целокупне Академије, а 1937. за председника Српске академије наука, на коме га је положијау, 26. II 1960, и смрт затекла.

Милоје Р. Николић

³¹ Годишњак СКА XXII за 1908, стр. 105—110.

³² САН Бр. 555/1908.

³³ САН Бр. 36/1909. Међу Белићевим хартијама није пронађена ова диплома, каже један од његових наследника.

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1) *Замерајући часопису уопштеност он је изразио мишљење. — Часопису се нарочито замерају последњи бројеви.* — Обе су ове реченице забележене у истом новинском чланку једног угледног нашег дневног листа, са углавном истом, све чешћом појавом употребе глагола *замерати* с рекцијом прелазног глагола уз који долази прави објекат у облику акузатива. Он је, истина, овде такав само у првом примеру, док у другом имамо пасивни облик реченице с објектом у функцији граматичког субјекта у номинативу (последњи бројеви). И у томе је само разлика међу њима, а заједничко им је оно што читаоца задржава када наилази на такве случајеве рекције глагола *замерати* (и *замерити*) која допушта објекатску допуну у акузативу и тиме га увршћује у праве прелазне глаголе. А он се, тај глагол мислимо, у своме основном значењу још није потпуно уопштио с том рекцијом.

У другоме једном значењу глагол *замерати* (као и *замерити*), у значењу *уочавати, запажати*, он је прави прелазни глагол с објектом у акузативу. За то су значење у Речнику МС и МХ, нпр., уз свршени облик овог глагола (*замерити*) дати примери из језика наших писаца: *Замерио га (пијетла) он пред кућу, Цвијету замјерио Војканов син Радивој и Јаков је замјерио дјевојку*, у којима би се без икакве промене значења могли употребити глаголи *спазити, уочити*. У Речнику САНУ имамо знатно више примера с тим значењем. Али у нашим горе исписаним реченицама то значи: *приговарати, изражавати неодобравање*. — А основна његова рекција ту је дативска.

И она је у обема реченицама стављена на прво место. Речено је, наиме, коме се, односно чему се приговара, чему се замера (и у једној и у другој — ч а с о п и с у). И то је сасвим у реду. Међутим, она друга допуна у њима и у више таквих случајева употребљена у облику правог објекта, тј. у акузативу без предлога, рекосмо, задржава нашу пажњу при читању или слушању оних што је у томе облику употребљавају, па је то потребно разјаснити. Са датим значењем овај глагол (ни у једном ни у другом виду) такве рекције нема. Али је ово његово значење умерено, боље рећи он има и другу нијансу тога значења коју ћемо наћи у Речнику САНУ и која је тамо дата у дефиницији: „*примати с незадовољством нечије поступке, узимати за зло, осуђивати*” и потврђена са неколико примера у акузативу без предлога. То, дакако, упућује на оправданост његове употребе с допуном у облику правог објекта. И ако се у нашим примерима, поводом којих овде говоримо, и у њима сличним глаголу *замерати* (одн. *замерити*) хтело дати ово појачано значење, — облик објекта је у њима добро употребљен. Али ми сматрамо да *замерати* у њима нема ово него управо оно основно значење, значење *изражавати неодобравање* коме (одн. *чeмy*). А у овоме значењу његова рекција захтева употребу неправог објекта у облику којег другог падежа, одређено речено: у облику локатива с предлогом *на* или генитива с предлогом *због* или чак и акузатива с предлогом *за*. Свакако је боље било рећи: *Замерајући часопису на уопштености или и за уопштеност*, а овде још најбоље — *Замерајући часопису због уопштености и Часопису се нарочито замера на последњим бројевима*.

Поготову у последњем примеру, где имамо повратан тај глагол, који пре свега значи: *изазивати чије неслагање, негодовање, незадовољство, губити нечију наклоност* и — *вређати кога* (ова, сасвим тачна дефиниција у Речнику МС и МХ дата је уз свршени вид овог глагола) — никако не можемо препоручити пасивну конструкцију реченице. Зато и кажемо да је исписани пример исправно давати једино у облику на који смо упутили.

2) *Тако делање му је донело и робију.* — Писцу који је употребио овде наведену реченицу мора се приговорити због употребе прве речи у оваквом облику. На први поглед нико неће закључити да је то заменица, већ ће сви помислити да је прилог који значи на тај начин. И према томе ће се закључити да је ономе на кога се мисли робовање на тај начин донело робију. А писац то није хтео да каже, нити је реч *тако* употребио као прилог, већ као показну заменицу у функцији атрибута уз именицу *делање*. Зато је ту реч морао дати у облику *такво* и рећи: *Такво делање му је донело и робију.*

Истина је да се врло често у нашем језику, и широких слојева народа и врло образованих кругова нашега друштва, па дакако и у језику писаца, почев од Вука Карацића (и управо код њега изузетно често) па све до наших дана показна заменица за каквоћу: *такав, таква, такво* употребљава у њеној обличкој варијанти без *в* (*таки, така...*). На то је указано и у више језичких приручника, иако овоме последњем облику никад није дат ранг књижевнојезичког облика. Па ипак, како је констатовано у расправи *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски језик* (Јужнословенски филолог, књ. XXVI, 1—2, стр. 83—85) и тамо потврђено великим бројем примера из језика реномираних наших књижевника — овим облицима се такав карактер не може ни спорити. Али и поред тога што о њима имамо овакво мишљење, ми не сматрамо да се он може употребљавати онако како га је употребио писац чланка из којег смо узели реченицу поводом које овде говоримо. А не може зато што ту испредначује прилошко значење тога облика. И није случајно што у великом броју на цитираном месту наведених примера нема баш ни једног таквог облика заменице у средњем роду. Такав облик не допушта његова једнакост с обликом прилога.

3) *Посијећи и одрјешен.* — У једном другом познатом, сада недељном листу, на српскохрватском, односно хрваткосрпском језику, и то у чланку где се чине прекори текућој штампи за некоректности језика и стила, на растојању од неколико редака читамо реченице: *никад ме*

неће... цензорска оловка црвена по си је ћи и А иза свега одрјешени човјек — у две речи с ијекавским изговором, и то у средини где је допуштено само ијекавски писати, сасвим погрешно — тамо где треба да стоји је — у првом примеру, написано је *ије*, а где треба да се пише *ије* (у другом) стоји *је*. Нама неће бити тешко уверити наше читаоце који говоре и пишу екавски да је ијекавски правилно само *посјећи* (у првој реченици) јер у екавском имамо кратко *e* испред инфинитивног завршетка *-ћи*, а да је у другом примеру ијекавски правилно *одријешен* јер то одговара дугом *ē* иза сугласника *p* у *одрешѣн*. Истина, овде има одступања у покојем случају, па би екавац који не зна за њих могао гдекад и погрешити. Али ијекавци, ваљда, знају да је правилно само: *посјећи* и *одријешен*. А уколико нису сигурни у то, ми им препоручујемо да погледају у Правописни (или било који други) речник, па ћемо тамо наћи да само овако треба писати, а и говорити, наравно.

4) *Откривању споменика присуствовао је и Мирков отац, који с породицом живи у Београду као и велик број Миркових преживелих другова.* — Стилизација ове реченице не може задовољити иако је језички, рекло би се, све ту исправно, иако, то јест, у њој нема ни једне језичке грешке. Али с обзиром на то што није јасна њена садржина, она ни језички, као целина, у датој стилизацији није исправна. И из ње, као и из сваке такве реченице, треба отклонити оно што је чини нејасном. Зато је пре свега нужно видети у чему је та нејасност. Она је свакако у месту које је дато односној реченици „*који с породицом живи у Београду*”. С том реченицом на месту које јој је дато не може се знати да ли велики број Миркових преживелих другова живи у Београду, као и Мирков отац, или је тај велики број другова као и Мирков отац присуствовао откривању споменика. Свакако се хтело рећи ово друго, а по стилизацији целе сложене реченице каква је добивена смештањем односне реченице између делова главне — испада да је оно прво. У оваквим и сличним случајевима треба наро-

чито пазити на односну реченицу, на место које ће јој се дати, на интерпункцијске знаке којима ће се она од других делова одвојити, или на друкчије стилизовање целе реченице. Несумњиво је да се овде хтело рећи да су присуствовали Мирков отац и неколико преживелих Миркових другова, а уз то узгредно истаћи и да Мирков отац с породицом живи у Београду. Па када је требало и ово последње да се каже односном реченицом, ако ко мисли да јој се није могло дати друго место, онда ју је требало јаче одвојити и написати: *Откривању споменика присуствовао је Мирков отац (који с породицом живи у Београду), као и велики број Миркових преживелих другова.* И онда би било јасно да је присуствовао Мирков отац као и велик број преживелих другова, а уз то се узгредно истиче оно што је доиста овде од сасвим споредне важности, а наиме да Мирков отац с породицом живи у Београду. Или се та реченица могла дати с друкчијим распоредом њених делова, па казати, рецимо: *Мирков отац, који с породицом живи у Београду, присуствовао је откривању споменика, као год и велики број Миркових преживелих другова.*

5) *Ту у штали, међу магараци породи Марта мушко чедо. Бабица јој био Мате и отац Марте.* И прва и друга реченица садрже по једну неисправност. Прва обличку, а друга синтаксичку.

а) Збирне именице на *-ад*, па и именица *магарад* обликом својим иде међу именице женског рода на сугласник. И њен инструментал, према томе, треба да се завршава или наставком *-и* или наставком *-ју* и да гласи: *магараци* или *магарађу*. Али се такве именице које означавају збирове младих живих бића, односно живинчади, како су обично говорили старији граматичари — у дативу, инструменталу и локативу чешће употребљавају у облику са завршетком *-има*, тј. у облику множине. Поготову је неприличан и, можемо рећи, не употребљава се облик инструментала једине на *-и* када уз именицу нема никаквог атрибута. А посебно у случајевима где се, као овде, осећају јединке колектива означеног именицом на *-ад* — а та је именица множина већег бро-

ја јединки — исправан је једино облик на *има*. Зато је горњу реченицу требало дати у облику: *Ту у итали међу магарадима породи Марта мушко чедо.*

б) У другој реченици, у субјекатској синтагми *отац Марте* — припадање је означено обликом генитива. Али, иако се у одређеним ситуацијама овај падеж употребљава у функцији присвојног придева, у случајевима означавања припадања појединим особама означеним личним именима, оно се у српскохрватском, ни народном ни књижевном језику не казује генитивом тога имена, уколико уз њега не стоји нека одредба, него увек присвојним придевом изведеним одотичног властитог имена. И овде је, наравно, требало рећи: *Бабица јој је био сам Мате и Мартин отац.*

б) *Рељефно и аутентично осветљава лик једнога од најплеменитијих и најомиљенијих југословенских револуционара, политичара, уметника и новинара Моше Пијаде.* — Низ генитива различних синтагми и различне промене, датих у овоме реду а везаних истим језичким ознакама везе, односно растављених истим знацима интерпункције, доводе читаоца у неизвесност шта управо ти генитиви значе. Читаоцу остаје нејасно, уколико се сам на основу чега другог не снађе, да ли се атрибушке одредбе *најплеменитијих, најомиљенијих и југословенских* односе само на револционара или и на даље генитиве: политичара, уметника и новинара, да ли су, наиме, дати облици ове последње три именице облици генитива множине, у коме случају би се у исписаној реченици говорило о најплеменитијем, најомиљенијем југословенском: и револуционару, и политичару, и уметнику и новинару, или су пак то облици генитива јединине. У овоме последњем случају, који нам се по смислу чини вероватнијим, те три именице употребљене су у функцији атрибутских одредаба имена личности о којој се говори. По првој претпоставци та личност би се овом именицом, како рекосмо, карактерисала као један од најомиљенијих југословенских револуционара, политичара, уметника и новинара, а у другоме би се говорило да се

релефно и аутентично осветљава лик политичара, уметника и новинара Моше Пијаде, једнога од најплеменитијих и најомиљенијих југословенских револуционара. Ако је тачна ова друга наша претпоставка, онда је целу реченицу требало дати у облику са распоредом њених делова какав ми овде дајемо. У свакоме случају, читаоци имају права тражити од писца да не остављају могућности за овакве претпоставке, тј. да не пишу нејасно. Ово се тражи у првоме реду од новинара и свих оних који у новинама сарађују, зато што су новине намењене врло широком кругу читалаца. А у примеру о коме овде говоримо било је и других могућности да се избегну дилеме читалаца, бар оних читалаца који разумеју смисао знака интерпункције. Употребом само једнога знака, и то употребом црте, и са истим редом речи, нејасност која је без њега неотклоњива, могла се избећи. Стављањем овога интерпункцијског знака иза речи *р е в о л у ц и о н а р а*, а испред речи *п о л и т и ч а р а* сви генитиви иза тога знака били би одвојени од претходног, а везани за име личности о којој се говори. То ће се лако закључити када анализирану реченицу дамо у облику: *Релефно и аутентично осветљава лик једнога од најплеменитијих и најомиљенијих револуционара—политичара, уметника и новинара Моше Пијаде*, у коме је значење исто које је несумњиво у њој када се чита са промењеним распоредом делова какав смо нешто више дали.

Када би пак црта дошла иза речи *н о в и н а р а*, а испред генитива *М о ш е П и ј а д е*, онда би то одребење огривало значење које намеће стилизација, распоред речничних делова и интерпункција у реченици какву смо нашли у новинама и у које значење ми с правом сумњамо, па зато о њему и расправљамо.

7) *Прве екипе новинара у тек ослобођеним крајевима трудиле су се... да при тадањшим техничким веома скученим могућностима пруже што живље и интересантније новине.* — Због рђаво распоређеног места које је дато придевском облику *т е х н и ч к и м* цела ова реченица стилски лоше звучи, мада није нејасно оно што се њом каже.

Стављањем тога облика иза наредне две речи добила бисмо ред... *при тадашњим веома скученим техничким могућностима*... И с таквим редом, реченици се не би имало шта ни са стилске стране приговорити. Недостатак о коме говоримо могао би се отклонити и када бисмо у истом распореду реченичних делова везу речи веома скученим ставили између зареза и тиме означили да је оно што се њом каже уметнуто. То је лако осетити кад тај део реченице дамо у облику: ... *при тадашњим техничким, веома скученим, могућностима*...

А по нашем мишљењу, исти смисао онога што се горе исписаном реченицом хтело казати најскладније ће се изрећи изменом придевског облика техничким у прилог технички, којим ће та реченица добити облик: *Прве екипе новинара у тек ослобођеним крајевима трудиле су се... да при тадашњим, технички веома скученим, могућностима пружи што живље и интересантније новине.*

Х.

8) *Назвати некога телефоном.* — Поред слободе у језичком творништву и неопходног еластицитета књижевног језика у његовој ритмици психолошких и социолошких условљености, — ипак постоје границе у нормативности. Има формулација које продиру у област књижевног језика, а које нису примљиве.

Такав је израз *назвати некога телефоном*. То узима маха у преводима романа и фељтона у дневним листовима, као и у свакодневном говору. Међутим тежиште глагола *назвати* је у значењу „дати назив, име нечему”. Пример *назвати некога будалом* је тешка увреда, и јаче него у изразу *рећи некоме да је ...*; *назвати (некога) пријатељем* је изразитије него *рећи некоме да га сматрамо пријатељем*. Таква семантичка вредност је у супротности са глаголом *позвати* (некога), који углавном значи и „обратити се (некоме)”, било да му се скрене пажња на нешто, било да дође (тамо где га неко позива). У таквој семантичкој функцији је индициран и израз *позвати некога телефоном*.

Назвати (телефоном) као германизам, према нем. *anrufen* се ширио из једног културног центра где је навика на германизме изразита.

Позвати телефоном некога је у корелацији са устаљеним изразима групе:

дати телефонски позив, одн. позивницу;

дати позив за телефонски разговор;

примити телефоном позив.

Непосредност позивања, донекле у ситуационој супротности са „давањем позивнице“, могла је подржати семантичку девијацију, која се ослања на продирање германизма. Али је то у асоцијативној семантичкој структури слабије него опозитни однос *позвати: назвати*. Стога израз *назвати телефоном* нема места у добром стилу.

9) *Узвратити осмех место узвратити осмехом*. — У једном вечерњем листу налазимо пример:

— Слегао сам раменима. Али она није глупа била, па ми је *узвратила осмех*.

Слегање раменима је покрет који по семантичкој вредности одговара „одмахнути руком“, и обично изражава равнодушност, односно неопредељивање, мирење са ситуацијом која је настала или која може настати; прихватање одговора било позитивног или негативног. Али формула „није глупа била“ показује да је саговорница схватила позитивну вредност одговора, и њена реплика је психолошко-језички прихватљива: она је „узвратила“ тј. „одговорила“, а њен је одговор *осмех*.

У таквом случају је нормална рекција:

одговорити осмехом,

односно:

узвратити осмехом.

Акузативна конструкција је условљена претходним ставом. Ако се неко некоме осмехнуо, може се *фиг.* очекивати

да му је узвраћен осмех. Стилистичка равнотежа почива на формули:

добити осмех: вратити осмех.

Такав, првостепени семантичко-синтаксички поремећај је у фигуративној вредности, дакле — стилистички. Али у примеру који је овде наведен имамо другостепену девијацију, која се не може одржати: ту не постоји опозитум *добити: вратити*. У стилу који има претензије да се сматра добрим — неусловљен акузатив објекта је стилистичка какофонија. При довољном интензитету језичког формулисања са општијом, широм вредношћу условног става и одговор мора бити шири, мање конкретан, а то је формулисање рекцијом. Једина добра формула за наведени пример је рекција *узвратила је осмехом*.

10) *Фразеолошко крпљење*. — Контаминације језичких процеса се често јављају као нове изражајне комбинације. Али су некад контаминације неускладљиве са структуралним односима у језику.

Такав је случај са примером из једног новинарског чланка:

Иако такав позив никога не би изненадио, у дипломатским круговима Њујорка *придаје му се посебна пажња*.

Ту су се укрстиле две фразеолошке формуле:

- а) *придавати значај* нечему и
- б) *обраћати пажњу* на нешто.

Клица мешања је у семантичкој вредности речи *пажњи*, која је употребљена уместо *значај*.

Овакви примери откривају површност језичког осећања и напомињу слику арлекинских одела, прављених од разнобојних крпица.

11) *Изведенице помоћу само*. — Реч *самоуправа*, према појму „аутономија”, настала је у доба Светозара Марковића, и орган политичке партије настале из таквог учења имао је програмски наслов *Самоуправа*.

У наше дане речи *самоуправљање*, одн. *самоуправа* добиле су нов, социјалистички значај, са ослоном на извешан број структурних изведеница, насталих у току шест деценија живота културе, по типу *самосталност*. Из области филозофије нпр. *самопосматрање* је реч настала према појму „интроспекција”, и у тежњи да бар донекле замени тај термин. Таквог су типа, поред *самоникли*, и термини *самокритика*, *самокритичност*, *самозадовољство* (као израз за извешан степен уображености).

Око новог појма *самоуправљање* — *самоуправа* диференцирају се организационо и економски многи термини нпр. *самоиницијативно*, као прецизирање према појму *самостално*, затим *самодопринос*, *самофинансирање*.

Талас нових изведеница овога типа чини да прелазе у зону архаизама термини као *самопрегор*, и нови термини потискују нормалне, описне и синтагматске изразе. Тако, уместо израза *самосталност у финансирању*, устаљује се термин *самофинансирање*, уместо израза *по својој иницијативи* хвата маха не најсрећнија ковница *самоиницијативан*.

Савременом животу су просто наметнути термини — *самоуслуга*, *самопослуга*, *самопослуживање* у обиму трговинске мреже.

Међутим, структурни односи у нашем језику, у нормалној својој ритмици, изражавају довољну семантичку равнотежу. Уместо *аутомобил*, парал. *аероплан*, који постају све изразитији званични термини, у свакодневном говору се све више устаљују *ауто*, одн. *авион*, а нису се могле одржати кованице *летилица*, *самолет*, иако су у рускоме језику стабилисани изрази типа *самоход*, *самолет*.

Па ипак, у неким високопарно постављеним чланцима теоретичарски епигони формирају кованице овога типа. Иако у једном листу (2. V 1969) изразе: *самоделатност класе*, *антисамоуправне коалиције*, уместо „посебна самостална

делатност класе", „коалиција оних који се супростављају принципу самоуправљања." Тежња да се појмови *комплексни* претворе у *комплексне појмове* води формализму: да се општни изрази замене неусклађеним кованицама. Такве се „неоформације" не могу наметнути општијем а скристаликаном језичком осећању.

Мил. Павловић

ИСПРАВКА. — Молимо читаоце да у Нашем језику, књ. XVI, св. 5, исправе текст на стр. 377, од средине 5. до пред крај 9. реда одозго. Тај текст треба да гласи:

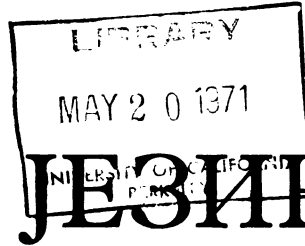
По среди је свакако реакција именице *инвестиције*, тј. слагање допунског падежног облика с том именицом. Да би се дао одговор на то питање, ваља прво утврдити шта значи та именица. А то је данас, када се она врло много употребљава, мање-више — општепознато.

1155

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

(Naš jezik)

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XVII, Св. 3

БЕОГРАД, 1969.

С А Д Р Ж А Ј

	Стр.
1) М. Стевановић, Научно дело Александра Белића	109—124.
2) Љубомир Поповић, Понављање речи ради стилског појачавања значења (наставиће се)	125—142.
3) Др Даринка Гортан Премк, Приступ обради падежних синтагми у средњој школи	143—154.
4) Берислав М. Николић, Ка основама акцентуације источнохерцеговачког дијалекта	155—169.
5) Језичке поуке	170—172.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД
1969.

Штампа: Издавачка установа „Научно дело“ — Београд, Вука Караџића 5.

НАШ ЈЕЗИК

НАУЧНО ДЕЛО АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА* (Уз десетогодишњицу његове смрти)

Наука о језику код нас имала је срећу с Александром Белићем, који се њом почео бавити пред крај прошлог столећа, када су на њој радили знаменити: Стојан Новаковић и Љубомир Стојановић, од којих се други у то време већ бавио активном политиком, а први поред политике још и дипломатијом, а осим тога и неколиким другим гранама науке: историјом, историјом литературе, правом и социологијом. И ни један ни други нису могли дати пуну меру у науци о језику. Белић се, међутим, сав посветио овој науци и врло је млад ушао у њу. А и он је имао срећу да се на време и ваљано припреми за свој позив — за наше прилике у повољним условима материјалне обезбеености створене добивањем државне стипендије — први пут када је, као, изузетно даровит и озбиљно предан универзитетским студијама добио препоруку свога првог великошколског професора Љуб. Стојановића, који је запазио Белићев изванредни дар за студије док је био његов ученик на Великој школи у Београду. А Белић је, са своје стране, оправдао велике наде, које је професор у њега полагао, не само одличним завршавањем студија на Московском универзитету код познатог руског слависте Филипа Фјодоровича Фортунатова и других тамошњих филолога и лингвиста онога времена него и давањем запажених научних радова још пре завршетка универзитетских студија, од којих су неки објављени у издањима Руске академије наука у Петрограду. Тако постигнути успеси у студијама и његово толико рано закорачење у науку Белићу су широм отворили врата универзитета да на њему проведе цео свој, релативно дуг, радни век, Али

* Предавање одржано на комеморативном скупу чланова Српске академије наука и уметности 26. II 1970. о десетогодишњици смрти великог научника.

он није прихватио нуђено му место у Москви, него га је патриотизам вратио у његову земљу, где је одмах постављен за наставника — доцента Велике школе у Београду 1899. г. — у 23. години живота. Захваљујући тачној оцени: Белићева талента, његових успеха постигнутих у студијама и најранијих његових научних радова, опет од стране првог његова проф. Љ. Стојановића, с једне стране, и такође правиланој његовој оцени потреба да људе с даром за науку треба помоћи да се потпуно развију и усаврше, Стојановић је Белића поново препоручио за државну стипендију с којом ће на годину дана отићи у Немачку на Лајпцишки универзитет, где су радили чувени немачки професори — слависта А. Лескин и индоевропеист Карл Брутман. Белић је успео да за ту годину код њих изради и одбрани докторску дисертацију *О развитуку деминутивних и амплификативних наставака у славенским језицима*, која је наскоро, 1901. г. објављена у Јагићеву Архиву за словенску филологију на немачком језику, на тај начин брзо постала доступна научноме свету и добила признање једне од најзначајнијих студија из ове области језика. По методу, она је постала образац за савремено проучавање грађења речи, на којему се Белићев научни интерес задржавао до краја његова живота и рада, који су се у једном истом тренутку, тачно пре 10 година, на данашњи дан завршили. (У низу расправа и чланака објављених у току година, Белић се у појединим часописима бавио проблемима из ове области језичке науке. А више су пута умножавана његова универзитетска предавања о грађењу речи — најсистематскије дата у посебној књизи с насловом *Савремени српскохрватски језик II. Наука о грађењу речи* 1949.

Нескромно би било и помислити да се у једном кратком реферату изложи неки детаљнији преглед научних радова А. Белића, које је он дао у бројним својим делима: уџбеницима и приручницима, студијама, расправама, научним огледима и чланцима, рецензијама, критикама, критичким освртима и оценама научних дела других аутора. Најпотпунија од библиографија његових радова, она што је дата после Белићеве смрти у Јужнословенском филологу, књ. XXIV, 49—84, има 600 и неколико десетина бројева. А ни у њу, наравно, и поред све брижљивости с којом је рађена, није ушло све што је Белић написао. Зато ћемо ми

покушати да, узимајући групно његова дела, по областима науке у којима је радио, и по проблемима који се у његовим радовима третирају, у овој прилици само подсетимо на значај Белићева научног рада за нашу науку и културу, на вредност његова опсежног дела и место које оно у нашој и светској науци заузима.

Белић је студирао широко засновану науку о нашем и другим словенским језицима са свим помоћним дисциплинама; студирао је и више других језика, санскрит, грчки, латински и неке велике живе европске језике, и све их је у току студија валоно савладао. А научно познавање већег броја, и баш тих, језика омогућавало је Белићу да се и на почетку свога рада, када је компаративни метод у лингвистици још био у примени, успешно може бавити науком о језику. И он је у својој науци, па и кад се ограничавао на проучавање само једног, свог матерњег језика, као и кад је проучавао које питање заједничко већем броју сродних језика, примењивао баш тај метод.

У најранијем периоду свога рада Белић се више бавио проблемима који су се тicali старословенског, руског или другог којег словенског језика, свих тих језика и њихове заједнице с балтичким језицима. На то га је упућивао, прво, карактер његових универзитетских студија, а затим и дужност наставника Велике школе, на којој је као и после на универзитету, кад је ова и законски добила тај ранг, поред матерњег језика и заједно с њим, предавао и упоредну словенску граматику са старословенским. А Белићев је принцип за скоро 60 година професорског рада у школи био да настава на Универзитету иде напореда са проучавањем дисциплина које се на њему предају. Дужност га је, међутим, упућивала да се посвети претежно проучавању једног језика, језика свога народа. Јер оно што је ту после генијалног Вука урадио даровити и за своје време учени и плодни, и врло заслужни, Б. Даничић, па и његови непосредни следбеници, могло је служити као основа, као добра грађа. Међутим, европска наука о језику док се Белић њом почео бавити, и по методама испитивања и третирања језичких проблема, као и по постигнутим резултатима уопште — далеко је била измакла напред. Белић је ту науку у свој њеној ширини, као и по дубини, потпуно био савладао. По методу је пак, већ на почетку, измакао испред њених најзначајнијих носилаца, а можемо рећи и испред оних

који су заједно с њим ступали у науку. И већ први његови опсежни радови из области посебно српскохрватског језика, његови *Дијалекти источне и јужне Србије*, рецимо, којима је тако срећно отпочео проучавање наших народних говора, и по озбиљности истраживања, и по исцрпности уочених појединости које је у тој својој опсежној студији изнео, по давању верне слике њихове и карактеристика бројних језичких појава с којима се у њима срећемо, по свестраном приказивању услова у којима су оне настајале — Белић је дао ремек-дело наше дијалектологије и дијалектологије уопште. Утврђујући постојаност гласовне слике, која те говоре чврсто и неодвојиво везује с осталим српским говорима на северу и западу од њих, и документовано објашњавајући извесну измењеност лакше изменљиве синтаксичке стране језика у тој области, условима насталим у балканској етничкој симбиози — Белић је за озбиљну науку на свагда скинуо с дневног реда питање карактера тих говора. И сасвим је разумљиво што је та опсежна студија, наравно заједно с другим његовим већ дотад датим запаженим научним радовима, Белићу отворила врата Српске академије наука, у којој је 1905. г. изабран за дописног, а већ следеће 1906. за редовног члана — у 30. години живота, што је за наше, па и не само наше, прилике врло редак случај. Белић је, уосталом, наскоро већ 1910. године постао и члан Руске академије наука у Петрограду, касније и члан свих осталих словенских и данске академија наука. А он је, за научне заслуге, добивао и друга висока признања: почасне докторате: на име, Глазговског универзитета у Енглеској и Карлова универзитета у Прагу, а у Совјетском Савезу је одмах после II светског рата биран за првог почасног професора Московског универзитета.

Исте године кад и поменуто велику дијалекатску студију издао је Белић, сад у Руској академији наука у Петрограду, и на руском језику, своју *Дијалектолошку карту српског језика*, где је дао класификацију и карактеристике дијалеката језика, који је он још звао српским, иако је тим називом обухватао све српске и хрватске говоре, као и наш заједнички књижевни језик, да га нешто касније назове српскохрватским, како ће га и даље све до смрти називати у својим научним радовима.

Белић се бавио претежно дијалектологијом до краја I деценије нашег века и дао је још неколико значајних радова: опсежне расправе: *О српским или хрватским дијалектима* и *О Вуковим погледима на српске дијалекте* (објављене у Гласу LXXVII и LXXXII Српске академије наука), које су — заједно с дијалектима Источне и јужне Србије и његовом Дијалектолошком картом, затим с низом расправа о дијалектима насталим у племици са нешто старијим нашим дијалектологом М. Решетаром, а објављеним у пољском лингвистичком часопису *Rosznik slawistyczny* — два пута), у Јагићеву Архиву за словенску филологију и у Бранкову колу (опет два пута) и другим — биле намењене углавном утврђивању међусобних односа дијалеката српскохрватског језика, услова у којима су ти дијалекти настајали, затим утврђивању односа књижевног језика према народним говорима и односа нашег језика као скупа свих његових дијалеката према другим словенским, нарочито суседним језицима. Али Белићеве дијалекатске студије нису само синхронично дати описи њихови у пресеку, него је он дијалекатске појаве посматрао у историјском развоју и објашњавао их лингвистичким законитостима дакако, али и околностима под којима су настајале и развијале се. У свима тим дијалектима, нарочито у архаичним говорима источне и јужне Србије, а још и више у, исто тако архаичним, чакавским говорима, који су привлачили Белићев научни интересе, и које је он такође теренски испитивао, открио је много елемената, врло значајних за историју језика. Год. 1909, опет у издању Руске академије наука, Белић је објавио студију *Замѣтки по чакавскимъ говорамъ*. У овим говорима, посебно у каставском, као једном од њих, Белић је открио елемената на којима ће засновати своју чувену теорију о метатонији прасловенских акцената, изнету прво у расправи с насловом *Промена акцената у прасловенском језику* и објављеној у I књ. Јужнословенског филолога, а разрађеној у једној од најзначајнијих његових великих расправа издатој 1914. у Посебним издањима САН под насловом *Акценатске студије*, у којима Белић изузетно сложено и замршено, управо једно од најтамнијих питања упоредне словенске лингвистике, само делимично пред крај прошлог века расветљено у радовима: Лескина, Фортунатова и Фердинанда де Сосира — скоро потпуно разјаснио. Ту је

он — полазећи управо од чакавске акцентуације, њеним поређењем са акцентуацијом других српскохрватских дијалеката и акцентуацијом осталих словенских језика — на различитости акцената дуже и краће придевске форме, објаснио условљеност промене једних акцената у друге мењањем облика истих основних речи, а ово, природно, повлачи промену њихове интонације, од које зависи и овакав или онакав акценат. Иако су у другим граматичким категоријама ту откривени Белићеви закони метатоније знатно поремећеним утицајима системâ, они су, и после покушаја тако знаменитих лингвиста слависта, као што су били Холанђанин Ван Бејк и Пољаци Розвадовски и Лер-Сплавински, да дају своје теорије сложених акценатских процеса—остали у науци о словенским језицима прихватљивији и од теорија о метатонијама словенских акцената сад поменутих и других акцентолога који се у новије време, као Пољак Курилович, рецимо, или Финац Кипарски труде да, идући другим путевима, и у другим моментима открију законитост акценатских промена словенских језика. Белић је, дакле, у овоме своме делу дошао до досад бар недостигнутих, а још мање превазиђених резултата.

Упоредном проучавању језичких процеса и појава у словенским језицима, најчешће полагањем од њихових манифестација у српскохрватском језику, Белић је посветио и више других својих радова, од којих ћемо споменути његове расправе и студије *Прилози историји словенских језика I—IV*, објављене у Гласу САН LXII, 199—242; *Најмлађа (трећа) палатализација задњонепчаних сугласника у праславенском језику* (Јужнословенски филолог II, 18—39), *О прасловенском језику* (Slavna I, 8—11); *О промени старословенског књи „qui”* (Ј. Ф. III, 31—34); *Прилози историји словенских језика* (Ј. Ф. IV, 1—28); *Словенски инјунктив у вези с постанком словенског глаголског вида* (Глас САН CXLVIII, 1—38); *О значају прилога за језичку систему индоевропских језика* (Глас САН CLVI, 77—98); *Постанак прасловенске глаголске системе* (Глас CLXIV, 1—41), и да засад споменимо још ову, свакако најопсежнију, његову студију из те области — *О двојини у словенским језицима* (Посебна издања САН XCI, V+3+201), која није ни само морфолошка, ни само синтаксичка или само семантичка, него управо морфолошко-семантичко-синтаксичка студија, и баш зато колико својеврсна

толико и изврсна студија. А ваља истаћи да је Белић дао још на десетине радова из шире славистике у виду рецензија и критика на поједина дела, студије и расправе многих аутора који су се бавили разноврсним питањима из области старословенског и прасловенског, или било којег словенског језика. Он се, штавише, користио и писањем хроника и некролога знаменитим славистима и другим лингвистима да уз њихове научне погледе износе и своја мишљења о појединим проблемима, често врло значајна за одговарајућу област науке о језику.

Белићеве малочас посебно набројене и друге његове славистичке студије, по једној страни метода којим су рађене, и де факто, иду у историју нашег језика, јер су у њима расправљани проблеми оцењивани, истина с обзиром и на језичке чињенице и њихово стање у другим словенским језицима, али првенствено према појавама и у њима вршеним процесима у Белићеву матерњем, српскохрватском језику. И та страна метода којим је радио Белића везује за лингвистичке школе кроз које је прошао, за младограматичарски лингвистички правац и његове најзначајније представнике — Руса Фортунатова, Немце Лескина, Бругмана и Х. Паула, Француза Антоана Мејеа и др., који су били и остали међу најзначајнијим представницима лингвистичке науке уопште. Али та компонента није битна за посебно Белићев научни метод, већ његову карактеристику чини дијалектичко научно посматрање феномена језика у његову јединству тројства, тј. у јединству облика, значења и функција: језика у целини и свих његових елемената узетих посебно. Такво посматрање језика и чини поузданост Белићевих закључака и документованост теорија о језику. Оно је присутно и уочљиво у свим његовим радовима, и у досад поменутих дакако, а још више у онима о којима ће тек бити речи. Заједно с његовом приврженошћу конкретним чињеницама, његовом снагом интуиције и способношћу за уопштавање — то даје вредност и посебним Белићевим радовима и његовој науци о језику у целини. Дакако и у ономе обиму у којем ју је излагао с катедре у општим курсевима универзитетских предавања, која су више пута литографски умножаавна — последњи пут у три књиге, од којих је само Фонетика, као I део, и штампана, док — дуго презаузет другим пословима, организацијом рада на науци уопште и спремањем

посебних дела из науке о језику, највише спремањем дела: *О језичкој природи и језичком развитуку*, у коме је изложио своје општелингвистичке погледе — није стигао да штампа и она друга два дела. Али су она и у облику у коме су остала могу служити и служе као изврстан уџбеник историје језика за студенте универзитета.

А ако је остало и генерацијама његових наследника да рад на науци о нашем језику и у сродним областима којима се Белић бавио, настављају, он је својим делима ту науку тако широко и поуздано засновао и уздигао је на ниво светске науке о језику да је после његове смрти требало само продужити оданде где је он стао.

Ни изблиза тако није било када је Белић почињао да ради на науци о језику, ни поред познатих његових претходника, од којих смо оне што су радили у српској средини већ споменули, а ни поред нешто старијих врло познатих хрватских филолога Јагића, Мусића и Маретића — спомињемо само најпознатије — који су још по коју деценију напоредо с Белићем проучавали српскохрватски језик. Науку је тада пре свега требало ставити на савремену основу и новим методама на њој радити. За то је била потребна Белићева ученост, његов таленат и снажна научничка индивидуалност, која се испојила у његову делу, и то, како смо рекли, већ на почетку његовог рада на науци у свим областима језика.

Белић се, већ од његова улажења у науку, напоредо с радovima на проучавању упореднословенских и историјскојезичких проблема, и оних у којима се бави народним говорима, у самим тим радовима, а и посебно, озбиљно посвећује савременом српскохрватском језику и утврђивању његових система, не више као што се то пре њега чинило на основу ограничене иако извршне грађе, оне мислимо што ју је дао Б. Даничић из Вука, Вукових народних умотворина и превода Библије, и нешто проширене још Даничићевим делима и делима свега неколика писца доследна Вукова и Даничићева следбеника, на основу које је Т. Маретић мајсторски дао књижевнојезичку норму, али на основу које су неки одвећ догматски настројени, више псеудограматичари него граматичари, несрећно називани језички пуристи, кочили развитак језика, који се већ од почетка друге половине XIX, а

поготову у XX веку, напоре до с брзим развојем културе наших народа и њихових литература, бујно развијао и вишестрано богатио.

А. Белић је као нико други познавао принципе Вукова гледања на књижевни језик и његову чврсту основу у народним говорима. Он је то показао у многим предавањима, чланцима и расправама, и коначно све то у синтези, али чињеницама и јасним схватањима прилика Вукова и предвуковога времена, документованој синтези — изложио у два књигама, с насловима: *Вукова борба за народни и књижевни језик* и *Вук и Даничић*, издатим поводом стогодишњице Вукове победе над противницима 1947. Често се држећи тих принципа, и баш зато што их се држао, Белић је при утврђивњу језичких система узео у обзир цео савремени језик, и онај Вуков, и језик свих писаца од Вука до свога времена, и језик јавног и културног живота у томе временском размаку, па је, познајући, опет као нико други код нас, језичке законитости — с једне стране бдио над чистотом књижевног језика, његовом правилношћу и лепотама, а с друге је стране отклањао из гледања на књижевни језик сваку догматичност и тако осигуравао његов нормалан развитак, који је свакад био стална брига његова. С том бригом, он је, заједно са својим ученицима, 1932. г. основао и трећу, последњу своју језичку публикацију *Наш језик*, који је за живота свога оснивача, главног уредника и најплоднијег сарадника, изашао у 16 књига, и који, борећи се често с материјалним тешкоћама, и сада излази.

Белић је настојао да се сарадњом у овоме часопису што валијаније популаризује наука о савременом језику, боље рећи да се језичка наука о њему даје у облику који ће омогућити њено схватање од сваког љубитеља језика. С тим циљем, он је у издањима Српске књижевне задруге објавио и књигу својих огледа и чланака о језику под насловом *Око нашег књижевног језика*, 1951.

У циљу подизања опште писмености Белић је много раније израдио и научно заснован *Правопис српскохрватског језика*, у коме се у I-ом издању од 1923. мало удаљио од примене Вукових правописних правила, али је у II-ом, а поготову у III издању од 1952. Вукове принципе и његову праксу довео у са-

гласност, и своју кодификацију правописа, уз који је дао и синтактичку интерпункцију, ставио на доследно научну основу.

А да би одстранио стереотипност из школске граматике и предавање науке о језику у средњим школама ставио на научнију основу, — Белић је почетком 30-тих година израдио и школске граматике за I, II и III разред гимназије, чија примена у настави и отпор који су недовољно научно припремљени наставници давали усвајању Белићевих књига сведочи колико је наша наука о језику пре Белића била овештала.

Прва Белићева публикација *Српски дијалектолошки зборник* основан је 1905. г. И те је године у њему изашла значајна Белићева поменута студија о говорима источне и јужне Србије, а поред ове, за време његова живота и после Белићеве смрти, Дијалектолошки зборник је донео више десетина дијалекатских монографија за које наша наука мора бити захвална управо проф. Белићу, прво на заснивању савременог проучавања дијалеката, а и на стварању могућности за дијалекатска испитивања и објављивање њихових резултата. Друга по реду оснивања, а свакако прва по значају за нашу науку је публикација часопис за словенску филологију и лингвистику *Јужнословенски филолог*, чији је Белић један од оснивача, за живота стално главни уредник њен, и опет дакако најплоднији сарадник. Иако је знао окупити на сарадњу у Филологу најзначајнија имена европске науке о језику, и иако је широко отворио ступце свога часописа свим озбиљним радницима на тој науци, Јужнословенски филолог је стално носио печат снажне Белићеве научне фигуре, а његови се ученици који после Белићеве смрти сарађују у његову Филологу труде да очувају реноме који му је његов оснивач, први и дугогодишњи главни уредник, створио. Ако у овоме успеју, они ће се тако најбоље одужити успомени свога знаменитог учитеља.

Да Белић и није имао других радова осим оних што су објављени у три наведене његове публикације, и ови би били довољни да му обезбеде достојно место у науци о језику међу најзначајнијим представницима њеним. А он је сарађивао и у скоро свим другим научним часописима у земљи, у више општинских часописа, и у многим дневним листовима. Тешко је наћи публикацију код нас чије уредништво није настојало да добије који Белићев прилог. А он је опет био готов да се у томе свакоме ода-

зове. Његове радове сретамо и у скоро свим значајнијим славистичким и општелингвистичким часописима европским. Колико ли тек Белићевих радова налазимо у публикацијама саме наше Академије. У Гласу и Годишњаку Белић је објавио на десетине расправа од изузетног значаја, а у посебним издањима Академије — четири велике своје студије.

У Јужнословенском се филологу, поред осталих Белићевих радова, појавило и неколико студија намењених проучавању синтаксе глаголских облика, посебно глаголских времена, којом се Белић доста интензивно бавио крајем двадесетих година о. в. У тим је студијама дао своју теорију о трима категоријама употребе ових глаголских облика, о индикативној, релативној и модалној употреби њиховој, које ће касније у својој књизи лингвистичких испитивања прецизно разграничити и јасно показати пут којим у даљим проучавањима овде треба ићи, да се ускоро дође до потпуног разјашњења свих појединости у области овога доиста сложеног проблема.

И при проучавању тога и бројних других језичких питања и Белићу се, као и другим научницима уосталом, наметала потреба да чињенице у нашем језику пореди с онима што се срећу у другим ближним и даљим језицима. И он је дошао до закључка, сасвим тачног несумњиво, да су језички феномени заједнички свим језицима, а само су језичка средства мање или више у њима различита. С друге се стране уверио да савремено стање језика и језик у његову историјском развоју нису свакад довољни за разумевање језичких појава, и да се оно гдекад не постиже ни поређењем чињеница једног језика онаквих какве се оне јављају у времену од тренутка када су први пут забележене с чињеницама другог језика. То уосталом ништа и није чудно јер је историја језика, и нашег и било којег другог језика, увек кратка; она се и за најраније забележене језике протеже на највише неколико хиљада година. Живот човека језика, међутим, у поређењу с овим одвећ је дуг. Он је стар колико и човек на земљи. А живот човека као разумног бића, тј. homo sapiens-а, по палеонтолозима на које се Белић позива, траје већ до 100 миленија, да и не говоримо о неандерталском човеку, старом на више стотина хиљада година, који је свакако, и по Белићу, имао некакав свој језик. Белић, штавише, износи и своје

мишљење о томе какав је морао бити тај језик. Али он у својим лингвистичким испитивањима анализира само језик *homo sapiens-a*.

Управо околност што је предисторијска епоха језика умно развијеног човека у поређењу са историјском била несразмерно дуга, и одвела је Белића у филозофију језика да у њој, тј. у општој лингвистици, тражи одговоре на многа тамна питања која историја језика не може дати, као што се до њих не долази ни реконструкцијом, поређењем језичкој историји познатих факата у више сродних језика. Тек за последњу четврт века, негде од средине тридесетих година, Белић се скоро сав посвећује овој дисциплини. И тако је постало најзначајније дело његово *О језичкој природи и језичком развитуку*, којега је I књига штампана 1941. године, али је Белић није хтео пустити у оптицај пре завршетка рата. И она је тек тада постала приступачна научној, нашој и страниј, јавности. Књига II овога дела штампана је 1959., а у довршавању III књиге Белића је омела смрт. У тој је књизи требало да разради део о гласовима језика, који је у I-ој књизи савим укратко изложен. Затим је Белић желео разрадити своје учење о односу стила и језика. И велика је штета што није стигао да то учини, јер је он имао своје схватање о овоме односу, према коме, кратко речено: нема стила ван језика. И по томе је, а и несумњиво, стил и део језика и шири је од онога што се узима за стандард било кога језика, а опет нема нити може бити језика без стила. И најзад, Белић је, по ономе што нам је говорио, у тој још неспремљеној књизи опште лингвистике намеравао дати преглед историје лингвистичких учења. С тим бисмо имали потпуну Белићеву општу лингвистику, којој се не би могло претпостављати ниједно досад познато дело ове врсте.

Ми у Белићеву учењу, изложеном у две његове објављене књиге, видимо предност управо у ономе што извесни сматрају њиховим недостатком. Белић језичким феноменима тражи и даје објашњења на основу чисто језичких елемената, слободних од предмета било које друге науке. Иако су и за Белића језик и мишљење недељиви по томе што је језик израз мишљења и што се променом мишљења на извештан начин мења и језик, за њега су науке о језику и мишљењу — две посебне науке: прва је лингвистика, а друга логика, што никако не значи да Белић ти-

ме језик лишава логике. Он, управо, изричито тврди да је и у језику увек присутна логика, али је то лингвистичка, а не друга нека логика. У настајању језика, у конкретизовању човекове мисли, у њеном обликовању у звучни израз, врше се, прво, извесни процеси у човековој свести, у његовој психи, и то се обликовање врши по физичким и физиолошким законима, али се даље одагле ни физика ни физиологија не могу примењивати у објашњавању језичких законитости. Језик се јавио из потреба човекових насталих у његову животу у друштвеној заједници, и он је, према томе, и за Белића, друштвена појава; он се може мењати и мења се у зависности од оваквог или онаквог живота људских заједница. На правац развитка језика знатно утичу историјске околности, етничка мешања, промене структуре друштва, али све што се под утицајем тих околности збива с језиком и у језику, збива се опет по језичким законима, а не ни по законима историјске, ни етнологске ни социолошке науке — за Белића у то нема сумње. И ми мислимо да је он ту у праву, а не они који му замерају на таквом схватању. Али то, истицао је и Белић, никако не значи да за успешно проучавање језика није потребно и лепо познавање тих дисциплина.

Рекли смо мало пре да се при стварању језика врше прво процеси у човековој свести, у његовим мислима, да би затим дошло до њихова конкретизовања у звучном изразу, који се тек сада јавља као језик. Ово и по Белићу, наравно. И по томе се могу изводити закључци да у језику дух претходи материји, па су, можда, зато извесни, али свакако неупућени, чинили Белићу замерке приговарајући му да је његово учење о језику идеалистичко.

Упућенима се, међутим, није тешко уверити да је Белићево схватање постанка језика управо материјалистичко. По њему језик није ништа друго до слика спољног света, који човека окружава, одражена у његовој свести, а конкретизована у звучним језичким знацима. Постоји значи материјални свет, човекова средина, предмети, укључујући у ове и бића и појмове уопште, који човека окружују; постоје и особине тих предмета, њихови покрети, акције које они врше, односно процеси који се у њима врше. Постоје и човекова чула, могућности да се спази и једно и друго, као и умна способност човекова да друго припише пр-

воме, да једно веже за друго, најпре у свести наравно, а затим језичким знацима. И ето језика, којег, без спољног света, видљивог и опипљивог, чулима, свешћу и психом прихватљивог, уопште не би било. По овоме је тумачењу, Белићеву дакле, тумачењу, сасвим јасно да је основа настанка језика материјална. Једино остаје нејасан онај процес који се у свести људској врши између спољног света и стварања звучног израза на говорним органима. Али ми сматрамо да његово разјашњење лингвисти не дугују науци.

Дајући овакво објашњење његова постанка, Белић језик узима као готов, и врши испитивања у њему, даје његове анализе, рашчлањујући га на елементе, на језичке јединице с њиховим језичким знацима, а ове посматра у њиховим облицима и функцијама, у међусобним везама и односима, врши њихове класификације — увек, по нашем мишљењу, према најбитнијим моментима, и даје њихове дефиниције. Тамо где је то потребно указује на мишљења других научника о третираним проблемима, често и кад су она иста, односно више или мање слична с његовим, а по правилу редовно када су друкчија. Оно прво више да би показао како се различним путевима, или другим методама, долазило до истих закључака него да њима поткрепи своје мишљење, а ово друго — да докаже њихову неодрживост. У његовој књизи *О језичкој природи и језичком развтку*, у обе његове књиге с тим насловом, читалац се упознаје с мишљењима о овом или оном језичком проблему многих лингвиста и филозофа почев од Аристотела, Дионисија Тракса и Аполонија Родског преко представника науке о језику у раном XIX веку и каснијих, преко Бопа, Хумболта, Добијаша, Шлајхера, Шухарта, преко Белићевих посредних и непосредних учитеља: Вука, Даничића, Миклошића, Јагића, Фортунатова, Бругмана, Хермана Паула, Делбрика, Вунта, Мејеа, Де Сосира, Бриноа, Де Куртенеа, Шахматова, до његових саременика: Розвадовског, Риса, Балија, Ван Вејка, Вандријеса, Мешчанинова и до млађих од њега: Виноградова, Клеменсевича, Вајана, Сешехеа, Штерна, Брендала, Трубецкога, Јакопсона и бројних других. У тој се књизи срећу документовано оповргнута многа раније у науци прихваћена мишљења: Паулово и Бругманово мишљење, рецимо, о томе како и на основу чега треба разграничити темпоралност и модал-

ност реченица, па Вунтово мишљење да реченица није ништа друго већ расчлањавање двеју представа, док она по Белићу, и *de facto*, настаје управо везивањем двају појмова или опет Паулово мишљење да је реченица некакав затворени круг, или Мејеово да је она довољна сама себи, и да не зависи ни од какве друге реченице или речи ван себе саме; или Штерново и Клеменсјевичево схватање, према коме се у самој дефиницији реченице лични однос према ономе што се њом казује истиче као најзначајнији. А нико ко се с Белићем слаже да је језик пре свега слика стварности — у реченици ништа значајније не може видети од чињенице да је она слика једног делића стварности. На овоме је Белић и засновао своје без имало оправдања критиковано разликовање индикатива и модуса.

Науку о језику задужио је Белић и учачањем значаја синтагме за проучавање језика јасним разграничавањем функција ове језичке јединице од функција реченице, на једној страни, и речи, на другој — насупрот Де Сосиру и његовим ученицима из Женевске лингвистичке школе с Балијем на челу, за које је — и не само једино за њих — сваки скуп речи од реченице до сложенице такође синтагма. И ово неколико значајних Белићевих открића у науци, да друге овде не набрајамо, заједно с његовим раније поменутим теоријама о метатонији прасловенских акцената и о синтаксичким категоријама глаголских времена, било би довољно да му на трајно осигурају место међу најзначајнијим представницима науке којом се бавио.

Велике су заслуге академика и дугогодишњег председника наше академије Александра Белића за нашу културу, нашу науку о језику и науку уопште. Када се на то подсећа не може се заобићи једна још непоменућа значајна научна делатност његова у самој Академији. Белићу је скоро на почетку припремања и верификовања грађе за велики Академијин *Речник српскохрватског народног и књижевног језика*, природно било поверено да руководи тим радом. И он је ту дужност зналачки обављао више од пола века. После II светског рата он је у Институту за српскохрватски језик окупио неколико сарадника, углавном својих ученика. Од њих и с њима створио је један број по његовим упутствима школованих лексикографа, с којима је почео саму израду Речника. А прва књига, под његовом редакцијом и с ње-

говим уводом, изашла је годину дана пре његове смрти, да се за ову протеклу деценију ту, у његову Институту, изради још 6 књига (седма је већ предата у штампу). Цео тај рад, за који можемо рећи да се са успехом обавља, тесно је, дакле, везан за име заснивача и главног уредника I, а једним делом и II књиге Речника, који треба да буде и биће, надајмо се, значајан прилог науци и култури нашега народа, заједнички прилог свих сарадника на њему, а пре свега прилог нашег незаборавног и великог учитеља проф. Александра Белића.

М. Стевановић

ПОНАВЉАЊЕ РЕЧИ РАДИ СТИЛСКОГ ПОЈАЧАВАЊА ЗНАЧЕЊА

1. Функционалне и стилске карактеристике оваквог понављања

Појачавање (интензификација) значења најчешће се врши употребом нарочитих квантификативних речи којима се указује нпр. на бројност појмова (*много* куће или *много* кућа), на велику количину неке материје (*много* брашна), на појачани интензитет неке особине означене придевом или прилогом (*врло* брз, *врло* брзо), на знатну дужину неког процеса, на његову интензивност и сл. (*дуго* радити, *много* радити) итд. Овакво појачавање остварено је на стилски неутралан начин и има вид објективне чињенице. Међутим, говорнику (или писцу) намеће се понекад потреба да исказе, и то на упечатљив начин, свој субјективни и често емоционалношћу прожети утисак о нарочитом, упадљиво великом, неубичајеном или претераном степену у коме се јавља нека појава, и тада ће се он уместо обичне интензификације послужити понављањем (репетицијом) речи. У тим случајевима, дакле, понављање показује да је говорник импресиониран величином дате појаве и да жели да то истакне, а поновљена реч добија нарочиту важност у оквиру саопштења. Субјективност овакве интензификације показаћемо поређењем две реченице из романа „Корени” Д. Госића које се односе на исти реални садржај:

Борбе несвучен лежи на кревету и згрчен као гундељ,
хрче (ДБ — К, 56)¹

¹ Објашњење скраћеница:

АГМ: А. Г. Матош, *Pejzaži*, Beograd, 1956.

АК: Ante Kovačić, *Djela*, II. U *registraturi*, Zagreb, 1950.

и:

Спаваш и хрчеш, хрчеш... (ДБ — К, 57).

У првој реченици понављања нема јер писац просто констатује да Борбе Катић хрче. Друга реченица је прекор који Борбу упућује његова жена Симка. Удвајање глагола у овој реченици, изразито емоционално обојено, има одређену функцију: оно осликава Симкин субјективни утисак, емоционално условљен, о непрекидности и трајности Борбевог хркања, које за Симку симболише мужевљеву недопустиву нехајност и неодговорност.

Оваква стилска интензификација помоћу понављања јавља се у два вида. Утисак о увећаности реалног садржаја, наиме, може се изразити или понављањем речи којом је тај реални садржај означен („синтетички” начин) или понављањем неке кван-

- АЦ: August Cesarec, *Smijeh Jude Iškariota (novele)*, Zagreb, 1946.
- АП: Аугуст Шеноа, *Селачка буна*, Београд, 1966.
- БН — ОД: Branislav Nušić, *Opštinsko dete*, Sarajevo, 1965.
- БН — П: Бранислав Б. Нушић, *Приповетке*, Београд, 1928.
- ББ: Branko Ćopić, *Doživljaji Nikoletine Burašaća*, Beograd, 1963.
- ВЈ: Војин Јелић, *Анђели лијено пјевају*, Београд, 1961.
- ВК: Вјекослав Калеб, *Огледало*, Београд, 1962.
- ВП: Veljko Petrović, *Ravangrad (izbor)*, Beograd, 1966.
- ВСК: *Скупљени историски и етнографски списи Вука Стеф. Караџића*, I, Београд, 1898.
- ДБ — ДС: Добраца Ђосић, *Далеко је сунце*, Београд, 1966.
- ДБ — К: Добраца Ђосић, *Корени*, Београд, 1954.
- ДШ: Динко Шимуновић, *Породица Винчић*, Загреб, 1950.
- ИА: Иво Андрић, *Прича о кмету Симану (и друге приповетке)*, Београд, 1966.
- ИД: Ivan Dončević, *Bezimeni*, Zagreb, 1965.
- ИС — КПП: Исидора Секулић, *Кроника паланачког гробља*, Београд, 1940.
- ИС — МН: Isidora Sekulić, *Mir i nemir (ogledni radovi)*, Beograd, 1957.
- ЈВ: Janko Veselinović, *Mali pevač i druge priče*, Beograd, 1963.
- ЈС: Jovan Skerlić, *Pisci i knjige (izbor)*, Beograd, 1964.
- ЛЛ: Лаза К. Лазаревић, *Приповетке*, Београд, 1957.
- МГ: Милован Б. Глишић, *Изабране приповетке*, Београд, 1962.
- МА — ЗП: Михаило Лаалић, *Зло прољеће*, Београд, 1953.
- МА — С: Михаило Лаалић, *Свадба*, Београд, 1966.
- ММ: *Hrvatska književna kritika*, III. Milan Marjanović, Zagreb, 1962.
- НИН: *Недељне информативне новине*, Београд.
- П: *Политика*, Београд.
- ПК: Petar Kočić, *Jazavac pred sudom i pripovetke*, Beograd, 1963.
- РА: Радоје Домановић, *Изабране сатире*, Београд, 1965.
- СР: Светолик Ранковић, *Порушени идеали*, Београд, 1946.
- СС: Stevan Sremac, *Pop Cira i pop Spira*, Beograd, 1966.

тификативне речи („аналитички” начин) — ово друго у случају кад се из психолошких или језичких разлога увећаност исказује као појмовно и језички издвојена (уп. *куће* и *куће* и *много* и *много* кућа, или *радити* и *радити* и *дуго* и *дуго* радити). У аналитичкој интензификацији не јављају се само оне квантификативне речи које се и саме могу интензификовати лексичким средствима, нпр. *много* и *дуго* (уп. *врло* много, *врло* дуго), него и речи као *много* или *врло*, које се иначе не интензификују (не каже се нпр. *веома* врло и сл.). Разлог ове појаве свакако лежи у томе што дато понављање квантификативне речи нема за циљ да појача значење те речи саме за себе, него да преко ње прида целој синтагми већ споменуто значење субјективно оцењене увећаности. И чињеница да нисмо наишли ни на један обрт типа *врло*, *врло много* + именица и *врло*, *врло дуго* + глагол — иако су обрти типа *много* (*и*) *много* + именица и *дуго* (*и*) *дуго* + глагол прилично бројни — такође показује да појачавање остварено понављањем квантификативне речи остаје у границама синтагме којој ове речи припадају.

Овај стилски поступак среће се само код неких категорија речи — код оних којима њихово значење пружа могућност да учествују у интензификацији; то су: *заједничке* и *градивне именице*, јер оне означавају појмове који се јављају у мањем или већем броју, односно количини, а то важи и за *бројне именице*; затим *описни придеви* и од њих изведени *прилози* (и то у позитиву), пошто се особине које они означавају могу јавити у различитом степену; *количински придеви*, *заменнице* и *прилози*, као и *прилози за интензитет* и за *обележавање настављања радње*, тј. речи које и саме значе неку меру; *глаголи* (поглавито у несвршеном виду)² и *глаголске именице*, пошто процес може трајати краће или дуже време, слабије или јаче итд. И у оквиру наведених категорија има појединих речи које се због свог значења не појављују, нпр. *придеви* као *мртав* и *наг* или *глаголи* који значе, односно кад значе, поседовање способности за вршење дате радње (*видети*, *чути*, *свирати* итд.). А ни све синтаксичке функције појединих категорија речи не погодују подједнако интен-

² Свршени глаголи се ретко понављају; ту се најчешће ради о неодребено-свршеним глаголима, који у свом значењу имплицирају извесно трајање глаголске радње.

зификацији. С друге стране, у нарочитим случајевима овако ће бити поновљена и нека реч која се иначе не појачава, нпр. упитне заменице и прилози кад су употребљени у узвичној, а не у упитној функцији, као у следећим реченицама:

Шта је и шта Мара својим очима гледала- (ЈВ, 102). — Те још *какав, какав* пријатељ... (СС, 199). — *Колико сам и колико* пута /дубокијем заузет мислима/. . . / Матер штедрџу запитавâ смјело / рад чега је творац сатворио! (П. П. Његош, *Луча микрокозма*, стих 31—37).³ — Он је прерабивао, и прерабује своја искуства *по који и по који* пут (ИС — МН, 152).

Формалне карактеристике оваквог понављања исте речи обједињеног координацијом и интонацијом или само интонацијом чини га погодним, не само у нашем него и у другим језицима, за стилски обојено изражавање појачаности значења. Но исте ове формалне одлике омогућавају да се овакво понављање употребљава и у другим функцијама, од којих су неке блиске појачавању и често повезане с њим. Једна од њих је обележавање трајности (курзивности) процеса. Већ у примеру који смо навели за понављање глагола (ДБ — К, 57) срели смо се са курзивношћу, јер се ту радило о процесу доживљеном као непрекидно трајање, настављање, чиме је трајност глаголске радње била посебно истакнута. И уопште, значење глаголâ је такво да је појачавање, бар код глаголâ несвршеног вида, неизбежно помешано са трајношћу, док, насупрот томе, обележавање трајности глаголског значења помоћу понављања може понекад бити одвојено од појачавања значења. Понављање, затим, може да служи и за обележавање процесуалног значења које извесне речи добијају у неким својим функцијама. Тако, нпр., код придева и прилогâ може бити потребно да се означи не појачаност, него појачавање дате особине, тј. да се покаже динамичка, а не статичка интензификација, као што је то случај у конструкцијама са компаративом типа *све бољи и бољи* и *све боље и боље*. А и именице, видећемо мало касније, могу бити повезане са процесуалним значењем, при чему ће понављање функционисати као стилско обележје не само интензификације значења него и процесуалности.

³ Цитирано по М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, *Синтакса*, Београд, 1969, стр. 17.

Структурне карактеристике датог понављања су следеће: — а) Реч се понавља у истом лексичко-морфолошком облику, сем што се код глагола обично не понављају помоћни глагол и повратна речца *се*. б) Поновљена реч најчешће нема уза се детерминативе, а ако их има, они се не понављају. в) За остваривање датог стилског ефекта довољно је да реч буде удвојена, те је редупликација најчешћи облик овог понављања; емоционално-емфатички разлози, међутим, могу да доведу и до вишеструког понављања, најчешће троструког. г) Све врсте речи изузев глагола при понављању стоје у контактном распореду, који евентуално може бити нарушен енклитикама или вокативима и узвицима; код глагола пак у неким случајевима јавља се и дистантно понављање. д) Понављање ништа не мења у функцији коју поновљена реч има у оквиру реченице, пошто чланови понављања припадају истом саопштењу, имају исту функцију и образују једну целину — могли бисмо рећи: нарочиту врсту синтагме — засновану, с једне стране, на истоветној синтаксичкој функцији свих чланова у односу на остали део саопштења, а с друге, на истој стилско-семантичкој функцији. ё) Понављање се може јавити у синдетском или асиндетском облику; у првом случају битно обележје међусобне везе чланова понављања је *везник и*, а у другом интонација, која код контактнег распореда обједињава све чланове понављања, а код дистантног повезује накнадно понављање са реченицом.

Ове структурне карактеристике помажу да се описано понављање одвоји од много чешћег понављања речи, синтагми, па и целих реченица које не служи за остваривање стилско-семантичких ефеката, него за емфазу и емоционалну експресију, као у примерима:

Све, све сам саздао у њега (ДБ — К, 35). — Сагни се сагни! (ББ, 69). — Последња је обмана пала с очију. Последња (ИД, 159). — Брат ми је био, брат! (АШ, 131). — А, то вам верујем, то вам верујем — смеје се задовољно поп Спира (СС, 73). — Узеше ми бућелар! Узеше ми бућелар! ДБ — К, 84).

Код обрта коме је посвећен овај рад, тј. код понављања ради појачавања значења, сви чланови понављања чине јединство и синтетисани су у модификовано, стилски обојено значење, те у

односу на непоновљену реч чине нешто квалитативно ново. Код сада споменутог емфатичког понављања, међутим, сваки израз понавља се сам за себе; ту се, дакле, повећава само квантитет језичких средстава, тј. ради се о збиру, а не о синтези ефеката, па би се изостављањем понављања губила експресивност, док се семантички ефекат не би мењао. Ова функционална разлика се огледа и у формалним одликама: — у интонацији, јер су чланови понављања ради интензификације обједињени интонацијом, док су чланови емфатичког понављања јасно одвојени паузама;⁴ у употреби везника, која је у првом понављању честа, а код другог се, сем у неким посебним случајевима, не среће; и у распореду чланова понављања, који у емфатичком понављању често има дистантни облик, што је код понављања ради појачавања значења ретка појава, ограничена само на глаголе. Ова два понављања разликују се и по свом обиму, пошто се емфатичко понављање може да јави код тако рећи било које речи, а такође и код синтагми и реченица, док понављање ради појачавања обухвата искључиво појединачне речи, и то само неких категорија. И најзад, понављање ради појачавања среће се и у усменом и у писменом језику, а емфатично понављање је поглавито одлика усменог изражавања.

2. Понављање именица и квантификативних речи повезаних са именицама

А. Нумеричко и квантитативно појачавање појмова: — Ова појачавања служе да се истакне знатна величина броја, односно количине неког појма и да се при том изрази говорников лични утисак. Нумеричко појачавање састоји се у истицању бројности појмова исте врсте, те се односи на оне именице — и њихове еквиваленте — које означавају бројиве појмове, а то су пре свега заједничке и бројне именице. Квантитативно појачавање тиче се појмова који се не броје, него се јављају у виду неке количине, дакле, односи се на градивне и евентуално збирне именице и њихове еквиваленте. Између ове две врсте појачава-

⁴ О сличним разликама у интонацији које се срећу у чешком језику види излагање М. Грепла у Jaroslav Bauer, Miroslav Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, Praha, 1965, стр. 121—122.

ња постоји, према томе, семантичка разлика. Но, да бисмо упростили наше излагање, ми ћемо их обрадити заједно, јер су механизми и једног и другог појачавања слични, а семантичка разлика проистиче из природе појмова који се појачавају.

Оба ова појачавања могу се вршити на синтетички и на аналитички начин, тј. или понављањем именице, дакле без прибегавања другим језичким средствима, или понављањем неке квантификативне речи — *придева*, *придевских заменица* или *прилога* — којом се величина, бројна или количинска, експлицитно означава.

Синтетичко појачавање: — Примери за нумеричко појачавање остварено понављањем именица налазимо у следећим реченицама:

А ту је на својој земљи. И тамо иза *брда* и *брда* је његово (ВС, 230). (...) дошао на широко поље, гдје су се *гомиле* и *гомиле* свијета, можда и цио народ, комешале, викале (АЦ, 82). — Бјеше се накупило однекуд *жандара* и *жандара* — те је изгледало да је то весеље само њихова ствар (МЛ — ЗП, 161).

Постоји једна група именица за које је понављање нарочито карактеристично; то су јединице и раздели времена: *сат*, *дан*, *месец*, *година*, *ноћ* итд. — употребљене у функцији глаголске одредбе. Знатна учесталост понављања код ових именица, и то баш у служби глаголске одредбе, може се објаснити потребом да се на експресиван начин покаже дужина трајања (односно понављања) глаголске радње. (С том потребом сретћемо се и код понављања глагола и неких прилога). Примери:

Сатима и *сатима* пиљи у исту тачку (ВЈ, 77). — *Дане* и *дане* куњају она и Казо на сунцу или уз ватру (ВК, 40). — Ту је цијели низ *бака*, касније *господе*, често *ренегатске мјесецима* и *мјесецима* као у родној кући живио и спремао се за испите (АГМ, 240). — Те се баш живо разговорила, како се можда није већ *године* и *године* (АК, 198). — *Ноћима* и *ноћима* отимао се од раке, бјежао из мрзле шуме и носио се са злим гињеником Бурђом Зубаном (Б. Ђошић, Глуви барут, Београд, 1964, 175—176). — Протјерани *бак* *Ивица* тумараше *днeve* и *днeve*, *вечери* и *вечери*, да гајегод сретне *Аницу*, али *заман му труд* и *ишчекивање* (АК, 263).

За *квантитативно* понављање синтетичког типа нашли смо само један пример:

Све се то одмах прода у град, а купи *пуре и пуре* од које се надимље трбух (ВК, 43).

Видимо да се оба понављања јављају у облику синдетског удвајања, и то с везником *и*. Само, код првог типа ради се о једничким именицама, и то у облику множине, а код другог о градивним именицама — у јединици.

Аналитичко појачавање: — Нумеричко појачавање може се постићи и координираним удвајањем придева *много* или придевске заменице *толики* (у значењу *много*):

На тај је начин покојни Јосиф Стојић постао члан добротвор *многих и многих* удружења (БН — П, 91). — И за којима нису изостале *многое и многе* наше величине књижевне! (ЈС, 124). — Обогадио се онако исто као што су се обогатили *многои и многи* општински писари по селима (МГ, 191). — То је историја учитеља Пере у Учитељевој причи, историја *толиквих и толиквих* измучених људи (ЈС, 74). — Иако су ту сваке среде *толики и толики* ближњи били рашчеречени (ВП, 113).

Понављање прилога *много, пуно* и *толико* (у значењу *много*),⁵ међутим, може да служи и бројном и количинском појачавању — зависно од значења речи која их допуњава. Ево примера за бројно појачавање:

а) Синдетско понављање: — Зар нема *много и много* људи, који једнака имена носе? Зар их нема *много и много*, што си посвема налице кано јаје јајету!? (АК, 262). — (...) лукав, неповерљив, са *пуно и пуно* нимало идиличних особина (ЈС, 123). — Зашто их се, уопште, сећају, кад су *толико и толико* важнијих ствари позаборављала? (ВП, 35).

⁵ Нашли смо и два примера удвајања прилога *дуго* праћеног именицом *време* као допуном у партитивном генитиву:

Робовао сам, погибао сам — ох — *дуго, дуго* времена (АШ, 196). — Још се не усуђујем казати му: како већ *дуго и дуго* времена и узалудно трагам (...) (ВЈ, 5).

Чини нам се да би ове примере требало сврстати уз остале случајеве понављања прилога *дуго*, јер је овде именица плеонастички употребљена и не мења природу употребе прилога *дуго* као временске одредбе.

б) Асиндетско понављање: — Јер најлепше је сигурно у животу, између тако *много, много* људи наћи човјека (АЦ, 269). — Има их *много, много* рањених (Б. Нушић, Одабрани листови, Београд, 1949, 118).

А примере за квантитативно појачавање представљају реченице:

Раствори прозор и удахне *много, много* јесенског свијежег уздуха да утиша немир и страх (ДШ, 63). — А мукe је требало за то (...) и крви, *много, много* крви (ИД, 146).

У следећим примерима, међутим, у којима је допуна заменица *то*, разлика између ова два појачавања практично је неутралисана; уп.:

Нека, нека, *много, много* тога је измислио, избљубао и насјекао против нас (АК, 196). — А у мени знатижеља копка и *много, много* тога бих прегорио за сазнање (...) (ВЈ, 114). — Хм, како би то звечало по цеповима, а сјало се и цаклило; па *пуно, пуно* тога (АК, 175).

За разлику од удајања *много* и *толики*, удајање количинских прилога некад се јавља као синдетско, а некад као асиндетско (ово друго чешће).

Што се тиче односа синдетског и асиндетског начина појачавања, и за нумеричко и за квантитативно појачавање се може рећи да се у случајевима када појачани појам није означен именицом него неком другом речју (нпр. са *то*) увек примењује аналитички начин. У вези са нумеричким појачавањем још се може додати да је један од главних чинилаца који одређује употребу једног или другог начина чињеница да ли се појмови јављају као целина (управо као скуп или низ) или пак представљају збир појединачних појмова. У првом случају ће се, наиме, употребити синтетички начин (уп. *гомиле и гомиле* свијета, *сатима и сатима*)⁶, а у другом аналитички (уп. члан *многих и многих* удружења). А и постојање конгруентних атрибута изгледа да подстиче употребу аналитичког појачавања.

Понављање бројних именица: — Поред заједничких и градивних понављају се и бројне именице које означавају декадне

⁶ Код временских јединица јавља се само синтетички начин и зато што оне на одређен начин учествују у аналитичком појачавању процеса,

бројеве: *десетина*, *стотина*, *хиљада*, *милион*, *милијарда*.⁷ Ове бројне именице често не служе за то да прецизирају стварни број, него имају експресивну функцију — да у оквиру свог бројног значења покажу велику множину појмова, као у овом примеру:

Хиљадама зрака падну на зелене јечмове или пшеницу (ЈВ, 104).

И баш у овој експресивној функцији и долази до удајања; примери:

У њој дефилијују *десетине* и *десетине* оних који су на неки начин закинули заједницу (П, 19. XI 1968, 7). — *Стотине* и *стотине* марљивих и тачних мравића чекају по бескрајним и невидљивим ходницима огромног лавиринта на вашу жељу (ИС — МН, 276). — *Хиљаде* и *хиљаде* људи чека на возове који ће можда доћи тек кроз неколико дана (П, 19. V 1968, 1). — Зато у толикој књижевности, између *тисућа* и *тисућа* људи (...) (Б. Поповић, Чланци и предавања, Београд, 1932, 27—28). — *Милиони* и *милиони* фасета и профила примају светлост и праве сенчања у свим бојама и температурама (ИС — МН, 204).

Понављање датих бројних именица носи у себи карактер и аналитичког и синтетичког нумеричког појачавања, — аналитичког зато што се ради о квантификативним речима, само са прецизираним бројним значењима⁸, а синтетичког зато што је број изражен у виду појмовног, именичког значења.

Б. *Истицање низања појмова*: — Једну другу функцију понављања именица видимо у следећем наслову из „Политике”: *Концерти, концерти...*, испод кога стоји поднаслов: Оливера Бурђевић свирала је на чембалу од Монтреала до Врњачке Бање (П, 13. XII 1969, 11). И овде се срећемо са експресивним означавањем великог броја појмова, али овде постоји и нешто друго: то нису појмови узети одједном, статички, него појмови који се нижу један за другим, чији се број увећава („концерт за концерт”). Дакле, ово асиндетско удајање именице, која у

⁷ Код синтагми као што су *стотине хиљада*, *десетине милиона* удаја се само управна именица: *стотине* и *стотине хиљада*, *десетине* и *десетине милиона*.

⁸ У прилог томе говори и чињеница што ни овде, као ни код *много* и *дуго*, нисмо нашли појачавање типа *много* (*и*) *много* хиљада.

ствари функционише као елиптична реченица, уноси, на експресиван начин, и елементе процесуалног значења.

Овакво понављање је доста често у новинским насловима — кад је потребно да се истакне низање појмова означених поновљеном речју, односно обавештења о њима која следе у наредном тексту. Уп.:

Пенали, пенали (П, 28. X 1968, 11). — *Примери, примери...* (П, 21. VIII 1968, 5). — *Губици... губици...* (НИН, 20. VII 1969, 4). — *Шаренило, шаренило* (П, 16. II 1970, 2).

Но оваквог понављања има и у разним другим случајевима у којима се ради о низању, дефиловању или нагомилавању појмова, односно о настављању радњи и догађаја везаних за поновљени појам. Два примера:

А кад та година прође, појаве се на раскршћу опет општински инжењери и већ... метарска пантлика... шарена мотка... *кочићи... кочићи... кочићи...* (БН — П, 153). — *Море, сум ти снју много: све сос неки 'ајдуци, 'ајдуци, 'ајдуци, па се кољем, па се рвем, рвем (...)* Мало сведем очи, а оно *курјаци, курјаци, читав чопор, да ме изеду — рече Трпко* (МГ, 223).⁹

Овакво понављање се одликује асиндетским везивањем, које, имплицирајући утисак недовршености (поготову када иза њега стоје три тачке), придаје именици процесуално значење и погодује њеној употреби у функцији елиптичне реченице. Трипликација која се јавља у неким примерима мотивисана је емоционално-емфатичким разлозима.

В.Истицање концентрисаности и распрострањености појмова: — Репетиција именица употребљава се и у елиптичним реченицама којима се описује околина, неки пејзаж и сл.¹⁰ Примери:

А путељком и посвуда по отоку *борови, борови, борови* (Т. Ујевић, Проза, Београд, 1964, 175). — Док на небу, Иванчици и Оштрцу *облаци, облаци, облаци...* (АГМ, 156). —

⁹ Чињеница да се ради о исквареном, фир-Трпковом језику не умањује демонстративну вредност овог примера.

¹⁰ За разлику од елиптичних реченица из претходног одељка, које се углавном састоје само од именице, код оваквих реченица постоји и месна одредба којом се локализује присуство појмова изречених именицом.

Магла, магла, магла и недогледан јад и невоља на све стране! (ПК, 62).

Оваквим понављањем истиче се концентрисаност, бројност, распрострањеност, непрегледност поновљеном именицом означених појмова (или појма) на одређеном месту (слично као у обртима „све сами борови“, „бор до бора“). Додавањем израза као што су *свуда* или *само* може се значење оваквог понављања и експлицитно исказати. И овде је типичан асиндет и, бар у примерима које смо ми нашли, трипликација.

3. Понављање придева и прилога

А. Појачавање интензитета особине: — Ово појачавање се јавља код речи које значе неку особину, и то такву која се може јавити у разним степенима; те речи су описни придеви и од њих изведени прилози. Понављање служи да се истакне утисак о врло великом степену дате особине. И овде се појачавање може извршити синтетички — понављањем придева, односно прилога, или аналитички — понављањем прилога за интензитет који стоји уз придев (прилог).

Понављање придева: — Постоји једна група придева који се нарочито често понављају и за које је карактеристична асиндетска редупликација;¹¹ то су они придеви чије се значење заснива на некој димензији појма: *дуг* (просторно и временски), *кратак*, *широк*, *висок*, *дубок*, *велики*, *мали*, *дебео*, *мршав* и сл., затим на просторној и временској удаљености: *далек*, *давни*. Поред тога, понављање је нешто чешће код придева: *брз* — *спор*, *гласан* — *тих*, *слаб* — *јак* и можда још понеког, док је код осталих ретко. Примери:

И обазирао се, погледајући у *дуги*, *дуги* спровод (ДШ, 141). — Но Миха је могао разумјети, да јој његови *дуги*, *дуги* погледи нијесу неугодни (АК, 291). — Сањала сам кô ја у некој великој вароши, па кô неке *велике*, *велике* куће (АЛ, 134). — У *гдној*, *гдној* дробилици, што је простор, што је време и још нешто (...) окрећу се шкрипави троуг-

¹¹ За синдет смо нашли само један пример:

Заборавају ти људи како су већ одавно, ето, заборављени сви они *давни* и *давни* дани (ВЈ, 9).

лови (МА — ЗП, 340). — Сваки дан су [тенкови] пролазили нашом улицом. И они *мали, мали* и они *велики* (ББ, 108). — Ту су биле само пуне благајне и *дебела, дебела* биланса... (АЦ, 111). — (...) *далеке, далеке* плаве планине (ВК, 290). (...) *кано да си дозива у памет некакву мутну сању или давну, давну мисао, слику* (АК, 330). — И *видјели смо: у томе слабом, слабом* но ипак неком завјетарју, наш је незнанац *чучнуо* (АЦ, 91). — Та *луда, луда* ноћ (П, 27. XII 1969, 17). — Па *модро — модро* цвијеће од лана, и *бијело — бијело* од кртоле са жутим и златним очима (АГМ, 121).

Понављање прилога: — Ево најпре примера:

Мисао живота *винула се чиста, високо, високо* (ММ, 263). — Како су *далеко, далеко* од мене и отац и мати и браћа моја! (АК, 74). — Град је био *близу, близу* (АЦ, 95). — Па онда је почео, каже мама, *ситно, ситно* да се смеје (ЛЛ, 267). — И онда *брзо, брзо* мислим (МА — ЗП, 365). — Лемо *извуче флауту. Полагано, полагано* (...) *принесе је уснама* (ВК, 406). — *Прислушкивала како се с огранка руни снијег и како тихо, тихо цвркућу забринуте птичице* (ДШ, 76). — И *смијала се гласно, гласно* (ВК, 116). — *Чудно, чудно* *завлаче пјесму, као да пјевају вигилије* (АШ, 214). — *Те горко, горко* *проплаках* (АК, 130). — Мени је тако *угодно, угодно* било (АК, 24). — *Њене га очи гледе и греју, њена га рука милује, а њему мило, мило...* *топи се* (ЈВ, 85).

И за већину прилога типичан је асиндет.¹² Једино се прилози везани за трајање и понављање радње — (*о*)*давно, дуго, опет* и сл., често јављају не само у асиндетској него и у синдетској варијанти. Овде ћемо навести само примере за прилог *давно*, а примери за остале прилоге биће дати у оквиру описа аналитичког појачавања процеса:

а) Асиндет: — Сигурно је да би ми било глупо што се све то већ није догодило *давно, давно* прије! (М. Крлежа, Повратак Филипа Латиновића, Београд, 1964, 183). — Као да их *давно, давно* нисам видео (ВП, 70).

¹² Но то не значи да је код наведених прилога синдетска координација сасвим искључена; тако поред бројних примера асиндетског понављања прилога *далеко* нашли смо и овај са синдетом:

Планина је тамо *далеко и далеко* пред њим (Х. Кикић Хо — рук!, Загреб, 1963, 108).

б) Синдет: — А у другим кућама дабоме да су *давно и давно* ручали (СС, 140). — А крчмарица Јања је *давно и давно* у гробу (РД, 41).

Понављање прилогâ за интензитет (аналитичко појачавање придевâ и прилогâ): — Ту се ради о таквим прилозима који показују да нека особина постоји у знатном степену; то су: *врло, веома, много, пуно, необично* и сл., а у повору још и *страшно, језиво* и сл. Понављање има облик асиндетске редупликације.

Примери:

а) Понављање уз придеве: — И наједанпут јој лице постане *жалосно* и *веома, веома* лијепо (ИД, 68). — Монблански су ледењаци *врло, врло* досадни (АГМ, 60). — Сви посматрачи сматрају да ће крајњи биланс бити *много, много* тежи (П, 7. V 1968, 3).

б) Понављање уз прилоге: — А од ових из села одлази тамо само господин попа, и један и други, али *врло, врло* ретко (СС, 41). — Тих се својстава и моћи човек *врло, врло* тешко одриче (НИН, 7. I 1968, 4). — Он се код нас *пуно, пуно* лакше потеже него код других (П, 18. I 1970, 23). — Боже мој, боже, како је то *ружно и страшно, страшно* глупо! (ВП, 126).

Б. *Обележавање прогресивног појачавања особине*: — Мно-го чешће од сад наведеног понављања придевâ и прилогâ среће се понављање у обртима типа: (*све*) *већи* и *већи*, (*све*) *брже* и *брже*. У таквим обртима понављање има функцију обележавања једне другачије врсте интензификације јер ту придеви и прилози немају статичко, него динамичко значење: њима се, на-име, исказује прогресивно појачавање особине.

У обртима оваквог значења употребљавају се:

а) Описни придеви у компаративу, најчешће као именски делови предиката уз глаголе *бити (јесам), бивати, постајати* или као атрибути. Функција им је да покажу појачавање особине или — ређе — да покажу сукцесивно јављање појмова са све јачим степеном дате особине (уп. *све опаснији положај* и *све боље књиге*).

б) Прилози за начин и меру у компаративу, којима се такође означава постепено појачавање интензитета њиховог значења.

в) Количински прилози *много* и *мало* у компаративу, са значењем прогресивног повећавања, односно смањивања количине или броја појмова означених партитативним генитивом.

г) Придеви *нови*, *други* и *другији*, који служе да се њима покаже јављање све већег броја појмова означених именицама уз које ови придеви стоје као атрибути.

Дакле, за овај обрт карактеристичан је облик компаратива, који и даје прогресивно значење јер не исказује јачи степен особине у односу на неки други појам (процес), него у односу на претходно стање. Само придеви *нови*, *други* и *другачији* стоје у позитиву пошто они у свом значењу већ носе елеменат који указује на прогресивност („још један поред постојећег”). Међутим, сам компаратив већином није довољан да унесе динамичко значење, већ је потребан и неки други језички знак. У нашем језику ово динамичко значење може да се обележи на четири начина, од којих се два заснивају, потпуно или делимично, на понављању:

а) Ако у реченици постоји нека глаголска одредба са итеративним или прогресивним значењем, облик компаратива (одн. придева *нови*, *другачији* или *други*) довољан је да покаже прогресивно увећавање. На пример:

А господин Тома Милић стајаше до прозора, упирући очи у дјевицу која је сваки даном *лепше* сјала и цвала (АШ, 146). — Но војске стане сваки дан *мање* бивати (ВСК, 31). — Али Београд, као увијек пред несрећу, и з дана у дан постајао је *лепши* (МЛ — ЗП, 356). — Не престано сам проналазио *нове* приче (ВЈ, 30).

Но, и у оваквим случајевима је обичније да се употреби један од обрта који експлицитно показује да се ради о динамичком значењу.¹³

б) Координирано удвајање компаратива (одн. придева *нови* итд.) јесте један од начина да се експлицитно обележи дина-

¹³ Упореди:

Овако сваког дана *све* је *виши* (ДФ—К, 257). — Зато нам је и тако далека и сваког дана нам *све* *даљи* бива (ЈС, 55). — Сваким даном газио сам *све* *дубље* и *дубље* (ЛЛ, 78).

мичност. За разлику од ранијих случајева удвајања овај обрт нема експресивну функцију, већ само служи за обележавање динамичности. Ова конструкција није много честа. Ми смо је нашли само код неколико писаца, а и они употребљавају и конструкције наведене под *в.* и *г.* Примери:

Народ пак (...) стане се *већма* и *већма* бунити (ВСК, 12). — *Јаче* и *јаче* бије црквено звоно, *брже* и *брже* тутњи бубањ (АШ, 226). — Она се поприлично затеже, али прилази *ближе* и *ближе* (ЛЛ, 172). — Она се осећала *боље* и *боље* (ИС — КПП, 79). — Један од њих поче да малаксава, клонулих крила, *дубље* и *дубље* (ИС — МН, 129). — Али као што све око човека у току његове судбине *добија друга* и *друга* значења, тако бива и са речником (ИС — КПП, 14). — (...) па само мигом зивка *нови* и *нови* врч (ВЈ, 10).

в) Стандардни начин обележавања курзивности је употреба прилога *све* с обликом компаратива (одн. придевом *нови* итд.):

Бранкина судбина постајала је за њега *све тајанственија* (ДБ — ДС, 235). — Мраз је *све јаче* стезао, кошава је *све бешиње* у откосима налетала (ДБ — ДС, 172). — На тратини, око ватромета, сабирало се *све више* људи (ДШ, 68). — Тако ти почеше ницати *све нове* приче о Николетини (ББ, 159).

г) Исто је тако обичан начин и комбинација употребе прилога *све* и координираног удвајања (која је нарочито честа с придевом *нови*):

Сенат је истина *све већу* и *већу* власт добијао (ВСК, 118). — Младен биваше *све живљи* и *живљи* (ЛЛ, 237). — *Све су краћи* и *краћи* рокови његових нових потраживања (ИС — КПП, 64). — Страх га гурла *све дубље* и *дубље* у сено (ДБ — К, 141). — Вагић узмиче *све брже* и *брже* (АШ, 239). — Степанији беше *све горе* и *горе* (ЈВ, 34). — Патроле сваког часа јављају да је око боровњака *све више* и *више* Немаца (ДБ — ДС, 118). Дању би дробњачки Гуслар казивао наизуст *све нове* и *нове* пјесме (МЛ — С, 129). — „*Све нове* и *нове* тешкоће”, мислио је забринуто Павле (ДБ — ДС, 161). — Од Неретве су пристизале *све нове* и *нове* колоне измучених, израњавањених, од несанице упаљених очију, партизана... (П, 25. XII 1969, 13).

Иако оваква конструкција изгледа сувише сложена (редундантна), њена функција већином се не састоји у томе да посебно истакне прогресивно значење, него само да га обележи. То значи да је већа фреквенција конструкције *све* + компаратив последица њене економичности пре него неке стилске обележености конструкције *све* + удвајање.

Ипак, конструкција *све* + компаратив и *све* + удвајање нису потпуно паралелне. С једне стране, прва од ових конструкција има нешто ширу употребу јер се само она примењује у случајевима где се ради о координираним синтагмама; уп.:

Борбе је *све мањи и лакши* (ДБ — К, 232). — Ај, Силенов гојенче, свијет је *све глупљи и ружнији* (АГМ, 126). — А болесник је *све дубље и брже дисао* (ДБ — ДС, 187).¹⁴

До удвајања спојеног са *све* овде не долази, бар ми нисмо наишли на такав пример. — На другој страни, у случајевима у којима је обрт са прогресивним значењем истакнут или емоционално обојен пре ће се употребити *све* + удвајање него *све* + компаратив, пошто је прва конструкција, услед своје структуре, погоднија да буде носилац експресивности. Уп. нпр.:

Стадоше се јављати говорници *све јачи и јачи* (РА, 79).

— Еле, тако се, уз пиће осуше приче *све страшније и страшније* (МГ, 156).

А нешто експресивности имају и варијанте које одступају од стандардног облика конструкције *све* + удвајање. Примери:

Док ти се навали нешто њему на леђа, па *све теже, теже* (МГ, 157). — Али Бога ми она помила око Јелисија и око попа *све већа, већа* (БН — П, 141—142). — С друге стране пута протегнуо се доскора дрворед јабланова; први је био највећи, затим *све мањи, мањи* (АЦ, 87—88). — Приближих јој се *све ближе, све ближе* (ЛЛ, 64). — Још се њихала само својом рођеном тежином *све мање, све мање*. (ИА, 19). —

¹⁴ Ређа је варијанта са понављањем *све*:

Један широки лијевак спуштао се између два комска брда завијен облацима и бивао *све ужи и све дубљи* према низини (МА — С, 175). — И јецам *све јаче и све болније* (ВЈ, 21).

Нешто је експресивнија асиндетска варијанта:

А оне њезине широм растворене очи постајале су *све веће, све тамније* (ИА, 54). — Из дана у дан постајала је *све непокретнија, све болеснија* (ИА, 74).

После кад су [писма] почела да стижу *краћа и све краћа*... (ДБ — К, 31).

Из наведеног видимо да, насупрот статичкој интензификацији придева и прилога, ово понављање ретко представља стилско средство. Затим, за удајање у овом значењу типично је синдетско везивање, а не асиндетско као код статичке интензификације. А постоји и разлика у обиму придева и прилога који се удајају. Овде је, наиме, тај број много већи пошто се овако може да понови било који придев или прилог који има компаратив; уз то, понављају се и придеви *нови, други, другачији*, који се не интензификују статички. С друге стране, прилози за интензификацију, као *врло* и сл., не употребљавају се у овом обртју.

(Свршиће се)

Љубомир Поповић

ПРИСТУП ОБРАДИ ПАДЕЖНИХ СИНТАГМИ У СРЕДЊОЈ ШКОЛИ

I. О синтагми, о суштини деклинације и појму падежа уопште.

II. О независним падежима. О номинативу. О вокативу.
вокативу.

1. Наставним планом и програмом за гимназију у Социјалистичкој Републици Србији¹ предвиђена је у III разреду обрада падежних синтагми² уз посебно наглашавање да „наставник треба да поклони највећу пажњу развијању ученичког осећања разлике међу падежима и њиховим значењима”.³ Програмом се међутим не одређује колико ће се часова на ово употребити, већ је остављено да сам наставник, или стручни актив школе, о томе одлучи процењујући пре свега ранија знања ученика о овим питањима; и свакако је добро што је тако учињено јер ће наставник неспутан ограниченим временом лакше моћи реализовати овај и те како важан део наставног плана. Ни ми овом приликом нећемо сугерисати укупан број методских јединица односно број часова који ће се посветити проблему свих падежних синтагми, већ ћемо само издвојити нека од питања која би наставник ученицима морао да објасни и дати предлог једног метода њихове обраде.

¹ Наставни план и програм за гимназију у Социјалистичкој Републици Србији са објашњењем, Завод за издавање уџбеника, Београд 1965.

² Ibid., 21.

³ Ibid., 31.

I. О синтагми, о суштини деклинације и појму падежа уопште

2. С овим су се појмовима ученици већ морали сретати у ранијим разредима, али ће наставник добро учинити ако се на њима поново, макар и кратко, задржи пре него што пребе на тумачење појединих падежа и њихових значења.

3. У науци о језику под синтагмом се подразумева *група речи у језику или у реченици синтаксички повезана било означавањем једног појма било јединственом функцијом*; дакле, синтагма представља увек јединствен појам — или по значењу или по функцији.⁴ Објаснићемо ово на примерима:

Сви нам договори и разговори не вреде докле год смо ми у овом неплодном крају (Р. Домановић, Вођа, из Читанке за III разред гимназије Р. Димитријевића и Д. Вученова, изд. Завода за издавање уџбеника СР Србије, Београд, стр. 246). — На овој прљушти и камену није могло рађати ни кад су биле кишне године, а камо ли на овакву сушу какву ваљда нико није запамтио (И.). — Докле ћемо се овако састајати и неопрезно разговарати (И.). — Сваки је већ себе замишљао у каквом чаробном, рајском пределу где се мучан и трудан рад плаћа обилном жетвом (И.). — И сад тврдо верујем да је ово што ћу сад испричати било или морало бити негде и некад (И.). — Слушаоци, бледа, испијена лица, тупа, мутна, готово бесвесна погледа, са рукама под појасом, као да оживеше на ове мудре речи (И.). — Морамо поћи и потражити бољу, плоднију земљу (И.). — Човек ... седи, ћути, као и докле, и некако замишљено лупка дебелим штапом (И., 247).

⁴ Мада су сви термини само условни, те значење речи која је као термин узета не представља и њену дефиницију, сматрамо да ученицима увек треба објаснити, колико је могуће, етимологију речи-термина, поготову када су у питању стране речи, као у овом случају. Синтагма је грчка реч — *syntagma*, која значи, *ред уређење, уређивање*, а у вези је и са грчким глаголом *syntasso*, који значи *уредити, спојити, сјединити*. Истог је порекла и реч *синтакса*. Исп. Р. Симеон, Енциклопедијски рјечник лингвистичких термина, I и II, Загреб 1969, под *синтагма*.

Већ у првој реченици имамо примере обеју врста синтагми: речи договори и разговори синтаксички су организоване, повезане заједничком реченичком службом јер се оне обе заједно јављају у функцији субјекта; однос речи у групи у овом неплодном крају, међутим, сасвим је другачије природе — оне су повезане означавањем једног појма, појма крај, који је овде једини самосталан појам и који речи овај и неплодан само ближе одређују. И у другим реченицама имамо и синтагме повезане јединственом реченичком службом и синтагме повезане означавањем једног појма: у синтагми из друге реченице на овој прљушти и камену речи прљушт и камен међусобно су повезане заједничком службом одређивања места вршења радње глагола рађати, док су речи у синтагмама кишне године и на овакву сушу повезане јединственим значењем односно ближим одређивањем самосталних појмова у њима — године и суше, и обе се оне за глагол рађати везују опет семантичким односом — одређивањем времена вршења његовог процеса; групу речи са стајати и неопрезно разговарати из треће реченице синтагмом чини заједничка предикативна функција, међутим ужу групу, ако је изоловано посматрамо, неопрезно разговарати повезује семантички однос, јер се прилогом неопрезно ближе одређује начин вршења радње глагола разговарати. Група речи: у каквом чаробном, рајском пределу односно шире — замишљао у каквом чаробном, рајском пределу; тврдо верујем; сушаоци, бледа, испијена лица, тупа, мутна, готово бесвесна погледа; бољу, плоднију земљу односно потражити бољу, плоднију земљу и некако замишљено лупка односно лупка дебелим штапом представљају синтагме организоване на тај начин што у свакој од њих имамо по један појам, само ближе, потпуније описан, семантички допуњен, одређен.

4. Групе речи које су повезане јединством значења односно семантичким јединством називају се *детерминативним, зависним синтагмама*, а групе речи које су повезане заједничком реченичком службом односно истом функцијом називају се *напоредним или копулативним синтагмама*.

5. У свакој детерминативној синтагми имамо један део који представља један појам и један којим се овај део, овај појам ближе одређује, као што смо то и видели у синтагми у овом неплодном крају из прве наведене реченице. Реч која се у синтагми одређује, као крај у овом примеру, назива се *управном речју*, а све остале називају се *зависним речима*, и оне заправо то и јесу јер се њима само ближе описује, значењски конкретизује управна реч.

6. По семантичко-синтаксичком односу зависне речи према управној, односно зависног члана синтагме према своје управном члану, *детерминативне синтагме* могу бити двојаке: оне су или *одредбене*, као што је синтагма у овом неплодном крају, или као што су синтагме кишне године, на овакву сушу, неопрезно разговарати и сл. или су *допунске*, као што су синтагме из последњих двеју наведених реченица потражити бољу, плоднију земљу и лупка дебелим штапом.

Разлика је између одредбених и допунских синтагми у овоме: у одредбеним се зависном речју открива каква особина управне речи, особина која већ постоји у језичкој садржини управне речи (нпр. општи појам крај значењски обухвата све врсте крајева, предела, и плодне, и неплодне, и лепе, и пријатне, и камените, и равне, и све уопште), а у допунским се зависном речју открива нешто што је изван појма управне речи, какав појам који је у вези са њим, али се семантички не садржи у њему (нпр. појам земљу у синтагми потражити... земљу доведен је у везу, тј. у посебан, објекатски семантичко-синтаксички однос са појмом глаголске радње потражити, али се он у њему не садржи, већ га само на овај начин значењски допуњује; и појам штапом у синтагми лупка... штапом допуњује значење глагола лупкати откривајући средство којим се врши радња). Одредбене су синтагме, углавном, оне са придевом или прилогом у функцији зависног члана, а допунске су, углавном, оне с каквом именичком речју у зависном падежу у функцији зависног члана; а кажемо „углавном” зато што све синтагме које су по форми допунске, падежне не морају то бити и по своје унутрашњем семантичко-синтаксичком односу, тј.

именичким речима у каквом зависном падежу не мора се само откривати нешто што је изван управне речи, а у вези са њом, не мора се само допуњавати значење управне речи, већ се њима може и откривати каква особина појма управне речи, као што и имамо у синтагми слушаоци, бледа ... лица, тупа ... погледа, у којој се појмовима у генитиву казују особине, квалификације управног појма слушаоци.

7. Појам синтагме, посебно појам детерминативне синтагме нешто смо детаљније објаснили зато што испитивати односе у детерминативним синтагмама, тј. у синтагмама с каквим деклинационим обликом управо значи испитивати праве падежне односе, падежне функције и падежна значења.⁵

8. У вези с овим објаснићемо ученицима још две ствари: суштину деклинације и појам падежа уопште. Под деклинацијом⁶ се подразумева систем промене именичких речи као морфолошки израз односа међу самосталним речима, међу именицама и свим другим речима у језику. Ако у језику осим именица и неке друге категорије речи имају деклинацију, то само значи да су је оне добиле од именица као знаке своје семантичко-синтаксичке зависности од њих. Другим речима, то што придев, број или заменица стоје увек уз именицу, што чине увек са њом једну синтагматску целину везану јединством значења или то што се ове речи могу употребљавати у служби именица, уместо именица (као личне заменице, на пример) довело је у неким језицима, као у нашем, до тога да те речи постану конгруентне са именицама, да се са њима слажу у роду, броју и падежу.

9. Систем деклинације у нашем језику обухвата седам различитих именичких облика: номинатив, генитив, датив, акузатив, вокатив, инструментал и локатив. Овај број именичких форми ни у ком случају није обавезан за све језике; у неким је већи, у неким мањи; у енглеском, на пример, именице имају само је-

⁵ О синтагми и односима у њој в. М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик (Граматички системе и књижевнојезичка норма), II књ., Синтакса, Београд 1969, стр. 147—153, и даље.

⁶ Реч *деклинација* постала је од латинске речи *deklinatio*, која је у вези са грчком речју *klisis*, и која значи *прегибање, прегибање из облика у облик, промена облика*. Исп. Р. Симеон, ор. с., под *деклинација*.

дан облик (и без предлога и с предлозима), али тај један облик може имати значења свих наших падежа. То управо значи да падежи⁷ нису само облици са посебним формалним обележјем, односно то значи да именичке речи не морају имати никаквог посебног обележја а да се ипак њима исказују сви односи у које ступа самостална реч према другим речима у језику. А какав је однос у питању видеће се из синтагме или реченице у којој се она налази.

10. И још је нешто потребно рећи: ни у нашем језику, који има седам различитих падежних облика не може се само на основу форме идентификовати однос именичке речи; нпр. када кажемо *својих родитеља* још увек не знамо да ли је то аблативни или посесивни однос, заправо не знамо да ли је то део синтагме из реченице *ружно је клонити се својих родитеља* или део из реченице *она је права кћер својих родитеља* зато што је у језику далеко више могућих односа него њихових морфолошких ознака.⁸

11. *Напомена.* После обраде појма синтагме наставник би морао дати ученицима да сами у неком краћем тексту набу синтагме и идентификују их према њиховом унутрашњем семантичко-синтаксичком односу. Ово је потребно добро увежбати на примерима, и може се више пута дати и за домаћи задатак како би ученици утврдили оно што науче на часу уз помоћ наставника. За проверу усвојеног знања упућујемо на одређени текст, рецимо из Вође Р. Домановића (из Читанке), претпоследњи пасус са стр. 248 (онај који почиње са „Тужно је погледати...”).

II. О независним падежима

12. Падежи су, као што смо већ рекли, односи у које ступа именичка реч према другим речима. И ти односи могу бити двојаки: именичка реч може бити или у самосталном положају, у независној функцији или, пак, у несамосталном положају, у за-

⁷ Реч *падеж* је прост превод латинске речи *casus* и грчке *ptōsis*, које значе *падање*, *пад*; до употребе ових термина дошло је јер се мислило да реч „пада” кад се деклонира, кад се мења из облика у облик. Исп. Р. Симеон, ор. с., под *падеж*.

⁸ В. више о смислу деκλιнације — А. Белић, О језичкој природи и језичком развиту, књ. I, Београд 1958, 105—113.

висној функцији према некој другој речи. Изразе независних функција именичких речи називамо *независним падежима*, а изразе зависних функција називамо *правим или зависним падежима*; први се јављају у реченици (као номинатив) или ван реченице (као вокатив и неке врсте номинатива), а други се јављају увек и само у синтагми.

13. Овакво је схватање падежа у нашој науци о језику. Но морамо напоменути да су неки лингвисти, као Ф. Ф. Фортунатов или К. Брутман, чија се имена и не морају помињати ученицима, полазећи од схватања да односи у које ступа именичка реч морају подразумевати и њену зависност од какве друге речи — сматрали да се номинатив, а нарочито вокатив не могу убројати у падеже. Наши лингвисти, међутим, с правом друкчије мисле. По А. Белићу⁹ и М. Стевановићу¹⁰ падежи су ознаке именичких функција, а будући да именичке функције могу бити и независне, а не само зависне, то и падежи могу бити и независни и зависни.

О номинативу

14. Номинатив¹¹ је основни облик самосталних речи, именичких или заменичких речи, а његова најзначајнија функција је функција реченичког субјекта:

Стока нам полипса без хране, а још мало па ће нам и деца скапавати од глади заједно са њима (Р. Домановић, Вођа, из Читанке, стр. 246). — Ми морамо знати куда идемо (И.). — Ја мислим да је најбоље да ми оставимо овај неродан крај (И.). — Синоћ онај дечко отишао некуда кроза село, а овај остао сам (И., 247). — Отидоше она десеторица (И.). — Дабоме, ћути човек и мисли нешто (И.). — Патња је дугим низом мучних година остављала трага на њима (И., 248). — Многе од жена гласно

⁹ Ibid.

¹⁰ В. М. Стевановић, *оп. с.*, 155—156.

¹¹ Реч *номинатив* постала је од латинске речи *nominativus (casus)*, која је у вези са грчком речи *onomastiké (prôsis)*, а које значе *који именује, називни*. Исп. Р. Симеон, *оп. с.*, под *номинатив*.

наричу и опраштају се с умрлима (И.). — Људи се оти-
мају да се сами не би разнежили (И.). — Он једнако седи
оборене главе (И., 249). — Вођа коракну још неколико ко-
рака и удари о плот од општинске зграде. Ту, наравно, ста-
де он, стаде маса. Вођ се измаче мало (И.). — Лаже
чича! Лаже чича, претвара се само да се врати! (И.,
250). — Многи храмљају и гегају (И., 251). — Вођа иде
напред, а уз њега најодважнији (И.). — И одважни
застадоше и погледаше вођу (И.).

Именичке речи, или речи које се јављају у именичкој функ-
цији — као личне заменице или придевске заменице и придеви
самостално употребљени (као одважни из последњег приме-
ра) у овој су функцији самосталне, независне, а све друге речи
у реченици, директно или индиректно, зависе од њих, одре-
ђују њих.

15. У номинативу најчешће стоје и именице или придеви
употребљени у функцији именског дела предиката:

Хоћемо ли ми вечито овде остати и радити од јутра до
мрака па опет бити и гладни и жедни, и голи и
боси? (Р. Домановић, Вођа, 246). — То не може бити дру-
ге, него је врло паметан — закључише остали (И., 247).
— Ми те у име свих становника молимо да нам будеш вођ
(И.). — Хоћеш ли нам бити вођа (И., 248). — Пут није
лак (И., 250). — Можда је Радоје Домановић најпотпу-
није оличење те слободарске књижевности (Читанка,
260). — Књижевност је такође постала поприште тих
великих друштвених и политичких сукоба (И., 260).

Ова се употреба номинатива објашњава законима конгруен-
ције, а наравно и тиме што се у овим случајевима субјекат од-
ређује само придикатски, неутрално, без успостављања каквог
другог односа.

Морамо напоменути да се у функцији именских делова пре-
диката могу јавити и инструментал (*поставио је интелектуалцем*)
и акузатив с предлогом *за* (*поставио га за старешину*). Међутим,
између њих и оних с номинативом у истој функцији постоји се-
мантичко-синтаксичка разлика; и она је, углавном, у овоме:
именским предикатима са номинативом означавају се само пој-

мови односно особине које се предикатски приписују субјекту, којима се одређује субјекат, док се именским предикатима с овим другим падежима означавају и појмови односно особине које се приписују субјекту и посебан, падежни однос тих појмова, тих особина према субјекту. И још нешто, ако је у извесним случајевима, као у примеру *постао је интелектуалцем*, могуће у истом значењу, синонимично употребити и конструкцију с номинативном формом *постао је интелектуалац*, то само значи да се у овом именском предикату изгубила компонента посебног, инструменталног односа и да се он значењски изједначио са именским предикатом са номинативом.

16. У облику номинатива стоје и све одредбе атрибутског и апозицијског¹² типа, и субјекатске и именског дела предиката, што је сасвим разумљиво с обзиром на законе конгруенције у нашем језику. Из истог разлога облик номинатива имају и имена појмова с којима се пореде било субјекти било особине субјеката казане именским деловима предиката:

Мудри старац за све време тог дирљивог говора не подиже главу (И., 248). — Село Овсиште је родно место Радоја Домановића (пример из говорног језика). — Домановић, искрени и доследни демократа, устреми се свом жестином на противнародни апсолутизам (Читанка, 261). — Вођа, својски намрштен ... коракну неколико пута (Р. Домановић, Вођа, 249). — Други би се брзо плет већ десет пута досад умешао међу нас (И., 247). — Његови књижевни радови ... нису у то време били само књижевни догађаји него су имали и широк ... одјек (Читанка, 240). — Људи јуначки трпе, жене проклињу час кад су пошле, а

¹² С различитим типовима атрибутских и апозитивних одредаба ученици су се, према програму, морали упознати још у I разреду гимназије, а ово је прилика да се раније стечена знања практично утврде. И наставник ће, свакако, добро учинити ако ученике подсети да су, најкраће речено, атрибути придевске одредбе именичких речи (*мудри старац*), да су атрибутивни именице употребљене у атрибутској служби као шире одредбе ужих појмова (*село Овсиште*), да су апозиције именичке речи употребљене као накнадне, као нове одредбе већ одређених појмова (*Домановић искрени и доследни демократа*), да су апозитиви придеви који накнадно одређују већ одређене појмове (*Вођа својски намрштен*), и да су атрибутско-прилошке одредбе придеви којима се износе привремене одредбе именичких појмова односно придеви који се семантичко-синтаксички односе не

деца, као деца, наравно, плачу (Р. Домановић, Вођа, 250). — Чак и они најхрабрији од најхрабријих дошли у лицу бледи као крпа (И., 251).

17. Номинативи, сами или у синтагми, јављају се и у непотпуним номинативним реченицама, како у привидно непотпуним, тако и у исказима.¹³

Гле, какво је њему чело! — И намрштен једнако. — Озбиљан! — Куражан је, види се по њему. (Р. Домановић, Вођа, 251). — Граја и ларма као у свакој маси (И., 248). — Кукњава, стењање, котрљање, јечање по стромј обали оне грдне рупчаге (И., 252). — Прави мудрац! ... Ретка памет! ... — повикаше весело са свију страна (И., 248). — Само ћути и мисли! Мудар човек! (И., 251).

У реченицама без изречених главних делова номинативи имају једну од својих нормалних реченичних служби — или функцију субјекта или функцију именског дела предиката (као у реченицама: И намрштен једнако и Озбиљан, у којима је јасно да су изречени делови реченица уствари делови предиката). У исказима, међутим, номинативи се јављају и као носиоци целог реченичног значења и као носиоци целе реченичке функције; у њима ми не можемо тачно успоставити неизречене делове, ми заправо не знамо да ли реченица: Граја и ларма као у свакој маси значи *настаде граја и ларма, диже се граја и ларма* или, пак *осећам, чујем грају и ларму*; такође не знамо да ли је писац реченицом — Само ћути и мисли! Мудар човек! хтео рећи *мудар је човек, види се да је мудар човек*, или, пак *седи и ћути зато што је мудар човек*.

само на субјекат већ и на предикатски део реченице (Други би се *брзоплет* већ... умешао). В. о овоме више — М. Стевановић, ор. с., 46—62.

¹³ Иако су ови појмови ученицима познати још из I разреда гимназије, ипак их можемо подсетити да су реченице без изречених главних делова оне непотпуне реченице у којима се тачно могу успоставити неизречени, изостављени делови и да су искази оне непотпуне реченице у којима се не могу тачно реконструисати други делови, и самим тим у првима је јасан семантичко-синтаксички однос изречених делова према неизреченим, док у другима није. Исп. М. Стевановић, ор. с., 83—114.

18. Облик номинатива имају самосталне речи и изван реченице када се употребљавају као називи, етикете појединих предмета, као наслови књига, приповедака, филмова и сл. (нпр. Читанка, Воба), као називи појединих институција у натписима, и уопште у свим случајевима где се само именују предмети, појмови, личности (у различитим списковима, речницима, енциклопедијама и др.).

19. Самосталне речи као називи, као имена појмова могу и у реченицама задржати облик номинатива, али само онда када се уз њих употребљава именичка одредба, када се одређују каквом именицом:

Његови књижевни радови у часопису Звезда и касније у Српском књижевном гласнику ... имали су широк друштвени одјек (Читанка, 240).

О вокативу

20. Вокатив¹⁴ је облик самосталне речи који се јавља у реченици, или испред ње, и који врши функцију дозивне речи. У облику вокатива стоји име појма који се упозорава, име саговорника коме се жели скренути пажња на оно што се у реченици износи, на њен садржај или према коме се жели показати посебан, лични став.¹⁵

Браћо и другови, слушао сам све говоре, па вас молим да и ви мене чујете (Р. Домановић, Воба, 246). — Браћо! — отпоче опет један говорити мало јачим гласом (И.). — Станите, браћо, куда ћете? (И.). — Оставите, брате, те ситнице и лудорије да не губимо времена (И., 247). — Хоћеш ли, мудри странче, пристати да спасеш толике душе од пропасти (И., 248). — Нема, брајко, ништа без музике (И., 249). — Ко ме се, браћо, не иде, — опет ће говорник — нека се врати (И., 250). — Пссст, мир, децо! (И., 249).

¹⁴ Реч *вокатив* је латинска реч *vocativus*, која је у вези са грчком речи *klētikē*, и која значи *којим се зове, дозивни*. Исп. Р. Симеон, ор. с., под *вокатив*.

¹⁵ Исп. А. Пецо и М. Пешикан, Информатор о савременом књижевном језику, Београд 1967, 79.

И поред овакве своје функције вокатив синтаксички није везан нити за реченицу, нити за који њен део; он је израз независне — посебне, дозивне функције самосталних речи.

Посебан, независан положај вокатива у односу на целу реченицу огледа се у томе што се он увек изговара нарочитом, повишеном интонацијом и што се у писању увек одваја зарезима, а ако стоји испред реченице зарезом или узвичником (како показују и наши примери).

21. Морамо напоменути да се вокатив може јавити и у функцији субјекта, додуше, само у народним песмама (или песмама написаним по узору на њих):

Вино пије Краљевићу Марко (Народна песма).

Нетко бјеше Страхинићу бане (И.). — Цар Лазаре сједе за вечеру (И.).

Стално се истицало да су употребу вокатива наместо номинатива у овим случајевима условиле потребе версификације, потребе да се стих допуни још једним слогом. Интересантно је да су исти услов могли задовољити и други падежни облици који су за један слог дужи од номинатива односно зависни падежи, но они се никад не јављају у функцији субјекта. Ову чињеницу М. Стевановић објашњава¹⁶, и свакако с правом, извесном семантичко-синтаксичком сродношћу номинатива и вокатива која је управо у њиховој независности, јер су и један и други облици посебних самосталних функција самосталних речи.

22. *Напомена.* После обраде независних падежа ученицима би се могло дати за задатак да у једном краћем тексту пронађу номинативе и вокативе и одреде њихове функције. За ово би се могао узети или из Граматике српскохрватског језика за гимназије М. Стевановића текст који је и предвиђен за овакву проверу знања или какав краћи одломак из Читанке, нпр. текст са краја стране 251, од пасуса који почиње са „Настаде забуна ...” до последње завршене реченице на тој страни.

Др Даринка Горган-Премк

¹⁶ Исп. М. Стевановић, *ор. с.*, 166.

КА ОСНОВАМА АКЦЕНТУАЦИЈЕ ИСТОЧНОХЕРЦЕГОВАЧКОГ ДИЈАЛЕКТА

Табеларно ћу приказати основне акценатске особине источнохерцеговачког дијалекта служећи се материјалом из ове четири монографије: 1) Гојко Ружићић, *Акцентски систем пљеваљског говора*, СДЗБ III 113-176; 2) Данило Вушовић, *Дијалект Источне Херцеговине*, СДЗБ III 1-70 (у табелама под рубриком Никшић — Бањани); 3) Јован Л. Вуковић, *Акцент говора Пиве и Дробњака*, СДЗБ X 187-417; 4) Asim Peco, *Akcentat sela Ortiješa*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Грађа X, *Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka*, књ. 7, 5-51 (при руци ми је сепарат). Рад је диференцијалан у односу на Вуковићев и Даничићев акценат. Примењујем Белићеву акценатску теорију. Узимам у обзир нове тенденције о којима исцрпно говори академик проф. др М. Стевановић у своме толико значајном делу *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма)*, књ. I, Бгд. 1964, стр. I-X + 1-696. У своме раду *Ка основама акцентуације севернијих млађих новоштокавских говора* Наш језик, књ. XVII, св. 1-2) показао сам суштину акценатских односа између северније млађе новоштокавске и источнохерцеговачке дијалекатске зоне, па није потребно да то сад овде понављам. Ваља још само рећи да сам овим радом сад одговорио на основна питања постављена у моме *Упитнику за испитивање акцента у штокавским говорима* (ЈФ XXVII, св. 1-2, стр. 307-335), — разуме се, што се тиче ова четири говора источнохерцеговачког дијалекта.

Пљевља	Никшић- Бањани	Пива и Дробњак	Ортијеш
трéсем	трéсемо	трéсем (вршѐм, вршемо)	трéсем
плѐтѐм		плѐтѐм	плѐтем
мѡжеш = пѡ- можѐш		мѡреш = пѡ- могнѐш	мѡреш = пѡможѐш
мѡјем, кѡјем	кѡјем	чѡјем (бѡјѐм)	шијѐм
	главњама	-ама = -ама	
смѡлāv (-ав)	гāрāv	гāрāv	гѡбав
жѡћкāст (-аст)	грѡвāст	вѡгāс(т)	
	вѐнѡти	-нѡ- = -ну-	
ѡрати	гѡдāти	-ā- = -а-	
пāнгити	бѡшѡти	-ѡ- = -и-	
држāгѡ	вѡлāгѡ	-ѡ = -у	
ѡзѐшѐ (-е)	дāрнѡше	дѡнијеше	
крѐцѡт		-ѡт	ѡкрѐцѡт
бāбѡв	дѐспѡтов	-ѡв = -ов	ѡчев
сѐстрѡн	бāбѡн	бāкѡн	прāљѡн
мѐнѐ = кѡд мѐнѐ	мѐне = мѐне	мѐне = Пива; мѐне = Дроб- њак	мѐне
дāнāс		дāнāс = дāнас	
		бржѐ = брже	
		љѡцѡи	

Табела 1. Неакцентоване дужине.

Пљевља	Никшић- Бањани	Пива и Дробњак	Ортијеш
синџва удџва		синџвац, -џвац удџвац, -џвац	удџвац, -џвац
лџвац; џвна, џвса, џрла	џвна, џвса	мџлац, мџлаца џвас, -вса	џвас, џвса и џвса
Тџрци = Тџр- ци, здравље = здравље		џд јарца, џд сџнца, за здравље	стџрца иза сџнца
снџпле	снџпле; рџбље = -џ-	снџпле, грџжџе	снџпле, грџжџе = грџжџе
вр, стџ, грџм, ствџр, змај, руј, чџр, стџг	џџм, чџџр, члџн, гај, чџр, грџм, џм	врџ (вра), стџ, грџм, џм, стџг, чџр, Бџг	пџд, бџк, грџзд, џџм, грџм
зрџце	жрџвањ	испрџ црџкве, брџвна	црџква (црџква)

Табела 2. Акцентоване дужине.

	Пљевља	Никшић- Бањани	Пива и Дробњак	Ортијеш
старо преношење, а-основе	ў топлину ў траву		на игле ў родбину на ријеку	на воду на старицу низа стјену
старо преношење с именица о-основе м. р.	пòд облаке		йза тора ў град ў облаке	òд грома йз града ў другòва
аналогија	на заглèд		ў ваздўк	на камён
	на витèза òд голуба		òд бадњака	на камён прекò грмена
старо преношење ср. р.	ў небо за очи		пò небу ў мору	йза кола
аналогија	йзјутра: пò јутру		на маслу: за грло	за брдо: òд рала
преношење с í-основа			ў голијен = ў несвијес(т)	ў несвјес = ў несвјес; за кокоши
			на исповијед = на Благовијес(т)	
ново преношење	на крај, дò краја		ў мајкè, пò сунцу; òд ватрè, òд брата, òд краја	иза лāђè, иза сунца; за снахè, за брата, ў крај

Табела 3. Преношење акента на проклитику с именица.

Пљевља	Никшић- -Бањани	Пива и Дробњак	Ортијеш
мѣнѣ — дѣ ме- нѣ — пѣред менѣ		мѣне — ѡд ме- не — ѣспред мене	мѣне — на мене — испѣд мене
на ме — љза ме		за ме — пѣдѣ ме	на ме — пѣ- дѣ ме
		за нас — пѣдѣ нас	
		од ѡвог	ѡд овогѣ
		мѡј брате	
у добрѣ час		у добрѣчас	
дваѣс кѣѣ		девет брѣтѣ	

Табела 4. Остали карактеристични случајеви преношења акцента.

	Плевља	Никшић- Бањани	Пива и Дробњак	Ортијеш
лок. јд.	граду лакту амбару = на сокаку порођају дому (на крају) говору у рату (рагу) мозгу (на нокту)	мјесецу = вршају грѣбѣну (камѣну)	граду, мраву, вршају = у воћњаку положају носу (на крају) грумену рагу = на прагу	граду дубару (бу- нару) догађају (-ају) боју (у крају) на камену = -ме-, прагу = прагу
ном. мн.	дани (брке = ак.) градови дијелови = станови	листови	брци брегови вјѣкови = ликови	брави гласови станови = вјѣкови
ген. мн.	дана другова жуљева = листова	градова (-ова)	брка гласова (гла-)	брав кумова (-ова) вјѣкова
дат.- инстр. -лок. мн.	данима бреговима (бреговима) жуљевима	бреговима (синдовима)	брцима (зубима) бреговима = гласовима глибовима	бравима (зубима) гласовима
име- ница крај	крајеви, крајева, крајевима	крајеви, крајева, крајевима	крајеви, крајева (-ева), крајевима (крајевима)	

Табела 5. Акцент именица м. р. са старим акцентом на почетном слогу.

Пљевља	Никшић- -Бањани	Пива и Дробњак	Ортијеш
	двђрови, -ђвђ, -овима	пђтови, -ђвђ, -овима = пђтови, -ђвђ, -ђвима = двђ- рови, -ђвђ, -овима	хђнови, -ђвђ, -овима; кљђчи-кљђчђ- -кљђчима
лђнци лђнђцђ = зђбђцђ лђнцима		вијђнци, лђнци вијђнђцђ	лђнци лђнђцђ
	нђрђдђ		

Табела 6. Акцент именица м. р. које немају стари силазни акцент на првом слогу

Пљевља	Никшић- -Бањани	Пива и Дробњак	Ортијеш
		у злђту, у мђсу = ђ мђсу	мђсу = нђ мђсу
дрђвђ, мђсла, испод жђтђ, гвђжђ		гвђжђ, гвђжђђ; дрђвђ; сијђна	дрђвђ, жђтђ, грђжђима
сђла-сђлђ-сђ- лима; ребрђ- -ребђрђ- -рђбрима	ребђрђ	сђла-сђлђ- -сђлима; рђбрђ-ре- бђрђ	сђло-сђлђ- -сђлима рђбро-рђбрђ- -рђбрима
прђд врђтђма = за врђтђма, нђз лђђђ = на лђђђма		прђд врђтђ, нђз лђђђ	зђ врђтђ = за врђтђ, нђз лђђђ = низ лђђђ
дђбђтђ		ђбђтђ	ђбђтђ

Табела 7. Акцент именица средњег рода.

	Пљевља	Никшић- -Бањани	Пива и Дробњак	Ортијеш
ак. јд. а-ос- нова	снагу вџду тџплину = -џгу, -џбу	главу вјсину = -сј-	главу, вџду бјстрину = -рј-	главу на воду крјвину = -вј-
дат. јд.	вџсци зџри	глави = глави вџди	глави = стијени вџди	џвци вџди
ак. мн.	снаге вџде тџплине = -џге, -џбе	главе	главе вџде бјстрине	траве - траве пџд ноге брјзине = -зј-
ген. мн.	рџкџ нџгџ	вјрнјца (вјрнјца)	рџкџ (рџкџ), нџгџ	рџкџ = рџка нџгџ = нџга
3-6-7. мн.	рџкама; странама--ра-	рџкама; грјнама	дџшама (дат. и: дџшама)	рџкама; грј- нама = грј-
лок. јд. и-ос- нова	на смрти; јесени; части;		у ражи = џ ражи; мла- дџсти; на влјсти; по џвојјати	крџви; младџ- сти; на влј- сти; у памџ- ти = џ џб- лјсти
ген. мн.	Благовијџ- стј		кџстј; кјпј; кокџшј; својјати	нџшј; пџдј; кокџшијџ;
3-6-7. мн.	о Благови- јџстима = џ Благови- јџстима		кџстима; кјпјима; кокџшјима; својјатима	нџшјима; кј- пјима; кокџ- шјима; чџ- лјадма (че- лјадма)

Табела 8. Акцент именица женског рода.

Пљевља	Никшић— Бањани	Пива и Дробњак	Ортијеш
бѡс-бѡсо-бѡсѡ		бѡс-бѡсо-бѡсѡ	бѡс-бѡсо-бѡсѡ
нѡв,-о, -ѡ (чиѡсти)		нѡв-нѡво-нѡви	нѡв-нѡво-нѡви
мѡк-мѡко-мѡки	мѡк-мѡка- -мѡко = мѡк- -мѡка, -о	мѡк-мѡко-мѡки	мѡк-мѡка-мѡки
дѡбар-дѡбро- дѡбри		дѡбар-дѡбро- -дѡбри	дѡбар-дѡбра- -дѡбри
бѡстар-бѡстро- -бѡстри		бѡстар -бѡстро- -бѡстри	тѡнак- тѡнка- -тѡнки
гѡдак-гѡтко- -гѡтки	гѡдак = гѡдак	вѡтак-вѡт- ко-вѡтки	сѡтан = сѡтаѡ, сѡтна-сѡтни
тѡжак-тѡшко- -тѡшки	мѡсаѡ = мѡ- сан-мѡсни = мѡрни	гѡрак-гѡрка- -гѡрки (жѡтки = жѡтки)	гѡрак-гѡрко- -гѡрки (кѡтки = кѡтки)
бѡлаг-бѡлага- -бѡлаги (свѡти, туђѡ)	бѡлаг- -бѡлаго	мѡлад-мѡлада- -мѡлади (свѡти = свѡти, туђѡ)	мѡлад-мѡладо- -мѡлади
зѡрѡв, -о, зѡрѡви = зѡрѡви	дѡги = дѡти = дѡги	зѡрѡв-зѡрѡ- во-зѡрѡви	пѡн-пѡно- -пѡни
вѡлажан-вѡлаж- но-вѡлажни		нѡзак-нѡско- -нѡски	спѡретан-спѡретна- спѡретни
	кѡвѡв, -а, -о	кѡвѡв-кѡ- вѡво-кѡ- вѡви	кѡвѡв-кѡ- вѡва-кѡвѡви

Табела 9. Придевски акценат.

Пљевља	Никшић- -Бањани	Пива и Дробњак	Ортијеш
мѣнѣ (мѣне)- -кѡд мѣнѣ- -пѡред мѣнѣ	мѣне = мѣне	мѣне — на ме- не — ѡспред мене	мѣне — на ме- не, иза меце
		ѡн	
чегѡгод		ѡвогѡ	ѡвај, ѡд овогѡ
		кѡјѡ	кѡјѡ — прекѡ којега
			чѡјѡ — иза чи- јегѡ
	мѡјѣга = -јѣ-		
		свѡ драгѡ нѡн	

Табела 10. Заменички акценат.

Пљевља	Никшић- -Бањани	Пива и Дробњак	Ортијеш
јѣднѡга = јѣднѡга		јѣднѡга = јѣднѡга	
стѡ динѡра		двѡјѣ литре	
првѡ = првѡ	првѡ = првѡ	првѡ	
сѣдмѡ	сѣдмѡ	сѣдмѡ	
ѡсмѡ	ѡсмѡ	ѡсмѡ	
	четвѣрица	двѡјица = двѡјѡца	

Табела 11. Акценат бројева.

Пљевља	Никшић- Бањани	Пива и Дробњак	Ортијеш
донијети = д̀онијети		д̀онијети = донијети	
умријети = у̀мријети	мр̑ијети	п̀омријети (помријети)	у̀мрјети
изићи = ѝзићи		изићи = ѝзаћи	
д̀оћи		д̀оћи = д̀оћи	
	п̀ећи = п̀ећи, д̀овести	Пива: д̀ове- сти Дробњак: -в̀е-	б̀ос(ти), о̀плес(ти)
	тр̀ести	тр̀ести = в̀ући	в̀ућ(и)
	о̀тр̀ести	о̀дв̀ући (-в̀у-)	о̀тр̀ес(ти)
		г̀урнути = г̀урнъти	
	д̀арнъти	гр̑анъти	
		каж̀евати = казивати	
		изу̀зимати = изу̀зъмати	
		нам̀јештати	
	д̀ичъти	б̀ачъти	
п̀уштити		п̀ушъћи	

Табела 12. Глаголски акценат. Инфинитив.

Пљевља	Никшић- -Бањани	Пива и Дробњак	Ортијеш
трнѹ-ѹтрнѹ		викнѹ-заврнѹ	викнѹ-пѡдвик- нѹ
пѣта-упѣта			
			зѡписѡ (-пѣ-)
		чепрка	
бјежа-дѡбје- жѡ		држа-задржа	
трча-пѡтрчѡ			
		смѣја-насмѣја	
		купѡва-наку- пѡва	
		лѣже-нале- же	лѣже-зѡле- же
рѣче-пѡрѣ- че (рѣче)		рѣче-пѡрече	рѣче-пѡрече
зѡсједе			
пѡједе		јѣде-ѹједе	пѡједе
прѣсрете			
		ѹлезе	налезе
дѡпаде			
пѡдиже			
			ѣзиѣ
виѣ-ѣзвиѣ		нѣ виѣ	
глѣда-пѡглѣдѡ		глѣда-пѡглѣда	
дѣза-пѡдѣзѡ		стѣза-сѹсти- за	
кѡја-пѡкѡја се		кѡја се-пѡ- кѡја се	
		вјѣрова-пѡ- вјѣрова	
зѡклѣсмо = заклѣсмо	клѣсмо	клѣсмо, зѡклѣ- смо = клѣсмо, заклѣсмо	

Табела 13. Глаголски акценат. Аорист.

Пљевља	Никшић- Бањани	Пива и Дробњак	Ортијеш
као код Даничића			заклѣла, -ѣло
			пѡпијо, -ила, -о
			дѡо, дѡла, -о
			прѡдѡла, -о
		дрѡжѡ, -ѡла	дрѡжао (дрѡжѡ)
		трѣсла	трѣсѡ, трѣсла, -о
			йстрѣсо, -ѣсла, -о (довѡкла)
			пѣкѡ-пѣкла, -о
		оплѣла, из- рѣкла	йспекѡ, -екла, -о (оплѣла)
		ѡтишла = оти	ѡбишла
			дѡзвѡ, дѡзвѡла = дѡзвала
		ѡтровѡла	кѡповѡ — купѡ- вала
		лѡкала, пѡло- кѡла	лѡкѡ — лѡкала, -о
		грѡктала	шѡптѡ, -ала, -о
		зѡгрѡктѡла = -рѡ-	прошѡптѡ, -ала, -о
		гомѡлала	
	нѡгомѡлѡла = ѡ		
	мѡтала		
	вѡјѡнчала		
	рѡзгранѡла = разгранѡла		

Табела 14. Акцент глаголског придева радног.

Пљевља	Никшић- Бањани	Пива и Дробњак	Ортијеш
пече́мо		пече́мо	пече́мо
копа́мо	воли́мо = смијемо	жели́мо-жель- мо	жельмо
йспечѐм (-емо)		йспечѐм	испечем
до́несѐм		до́несѐм	донесем
йдѐм, идѐмо = йдѐмо		йдѐм, йдѐмо =идѐмо, йдѹ	
		дођѐм	
до́зовѐм		за́зовѐм	назо́вем
		пијѐм (Дужи: пијѐм)	
копа́мо		копа́мо	
чешља́мо		за́чешља́мо	
не ваља́		не ваља́ = не ваља́	
	вјенча́вајѹ	питајѹ (пита- јѹ), за́питајѹ	
	тресе́мо = тресе́мо	живи́мо = живи́мо	
	воли́мо	во́лим	
			за́вирѐм
поже́лим (при- држи́)			за́желѐм

Табела 15. Глаголски акценат. Презент.

Пљевља	Никшић- -Бањани	Пива и Дробњак	Ортијеш
			призната
			знат — зната
		тресен, тресена, -о	тресен, тресена, -о
		заметен, -а, -о	
			једен, једена, -о
учињена		учињена	
		жљен, -а, -о	жљен, -а

Табела 16. Акцент глаголског придева трпног.

Пљевља	Никшић- -Бањани	Пива и Дробњак	Ортијеш
чињаг - чи- њаше	воља̀смо = воља́смо	жља̀к - жља́- смо	
		плетија̀к - плетија́смо	
		йда̀ше; йда́- смо, йда́гу = -у́	
бија̀ше = бија́ше	бија̀гмо	бија̀ше (бија́- ше, бија́ше)	
држа̀ше = држа́ше		копа̀к- -копа́смо	

Табела 17. Глаголски акцент. Имперфекат.

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. *Наредба савезног секретара за финансије о попису неких роба.* — *Најавили на својим ступцима поскупљење неких роба — Несметан прелаз роба у оба правца* итд. — Скоро сваког дана у новинама срећемо именицу роба овако употребљену у множини, а она по својој природи нема и не може имати облика овог граматичког броја, као што га немају ни друге именице овога типа. С друге је стране сасвим јасно откуд се јавила потреба за таквим обликом ове именице. *Роба* значи оно што значи реч *артикул* у другим језицима, у немачком нпр., одакле је у томе значењу прешла у српскохрватски језик. И она се код нас у томе значењу врло широко употребљава, као и низ других речи истога типа, а такође туђеб порекла. Зато би је и поред домаће речи *роба*, свакако боље било употребити у множини када се имају на уму бројне врсте робе, него узимати реч у облику који она не може имати. До употребе именице *роба* у облику множине свакако је дошло зато што се у множини употребљавају речи тога значења у страним језицима, па су једноставно они који тргују робом или мисле о роби и трговини пренели множину те именице из неког другог језика у наш. А у овој језику *роба*, да још једном поновимо, не може имати облика множине јер она обликом једине означава множину. *Роба* је збирна именица, као *деца*, као *браћа*, као *господа*; које имају и једину и као: *стока*, *марва*, *живина*, *раја*, *сиротиња*, као *воће*, *поврће* и сл. именице, које немају облика за означавање једине и од којих такође ни једна нема множине јер множину означава њихов облик једине. Никад се не каже: *Увезена су јужна воћа*, рецимо, из ове или оне земље, када се увезу: поморанце, лимунови, банане и др., као што се не говори ни: *На пијаци има доста поврћа* нити се каже: *Закључен је уговор* (с овом или оном земљом) *за извоз стока* за *клање* и кад се уговором предвиди да се извозе и *овце* и *говед*а — дакле, више врста стоке, него се те речи употребе у једини, а ако је потребно да се означу више врста *воћа*, *поврћа*, *стоке* и сл., онда се за то употребе од-

говарајућа језичка средства: *више врста воћа, више врста поврћа, више врста стоке*. Тако исто, треба рећи и *више врста робе*. И горе наведене примере је требало дати у облику: *Наредба Савезног секретара за финансије о попису неких врста робе, ... поскупљење неких врста робе и несметан прелаз разних врста робе у оба правца*.

2. Сви ови захтеви неће бити подмирени. — Реч *подмирен* врло је лоше овде нађена и несрећно употребљена. Захтеви се усвајају или прихватају, или им се излази у сусрет, а не подмирују се, па је и овде требало употребити један од тих глагола, а не никако глагол *подмирити*.

3. *Баште у граду и околне плантаже миришу по овоме слаткоме воћу*. — Да би у „речи и слици” представио пролећни амбијент једног нашег лепог града на јужном Јадрану, један велики београдски дневник поред других употребио је и наведену реченицу с детерминативом глагола *мирисати* у облику локатива с предлогом *по*, сасвим ретку за ову средину. А рекло би се нешто ређу данас и у другим срединама, па и у онима у којима је раније била у широкој употреби.

И раније је било познато, а у недавно изишлој Синтакси савременог српскохрватског језика јасно је показано да у језику хрватских писаца често наилазимо на употребу предлошко-падежне везе *по* + локатив у функцији детерминатива сличног значења зато је аутор сад поменуће Синтаксе (М. Стевановић) и рекао да је за ову особину тешко рећи да је туђа књижевном језику. Хрватски се граматичари, међутим, иако им је то добро познато, ипак противе таквом облику детерминације: *мирисати, воњати, нахнути*. Љ. Јонке у књизи чланака и огледа *Књижевни језик у теорији и пракси* утврђује „да штокавском узусу одговара више рекција, *мирисати на што’, мирисати чиме’* него „*мирисати по чему’*”. А Т. Маретић у *Језичком савјетнику* уз глагол *мирисати* изрично каже: *Није добро: то мирише по љубици* него *љубицом* или *на љубицу*. И то је несумњиво. А и у помешитој Синтакси, која принципски води рачуна о свему што се налази у језику познатих писаца свих већих културних центара, у којима се говори и пише српскохрватским језиком, констатује се „да је много распрострањеније, па, дакако, и за нас обичније

и исправније" уз глагол *мирисати* узимати детерминативе у облику акузатива с предлогом *на* или у облику инструментала без предлога или с номинативом и везником *као*. И свакако је боље рећи: *Миришу на ово слатко воће*, него — *Миришу по овоме слаткоме воћу*.

4. *С. Ц.*, који је ... несумњиво знао највише ... остао је на самим нагаћањима. — Ова нам је реченица при читању једне културноисторијске студије у којој смо је нашли задржала пажњу небрижљиво датим распоредом речи и одсуством интерпункције у њој. Ни после задржавања на њој и после дужег размишљања о томе шта би она могла значити, нисмо сасвим начисто да ли се њом хтело рећи да је *С. Ц.* имао највише несумњивог знања. Рекло би се, истина, да је писац баш то ктео да каже. То пре свега произилази из места које је дато прилогу *несумњиво*, али само кад се посматра први део реченице. А ако ту ова реч није употребљена као прилог чврсто везан за глаголски облик *знао* већ као модална речца којом се изражава лични став пишчев, требало ју је зарезом одвојити од делова реченице у коју се умеће. Пре свега уз ову претпоставку њој није место тамо где ју је писац употребио већ је требало да дође иза глагола који одређује. А када узмемо у обзир шта се крајњим делом реченице говори о субјекту *С. Ц.*, онда нам сасвим јасно постаје да о несумњивом знању његову не може ни бити говора. Јасно је, напротив, да је знање онога што остаје „на самим нагаћањима” управо сумњиво, а не несумњиво. Прилошку функцију реч *несумњиво* у исписаној реченици, дакле, не може имати, полотову не као одредба глаголског облика *знао је*. Она се, значи, односи на прилог *највише*. И, према томе, њој је требало дати место непосредно испред овог прилога или, штавише, и иза њега. А из свега што се овде износи излази да је цела мисао казана у тој реченици само једна претпоставка, што јасно говори да се речју *несумњиво* изражава лични став — увереност да је онај о коме је реч највише знао. Зато је горњу реченицу требало дати с распоредом речи и интерпункцијом у облику — *С. Ц.*, који је ... знао несумњиво највише, остао је на самим нагаћањима или: *С. Ц.* који је ... знао највише, несумњиво, остао је на самим нагаћањима.

X.

2088

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

(*glas jezika*)

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА
Књига XVII, Св. 4

LIBRARY
MAY 20 1971
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

БЕОГРАД, 1969.

САДРЖАЈ

	Стр.
1) М. Стевановић, Језик у дневној штампи	173—195.
2) Мил. Павловић, Покушај стварања нових термина из астронаутике	196—197.
3) Б. Милановић, Род и број топонима <i>Неменикуће</i>	198—206.
4) Др Егон Фекете, Оскврнавити, оскрнавити, оскрвнавити и слична лексичка образовања у нашем језику	207—230.
5) Љубомир Поповић, Понављање речи ради стилског по- јачавања значења (Свршетак)	231—246.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД
1969.

Штампа: Издавачка установа „Научно дело“ — Београд, Вука Караџића 5.

НАШ ЈЕЗИК

ЈЕЗИК У ДНЕВНОЈ ШТАМПИ

Коректност, јасност и прецизност, богатство и лепота језика од прворазредног су значаја у културном и јавном животу, и ономе пословном, дакако. И зато тим моментима у језику треба поклањати изузетну пажњу, више свакако него се код нас то било кад досад чинило, и поготову — много више него што се у наше време чини.

У подизању опште културе језика и сваки појединац има својих обавеза, а нарочито су крупни задаци институција које по своме позиву и општој намени имају значајнијег удела у образовању школске омладине, радних људи и друштва уопште. Поред школа, које су то у основном смислу ове речи, школе језика су и сва средства комуникације, обавештавања и споразумевања међу људима, у која иду радио, телевизија, позоришна сцена и текућа, дневна штампа — у првом реду. А у овим се институцијама код нас ни изблиза не чини оно што се може учинити за подизање културе језика, ни самих посленика тих установа, ни њихових слушалаца, односно читалаца. И то не зато што би неко порицао да је матерњи језик научна дисциплина и вештина које треба учити и у њима се вежбати, развијати их и усавршавати, него због самообмане у којој живе скоро сви мислећи да знају свој матерњи језик и, готово као по правилу, прецењујући то своје знање. Ово мишљење постало је скоро општа зараза и оно обично на трајно остаје склоност људи, па и оних што се сами спремају за позив учитеља језика. Не мислимо само на изводиоце наставе, учитеље и професоре, који ће тај предмет у школи предавати, већ и на све

друге који својом делатношћу, пером или живом речју, утичу на израђивање језика средине у којој делују.

Наш матерњи језик, прво, лоше пролази као предмет у склопу школских програма. И у оним школама у којим му се некада и код нас поклањала, а другде се и сада поклања, знатно већа пажња — данас је језик потпуно заостављен, често и сасвим занемарен. На само састављање програма наставе одвећ великог утицаја имају они што мисле да се савлађивање и усавршавање матерњег језика постиже образовањем у другим дисциплинама и неким лакшим путевима него што је неинтересантан и досадан посао учења језика „који већ знамо“. А управо изазива запрепашћење што се ни они којима је поверено извођење наставе језика у много случајева не сматрају обавезним да раде ни на савлађивању већ и онако сиромашног и често невешто састављеног програма. И налазе за то оправдања у праву на самоиницијативу у извођењу наставе, које само по себи и није рђава ствар, али злоупотребљено у великој мери — морало би повлачити озбиљне консеквенце. А зар није злоупотреба када наставник у VI разреду основне школе, рецимо, уместо учења својих ћака правилном изговору гласова, законитостима њихових измена у међусобном додиру, правилном писању, правилности облика, избору речи, правилном слагању које њихова служба захтева и сл. — на часовима језика дословно диктира: „Лаза Лазаревић рођен је у Шапцу 1851. године, студирао је медицину у Немачкој, био је војни лекар и у служби је достигао чин санитетског пуковника. Писао је приповетке: *Швабица*, *Школска икона*, *Први пут с оцем на јутрење*, *На бунару*, *Све ће то народ позлатити*, *Вертер*, *Ветар* и др. Умро је млад у Београду 1890.“ И тако редом о другим писцима, о великом броју њих — не само поводом каквог чланка или песме из њихових дела него као систем предавања матерњег језика. Ово није никаква карикатура извођења наставе језика, већ је пренесено из свеске једног марљивог ученика у коју је он уносио све што им се у току године на часовима српскохрватског језика предавало. У тој, позамашној његовој свесци писац ових редака, негде пред крај школске године, није мо-

гао утврдити да је било шта из језика предавано. Дотични наставник (односно наставница), свеједно је којег је пола, предавао је, дакле, само тако схваћену књижевност, а из језика — ништа. И ово није усамљен случај, него једно схватање да треба предавати о писцима и препоручивати ученицима да их читају, па ће они читањем научити језик много успешније него када се на часу „граматизира“, под чим се подразумева свако предавање граматике. Противу читања нико паметан, наравно, ништа не може имати, посебно не против читања одабраних дела и одломака из појединих писаца. То је управо један врло важан вид наставе матерњег језика и на њему писане књижевности. И тачно је да се језик, сам језик, учи, богати и усавршава читањем. То је, дакако, предвиђено и програмом наставе језика, која се ни с те стране не сме занемаривати, па ни у интересу самоиницијативе наставника. И ми смо, дакако, за читање и рад остваривања успешније наставе језика и ради увођења ученика у схватање књижевног дела. Ово се, међутим, не постиже диктирањем најсувљих података из живота било кога писца, него указивањем на лепоте његова књижевног дела, на мисли и идеје у њему, на племенита осећања и принципе. Али за схватања свега тога што тражимо и можемо наћи у једном књижевном делу, за упознавање лепоте облика у коме је оно дато — мора се обратити пажња на какав начин је све то казано, каквим језиком је изложено, мора се, пре свега, утврдити да ли је речено разумљивим, а то значи правилним језиком. Јер ни од најдубљих мисли и великих идеја, ни од најплеменитијих осећања и хуманости, неразумљиво казаних и нејасних — они којима су намењени ништа неће научити ако их не могу схватити.

И сва потребна, корисна и неопходна знања свакоме полазнику школе, било које школе, и вршиоцу ма каквога посла морају се преносити на коректном језику, коректном, мислим, и код оних који их преносе и за оне који треба да их приме и науче. То, дакле, у основном треба да буде један језик, ако не подједнако богат и раскошан и у ових и у оних — свакако подједнако разумљив и за једне и за друге. Ми овде, дакле, не мислимо на неки песнички језик

уметничког дела, зато се и не тражи од тога језика обавезно богатство и раскош, преливи и изнијансираност, који се постепено стичу, или се никада и не стекну, него на језик свакодневне комуникације међу људима, језик општења међу њима и у пословном свакодневном додиру и у споразумевању о јавном животу и о питањима културе, мислимо значи на језик образовних слојева друштва, који за све мора бити разумљив, тј. на језик који обично зовемо књижевним, и чијем усавршавању треба тежити у свим областима људске делатности и људског живота.

Да би се такав језик изградио у сваког образованог човека и постепено у свих чланова друштва, њега треба учити у школи; треба се ту упознати са основним законитостима његовим. Тога треба да буду свесни сви они што им је поверена настава матерњег језика, било као главним руководиоцима и онима што непосредно воде надзор над њом, било као извођачима те наставе, самим наставницима. Овима се последњим може упутити оправдан прекор што је настава матерњег језика често на врло ниском нивоу. Да и не говоримо о онима који предају нешто сасвим друго, а о којима је мало пре било речи, већ и о другима који, због несигурности у струци, језик сасвим погрешно предају. А да има таквих случајева уверили смо се у више прилика, и посебно недавно на професорским испитима, на којима кандидати, одговарајући на најобичнија питања, показују каткада вапијуће незнање, нагабајући једноставно — да ли према *б*, решимо, као звучном сугласнику истог места творбе имамо *ж*, *ч*, *т* или *к*, да ни у томе нагабању, штавише, не дођу на сугласник *п*. Одговорност с професорских кандидата таквог знања, односно незнања, нико не може сасвим скинути јер они морају озбиљно радити да би се спремили за задатак који им је поверен. Али је кривица свакако и до оних који сматрају да матерњи језик може предавати макар ко, па и онај што га је студирао као помоћни предмет, или га уопште никако ни студирао није. А још су и одговорнији они што ове консултуют о питањима програма и извођења наставе матерњег језика.

Ми смо се, иако то није тема данашњег нашег предавања о овоме проблему, сувише дуго задржали на недостацима школе и наставника који своју дужност погрешно схватају и због тога никако не остварују један од значајних својих задатака.* Али ће ово удаљавање од праве теме бити разумљиво зато што се у овоме погледу од школе највише захтева.

Ипак не треба губити из вида да учење језика није задатак само оних школа у које ученици и студенти иду да, поред других, стичу и знања о језику, већ по природи њихових задатака има и других школа језика. И у другим неким делатностима један од посебних задатака је управо учење језика и учење других језику. Многи су културни радници, поред наставника и професора, позвани да буду добри зналци и добри учитељи језика. То су сви они који раде у области средстава комуникације и обавештавања људи. Ту спадају свакако радници радија и телевизије, тих несумњиво значајних школа језика, значајних мислимо, по томе што је број њихових слушалаца можда најшири. И ове установе саме све више увиђају значај своје улоге у подизању културе језика, па настоје да одговоре својим задацима или бар траже начине на које ће што успешније вршити ову своју мисију. О њиховим недостацима ми ипак сада нећемо говорити, не зато што их код њих не би било, него што они данас нису на дневном реду.

Ту је, међу школама језика мислимо, дакако, и штампа — да једанпут пређемо на прави дневни ред — у првоме реду дневна штампа, с још ширим кругом описмењених корисника, почев од оних који су тек научили читати. А дневну одвајамо од остале штампе зато што је број њених читалаца неупоредиво шири од броја читалаца белетристике, и што је језик у њој ближи животу свакодневне праксе, не само пословне него и оне која се тиче области културе и јавног живота.

У дневној штампи ми смо имали, па и имамо посленика који сопственим језиком чине част своме позиву. Али их

* На Коларчеву народном универзитету 19. новембра 1969.

има, и то треба да признамо, који би морали да много раде и ураде на сопственом усавршавању, можда и у другим областима, а свакако у области језичких знања.

Дневној, као и другој текућој штампи, ми смо дужни одати признање да је одиграла часну и значајну улогу у развоју нашег књижевног и општекултурног језика. Ко прати тај развој свакако ће наићи и на журналисте који иду међу најзначајније језичке ствараоце. Зато би, када бисмо имали могућности, било и врло занимљиво и врло поучно дати овде по који одломак из њихових састава. Али ми, на жалост, овде немамо услова за то, па ћемо рећи нешто само о неким језичким појавама у дневној штампи, о чијој вредности постоје неједнака, катад сасвим опречна мишљења, и о таквима, наравно, које би пожељно било из ње уклонити.

Огласе, који се обично штампају у облику како их стилизују они што плаћају за њихово објављивање, теже је оцењивати, и теже је о њима говорити. Ипак ћемо напоменути да и језик огласа те још колико негативно делује на читаоце, па би, нарочито с обзиром на простор који огласи у неким великим дневним листовима заузимају, било потребно да ови узму више бриге за правилност језика и у тим рубрикама. У неопходност коректности језика и у огласима увериће се свако које, рецимо, у једном великом дневном листу на крају оглашавања продаје већег броја киосака у низу градова запазио како тамо дословно пише: *Цена киоска зависи од места где су лоцирани, а могу се добити свакога дана од 6—14 часова код погона „Будимке“*. Ми се питамо да ли се корелатив *место* са зависном реченицом *где су лоцирани* овде односи на реч *киоска*, мада је такав облик ген. множине дотичне именице прилично необичан (бар би морао бити обележен стављањем сирконфлексног знака на крајње *a* (киоска̂). А друга се реченица, полазећи од њеног значења, не може односити на киоске, јер се, ваљда није хтело рећи да се киосци могу (сваког дана) добити код погона Будимке. Та они се, како је оглашено, налазе у више градова, и јасно је да се не налазе код једног објекта који, јамачно, није и, већ по физичким законима, не може

бити у свим поменутиим градовима. А осим тога, ми нагађамо да се хтелo рећи да се *ц е н а* може добити, али је опет јасно да уз једину те именице не може бити глаг. облик *л о ц и р а н и* (у мн.), већ би требало да уз једину субјекта буде и предикат у јединици, а у датом је огласу у множини.

Требало је да све пре објављивања пробе испред очију које би запазиле немогућност овакве стилизације, и да се цитирани завршетак дотичног огласа да у облику: *Цене киосака зависе од места где су ови лоцирани, а могу се добити свакога дана од 6—14 часова код погона „Будимка”, или на неки други сличан и разумљив начин.*

У свим другим рубрикама читаоци дневних листова с много оправдања захтевају, и дружност им је, штавише, да захтевају беспрекоран језик, нарочито у листовима с великим тиражом, који су у могућности да имају не само језичке коректоре већ и језички образоване лекторе, односно језичке редакторе, који могу и морају примити потпуну одговорност за језичку страну текстова. Ово мислимо за прво време, док сви новинари и новински дописници буду свестрано школовани, између осталог и у језику, који би морао бити једна од најважнијих, општих, за све обавезна дисциплина у студијама високих новинарских школа.

У свакоме случају, мора се ићи за тим да дневни листови што пре буду без икаквих језичких недостатака, без којих каткада нису ни највећи чланци у њима, а још их је више у разноврсним дописима. Среће се у дневним листовима — нека се нико не увреди — доста небрижљивости, одвећ велике лежерности у рђавом смислу казано, шаблона у изражавању, непотребних, а понекад и рђаво употребљених туђих речи и израза. Само овде треба бити обазрив и не сматрати туђицама и позајмицама све оно што појединци, нарочито догматски настројени појединци, таквим сматрају.

Имамо у новинском језику и неких слобода које су у лепој књижевности сасвим на месту, али не и у текстовима намењеним изузетно широком кругу читалаца дневне штампе, где је обавезно да у језику све и на први поглед буде јасно и разумљиво, што никако не умањује захтев и да опет

све у њој буде лепо казано. И новинари се, дакако, могу метафорски и алегорично изражавати, али одвећ скривеним метафорама, које у лепој књижевности могу бити допуштене, нема места у језику дневне штампе. Даље, архаизовање у језику уметничких дела, често намећу ситуације које се приказују, а у језику дневне штампе оно се не осећа природним; употреба облика имперфекта, рецимо, који се у свакодневном говору већ не срећу, или их срећемо у ограниченом броју народних говора, сасвим је необична у дневној штампи, док се тај облик у одређеној функцији код писаца уметника не осећа случајно употребљеним.

У нашој средини архаично нам данас звучи и употреба предлога у место *код* с обликом генитива, рецимо — дакако кад се с њом сретнемо у неком дневном листу. Према данашњем језичком осећању ове средине више би ту било на своме месту када би било написано, рецимо: *Код ње је диван глас за певање; Код жена је по природи развијено осећање материнства и Код тебе више и нема љубави за свој крај*, него: *У ње је диван глас за певање; У жена је по природи развијено осећање материнства и : У тебе више и нема љубави за свој крај*, како је забележено код одређених писаца. А у белетристици нам ни ови последњи облици ни за тренутак неће задржати пажњу својом необичношћу. При овој оцени ми, наравно, не смемо узимати све овакве случајеве под исту лупу, нити их смемо уједначено оцењивати. Чак и у дневној штампи би, чини нам се, природније било казати: *У уста су уста као механа* и *Слабе су очи у старца*, што можемо поредити с познатим стихом из класичне народне песме : *У Милице дуге трепавице* — можда зато што су нам се такви примери из књижевности у датом облику усекли, тако рећи, у језичко осећање. Али, уопште узев, можемо казати да би ти случајеви у којима с овом предлошко-падежном везом, ако се њима означава припадност једнога дела већој целини с којом чини интегрално јединство — и у дневној штампи природније звучали с предлогом *код* и обликом генитива, мада морамо признати да сличне случајеве нисмо забележили, сигурно зато што имамо и друкчијих начина за исказивање истих значења не са-

мо у речнику већ и у синтакси. Још и даље, и насупрот чињеници што се генитивом с предлогом *код* не би могло означити припадање по сродству или власништву, које се у песничком, па и другом само мало старијем, или и данашњем народском језику означава истим обликом искључиво с предлогом *у* као у познатом стиху М. Митровића — *У мајке је ћерка била, ко дан лена, ко цвет чедна* и како смо скоро забележили од једног сељака, правог уметника у причању — *У њега је била велика кула на два спрата* — у дневној штампи, која има свој посебан стил, и ово би се казало на неки трећи начин: *Мајка је имала ћерку лепу као дан и чедну као цвет*, рецимо, а свакако: *Он је имао велику кулу на два спрата* или : *Његова велика кула је била на два спрата* или *Кућа му је била велика двоспратна кула* или некако слично. А и у прва два случаја, наравно, језику дневне штампе, као и свакодневном језику говорне комуникације, више би одговарала управо стилизација с глаголом *имати* као предикатом: *Она има диван глас за певање; Жене имају развијено осећање материнства; Ти сад више и немаш љубави за свој крај* итд.

Када смо већ на употреби предлога *код* с обликом генитива згодно је да скренемо пажњу на оправдане приговоре који се чине овој предлошко-падежној вези у функцији означавања времена. Често се с правом истиче да се она ту јавила у нашем језику под страним утицајем, а с мање разлога је квалификују као дијалектизам, не зато што туђице не могу постати и дијалектизми, већ што је ова особина одвећ широко распрострањена. Употреба предлога *код* уз генитив глаголских и других апстрактних именица, као у примерима: *Код саслушавања се утврдило да злоупотребљави диплому; Било је непознато код западних церемонијала; Осетио је њену топлу руку код руковања; Зашто ме запиткују код повратка; Лијечникова је дужност да прегледа свако дијете код уласка; Код одређивања висине кредита управни ће одбор водити рачуна; Без обзира да ли је код замене протеста суделовао протестни орган; Техничке сметње код замене*

струје имају се одмах уклонити¹ и сл. — означава време. Будући да је у тој служби ова предлошко-падежна веза како рекосмо, туђег порекла, и поред све њене распрострањености и широке употребе и у језику писаца, понекад и врло реномираних, ми јој не можемо признати ранг књижевно-језичке особине јер свугде место ње могли бисмо узети домаће речи или везе речи — најчешће предлог *при* с локативом, предлошки израз *поводом* с генитивом, предлошко-падежну везу за време или коју сличну временску одредбу. И није тешко осетити да је боље рећи: *За време саслушавања се утврдило; Било је непознато у западним церемонијалима; Осетио је њену топлу руку при руковању; Лијечникова је дужност да прегледа свако дијете приликом уласка у летовалиште; Ко се затекне у патворењу вина, оно ће му се запленили; при одређивању висине кредита; без обзира на то да ли је приликом замене протеста суделовао протестни орган; Техничке сметње при замени струје треба уклонити* итд.

У последњем и претпоследњем примеру поред замене временске одредбе о којој је било речи заменили смо и друге неке делове — у последњем смо место *имају се уклонити* с разлогом узели *треба да се уклоне*, ако ни због чега другог свакако ради прецизности. А у претпоследњем указујемо на уобичајену, највише управо у дневној штампи уобичајену елипсу: *Без обзира да ли је* и *Обзиром да је ...* које очевидно треба заменити потпуним изразима: *без обзира на то да ли је* и — *с обзиром на то што је*.

Пада у очи да међу примерима с временском одредбом од предлога *код* и генитива глаголских именица за коју кажемо да не одговара природи нашег језика има више њих из неких законских текстова, у којима се, с правом где је то могуће, тежи скраћивању реченица. Али не треба губити из вида да такво скраћивање може бити и сакаћење које се не може допустити. У те случајеве ми убрајамо изразе: *без обзира* и *обзиром*, а такав је и пример: *Ко се затекне у патворењу вина, вино ће се запленили* с чудном сложеном реченицом

¹ Ови су примери узети из књиге потписаног — *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*, стр. 297.

у којој делови нису добили облике које би морали имати. Зато му ми и дајемо облик: *Ко се затекне у патворењу вина, оно ће му се запленити.*

А многе примере сматрамо недопуштеним и због тога што у облицима против каквих устајемо доводе читаоце у недоумицу, а наводе их гдекад и на погрешно разумевање текста. Када се говори, рецимо, *о дужности лекара да децу прегледа код улаза у летовалиште* ствара нам се представа лекарског прегледа код улазних врата тога летовалишта. А то се дотичном реченицом није хтело рећи.

Ваља признати да нисмо наишли на граматичаре који мисле друкчије о вези предлога *код* с генитивом глаголских именица у функцији временске одредбе, него сви на њу указују као на језичку неисправност. А и при томе се, за велико чудо, та неисправност среће и у језику писаца, а дакако, и у језику дневне штампе.

Лингвистички стручњаци, међутим, имају неједнако схватање о двојакој употреби двају глаголских облика о којима се донста може двојако мислити, јер се у оба случаја срећемо с двојством, природно је и у језику дневне штампе. Али ни једно од та два двојства још није добило санкцију књижевнојезичке особине.

Овде мислимо, прво, на употребу потенцијала (који обично погрешно зову кондиционалом или погодбеним начином) у облику *би* у свим лицима и једине и множине, дакле и у 1. и 2. л. мн.: *ми би, ви би*, као што се правилно каже *они би*. За овакву се употребу тих облика може рећи да преовлађује у говорном језику, па готово и у дневној штампи, а има је, наравно, и у језику појединих књижевника. Али иако преовлађивању тих облика налазимо оправдања и у језичким законитостима (потпуно је разумљиво уједначавање облика свих лица када је увек присутан знак њихове разлике у облику заменице одговарајућег лица. А то уосталом можемо упоредити са једначењем тих облика у руском језику, рецимо, под потпуно истим условима). Па ипак се ми не залажемо за ово изједначење јер већина познатих писаца води рачуна о тој разлици, иако опет ни знатан део њих је не држи увек на уму, тако да овде нисмо сигурни у трајно чува-

ње посебних облика у 1. и 2. л. множине, ма да лично још увек пазимо на њихову употребу, бар у писању, ако не свакад и у говорном језику.

Мање смо широкогрудни према употреби наставака за различне облике лица, рода и броја глагола *требати* у његову безличном значењу, иако је таква употреба такође распрострањена и у говорном језику градских средина и у језику дневне штампе, па гдекад и код појединих писаца. Пада у очи да је таква употреба распрострањенија у језику културних центара наших језичких области на западу, нарочито последњих година, када, мада иначе приврженији граматичком канону у језику — и писци и граматичари, рекло би се, форсирају верзију употребе личних облика глагола *требати* и у овоме значењу: *Требао је доћи, место Требало је да дође*. Иако таква употреба није непозната ни писцима, па ни журналистима, као ни говору градских средина, овамо на истоку — ми лично не видимо разлога зашто не настојати на чувању досад постојеће разлике и међу облицима хомонимног инфинитива глагола *требати*, поготову када се та разлика у језику, и у нашем језику као у многим другим, чува. Још је најгоре решење којем се почесто прибегава — дакако и у језику дневне штампе — комбиноване употребе безличног облика (радног придева) самог глагола *требати* и личног глаголског облика у множини, какав смо скоро нашли у једном дневном листу у реченици: *Преварио се у одабирању личности које су требало да изврше одлуку*. Њу је свакако боље било дати у облику: *Преварио се у одабирању личности које је требало да изврше одлуку*, а, по нашем мишљењу, не ни у облику: *Преварио се у одабирању личности које су требале да изврше одлуку*, какав се врло често среће у језику, и за какав се у новије време залажу и неки граматичари.

Као стихија захвата наш језик, у првом реду језик дневне штампе, заједно с говорним језиком градских средина, употреба акузатива односних заменица м., па и ср. рода у облику генитива, и када се односи на неживе појмове, као када се тиче појединих живих бића: *На томе брду постојао је рудник за кога још нико није знао; Тај народ*

кога у нашој земљи и цене и воле заслужује наше пријатељство; То је био захтјев модерне педагогије кога смо такође истакли; Нов и смео подухват кога са жаром процењују сви критичари; Да се укључи у стари систем којега смо раније сви осудили. И када бисмо узели само случајеве које смо наводили међу примерима језичких поука у овоме часопису, било би нам потребно подоста простора да их све наведемо, па је и то само по себи јасан доказ да је ова особина у језику свих видова узела доста широке размере. Али и поред тога, као и уз могућност објашњења те појаве лингвистичким законитостима, — ипак остаје довољно разлога да се супротстављамо увршћивању ове појаве у књижевнојезичке особине.

За овим, као једну од најчешћих појава огрешења дневне штампе о коректност језика можемо навести небрижљиву, управо лошу конгруенцију разних видова, лоше слагање реченичних делова који се по природи нашег језика морају подударати, било по облику, било по значењу. Ми овде мање мислимо на оне најобичније случајеве слагања облика предиката или атрибута с именицом, иако у дневним листовима срећемо и примере као што је: *Његова сестра, а и мајка настojали су да утичу на његову одлуку* — с предикатом у облику м. р. једн. мада више облика имена у субјекту ж. р. захтевају да и облик предиката буде у томе роду. Језичка пракса и свакодневног говорног језика и језика дневне штампе, који нас овде највише интересује, па и језика писаца, пружа нам могућности за расправљања шира од оних што су нам их прописивале старије граматике, а и шире могућности употребе од оних што су нам их допуштали ранији граматичари, који би се свакако противили слагању какво имамо у примерима: *Докони и поднимљени касабалије са зида нису ни гледали ту реку; Несугласице око имања изравнали су изабране судије*. Старији су граматичари захтевали да облици предиката уз именице м. рода на *а* у множини буду у женском роду. Али када пракса за то даје могућности, — ја не знам зашто у оваквим случајевима не би, као у многим другим, било допуштено и слагање по значењу, а не само по облику.

Ништа, међутим, слично, а ни било каква друга језичка законитост не може оправдати слагања на која баш ових да-на наилазимо у реномираним нашим листовима као у примерима: *Сукобљавају Помпидуа и Сегија два човека моћни сваки на свој начин*. И зато се с правом можемо запитати на шта све у језику још нећемо наићи. Ми можемо допустити да се новинару није допало да сложи атрибуте са *два човека* и каже: *Сукобљавају П. и С., два човека моћна сваког на свој начин*. Али зар нам стоји на располагање само по један начин изражавања? И зар он није могао исту мисао казати реченицом у облику: *Сукобљавају та два човека од којих је сваки на свој начин моћан*.

Нама бар није тешко уочити језичку нецправност у примера типа: *Била се толико осилила, па је на предлог Боннов као једног од руководица донела одлуку* — и утврдити да је она у употреби придева направљеног од именице *Бон* уместо генитива ове речи, којим се такође, као и придевом, означава припадање, само што се овде морало означити управо генитивом имена (а не од њега изведеним придевом) као и у другим случајевима, када год уз то име долази одредба — овде: *као једног од руководица*). Кад би у горњој реченици стајало: *Бона место Боннов* — наведени пример би био сасвим исправан. Узимање придева, међутим, с именичким одредбама природа језика не допушта. То се не сме испуштати из вида. А писац тога није био свестан, макар да ни он, верујемо, својом горе исписаном реченицом, није могао бити задовољан.

Мање рђавим језичким осећањем, а више недоученошћу можемо објашњавати облик имена м. и ср. р. уз бројеве 2—4 употребљен у ген. множине као у примеру: *Они су сакупили 324 гласова*, место којег је овде, као увек када је на крају било колико великог броја 2, 3 или 4, — требало рећи и написати: *Они су сакупили 324 гласа*.

Скоро не знамо чиме да објаснимо употребу именице *ивер* у женском роду на коју смо наишли ту скоро у дневној штампи у реченици: *То је једва око пет сантиметра дугачка ивер*, јер је ова реч позната, бар нама, једино као именица м. рода.

И у уџбеницима језика указивано је да се, осим у изузетним случајевима, припадање чега одређеним лицима казује присвојним придевима изведеним од њихових имена, одн. презимена, а не облицима ген. тих имена или презимена (најпрецизније о томе в. у књизи потписаног Савремени српскохрватски језик II. Синтакса, стр. 175, 179. и 180). Па ипак се, нарочито у време после II светског рата, и у дневној штампи, а и другде, у језику у тој служби често употребљава управо ген. презимена (ређе имена) када, уз њих не стоји никаква одредба, која захтева овај облик. Тако често у штампи срећемо написано, како се све чешће и говори: *велико дело Лењина*, а на угловима улица у многим нашим градовима стоје натписи : *Улица Лењина* или *Булевар Лењина* (у Новом Београду, нпр.), што је једноставно пренесено из руског у српскохрватски, иако то природи нашег језика не одговара. Истина, уз називе дела (научних, књижевних, уметничких и сл.) за означавање коме аутору она припадају, употребљава се каткад генитив презимена, али само презимена на *-ић*. Сам В. Караџић је писао — у *Сатиру Релковића*, а говори се и пише, ретко истина, и у *Граматици Маретића*, у *читанци Продановића*, па, још ређе и: у *епу Мажуранића* или у *песмама Радичевића*, али не и: у *Граматици Решетара*, у *баладама Шеное*, у *песмама Змаја* или у *Шћепану Малом Његоша*, већ искључиво: у *Решетаровој граматици*, *Шеноиним баладама*, *Змајевим песмама* и *Његошеву Шћепану Малом*. Свакако је неупоредиво боље и: у *Радичевићевим песмама*, у *Мажуранићевој епу*, у *Продановићевој читанци*, у *Маретићевој граматици*, па и у *Релковићевој Сатиру*. А једино је у српскохрватском језику — ако се води рачуна о његовој природи — исправно: *Лењина улица*, *Лењинов булевар* и *Лењинов трг*, као што треба говорити и писати: *Поводом стогодишњице Лењина рођења*, а не *Поводом стогодишњице рођења Лењина*, како се баш ових дана пише у дневној штампи, а како не би требало писати већ ни због нагомилавања међусобно зависних генитива, о којему ће мало даље још бити речи. А било би добро да се и улицама дају језички могући, а не немогући називи. Језичка ситуација је сасвим друкчија кад се уз презиме употреби и име (означено макар и првим

словом) или било каква друга одредба. У томе случају је исправан једино облик генитива: *Улица*, односно *Булевар*, односно *Трг В. И. Лењина*. А тако наравно и стогодишњица рођења В. И. Лењина, Сатир А. Рељковића, Читанка Ј. Продановића, Граматика Т. Маретића итд. Исто је тако не само исправно него и једино могуће говорити и писати: *Мемоаре Шпера, једног од ратних злочинаца, припремају се да издају ...* јер уз име (односно презиме) стоји и апозитивна одредба ... Али је у истом новинском напису, рекли смо зашто, сасвим неисправно речено: *Шпер је припадао уском кругу блиских сарадника и пријатеља Хитлера* (исправно *Хитлерових сарадника и пријатеља*).

Не можемо рећи да је неисправно у истој служби употребљавати придеве на *-ов* (и *-ин*) и од имена предмета, тј. од имена било чега неживог, као што је употребљено у новинском допису у примерима: *На тој листи уписана је Месопрометова* продавница, и *Пословоћа Месопрометове* продавнице продавао је месо ... итд., јер то срећемо и у народном језику. Али ипак скрећемо пажњу да је у таквим случајевима много боље употребити облик генитива именице и рећи — *продавница Месопромета* зато што је извођење придева наставком *-ов* (и *-ин*) од назива предмета — ако не немогуће, свакако знатно ређе.

Истина је да је језичко осећање, код различних људи, сасвим неједнако. Али је исто тако тачно да се оно, иако специјалан дар, радом развија и усавршава, па није неправично новинаре и новинске дописнике окривљавати због недостатка тога дара, тим пре што ће они и другим начинима усавршавања, поготову учењем језичких законитости, поуздано отклонити и овај недостатак. А и само је језичко осећање било довољно да се предикат полусложенице *Авала-филм*, погрешно и написане, у реченици: *Авала филм није успела да направи две копије* правилно конгруира (сложи) са оним делом полусложенице који има функцију управног члана. Тај део у овоме случају је *филм*, а не *Авала*; (*Авала-филм* значи *филм звани Авала*, а то нам јасно показује да *Авала* овде има одредбену, придевску функцију, а *филм* функцију самосталне речи). И сасвим је природ-

но да се ове одредбе, па и она што се овде казује радним придевом глагола *успети* сложе с управном речју, и да се каже: *Авала-филм није успео да направи две копије*. На питање слагања у којему овде и видимо проблем због којег се осврћемо се на овај пример, не може се друкчије гледати ни у случају да се *Авала* и *филм* узимају као две засебне речи.

У примеру *Намерава да преведе и Лучу микрокозму*, исписаном ту скоро из једног дневног листа, облик *микрокозму* може бити само акузатив именице ж. р. *микрокозма*, а такве именице, колико нам је познато, нема у нашем језику. Поготову у наслову Његошева дела о којем је реч — *микрокозма* није именица, а још мање придев, ж. рода у ном. једнине, већ је то ген. једнине именице м. рода *микрокозам* (микрокозмос), и он чува тај облик ма у коме се падежу употребио први део назива овога дела: *Луча микрокозма, Луче микрокозма, Лучи микрокозма, Лучу микрокозма* итд., па је разумљиво да је горња реченица морала гласити: *Намерава да преведе Лучу микрокозма*.

Не може се свакад говорити о лепотама стила новинских дописника, журналиста и публициста ни ако код њих не налазимо језичких неисправности о каквима смо досад говорили. Стил често квари и употреба речи, њихових веза и њихових облика сасвим правилних самих по себи: честа употреба међусобно зависних генитива, рецимо, у примерима типа: *Све зависи од благовременог извршења задатка објављивања резултата истраживања стручњака*, или употреба односне заменице *који* (*која, које*), или везника *да* у по неколико узастопних, опет међусобно зависних реченица, као у случајевима: *Мало је предузећа која имају потребне кадрове који се баве информисањем које је врло значајно*. — Стављено нам је... у дужност да морамо да настојимо да све неспоразуме што пре изгладимо. Све ове речи и облици речи употребљени су у својој правој функцији. И да су само једанпут, или каткад и два пута, поновљени — њиховој употреби не би се имало шта приговорити. Међутим, на овако блиском одстојању, и у зависној функцији, поновљени више пута, они руже стил, па би писци, односно новинари, мо-

рали наћи начина да друкчије кажу исту садржину, да кажу, рецимо: *Све зависи од тога да ли ће се благовремено извршити задатак објављивања резултата до којих су стручњаци дошли својим истраживањем.* — Мало је предузећа која имају потребне кадрове што се баве прикупљањем често врло значајних информација и Стављено нам је у дужност да морамо настојати да све неспоразуме што пре изгладимо.

Ако је, ради отклањања стилских неподобности о каквима говоримо, који пут, као у првом примеру, за казивање једне мисли требало узети два пута већи број речи и заузети два пут више простора, ми смо тиме вишеструко добили у јасности и лепоти стила. А осим тога за друкчији начин казивања често и није потребно повећавати број језичких ознака или жртвовати више простора, него се траже и, лакше или мало теже, налазе језичке опозиције у истом броју речи и израза, одн. њихових облика, као у 2. и 3. нашем примеру.

Колико тек грехова срећемо у употреби на рђавом месту распоређених појединих речи или делова реченице, између осталих тако распоређених односних заменица, па и у стилизацији која повлачи тоталну нејасност. Да не тражимо друге примере за то, поновићемо један ту скоро нађен у једном угледном нашем дневном листу а прокоментарисан у језичким поукама једног од последњих бројева нашег часописа, који дословно гласи: *Откривању споменика присуствовао је и Мирков отац, који с породицом живи у Београду као и велики број Миркових преживелих другова.* Оваква стилизација упућује на закључак да се хтело дати обавештење да Мирков отац, као и велики број Миркових другова, живи у Београду. А сигурно се то није хтело рећи, већ је било главно казати ко је присуствовао откривању Миркова споменика. И зато је ово требало саопштити реченицом у облику који ће и значити само то, нпр. реченицом у облику: *Мирков отац, који сада живи у Београду, такође је присуствовао откривању споменика, као и велики број Миркових преживелих другова.* А могло би се и друкчијом ин-

терпункцијом, са истим распоредом делова целе сложене реченице, избећи свака нејасност:

Није свакад без значаја ни да ли ће се један падежни облик употребити сам или с предлогом уз са. И ми не знамо шта је писца (чланка у једном дневном листу) навело да каже: *Ни мени није била намјера да с овим речима било кога браним*. Те речи су овде средство којим је требало да се неко брани, а инструментал средства не допушта употребу предлога са уз са у језику образованих чланова друштва — нека ми и дотични писац и читаоци опросте што се послужих овом дословце школском дефиницијом.

У другом чланку истог дневног листа пала нам је у очи реченица у следећој формулацији: *Полазећи од претпоставка да дробљење коре није могло да се обави без присуство живих бића, Милутин је трагао у овоме слоју* итд. — дакле: са знацима непознавања флексије падежа књижевног језика, мада ти знаци не говоре ни о језичком осећању аналитичке деклинације ни једног одређеног говора сх. језика; *без присуство* је, додуше, облик деклинације наше југоисточне језичке области, али прилошко-падежна веза од претпоставка не карактерише ту област, ма да се и то може срести у неком од говора на тој страни, тамо, нпр. где је осетно присуство особина македонског језика, где, тј. у акузативу као општем падежу имамо наставак а место у. Али пре него то — све ово може бити само резултат апсолутног невођења рачуна каквим ће језиком бити што казано. У обавештењу о стању саобраћаја у ове дане рђавог времена налазимо реченице: *Између Жабљак и Трса саобраћај до пролећа прекинут*, где се никако не може дати објашњење употребе предлога између заједно с обликом номинатива.

Када к томе додамо језички и ортографски неисправне примере: *Збуњен и потрешен, он никада није могао да схвати* и *Сгравични систем тортуре Јужно Вијетнамског народа*, који се разликују по томе што у првом налазимо системску, али зато баш недопустиву грешку у облику *потрешен* (тр. *потресен*), а друга сведочи о апсолутном несхватању ни језичких ни правописних принципа. Јер је од-

већ познато да се при прављењу придева од двочланих појмова типа: *јужни Банат, западна Македонија, Западна Немачка* и сл. добива једна сложена реч — *јужнобанатски, западномакедонски, западнонемачки* и само тако, и да је, прекле и са малим почетним словом, зато што се тако пишу сви придеви на *-ски*.

А поменуте и њима сличне језичке некоректности могу се срести свугде у дневним листовима, и скоро у свима њима, у неким ребе, а у неким чешће, наравно.

Ни чланци самих културних рубрика дневне штампе нису свакад писани беспрекорним језиком, него и у њима гдекад налазимо језичких нејасности, па и нелогичности, какве треба избегавати, и у свакодневном говору, а поготову при писању. Најће се и ту на покоју буквалну језичку неисправност. А неисправно је, језички дакако неисправно, нејасно и нелогично се изражавати. Зато ћемо се овде осврнути управо на такве случајеве, какве представљају формулације оцена једног крупног научног дела дате у констатацијама: *„Из малог броја докумената и прегршт података издвоји велики број крупних проблема“* (то је доиста велика вештина!) *„и реши их с поузданошћу коју је непотребно оспоравати“*. Ко води рачуна о прецизности изражавања и о језику којим пише, тако никада не би написао, јер се из тврдње да је нешто непотребно оспоравати изводи закључак да је и без тога та поузданост спорна. Писац, оцењивач дела је прилог непотребно употребио место прилога *немогуће*. А требало је свакако да каже — *с поузданошћу коју је немогуће оспорити* или: *с поузданошћу коју је сувишно доказивати*, јер је она сама по себи јасна.

Тешко да се логичним може сматрати и оно што се износи у реченици истог написа: *„То дело је самим тим ушло у ред оних сасвим ретких остварења у науци која својом снагом, широко излазе из њених оквира и зраче у култури једног времена као целина“*. Дело је, каже се, ушло у ред ретких остварења у науци да би широко и з и ш л о из њених оквира. А шта значи када се за научно дело каже да

излази из оквира науке? По логици — да не спада више у науку. Писац оцене тога дела никако није ни помислио да то каже, него је хтео рећи да је дотично дело ушло у ред ретких остварења у науци, одакле широко зрачи у култури једног времена. А ако је тачно да је то мислио рећи, требало је и да каже тако, а не да другом од двеју чврсто повезаних реченица негира и оно што је казао првом реченицом и што је хтео рећи целим својим написом.

Не може се наравно рачунати с тим да се у једној прилици изнесе све оно што у језику дневне штампе срећемо као његове недостатке, па ћемо се сада задовољити и овим што смо рекли. Споменућемо на крају само још неке стереотипности које, као и све што је такво, прелази у банално, а од баналности до вулгарности нема велике раздаљине.

Многи се с правом вајкају да не могу слушати како се често узима реч или пише — у вези овога или онога, боље рећи у вези свега и свачега (уместо у вези с т и м), или што многи изјављују да ће рећи ово или оно у својој дискусији, иако дискусија никад није монолог и не припада појединцу, већ је то међусобно усмено расправљање више личности о било чему, а оно што појединац у дискусији каже, то је његов прилог, његова реч, односно излагање у тој дискусији.

Један познати наш културни и јавни радник с разлогом нам се жалио да његово осећање укуса врећа кад чује како се говори да је овај или онај учествовао негде и с п р е д т е и т е о р г а н и з а ц и ј е, односно установе, па каткад и испред неке личности. Иако у појединим приручницима налазимо и лингвистичко објашњење употребе ове предлошко-падежне везе у одговарајућем значењу, она нас подсећа на једну шалу наших предратних студената коју су збијали са једним својим другом што је, тврдиле су шаљивчине, обично говорио: „Нас неколико студената и ја испред њих дошли смо” са овим или оним захтевом декану факултета, рецимо, или коме другом. А у свакоме су случају ту више на свом месту синтаксичке опозиције: у и м е с генитивом или з а с акузативом. Боље је, хтели смо рећи, да

се каже: у име ове или оне организације, односно за ову или ону организацију него испред организације.

А шта су друго до баналности поред тога што су и језичке неисправности, разна давања профила стручњака, рецимо, прорађивања неког материјала, сагледавања чега, зацртавања, одвијања свега и свачега чак и постављања овога или онога. *Прорадити*, на то смо поодавно скренули пажњу, као непрелазан глагол, ствара и забуну употребом у значењу прелазних глагола *проучити*, *развијати*, *обрадити* или којег другог овима сличног глагола, па треба умети наћи реч са адекватним значењем. *Сагледати* се на свим странама чује и среће написано у значењу: *уочити*, *запазити*, *јасно видети* и *дужим разматрањем потпуно схватити*, *сагледавати* још: *проучавати*, *разматрати*, *студирати*. Зато и сматрамо да је недопуштено остављати слушаоце односно читаоце у недоумици — да и ми не кажемо у д л е м и — шта се од тога управо хтело рећи. А очевидно не значи ни особиту писменост ни говорнички таленат онога што пише или говори да се *одвија* и оно што тече, што је у току и оно што се развија и што се буквално одвија, тј. одмотава. А у последње је време и у говору и у дневној штампи постало одвећ модерно да се стално нешто зацртава — да се, тј., употребљавају облици глагола *зацртати* у бројним значењима које он може имати: и *обележити цртом* (с основним значењем се још најмање употребљава), и *повући општу линију*, *фигуративно* и *означити*, и *планирати*, и *дати смер чему*, и *утврдити главне црте* и *одредити основни лик*, *дати што у контурама* и још што-шта. А зар је ред остављати беспомоћном читаоцу, односно саговорнику, да нагаба у којем је од бројних значења то проклето зацртавање овде или онде узето.

И као банално, па и као вулгарно, можемо окарактерисати и постављање у језику, и у језику дневне штампе дакако — опет свега и свачега; каже се да се постављају ствари и како треба поставити коју ствар, што је сасвим на месту. А исто се тако постављају и догађаји и чињенице, што ни логични није могуће; постављају се и људи, и то не

само као објекти већ и као субјекти. Сваки час се и у штампи и у говору спотичемо о констатације: *Добро се поставио* или *Није се добро поставио*; *Не уме се поставити*; *Треба се поставити како ваља* и томе слично. Уместо једноставног: *узети став, правилно оценити, изнети исправно гледиште, добро се снаћи* употребљава се сваки час израз који изазива најразличније представе.

Из ово неколико примера ми нећемо сами изводити никакве закључке. Али мислим можемо дати заједнички суд да у интересу подизања опште културе језика — језику дневне штампе код нас треба посветити много већу пажњу.

М. Стевановић

ПОКУШАЈ СТВАРАЊА НОВИХ ТЕРМИНА ИЗ АСТРОНАУТИКЕ

У вези са великим достигнућима науке и технике у аеронаутици, а посебно поводом вести о спуштању првих астронаута на површину Месеца, јавило се јула месеца 1969. године интересовање за неке нове термине, условне и мотивисане.

При научним открићима су нови термини настајали обично нормалним асоцијацијама из динамике језичког осећања самих проналазача, научника, њихових сарадника, следбеника. Један од занимљивих случајева је упрошћавање описне конкретне ознаке „авион на млазни погон“, која је убрзо замењена синтагмом „млазни авион“, најзад изведеницом из предикатског дела синтагме — „млазњак“ (како је већ констатовано). Овога пута узбуђени дневни листови употребили су реч „алунирати“, према л. *Luna*. Употреба те кованице била је по аналогији према „атерирати“, спустити се, авионом слетети.

Међутим, та аналогија била је погрешна. Глагол „атерирати“ је направљен као одјек израза „искрцати се на копно, на сухо“, и кованица „атерирати“ није у односу према *Terra* (планета). Тако се показује као неоснована аналогија

$Terra : \text{атерирати} = Luna : \text{алунирати}.$

односно

$Terra : \text{атерирати} = Luna : \text{алунирати}.$

Глагол „атерирати“ почива управо на апелативу *teren* „копно“, „земљиште“, и одговарао би раније формираној кованици инф. „приземљити“, гл. им. „приземљење“.

Погрешна аналошка оријентација према *Terra* садржи у себи семантичку бесмислицу. Идући тим путем спецификавања, могли би се појавити такви облици условљени називом

вима разних планета: *амарсирати* (Марс), *авенерирати* (Венера), *асатурнирати* (Сатурн), *ауранирати* (Уран), *ајунитерирати* (Јупитер), *анептунирати* (Нептун).

Како је за све случајеве те врсте стварни опозитум *Terra* у значењу „копно“, „чврсто тле“, то је и за спуштање на Месеца, на било коју од планета — предодређен израз *атерирати*. За спецификовање су довољно јасни изрази *спустити се*, одн. *спуштање на површину Месеца*, и сл. или *слетети* одн. *слетање на површину Месеца* и сл.

У вези са спуштањем првог астронаута, Армстронга, на површину Месеца један дневни лист је читаоцима поставио питање како би требало назвати светлост рефлектовану са површине Земље. Поменут је термин *терина* одн. *терачина*, а затим *земљачина*, *земљарина* (а та реч већ има термилошко значење „закуп за земљиште“ и сл.).

Реч *месечина* везана је за појам о Месецу и функцију осветљења, а у поезији добила је естетску вредност. Али месечина је могла добити и значење еманциповано од појма „Месеца“, значење „видљивост“, „осветљеност“, као што видимо из народне песме „Месечина ал’ месеца нема“. — Такав семантички сплет проткан је кроз религије источних народа, кроз митолошке мотиве класика и веровања старих народа па и Словена. Али сав тај семантички ток, иако не искључују аналогију основне семантичке вредности, не доказује неминовност и неопходност специфичног квалификовања назива за сунчеву светлост коју рефлектује површина Земље. Из перспективе Месеца—Земља, у специфичним условима, није искључена нова реч за нови појам. Али, да ли ће такву појмовност морати да формулише српскохрватски језик? Међутим, за техничку ознаку таквога појма довољан је као тип израз француског језика „*clair de lune*“.

Мил. Павловић

РОД И БРОЈ ТОПОНИМА НЕМЕНИКУЋЕ

Редакција Речника српскохрватског књижевног и народног језика, који издаје Институт за српскохрватски језик САНУ, добила је од М. Радојевића, наставника у Сопоту, „напис“, односно чланак о падежним облицима и о роду топонима *Неменикуће*. Управо, ту се највише говори о „погрешној“ употреби локатива те именичке речи, што, уосталом, стоји и у наслову чланка. И то је достављено Редакцији „ради коришћења приликом редиговања појма *Неменикуће*“. Треба поздравити брижно старање М. Радојевића о правилности нашег књижевног језика. Али овде се намеће питање — да ли је заиста правилно оно што се у конкретном случају представља као такво, а с друге стране — да ли је заиста погрешно и неправилно оно што се ту тако приказује. То треба показати.

Видимо да Радојевић у свом чланку устаје против облика локатива у *Неменикућама* (од речи *Неменикуће*). По његовом мишљењу такав облик те речи у том падежу није правилан, „није у складу са језичким осећањем“. Зашто? Зато што се реч у изговору не дели „на посебне делове“ јер је изгубљена „свака веза“ сањеним другим делом („куће“), и зато што се изговара јединствено, са једним акцентом, а не са два („у Неменикуће“). Радојевић вели да локатив те речи треба да гласи „у (о) Неменикућу“, датив такође „Неменикућу“, а инструментал „Неменикућем“ јер је то, по његовом мишљењу, именица средњега рода и у јединици. Она се тако, пише Радојевић, употребљава у говору становника тога села и околине. И он полази од тога и то нарочито истиче. Према томе, треба показати колико је он у праву и да ли они који реч *Неменикуће* схватају као сложену и употребљавају је у множини — чине „грешку“.

Претходно да кажемо нешто о пореклу и постанку овог назива. По предању, које помиње и М. Радојевић, име села *Неменикуће* значи „нема ни куће”. Такво је „објашњење” међутим плод народног етимологисања, које се састоји у настојању да се значење речи објасни рационално, „не узимајући у обзир реалне чињенице”.¹ На тај се начин према облицима и целокупном сазвучју речи добива њена нова семантичка вредност. Тако је, на пример, народном етимологијом, и манастир Манасија добио то име од „нама сија”, а село Бивоље, код Крушевца, — од „би воља”.

Разуме се да је научно тумачење месног назива *Неменикуће* сасвим друкчије. У Рјечнику ЈАЗУ није дата етимологија те речи. Т. Маретић, као обрађивач, вели само да је „јамачно сложена, али је први дио таман”. Он се није упуштао у етимолошко испитивање њеног гласовног састава, већ је други део речи — „куће” — узео као такав, и према њему је одредио граматички род и број целог назива. Једно се ипак види: за Маретића је реч *Неменикуће* сложена иако то није речено као несумњиво тврђење. Међутим, данас имамо научно и лингвистичко објашњење порекла овог назива. Дао га је професор др Миливој Павловић у студији *Onomastica illyrica* (*Onomastica jugoslava I*, Ljubljana 1969, с. 42; литографско издање) и у чланку Од Сингидунума до Космаја, објављеном у *Политици* исте године (1969).² То објашњење засновано је на новијим историјско-археолошким испитивањима нашега тла. У келтску групу великог броја топонима проф. Павловић убраја и назив села *Неменикуће*, који представља сложеницу састављену од галске речи *netet* (ирско *neted*), „пропланак”, у првом делу, и кимбријске речи *soch* (алб.-ил. *kug-kuč*), „rot”, одн. „(црвени) камен”, „руда гвожђа или живе” — у другом. То би, дакле, имало да значи „светилиште на црвеном земљишту, тј. са рудом живе или гвожђа”. Одавде се види да је у данашњем облику топонима *Неменикуће* други изворни део

¹ *Rikard Simeon*, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, Zagreb 1969, s. v. narodni.

² Захваљујући љубазности проф. Павловића ја сам имао рукопис тога чланка.

преображен у фонетско-семантички лик домаће именичке речи („куће“), која обележава и одређује све морфолошке категорије — род, број и деклинацију. Тако је у Рјечнику ЈАЗУ означено да је реч *Неменикуће* женскога рода и са множинским обликом (*f. pl.*). А први изворни део назива, који је претрпео мање измене и где гласовна трансформација није изведена до краја, остао је и даље стран, нејасан и, по Маретићевим речима, таман. Зато су се поједини гласови у њему могли у прошлости замењивати и губити чак. Почетком XVIII века налазимо да је село *Неменикуће* забележено као *Nemenikutie* (Б. Дробњаковић, *Насеља књ. 26*, с. 16) и као *Emenikuće* „вљ 1732“ (Споменик XLII, с. 143). Исто се тако може рећи да тај део („Немени“-) замрачује природу сложености самога назива баш зато што у лексичком фонду нашег језика не постоји одговарајућа посебна реч. И то семантичко „нераспознавање“ овог дела назива и чини да се он, рекло би се, не осећа као сложеница у правом смислу те речи. Свакако је због тога Маретић ставио да је „јамачно сложена“, док Радојевић, видели смо, мисли да само изгледа да је сложена, а у ствари она се више не осећа као таква. Међутим, овде је довољно значајно то да је други део назива („куће“) потпуно јасан, као чиста гласовна слика одређене речи која се у свести изазива и која има свој граматички род и број — према завршетку у основном падежном облику.

Да реч *Неменикуће* није данас сложеница, Радојевићу као доказ служи управо највише то што се она изговара са једним акцентом, а не са два („Неменикуће“). Међутим, такав доказ не вреди и представља недовољну обавештеност у струци која је овде у питању. Јер је добро познато да кад две или више речи постају једна, сложена реч, онда се и акценат своди на један. Штавише, за њихово стапање у сложеницу услов је баш свођење посебног акцента сваке речи на један акценат. Из тога излази, обрнуто, да ако, у називима географских објеката, посебни делови чувају своје акценте, они не могу чинити сложену реч, већ остају као посебне речи, иако је ту семантички услов — промена унутрашњег значења речи које улазе у састав назива — испуњен (исп. М.

Стевановић, Савремени српскохрватски језик I, Београд 1964, с. 416—417). Према томе, јединствени акценат у називу села *Неменикуће* не може никако бити знак да је то проста, а не сложена реч.

М. Радојевић, даље, сматра да се употребом именичке речи *Неменикуће* у множини књижевном језику намећу падежни облици који не постоје у говору народа тога краја, што, вели он, никако не бисмо смели чинити јер је у основи тог језика народни говор. Али треба имати на уму да је наш књижевни језик још у времену свога формирања представљао еклектичку творевину. Вук Караџић га је стварао, изграђивао и усавршавао сталним одабирањем језичких црта и језичких особина из најпрогресивнијих народних говора, које му је поставио у темеље. На тај начин нови књижевни језик ни тада, у фази настајања, није био потпуно адекватан ни са једним од тих говора. У свом даљем развоју и он је пошао сопственим путем, и полазна дистанца временом је, природно, све више расла, и тако је све више стицао своју физиономију. Током еволуције постављени су, у свим областима језичке структуре, одређени граматички нормативи и утврђене су њихове природне законитости. И књижевни језик се већ поодавно садржи и огледа првенствено у делима писаца узетих у ширем смислу те речи. Зато је, нема сумње, тачна и на свом месту констатација П. С к о к а да је наш књижевни језик „знатно прерастао” дијалекте који му леже у основици, да их је тако оставио иза себе као провинцијализме и да се „не поклапа више с одређеним наречјем” (Језик 1, 1952, с. 6). То значи да се при утврђивању књижевнојезичке вредности какве црте не можемо више позивати на овај или онај говор, већ се при том поглавито мора водити рачуна у којој се мери она јавља у квалитетним књижевним остварењима. У вези с тим П. Скок је, на истом месту, написао и то да се више не може „као правило постављати: „Пиши онако, како народ говори” — него: „Пиши онако, како добри писци пишу”.

Јасно је онда како треба поступити кад је реч о деклинацији месног имена *Неменикуће*: та деклинација треба да носи општекњижевно, а не локално обележје. М. Радојевић

иступа сад са тврђењем да та реч представља именицу средњега рода у једнини, и тражи да се тако употребљава, а не онако како се она иначе употребљава у књижевном језику. Али при томе он није дао никаквих ближих потврда из којих би се могло видети који представници народног говора заиста тако деклинирају име места *Неменикуће*. А без тога и, на првом месту, без доказа из писаног језика, који исто тако недостају, Радојевићево мишљење о томе да је та реч морфолошки именица средњег рода, а не женског, и да има облик једнине, а не множине, не може се узимати у обзир. На другој страни, постоје прави и сигурни докази да топоним *Неменикуће* спада у тзв. *pluralia tantum* женскога рода. И самом Радојевићу није непознато да се та реч тако употребљава у говору наших школованих људи, затим у разним писаним документима, у дневној штампи, као и код писаца. Ово последње потврђује примерима из језика М. Глишића, А. Вуча и Б. Дробњаковића. Ја могу да наведем за то и ове примере:

— Спомињао нам је да је рођен у Србији, у *Неменикућама* (Ј а к о в И г њ а т о в и ћ, Одабрана дела књ. VII, Чланци, Нови Сад 1951, с. 236). — У селу *Неменикућама* ... родио се ... Милован Видаковић (М. Б. М и л и ћ е в и ћ, Кнежевина Србија, Београд 1876, с. 101). — Рођен је [Милован Видаковић] у *Неменикућама* (Ј о в а н С к е р л и ћ, Историја нове српске књижевности, Београд 1921, с. 145). — Добио сам од г. Стојана Милосављевића, учитеља у *Неменикућама*, једну интересантну белешку (П а в л е П о п о в и ћ, Прилози ... књ. XII, с. 132); — Родио се у селу *Неменикућама* (П а в л е П о п о в и ћ, Милован Видаковић, Београд 1934, с. 5); — Ето такве су прилике биле у *Неменикућама* за време детињства нашег будућег писца (исто, с. 9); — У *Неменикућама* тај је рат одавно дејство имао (исто, с. 12); — Нашао је у *Неменикућама* Милованова „рођеног млађег брата Радисава” (исто, с. 13); — То му је могло годити и више него сељачки живот у *Неменикућама* (исто, с. 35). — Милован Видаковић рођен је 1780. године у селу *Неменикућама* (Ж. О. Д а ч и ћ, Ј. Вујић: Путешестви-

је по Србији II, СКЗ, с. 120, испод текста). — Видаковић се родио у Србији, у *Неменикућама* (Милош Пејиновић, Нада (Сарајево) 1898, бр. 4, с. 57). — Описујући своје детињство (у селу *Неменикућама*, код Космаја) ... (Светозар Матић, Нова српска књижевност, Београд 1931, с. 19). — У *Неменикућама* живе два врло стара човека ... (Стојан Милосављевић [учитељ у том селу], Прилози... књ. XII, 1932, с. 142); — У *Неменикућама*, 17 фебр. 1928 (исто, с. 142).

Два сам примера издвојио од осталих. Један је из књиге Моме Димића: Живео живот Тола Манојловић (Београд, 1966). Манојловић је неписмен каменорезац из *Неменикућа*, који своје животне згоде и незгоде верно прича, од почетка до краја, изворним језиком родног краја, са синтаксичким и граматичким грешкама. Писац, одушевљен таквим, неписменим језиком, остаје „без свога стила и без свога језика”. На једном месту Тола Манојловић каже: Ко во сам код Велимира, званог Мује, у *Неменикућама* (с. 47). Дакле, у *Неменикућама*, а не у *Неменикућу*. У целој књизи налази се тај једини пример за падежни облик који показује да је реч *Неменикуће* у множини и женскога рода, али и то, мислим, може, у извесном смислу, демантовати тврђење М. Радојевића — да се у том месту и у том крају та реч употребљава само као проста, у средњем роду и у једини.

Други пример, који такође треба да истакнем, из језика је самог Милована Видаковића, у своје време врло популарног српског писца романа. Село *Неменикуће* је његово родно место и по томе је оно постало више познато. У писму кнезу Милошу од 31. августа 1824. године Видаковић пише: ... удостоите и мене те љубави ... едно и зато што сам и сам из Србије, рођен у *Неменикућа* (Прилози ... књ. XII, 1932, с. 132). Овде је, дакле, употребљен стари, архаични облик локатива множине, који је изједначен са **генитивом**. Као што је познато, Видаковић је писао правим *славеносерпским* језиком који је настао мешавином руско-црквеног језика и језика српског грађанског друштва онога времена. За нас на овом месту није битно одређивати поре-

кло наведеног облика за локатив — да ли је из домаћег народног говора у коме генитив и локатив множине имају један облик (исп. Павле Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика, Нови Сад 1956, с. 88) или је дошао под утицајем рускоцрквеног језика. Пример је значајан као податак — да је и Видаковић употребио реч *Неменикуће* у локативу са множинским обликом.

Као што се види, сви наведени примери су за множински облик локатива. У студији П. Поповића о Миловану Видаковићу има и примера за основни падеж, за номинатив. То су ови:

— Са железничке пруге ... *Неменикуће* се не види, или види једва (с. 5); — У време Видаковићево, *Неменикуће* је било, наравно, примитивније и мање (с. 6); — *Неменикуће* се помиње и 1718 ... (с. 6).

Значи, исти писац и у истом делу употребљава реч *Неменикуће* у локативу са множинским падежним завршетком, а у номинативу — као именицу која је у једнини и средњег рода. Радојевићу сигурно нису били познати овакви примери јер претпостављам да би их он искористио као важан аргуменат за своје тумачење овог топонима. Он је дао примере само за множинску вредност речи *Неменикуће* и кад је употребљена у номинативу, у које иде и овај такође из Дробњаковићеве монографије о Космају: У првим десетинама 18. века *Неменикуће* се помиње у као село које је (1732. г.) имало 18 кућа (с. 75). Утолико су интересантнији наведени примери из језика П. Поповића. Они као да иду у прилог Радојевићевом излагању. Али тако је само у овом случају — кад је реч *Неменикуће* употребљена у номинативу, у функцији граматичког субјекта у реченици. Мислим да та именичка реч тада добива средњи род једнине у вези са именицама *село, место, насеље*. И кад се не изрекну, ти су атрибутиви присутни у номиналној представи назива, при чему и сам завршетак властитог имена *-(ћ)е* постаје носилац истог рода и броја. Јер су међу топонимима средњег рода многобројни топоними са сличним завршетком, док су други, који су у множини, заступљени у незнатнијем броју. Међутим, у несамосталној употреби, у зависним

падежима, веза између имена места и предлога чини јединствену синтаксичку и смисаону целину и у тренутку језичке реализације реч која представља месно име обележава падежни однос сопственим обликом свог другог дела. Овде се може рећи још и то да би зависни падежи речи *Неменикуће* као именице средњег рода били по свему синтаксички нескладни јер би се, у књижевном језику, међгали са падежним облицима именице *кућа* као посебне речи у јединици (нпр. локатив би био: „у Неменикућу”, генитив: „из Неменикућа” и сл.). Зато Радојевићев пример *Неменикуће је старије насеље* — може остати иако не мора бити да је то и „природније, лепше и правилније”.

За М. Радојевића топоним *Неменикуће* је, по роду и броју, као *Ужице*, *Белуће* и сл., а не иде са именима места *Бабе*, *Венчане* и сл. У ствари, баш су речи *Неменикуће* и *Бабе* најближе једна другој јер се прва завршава гласовима који чине реч истог рода и броја. А називи места типа *Венчане* и *Рибаре* нешто су друго: то су речи изведене наставцима *-јане* и *-аре* у некадашњем облику номинатива множине мушкога рода. У њиховом развиту данас је очита тенденција: на једној страни све се више осећају као именице средњег рода у јединици, а на другој — према множинском падежном наставку *-има* све више добивају и у номинативу множински завршетак именица мушкога рода (*-и*) (исп. О облику и дефлекцији имена места типа *Бошњане*, *Рибаре* у савременом књижевном језику, НЈ. књ. XIII, с. 137—168). Што се тиче топонима *Ужице*, *Белуће*, *Чајниче* и сл., то су по постанку и по гласовном саставу такође изведене речи и средњег рода, мада се *Ужице*, док није добило данашњи назив (*Титово Ужице*) могло чути, а и наћи записано, истина врло ретко, и са обликом множине (у *Ужицама*, из *Ужица*). Реч *Неменикуће*, видели смо, ни по чему није таква, и зато јој није место међу њима.

У нашем језику има назива места који су по структури слични називу *Неменикуће*. Такви су, на пример: *Дугобабе* (Сплит), *Газиводе* (Сарајево), *Логобаре* (Добој), *Мрћбаре* (Ливно), *Дивчигоре*, *Црнокрпе* (Црна Гора), *Дивчибаре*. А један топоним чак садржи исту реч у другом делу; то је

паштровско село *Близикуће*. Према испитивањима Јована Вукмановића (Паштровићи, Цетиње 1960) првобитно је постојало „братственичко име *Близикуца* или *Близикућа*“ (исп. жена Никца *Близикуће*, с. 71; граничи [се] с доње стране земљом Радоице *Близикуће*, с. 101); по том имену касније је названо село и племе (с. 101). И једно и друго имају у називу множински облик (*Близикуће*). У Рјечнику ЈАЗУ реч *Близикуће* дата је са ознакама за женски род и за множину (*f. pl.*). И Вукмановић је само тако употребљава. На пример: Бурашевићи су ... и у *Близикућама* (с. 95); — Сједиште овог племена је у селу *Близикућама* (с. 99); — [црквица] која је заједничка Тодоровићима [село] и *Близикућама* (с. 421). — Род и промена по падежима и осталих наведених речи и њима сличних уопште нису у питању: граматички, то су именице са обликом множине, што значи да су само женскога рода. По чему онда реч *Неменикуће* треба да представља нешто друго?

На основу свега што је овде изнесено о имену места *Неменикуће* може се на крају, као закључак, рећи да је та реч у нашем књижевном језику именица *plurale tantum* женскога рода. Она се увек јавља као таква у локативу и у другим зависним падежима. Нисам имао да наведем ни један пример где би, у тој служби, била употребљена са средњим родом у једнини, за што се залаже М. Радојевић у свом чланку. То свакако представља вештачко и насилно конструисање деклинационих облика једне речи који њој не одговарају. Тражити да одсад треба тако да се узима, тј. као именичка реч средњег рода, узалудно је и нема свог оправдања. Разлози који се за то износе или су једностранни или недокументовани. А то што се реч *Неменикуће*, у основном облику, може каткад наћи употребљена и као именица средњег рода у једнини, није, и не може бити, од пресудног значаја.

Б. Милановић

ОСКВРНАВИТИ, ОСКРНАВИТИ, ОСКРВНАВИТИ И СЛИЧНА ЛЕКСИЧКА ОБРАЗОВАЊА У НАШЕМ ЈЕЗИКУ

Предмет овога рада јесте однос гласовних група *скврн* одн. *скврњ* (обележићемо их као А-варијанту) : *скрн/скрњ* (Б-варијанта) : *скврн/скврњ* (В-варијанта) у разним лексичким образовањима нашега језика, те њихова етимолошка као год и нормативна вредност и употребљивост.

Карактеристично је, нарочито за савремену језичку ситуацију, да се поменуће групе јављају у једних те истих лексема одн. само у некима од њих, али готово увек као једна од три варијанте, без међусобне семантичке дистинкције. Летимичан преглед на материјал и грађу језика, међутим, указује на чињеницу да је употребна вредност не само поједине варијанте већ и појединих лексема у којима ове варијанте налазимо — врло неједнако третирана. Илустрације ради навешћемо само неколико података. Правопис српскохрватског књижевног језика (Прав.), на пример, у речничком делу показује само лексема А-вар. (са гласовном групом *скврн*) и то само сложенице, при чему су наведене само речи: *оскврнути*¹, *оскврнуће*, *оскврњивати* одн. *родоскврнилац*, *родоскврнилачки* и *родоскврнуће*. Прегледом грађе² констатовали смо, међутим, да се, рецимо, лексема

¹ У I књизи Нашег језика (Бг. 1933, стр. 88) објављена је, међутим, у рубрици језичких поука напомена: „Иако се много употребљава *променути* (*заменути*, *изменути*) тако и *оскврнути*... једино је правилно *заменити*... *оскврнити*“. Као што ће се на материјалу видети, овај закључак, бар што се правилности глагола *оскврнути* тиче, требало би примити ипак с резервом.

² Ми смо се овом приликом у анализи послужили следећим материјалом: за старије, историјско стање потврде смо узимали из Рјечника хрватскога или српскога језика Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу (РЈА), док смо за новију ситуацију консултовали Вуков Рјечник (I—IV издање), Речник Правописа српскохрватског књижевног језика (изд. 1960. г.) (Прав.), те грађу за Речник САНУ Института за српскохрватски језик у Београду (РСАНУ).

Лексеме обе групе посебно смо издвојили по варијантама (А, Б и В) приказујући у оквиру њих засебно именице, придеве и глаголе — будући да се лексичка образовања овога типа једино и јављају у ове три врсте речи (уз извесна мања одступања на која ћемо у току рада указати).

Оно што се испољава као општа карактеристика лексема ове врсте је — нетипичност фонетског склопа ових гласовних група (нарочито А-варијанте) за штокавску ситуацију. Лексичка природа ове породице речи карактерише се веома уским семантичким границама, тј. етимолошко, изворно значењско поље, нарочито у савременом језичком осећању, у многоме је сужено, а поједини елементи изгубљени.⁴ Изгледа, на основу грађе, да се може говорити и о невеликој релативној фреквенцији лексема овога значења у језику уопште, услед чега материјал показује прилична колебања у начину творбе изведеница, чија се конкретна образовања често свде на индивидуална остварења, мада, начелно, најчешће нису противна потенцијалним и нормалним творбеним системима нашег језика.

У етимолошком погледу може се констатовати примарност гласовне групе *скврн*, која своје порекло води још из старословенског језика, док су друге две свакако резултат новијих процеса, насталих као последица артикулационих упрошћавања и прилагођавања лакшем изговору. У којој су мери оне заступљене и још увек уобичајене — покушаћемо да покажемо на материјалу који нам за то пружа испитивана грађа.

ПРОСТЕ И ИЗВЕДЕНЕ ЛЕКСЕМЕ

А-варијанта (скврн-/скврњ-)

Речи са овом гласовном групом претпостављају примаран распоред консонаната. Овај склоп потврђују именице:

⁴ У вези са овим лексемама извршили смо и малу анкету. Нико од упитаних није, на пример, са сигурношћу могао потврдити изворно значење речи *скврн* док неки такву лексему и немају у свом језичком фонду.

1. *скврн* — (свакако основна и родоначелна лексема, настала директно из старословенске форме скврњь, која је имала значење „мрља“, „ругоба“, а у нашим најранијим, а и нешто каснијим временима и значење „нечистоћа“, „грех“).⁵

— Потврде за ово значење РЈА наводи из 17. и 18. века (исп. Радовић: Оперу ме да не остане у мени скврни никакове. — Кавањин: Само у рају нејма скврни). Сама реч, а поготово њено исконско значење веома је архаично за савремени књижевни језик, али је у неким народним говори-ма очувано, што сведоче и примери у неких новијих писаца (исп. С. Крањчевић: Ајд да ти покажем скврн на оном рубљу. — Б. Радић: Лептир има на сваком крилу по бијелу скврн);

2. *скврна* — (са истим значењем и карактеристикама као и лексема 1).

— РЈА је потврђује већим бројем примера старијих писаца (Марулић: Свак се чувај такве скврне. — Рајић: Оперу сву скврну, у којој се ваљао — итд.), са напоменом да Зоре ову реч означава као народну уместо туђе „махна“.

Новија грађа (сем Речника Ристића — Кангрге) ову лексему не потврђује. Остале, пак —

3. *скврник* — („грешник“, исп. старослов. скврњь-никъ);

4. *скврнитељ* — („онај који оскврњава“);

5. *скврност* — („ругоба, нечистоћа“)

— потврђене су у РЈА малобројним примерима, углавном само из старијих писаних текстова (до 18. в.), док новија грађа региструје само лексему 4, и то само код два писца (Р. Маринковић: Зашто стварате проблем око једног злочинца и скврнитеља. — А. Цетинео: Веће каноника реши да се на скврнитеља светих предмета удари проклетство). Од лексема:

6. *скврњ* — („оскврнуће“);

⁵ Значења појединих цитираних лексема наводимо дословно према извору, уколико их тамо налазимо (најчешће су узимана из РЈА).

7. *скврња* — („оскврнуће”);

8. *скврњење* — („*nom. verb.* од скврнити; онечишћавање”)

— 6 и 7 потврђене су само старијом грађом (6 у Витезовићеву Рјечнику, а 7 примером из 14. в.), а лексему 8 налазимо и у новијим изворима: у Вуковом и Броз-Ивековићевом Речнику, те у писаца А. Тресића: *Скврњење свете хрватске повијести* и И. Козарчанина: *Не напушта своје жртве ни под цијену блаћења и скврњења онога најсветијег у себи.*

Од придева налазимо:

9. *скврн* — („окаљан, ружан, грешан”, у старосл. *скврњньъ*)

— са потврдама у РЈА код старијих, а и код новијих писаца, с почетка 20. в. (исп. Ј. Каванџин: *Скврне одиће покрити ће.* — В. Врчевић: *Како си ти могао дигнути твоје скврне руке на нескврни образ свога духовника?*), чему треба додати и око 20 примера из 15 писаца грађе РСАНУ, углавном с краја 19. и почетка 20. в. (Његош: *Осахнуше самоубиствене скврне руке.* — Ј. Илић: *Тер му скврном ногом душман за врат стаје* — и др.);

10. *скврнав* — („окаља”, исп. старосл. *скврњнавъ* = нечист, окаљан, грешан)

— РЈА даје само две потврде (Старине — *Живот св. Алексија: Снаха је в скврнавих ризах.* — Б. Даничић: *Прими је из скврнавијех уста његовијех*), док у изворима грађе РСАНУ потврда има само код два писца са по једним примером (Ј. Ј. Змај: *Мисли л' он силом да потегне с олтара у свој одар скврнави* — и у Ј. Грујановића);

11. *скврнаван* — (вероватно иновациони облик).

— РЈА га не бележи, а у грађи РСАНУ налазимо само код М. Б. Милићевића: *Сва су свештенодејства скврнавна.* — те у још два старија извора;

12. *скврнан* — (значање као 10, исп. старосл. *скврњньъ*)

— РЈА даје врло стара сведочанства (из 14. и 17. в.), док новија грађа ову лексему не познаје;

13. *скврњав* и

14. *скврњаст*

— потврђене су само у грађи РСАНУ са по једним примером из 19. в.

Глаголи су потврђени следећим облицима:

15. *скврнавити* — (изворно је значење „каљати”)

— за што налазимо потврду у РЈА само у једном примеру 18. в. (Ј. Рајић: *Скврнави своје руке*), али зато грађа РСАНУ садржи 8 примера код исто толико писаца, мада се значење у њих унеколико померило од етимолошког (исп. Св. Ђоровић: *Ви сте једна свиња који скврнавите поштење часног човека.* — М. Видојковић: *Они ће скврнавити нашу земљу.* — М. Јурковић: *Он скврнави светињу храма.* — и сл.). Остали извори (Прав., Вук) не потврђују овај глагол.

16. *скврнити* — („онечишћавати, оскврњивати”, исп. старосл. *скврњити*)

— РЈА даје за ову лексему повећи број потврда, мада такође из старих извора, што по свој прилици сведочи и о њеној већој употребљивости у ранијим периодима. Глагол је унет и у Вуков Рјечник (треће издање), а потврђује га и грађа РСАНУ у око тридесетак примера из преко 20 извора (нпр. А. Шантић: *Свете ми прагове скврни.* — М. Бан: *Што год је свето све сатире, скврни племе то проклето.* — Ј. Ј. Змај: *Не скврни је лажном душом.* — итд.).

17. *скврнути* — („каљати”)

— РЈА налази потврду само код Ј. Кавањина (поч. 18. в.), а у грађи РСАНУ има 9 примера код 7 писаца (нпр. М. Ханжековић: *Не дајемо да се скврну светиње материнства.* — М. Беговић: *Чаробно тело не скврнуше гријешне очи*), што указује на уходавање овог глагола у новије време (20. в.).

18. *скврњавити* — („каљати”)

— са две потврде у РЈА из 18. в. (код Е. Павића и Б. Леаковића) а једном из 19. в. у грађи РСАНУ.

19. *скврњити* — („каљати”)

— у РЈА, само код В. Дошена: (18. в.).

Као општији, намеће се утисак да су готово све ове лексеме или веома старе или досежу најдаље до почетка 20. в., тј. до времена када је контакт са црквенословенским језиком још био живљи у језичкој свести писаца.

Б-варијанта (скрн-/скрњ-)

Гласовну групу ове варијанте свакако треба разумети (што претпоставља и РЈА) као резултат фонетског упрошћавања нагомиланих сугласника А-варијанте, међу којима управо изговор усненозубног *в* (у *скврн*) изазива највише артикулационе потешкоће, па долази до његовог елиминисања, без стварне штете и утицаја на диференцијалну изразитост склопа — бар кад је у питању однос *скврн* : *скрн*.⁶

Јотована група (*скврњ*) мање је, међутим, способна за упрошћавања ове врсте, јер склоп који би се добио (*скрњ*) асоцира други семантички потенцијал (исп. *скрњивање*, *скрњивати*, *скрњити* и сл. који имплицирају придевску основу „крњ“, (= „заломљен“, „окрњен“, „подрезан“ и сл. па и остале лексеме с том групом подразумевају овакву основну детерминацију). Отуда и невелик број образовања и лексема Б-варијанте.

Такође је карактеристично да се ова варијанта са редукованим *в* фактички ограничава на моделе са суфиксним *в*. Ово суфиксно *в* могло је бити двоструко значајно, тј. у два правца поспешити редукацију: с једне стране, дисимилативним дејством, а с друге стране, служећи као нека замена за *в* које ишчезава у основи (тако се склоп *скрнав-* у односу на *скврн-* не одражава само као проста редукација и додавање суфикса, него и као својеврсна метатеза, при чему *в* има двоструку вредност, слично неким случајевима хаплогије).

У односу на претходну, А-варијанту — недостаје основна именица (*скрн) па не налазимо ни друге именице

⁶ Колико смо могли приметити, у свакодневном разговорном језику, дневној штампи и сл., а и у анкетираних лица варијанта *скрнав* све се више устаљује.

које би биле од ове изведене (ниједна именичка лексема А-варијанте нема одговарајуће парњаке у овој Б-варијанти).

Сва именичка образовања овде су изведена преко придева (*скрнав*) али су потврде врло ретке, а и што их има — углавном су новијег порекла. Тако лексеми

20. *скрнавет* — („гад“)

— налазимо само у збирци речи из говора Бачке (граба РСАНУ);

21. *скрнавина*

— само код Ј. Ј. Змаја: Гракће, шапће у разблуду скрнавине и саблазни;

22. *скрнавитељ*

— само код В. Живадиновића: За њега је сваки одмах богохулник, скрнавитељ Величанства;

23. *скрнавко*

— само код Л. Костића;

24. *скрнавник*

— само код М. К. Селима;

25. *скрнавност*

— само у Речнику Ристића-Кангрге;

26. *скрнавност*

— само у Поповићевом Речнику срп.-нем. (који је цитиран и у РЈА);

27. *скрнавчина*

— само код С. М. Сарајлије,

а једина именица (у ствари глаголска именица) која се често јавља, и то само у новијим изворима, је

28. *скрнављење*.

— Бележи је и Вук (с упућивањем на облик А-вар. „скврњење“), такође Броз-Ивековића, а у граби РСАНУ налазимо 17 примера у десетак писаца: Сл. Јовановића, Б. Нушића, Т. Борђевића, Ј. Бошковића, М. Настасијевића и других.

Само су два придева Б-вар. који имају аналогне облике у А-вар. (10 и 11). То су:

29. *скрнав* — („исто што скрнаван“)

— за што РЈА даје само два извора из 19. в., док у грађи РСАНУ налазимо потврде у збиркама речи из Бачке Ј. Дунберског и М. Гавриловића, Речнику Ристића-Кангрге и 11 примера у 7 писаца (М. Шапчанин: Скрнава дела почињаше. — Ј. Батут: Нама је то скрнав грех. — Братство (1902. г.): Не мешај с' руком скрнавом. — и др.) и:

30. *скрнаван* — (са основним значењем (данас избледелим) „прљав“, „нечист“)

— где РЈА цитира Вука (пример из Рј.: Сабља ти је од сваштва скрнавна) и Броза-Ивековића, док грађа РСАНУ пружа 6 примера код 5 писаца (В. Борђевић: Чуваше га од скрнавеве руке. — А. П. Зуб: Од скрнавих дела струдни. — В. Ивановић: То је и најскрнавија мисао. — Ј. Максимовић: Тај скрнави израз не да се чак ни замислити у речнику. — Ј. Ј. Змај: Душман му је скрнаван, као и ви.).

Ново образовање вероватно представља придев

31. *скрнавнички*

— забележен само код М. Шапчанина.

Остали придевски модели А-вар. (9, 12, 13, 14) нису засведочени као облици са редуцираним *в*.

Од пет глаголских облика А-вар. (исп. лексеме 15—19) Б-вар. има само два. У чешћој је употреби само

32. *скрнавити* — („каљати“, по РЈА, али данас обично са значењем „бешчастити“, „обесвећивати“ и сл.).

— Региструје га РЈА са само два примера 19. в. (Доситеј: Зла је птица, која своје гнездо скрнави. — Н. Познановић: Самоћу скрнави тихану), затим Вук у Рј. (с упућивањем на „скврнити“ и примером: Не ћу о њу сабље скрнавити) и Броз-Ивековић, док грађа РСАНУ пружа 36 примера код око 30 писаца, углавном новијих (нпр. Б. Нушић: Кривац своју душу скрнави. — Б. Ђосић: Скрнавим свету успомену. — Ј. Игњатовић: Душман је светињу скрнавио. — С. Марковић: Светињу су Турци скрнавили. — Ј. Скерлић: Не прља и скрнави песник снова. — Љ. Недић: Немој ми скрнавити више дома мојега. — М. Бојић: Веру не скрнави. — Ј.

Веселиновић: Ако те око скрнави извади га. — Ј. Поповић: Клевећу ову земљу скрнавечи циљеве. — и др.), што сведочи о његовој великој уходаности у језику.

Други глагол

33. скрњавити

— налазимо само код М. Бана: Скрњаве храм Јеховин.

В-варијанта (скрвн-/скрвњ-)

По данашњем језичком осећању, рекло би се да су лексеме ове варијанте у етимолошкој вези са основом „крв”.⁷ Овоме би у прилог могле говорити и извесне семантичке околности, могућност да се етимолошко значење „нечистоћа”, „мрља”, „грех” и сл. доведе у извесну везу са појмом „крв” (исп. нпр. „оскрвнавити мач” — може лако да се схвати не само као „окаљати” већ и „окаљати крвљу”⁸; „родоскрвнуће”⁹ — „каљање, онечишћавање крви грехом”, тј. брачним и сл. односима између крвних сродника и сл.). Отуда је, може бити, и карактеристично да се В-варијанта у грађи језика и не налази у речима простим и изведеним, већ само у сложеницама типа „оскрвњење”, „родоскрвњење” (и то махом у новије време), дакле у таквим лексичким приликама које на неки начин пружају могућност да се елементи

⁷ Исп. нпр. у РЈА лексеме *скрв* (= „сукрвица или стрв”), у Вука (Рј.) *скрвавити* (= „окрвавити”).

⁸ Исп. у том смислу и пример из нар. песама које Вук у Рј. наводи уз одредницу *скрвавити*: Мртав пада на крило Бевојци, скрвави јој свиљу и кадифу. Карактеристична је у том правцу вероватно омашка коју је Вук учинио дефинишући у своме Рј. лексему *скрвити* са „blutig machen, sguento”, тј. учинити да нешто буде крваво, окрвавити. Вук ово значење потврђује примером: „Не скрви ми моје име крсно”. Стих је из песме Турци у Марка на слави (Друга књ. Вукових нар. pjes., Беч 1848, 434), а у ширем контексту гласи: Беседи му [слузи] Краљевићу Марко, Што је, сине, што сузе проливаш? Ил’ си гладан ил’ си жедан, сине? ... Немој грозне сузе проливати, Не скрви ми моје име крсно. — Већ је Драгутин Костић у својој књизи Тумачења друге књиге српских народних pjesама Вука Стефановића Караџића (Бгд. 1937) напоменуо да је значење овог глагола вероватно „обесветити”, тј. „главу и жебу не обесвешћуј светињу славе о којој сваког треба нахранити и напојити” (стр. 18).

⁹ Једина лексема овога типа директно наслонена на „крв” је *родокрвство* (исп. под 92).

„грех“, „нечистоћа“, „крв“ итд. вежу без оштрих разграничења у значењу.

С друге стране пак, В-варијанту је свакако могуће тумачити и простом метатазом гласова *вр* (< *рв*), што у артикулационом смислу претпоставља лакши изговор, растерећење групе од три сугласника (скв-) испред вокалног *р*.

У сваком случају, као што смо поменули, консултована грађа (РЈА, Вук, Прав. и грађа РСАНУ) не потврђује постојање В-варијанте у простим и изведеним облицима, већ само у категорији сложеница, где ћемо је и показати.

СЛОЖЕНИЦЕ

У оквиру ових образовања налазимо два типа: 1. сложенице с префиксом *о-* и 2. сложенице с речју *род*, (*родо-*). Карактеристично је: 1) веће богатство грађе за сложенице првог типа, нарочито у старијим временским раздобљима, док сложенице другог типа више представљају специјалне термине, знатније потврђене тек у новије време (нарочито од 19. в. наовамо) (Вук у Рј., на пример, не бележи ни једну сложеницу другог типа); 2) сложенице другог типа немају глаголске облике, будући да есоцентричне и синтагматске глаголске сложенице, поготово објективног типа, нису у духу нашег језика и 3) карактеристично је, посебно за савремени језик, да се сложенице оба типа употребљавају далеко чешће и у разноврснијој творби од оних речи које у своме склопу имају само основну или од ње изведену реч.

Оба типа сложеница јављају се у све три варијанте гласовних група, мада не и подједнако у свим врстама речи.

СЛОЖЕНИЦЕ С ПРЕФИКСОМ *о-*

А-варијанта (оскврн-/оскврњ-)

У односу на просте лексеме А-варијанте (лексеме 1—8) грађа показује извесна поклапања, али и разликовања. Напоредне би биле и м е н и ц е:

34. *оскврн* — („маћа”, „љага”, исп. лексему 1),
 35. *оскврна* — („исто што скврн”, исп. лексему 2),
 36. *оскврник* — („исто што окврнитељ”, исп. лексему 3),
 37. *оскврнитељ* — („ном. аг. према глаг. оскврнити”, исп. 4),
 38. *оскврња* — („исто што оскврна”, исп. 7),
 38. *оскврњење* — („ном. verb. од оскврнити”, исп. 8)
 док би, вероватно, аутохтона образовања чиниле сложенице:
 40. *оскврњивање*,
 41. *оскврнављеност* — („*Entheiligkeit*”),
 42. *оскврнилац*,
 43. *оскврнитељица* — („фем. према маск. оскврнитељ”),
 44. *оскврност* — („љага, маћа”),
 45. *оскврнуће* — („ном. verb. од оскврнути”),
 46. *оскврњеник* — („онај који је оскврњен”)¹⁰,
 47. *оскврњенство* — („стање онога што је оскврњено”),
 48. *оскврњост* — („исто што оскврност”)

— чије, дакле, просте, депрефиксирани облици грађе језика коју испитујемо не потврђује.

Већина ових именица, међутим, веома је слабо распрострањена. Лексеме 34, 35, 36, 38, 42, 43, 46 и 48 потврђене су углавном само појединачно, у старим речницима или по једним примером из писаца 18. в.

У новијим изворима налазимо само лексеме: 40 (у грађи РСАНУ, два примера, као А. Барац: Иза оскврњавања свега избија јецај), 41 (само у Речнику Ристића-Кангрге), 34 (код Ј. Ј. Змаја, као им. мушког рода, у значењу „обесвећење”, „оскрвњење”: И строго казни оскврн светиње), док нешто више примера налазимо у РЈА за лексеме 44 и 45, али опет само код писаца 18. в.

Већу распрострањеност и у старијим и у новијим изворима показују образовања: 37 (*оскврнитељ*) — са 14 примера у десетак писаца у грађи РСАНУ (нпр. А. Ковачић: Ха, ха, ха, сиклаћу оскврнитељи. — М. Бан: Опак човјек није никад срећан, а још мање кад је женски оскврнитељ. — М. Вујаклија: Безобзирни су рушиоци и оскврнитељи

¹⁰ Судаћи по примерима, сигурнија дефиниција би била — онај који скрнави.

онога што је добро. — А. Цесарец: То су црте осврнитеља гробова. — В. Назор: Градови, оскврнитељи шуме. — лист Борба: Убити треба оцеубицу и оскврнитеља породице. — итд.), затим 45 (*оскврнуће*) — са 15 примера у 11 писаца (А. Т. Павичић: Крив си ради оскврнућа отајства. — А. Прибичевић: Свака лаж њему долази као скврнуће светиње. — А. Барац: Сваки простији порив је гријех, оскврнуће. — С. Матавуљ: Велики је гријех — оскврнуће љепоте. — М. Ханжековић: Тај би чин био оскврнуће гробова. — А. Цесарец: Бректао је бијесом оскврнућа), док за лексему 39 (*оскврњење*) у грађи РСАНУ налазимо око 10 потврда (нпр. Г. Јакшић: Оскврњења су се десила у турској престоници. — М. Степановић: Сматрамо оскврњењем рушити дело божје).

За разлику од именица, број придева је мали (има их свега четири), а и потврђује их сасвим оскудна грађа. То су:

49. *оскврн* — („оскврњен”, исп. под 9)

— у РЈА је забележена ова лексема с позивањем само на Стулићев Рјечник;

50. *оскврнив* — („онај који може бити оскврњен”)

— у РЈА поред Стулића потврђује и Рјечник Белина;

51. *оскврнички*

— налазимо у грађи РСАНУ, само код М. Бана: Боље и у ту Мораву, но у турске оскврничке руке;

52. *оскврњиив* — („исто што оскврнв”)

— РЈА, само у Микаљину и Стулићеву речнику.

Сем прве лексеме (49), остале (50—52) немају паралелних простих форми, па их вероватно треба сматрати аутохтоним облицима.

Глаголски облици, као год и именице, знатно су богатији формама и потврдама него што је то случај са придевима. Поред сложеница напоредних са простим формама (исп. лексеме 15—19) налазимо и друге:

53. *оскврнавити* — (исп. под 15)

— у грађи РСАНУ шест је примера из исто толико различитих извора (нпр. Ј. Горјановић: Правду оскврнавити. — М.

Б. Милићевић: Гвожђе оскврнави његову седу главу. — И. Козарчанин: Има много ствари које ја чувам у себи, да их не оскврнави и не обешчисти. — и други с краја 19. и почетка 20. в.);

54. оскврњивати — („пф. према оскврњити”)

— РЈА наводи више примера старијих писаца, као што су: Рањина, Посиловић, Матовић и др.;

55. оскврњити — („окаљати, огадити, опоганити; обљубити; повриједити, позлиједити; нарушити, преступити; уплашити”, исп. под 16) — РЈА даје велики број примера и потврда за готово сва ова значења. Глагол бележи и Вук („*verunreinigen, polluo*”) са примером: Све их турском крвљу оскврњио. — Када си ме вјером оскврњио. — и напоменом да је реч из Црне Горе. И грађа у РСАНУ указује на веома живу употребу овог глагола. Садржи преко 50 примера и десетак облика трпног придева (*оскврњен*) у више од 30 писаца (нпр. А. Шантић: Оскврњите нам стан. — И. Ђипико: Боје се да ће тиме да оскврне своја врела осећања. — А. Барац: Племић му је оскврњио жену. — Т. В. Спасојевић: Оскврњити оно што је свето. — М. Бан: Стан овај свети да оскврњиш твојим дахом. — Ф. Тице: Кћер је оскврњио Аполо. — Ј. Ј. Змај: Носи твоје грехе црне да светињу не оскврне. — М. Вукићевић: Оскврњише свете цркве. — С. Матавуљ: Злато и сребро оскврњило иконе. — Б. Даничић: Хаљину да не оскврњи. — С. Поповић: Хтедоше да оскврне Високе Дечане. — Ј. Рајић: Твоје је често оскврњено име. — Ј. П. Стерија: Цркве су нам оскврњене. — Ф. Рачки: Не буди користољубљем оскврњен. — В. Новак: Плакао је над оскврњеном светињом. — А. Шантић: И твога су гроба оскврњене плоче);

56. оскврњнути — („исто што оскврњити”, исп. под 17) — РЈА даје велики број потврда, мада знатно мање него за лексему 55, а и оне су углавном из писаца 18. в. Вук, међутим, овај облик не бележи, али га региструје Правопис, док га грађа РСАНУ засведочава са око 45 примера из преко 30 писаца (нпр. Б. Даничић: Да не оскврне јело. — Р. Тресић: Признај да си царев брак оскврњуо. — Д. Поповић: Света су

места оскврнули. — Ј. Дучић: Жртвеник нико не сме оскврнути ни погледом. — С. Крањчевић: Што таква жеља прсти оскврну. — И. Гипико: Чинило му се да би бесједом оскврнуо њихову бол. — А. Барац: Драго, коме је ага оскврнуо жену, бјежи. — В. Назор: Бојим се да моја ватра не оскврне њену свјежину. — И. Војновић: Оскврнуше ти поплуваше идеале. — В. Новак: Тамо пјевати то би значило оскврнути умјетност. — М. Крлежа: Оскврнуте успомене моје мајке сасвим су већ исхлапиле. — В. Врчевић: Ко може осветити лик оскврнути?);

57. *оскврњавати*

— налазимо само у грађи РСАНУ са по једним примером у 7 аутора (нпр. Ј. Игњатовић: Оскврњава светињу. — А. Барац: Ко је оскврњавао њихове жене. — Д. Поповић: Бег је оскврњавао кршћанске дјевојке);

58. *оскврњавити* — („исто што оскврнити”, исп. под 18) — налазимо у РЈА 10 примера, најчешће код старијих писаца, а у грађи РСАНУ само код К. Руварца: Метни му само то једно према другоме: круну и оскврнављену лешину;

59. *оскврњати* — („импф. према пф. оскврнити”) — само у РЈА с наилоном на Стулића и пример с почетка 18. в.;

60. *оскврњивати* — („исто што оскврнити”) — само у грађи РСАНУ у 10 примера из различитих писаца (нпр. И. Косор: Не будите свиње, не оскврњујте велике његове гозбе). (Исп. и гл. им. под 40);

61. *оскврњити* — („исто што оскврнити”, исп. под 19). — само у грађи РЈА у већем броју примера старијих писаца.

И овде, дакле, имамо облике који су настали директним наслањањем на просте форме, док су други (54, 57, 59, 60) настали изгледа самостално. У новије време већу распрострањеност имају облици лексема 56, 55, 57, 53.

Б-варијанта (оскрн-/оскрњ-)

Карактеристично је за ове облике да се јављају нешто ређе или чак сасвим ретко у старијих писаца и извора, док

се њихова појава запажа изразитије у новије време, тачније — после Вука, нарочито од почетка овога века. Тако је у РЈА забележена само једна одредница ове варијанте (*оскрнавити*), и то с позивањем на Вука, који ју је унео у свој речник с упућивањем на А-вар. (*оскврнити*). Отуда свакако ни Прав. не приказује сложенице Б-варијанте, мада оне у новије време све више продиру. Потврду за то пружа и грађа РСАНУ. Занимљива је чињеница да се образовања овога типа, а рекли бисмо и сама употреба основног детерминативног значења, везује углавном и најчешће за глаголска значења.

Отуда за и м е н и ц е налазимо само:

62. *оскрнавитељ* — (исп. под 22)

— само у једног писца (О. Давичо: Мојој је бригади било суђено да се освети свима оскрнавитељима) и

63. *оскрнављење* — (глаголска именица, исп. под 28)

— само у срп.-нем. речн. Поповићеву и једном часопису (Порота) с краја 19. в.

Облике придева не налазимо (осим трпног придева *оскрнављен*; исп. примере под 64).

У овој варијанти налазимо само 4 од 9 глаголских облика А-варијанте. Од њих је обичан једино глагол

64. *оскрнавити* — (исп. под 53)

— за који грађа РСАНУ има преко 30 потврда (напр. Б. Нушић: Усуђујеш се да престо царски оскрнавиш. — В. Дедијер: То значи оскрнавити наш свети партизански принцип. — С. Јаковљевић: Непријатељ хтео да оскрнави нашу земљу. — Б. Ђосић: Он се замишљао униженим, оскрнављеним у својим осећањима. — Д. Радић: Изгледало ми је да ћу радозналошћу оскрнавити тајну. — Б. Јакшић: Оскрнављена је невиност. — Гласник Српске правосл. цркве: О оскрнављеном жртвенику. — И. Самоковлија: Нису је оскрнавили. — Борба: Зато сам са тугом и гневом у срцу волео твоју оскрнављену лепоту. — И. Андрић: Тако му је његово дело изгледало оскрнављено и грубо исмејано), док

65. *оскрнути* — (исп. под 55)

— налазимо само у једном примеру (код В. Милићевића: Револуцију није један чланак оскрнио),

66. *оскрњавати* — (исп. под 57)

— такође само с једном потврдом, с почетка овога века (лист Време: Да не би оскрњавали гроб Симеонов, пренео је тело Савино у Рашку), а

67. *оскрњавити* — (исп. под 58)

— бележи само Вук (односно РЈА): оскрњавити, оскрњавим *v. pf.* виде оскврнити; оскврњавити — „исто што оскврнити”.

В-варијанта (оскрвн-/оскрвњ-)

И за ову варијанту карактеристике су једнаке као за Б-варијанту: сви су примери новијег датума. Потврде су само у грађи РСАНУ, док РЈА, Вук и Прав. не дају нити једну одредницу ове врсте. Лексеме су такође ограничене углавном на глаголска значења и именице; обе категорије су још више редуциране, тако да потврда налазимо само за **дв е и м е н и ц е**:

68. *оскрвнитељ* — (исп. под 37)

— једино код Р. Невесињског: Осјећао сам се као аскета пред разореним храмом, који мјесто да порази оскрвнитеља допусти да га сруше. — и

69. *оскрвњење* — (исп. под 39)

— само у два писца (И. М. Јелић: Под овај појам спадају силовање, оскрвњење. — И. Занковић: Браћа спасли од оскрвњења земне остатке својих давно несталих), док за *п р и д е в е* — немамо ни једну потврђену лексему (за *три-ни придев оскрвњен* — исп. примере под 70).

З а г л а г о л е налазимо само три облика:

70. *оскрвнити* — (исп. под 55)

— махом код новијих писаца (нпр. Н. Велимировић: Наша мајка биће предана огњу, оскрвњена крвљу. — Б. Нушић: Поклекло је оскрвњено достојанство. — Б. С. Николајевић:

То знамење наше партије нису могли оскрвнити. — Ј. Ј. Змај: Завишћу, мржњом оскрвњен је сваки кут),

71. *оскрвњавати* — (исп. под 57)

— чији је облик потврђен са свега два примера у грађи РСАНУ (Ж. Симић: Обожавана чедност се оскрвњава. — А. Томановић: Они нису гробове оскрвњавали) и

72. *оскрвњивати* — (исп. под 60)

— такође са две потврде (Ј. Б. Тито: Оскрвњују на тај начин гробове. — В. Милићевић: Чарлс оскрвњује све).

СЛОЖЕНИЦЕ С ЕЛЕМЕНТОМ РОДО-

Ово образовање налазимо у грађи с потврдама од 18. в. углавном. Чешће и разноврсније облике потврђују тек новији извори, док у ранијим периодима, судећи према РЈА, лексеме овога образовања налазимо обично само у речницима.

Два су типа ових сложеница: 1) са простим односно изведеним облицима друге речи и 2) са префиксираним обликом друге речи. Први је обичнији и чешћи. Сложенице оба типа имају начелно само именичка (чешће) и придевска (ређе) значења, док глаголи ове врсте нису у духу нашег језика, па их у грађи и не налазимо.¹¹ Вук у своме Рјечнику нема нити једне сложенице ове врсте.

А-варијанта (родо(о)скврн-/родо(о)скврњ-)

Грађа потврђује 14 и м е н и ц а :

73. *родооскрвњење* — (исп. под 39)

— грађа РСАНУ садржи 18 примера од 10 писаца, махом

¹¹ У ствари, РЈА успоставља глагол *родоскврнути* („оскврнути род, тј. блудно гријешити с родом својим“) на основу именице *родоскврњење* одн. глагола *скврнути*, *оскврнути* и гл. им. *(о)скврњење* с напоменом да „тај сложени глагол на -и- није потврђен“ (с. в. родоскврњење). Ништа, међутим, не даје за право да се глагол „родоскврнути“, као ни „родоскврнити“ претпостави, па се ни лексема „родоскврњење“ не може, мислимо, третирати као „*nom. verb. od родоскврнути*“.

предратних (нпр. Б. Авакумовић: Главни кривац одговара и за родооскрвњење. — С. Стефановић: Покушава да је наведе на родооскрвњење. — С. Пандуровић: За блуд и срамно родооскрвњење. — Т. Борђевић: Ваља разумети родооскрвњења. — и др.);

74. *родоскрнављење* — (исп. под 15)

— само у Речнику Ристића-Кангрге;

75. *родоскрнац* — („чељаде које блудно гријеши с родом својим”)

— само у РЈА, на основу три старе речничке потврде (из Белина, Волтибија и Студића) и примером из А. Канижлића (18. в.): Забралио је родоскрвнцу благовати;

76. *родоскрвник* — („исто што родоскрнац”, исп. под 3)

— у РЈА само с наслањањем на Белин Рјечник, а у грађи РСАНУ налазимо два примера (И. Кецмановић: Називаше га родоскрвником и тровачем. — Б. Чокорило: Овај покварени попа је родоскрвник);

77. *родоскрвилац*

— бележи само Прав. и Ристић-Кангрга;

78. *родоскрвница*

— само у Ристића-Кангрге;

79. *родоскрвност* — („блудни гријех са својим родом”, исп. под 5)

— РЈА поред потврда из 4 стара речника наводи и 4 примера из два писца с краја 18. и почетка 19. в., а налази се и у Правно-политичкој терминологији (19. в.);

80. *родоскрвнство*¹² — („исто што родоскрвност”)

— у РЈА само са примером из А. Канижлића (18. в.): Не може тајити родоскрвнство Барде. — а у грађи РСАНУ само код Б. Чокорила: Немогуће је исписати сва силовања и родоскрвнства на двору;

81. *родоскрвнуће*

— само у Правопису;

82. *родоскрвња* — („исто што родоскрвност”, исп. под 7)

¹² Ова је реч свакако својеврсни куриозитет: има нагомиланих чак 8 сугласника (дакако, са *p* које је вокално).

— у РЈА са потврдом само у Правно-политичкој терминологији;

83. *родоскврњац* — („исто што родоскврнац”)

— РЈА само код једног писца 18. в. (И. Великановића);

84. *родоскврње* — („исто што родоскврност”)

— РЈА даје само два примера из писца 18. в. (А. Каџић и Б. Леаковић), али зато у грађи РСАНУ налазимо још 6 потврда у 5 писаца (И. Невистић: Писац је овдје унио ону стару идеју родоскврња. — Д. Бублић: Јулија почиња дјело родоскврња. — И. Козарац: Биљежио је траг, љубав или прељубу, блуд или родоскврње. — С. Новаковић: У родоскврњу се деловало на отупљење нерава малаксалог нараштаја. — Р. Строхал: Има се казнити родоскврње међу родитељима и дјецом);

85. *родоскврњеност* — („исто што родоскврност”)

— РЈА потврђује само једним примером писца 18. в. (М. Добретић);

86. *родоскврњење* — („*nom. verb. од родоскврнити*”¹³, исп. под 8)

— у РЈА дате су 4 потврде из писца 18. в. (Ј. Матовић, А. Канижлић, М. Добретић и А. Томовић) и једна речничка (Белин). У грађи РСАНУ ова је лексема засведочена у два извора (М. Чујић: Иван караше ради родоскврњења. — С. Стефановић: Родоскврњење није било укинута);

Грађа језика потврђује само два облика придева:

87. *родоскврн* — („што је грешно према роду”, исп. под 9)

— у РЈА, који наводи потврде из Рјечника Бјелостјенчева (у прилошком значењу „нечисто”, „родогрешно”) и Стулићева, те само један нађени пример у писца 18. в. (И. П. Лучић). Грађа РСАНУ садржи 6 примера из 4 писца (С. Пандуровић: О најподлије журбе: са таквом хитњом јурити у родоскврну постељу. — С. Стефановић: Да се задржимо на споменутом мотиву родоскврне љубави. — П. Поповић: Почетни мотив

¹³ Већ смо поменули, а то и грађа показује, да глагол типа „родоскврнути” и сл. не можемо претпоставити у нашем језику.

о родоскрвној љубави замењен је. — С. Новаковић: Песник је Форд цртао родоскрвне сцене);

88. *родоскрвнилачки*

— само у Правопису и у Ристића-Кангрге, те једном примеру, код М. Богдановића: Родоскрвнилачки и блудни лежај.

Б-варијанта (родо(о)скрн-)

РЈА, Вук и Правопис не региструју ни једну сложеницу са гласовном групом — *скрн-*. Грађа РСАНУ је оваквим потврдама такође оскудна. Налазе се примери само за две и м е н и ц е:

89. *родооскрнављење* — (исп. под 63)

— са једним само примером (код Д. Николајевића: Сина блудника Милоша голица родооскрнављење) и

90. *родоскрнављење* — (исп. под 28)

— са две потврде писца (Ј. Дучић: Постојала је проституција, оргије при обредима и родоскрнављење. — Сл. Јовановић: Није зазирао од самоубиства ни од родоскрнављења), док п р и д е в налазимо у грађи само један:

91. *родооскрнављен*

— забележен само у једног писца (Драго Шега: Он је Хамлета разапео између оца и мајке која је легла у „родооскрнављену постељу” с очевим убицом).

В-варијанта (родо(о)скрвн-/родо(о)скрвњ-)

Потврде за облике овога образовања нашли смо углавном у грађи РСАНУ. Забележено је 8 и м е н и ц а:

92. *родоскрвство* — („исто што родоскрвњење, грех с робакињом”)

— само у РЈА у једном примеру писца 18. в. (И. Великановић: Који би родоскрвство учинио, то јест сагрешно с којом женском главом од своје родбине);

93. *родооскрвнатељ*

— само један пример код Л. Комарчића: Све ће их капетан поубијати што су „родооскрвнатељи“!;

94. *родооскрвњење* — (исп. под 69)

— примери су нађени у три извора (Кривичном законнику из 1931. г., код В. Живојиновића: Та је неправда била замијењена још и родооскрвњењем, и С. Бошковића: Није се гнушао родооскрвњења);

95. *родоскрвњење*

— два примера у истог писца (Сл. Јовановић: Били су уплашени од кнежеве женидбе, као од родоскрвњења);

96. *родоскрвник*

— само један пример у једног писца (В. Никчић: Он је варалица, родоскрвник);

97. *родоскрвнилац*

— такође само у једном примеру (код Сл. Јовановића);

98. *родоскрвнуће*

— један пример (код В. Бурића);

99. *родоскрвњење*

— 6 примера у 4 извора (С. Пандуровић: Родоскрвњење је кажњиво. — М. Лалић: Личило би то на родоскрвњење. — Сл. Јовановић: Женидба са сестричином је родоскрвњење. — И. М. Јелић: Родоскрвњење је обљуба између крвних сродника).

Од придева налазимо само облик

100. *родоскрван*

— у 10 писаца (11 потврда) (Б. Поповић: Ето ти родоскрвни, убилачки, мрски краљу. — М. Настасијевић: Незнанац [викне] (у родоскрвном бесу). — Ј. Продановић: Свештенство је одобрило родоскрвни брак. — Б. Нушић: Супружници извршили родоскрвни грех. — В. Бурић: То је родоскрвна љубав. — С. Стефановић: У Офи је родоскрвна љубав споменута. — Политика: Циљ овог родоскрвног брака био је престо).

ЗАКЉУЧАК

1. Начелно, гласовна група *-скврн-* има у етимолошком смислу примат, а с тим и најмање ограничења у погледу поља значења. С друге стране, овакав распоред сугласника противи се погодној артикулацији, нарочито у образовању ма са суфиксним *в*.

2. Гласовна комбинација *-скрн-* представља иновационо упрошћавање (губљењем сугласника *в*) и у новије време све више преовлађује. У погледу артикулационих особина далеко је природнија од претходне, али се уочавају и два ограничења: начелна везаност за суфикс морфему *-ав-* и ограниченија примена у сложеницама са *родо-*.

3. Варијанта *-скрв-* најновија је појава, артикулационо погоднија, али је асоцијација са основом „крв” сврстава у тзв. „народне етимологије”, што дезавуише њену употребну вредност и оправданост.

4. На основу материјала грађе језика, а пре свега употребе ових лексема у новијих писаца (од краја 19. одн. почетка 20. в. наовамо) можемо констатовати да се од иначе великог броја лексема само мањи број налази у редовнијој, чешћој употреби. То су пре свега глаголи и сложене именице, а најређе придеви.

5. Према расположивој грађи најчешће се налазе у употреби (у више од 5 писаца грађе) следећи облици:

А-вар.: а) именице: *оскврнитељ* (у 10 писаца), *оскврнуће* (11), *оскврњење* (10), *родооскврњење* (10); б) придеви: *скврн* (15); в) глаголи: *скврнавити* (8), *скврнити* (20), *скврнути* (7), *оскврнавити* (9), *оскврнити* (30), *оскврнути* (20), *оскврнавити* (7), *оскврњивати* (10).

Б-вар.: а) именица *скрнављење* (10); б) придев *скрнав* (7); в) глаголи: *скрнавити* (30), *оскрнавити* (30).

В-вар.: не показује посебну изразитост. Ипак, највише се истичу а) именице: *родооскрвњење* (3), *родоскрвњење* (4); б) придев *родоскрван* (10) и в) глагол *оскрвнити* (4).

6. Међутим, на основу системских односа, испољених тенденција и језичког осећања, посебно узимајући у обзир

да грађа често не показује тачно реалну слику фреквенције у савременом књижевном стандарду — та слика могла би се понешто упростити. Пре свега, нема праве потребе да се уведе у стандардни језик варијанте са метатезом, у ствари народном етимологијом (*-скрв-*), а ни облици са јотовањем испред суфикса *-ав-* (*скрњавити* и сл.). Даље, нема праве потребе да се двоструким обликом именичке сложенице са *родо-* диференцира вид (*родоскврњење* — несврш.: *родоскврњење* — сврш., или слична опозиција са суфиксом *-уће*); у ствари се и облик *родоскврњење* схвата као свршени (акцентован *родоскврњење*), јер се за несвршеном варијантом ретко укаже потреба. Најзад, нема оправдања за давање предности облицима на *-нути*, *-нуће* над облицима *-нити*, *-њење* (како би се могла схватити ситуација у Правописном речнику): етимолошки разлози су против тога, а ни реална фреквенција у језику не оправдава дезавуисање варијанте *-нити*. С обзиром на то, као најупотребљивији облици могли би се препоручити:

родоскврњење, родоскврнуће; родоскврнилац, родоскврнитељ; родоскврнитељка; родоскврни (нпр. грех); *оскврнити, оскрнавити, оскврнути; оскврњење, оскрнављење, оскврнуће; оскврњивати, скрнавити, скврнити; оскврњавање, скрнављење, скврњење*

У нормални потенцијал ишла би и друга образовања која полазе од основе *-скврн-* (без суфикса *-ав-*) или од *-скрнав-*, нпр. *оскврнилац, скрнавилац* (или *-итељ*), *придев скрнаван* и др.

Као евентуална тенденција могло би се констатовати потискивање облика са *-скврн-* и ширење типа *-скрнав-* у општем глаголском значењу, док се у специјалном значењу везаном за елеменат *родо-* добро чува изворни склоп.

Др Егон Фекете

ПОНАВЉАЊЕ РЕЧИ РАДИ СТИЛСКОГ ПОЈАЧАВАЊА ЗНАЧЕЊА

(Свршетак)

4. Понављање глагола, неких с глаголима повезаних прилога и глаголских именица

1. *Понављање глагола:* — На семантичком плану понављање глагола се обично интерпретира са *дуго* или *врло дуго*. То значи да се као његова семантичка функција узима означавање дужине, односно дуготрајности глаголске радње. Такво схватање је само делимично тачно. Репетиција глагола је, наиме, заиста повезана са трајањем радње и у неким случајевима стварно доминира утисак о дуготрајности. Међутим, код већине типова понављања глагола обележававање дуготрајности није примарно.¹⁵ У ствари, семантичка функција заједничка свим типовима понављања глагола јесте обележававање настављања, продужавања, трајности процеса.¹⁶ Међутим, ово значење није увек једино, нити је увек доминантно јер продужавање процеса често имплицира друге моменте, који су с њим повезани као узрок, последица, пропратна појава и сл. То могу да буду дуготрајност („дуго“), непрекидност („стално“, „непрестано“), учесталост („често“), интензивност („много“, „јак“), улагање великих напора („из све снаге“ и сл.), заокупљеност искључиво датом радњом („само“) и сл., при чему ће постојање ових секундарних значења и њихова природа зависити како од контекста, тако и од значења самога глагола. То значи да се репетиција тиче квантификативних и других момената који одређују меру и начин вршења глаголске радње.

Предоминантност појединих семантичких нијанси може добити свој израз у начину изговора: наглашен, одсечан изговор истиче интензивност радње, продужен изговор нагла-

¹⁵ То показује и овај пример:
Плаках и плаках, и плакала бих тако дуго да не дође Живан (ЈВ, 150).

¹⁶ То смо већ илустровали примером на почетку чланка (ДБ — К, 57).

шеног вокала — дуготрајност и сл. С друге стране, када се са семантичким диференцијацијама помешају и посебне стилске потребе везане за осликовање субјективних утисака о нарочитој љубавности глаголске радње, као диференцијално обележје јављају се специјални облици понављања, који у односу на асиндетско понављање представљају обележене варијанте; то су синдет с вокалом *и* — за истицање упадљиве сталности или продужености процеса, и употреба речце *ли* иза првог члана понављања — за истицање интензивности радње (нпр. *виче, виче: виче и виче, одн. виче ли, виче*). А експлицитно обележавање појединих нијанси значења постиже се употребом одговарајућих прилога и израза уз поновљени глагол; примери:

Учитељ све мисли, мисли па онда (...) (Вј. Калеб, Новеле, Загреб, 1946, 81). — Музикаш Жожица све пуши и пуши на дебело (АК, 272). А он све једнако сједи и сједи замишљен, одсутан (ВК, 152). — У вијек је радио и радио (АК, 263). — И скакала је и скакала даље (ВК, 391). — А ја хрлим некаким дугачким подрумима. Без краја и конца су, а види ми се кано да је подрум нашега сеоскога учитеља, само да се дуљи и дуљи у неизмјереност (АК, 59—60). — Ови се људи ријетко шале, само раде и раде и гледају нијемо пре да се (ВК, 151). — Заборавио је да се крсти и моли богу, само је гледао, гледао... (СР, 49).

Потреба за експлицитношћу може добити свој израз и употребом аналитичког појачавања процеса, при коме се — као што ћемо видети мало касније — не понављају глаголи, него поједини прилози.

Поред семантичке, понављање глагола има и стилску функцију — да истакне моменте везане за трајност глаголске радње, односно говорников став о њима. Само у појединим случајевима понављање се јавља као мање-више неекспресивни обрт, чија је функција обележавање трајности без неког нарочитог истицања.

Понављање глагола среће се првенствено у независним реченицама, пошто је најчешће везано за главну радњу, док

је у зависним реченицама ретко. Уз то, овакво понављање употребљава се само у потврђеним реченицама јер се односи на *вршење* процеса.¹⁷

Асиндетско и синдетско понављање: — Основна функција асиндетског понављања састоји се у истицању продужавања, настављања радње, што се семантички, зависно од конкретног случаја, може интерпретирати са *стално, непрекидно, даље* и сл. Поред тога, могу бити имплициране и друге, већ споменуте семантичке нијансе, од чега ће зависити начин изговора понављања. Ево примера за асиндетску редупликацију:

Па грли, љуби, љуби (АШ, 154). — Госпођа Сида слуша, слуша песму (СС, 165). — Па изгледа као да је у огромним туђим чизмама, у које сав *пропада, пропада* (ММ, 278). — Само кад га [покојника] понеше из куће а баби заигра доња усна *дриће, дриће* (ЛЛ, 92). — Лешкари на кревету, тури руку преко очију, па *сања, сања* (ЛЛ, 218). Све само једна бијела завјеса, низ коју се *циједе, циједе* црвени млазови из здравих, крепких, за живот још способних људи (АС, 121). — Кад се освијести, продрмат ће пола свијета. И сад га већ *дрма, дрма...* (ИД, 96). — Одушевљавао се Котлић и у заносу махао кратким рукама, додиривао Галоњина прса, *говорио, говорио* (ВК, 247). — Зачас се начини читава гужва. Сваки дочепа шта му паде шака, па *удри, удри!* (МГ, 73).

Поред редупликације, јавља се и асиндетска трипликација, која је обично условљена емоционалним и емфатичким разлозима, а уз то је погодна и да створи утисак о силини и дужини глаголске радње. Примери:

А гости се *чуде, боже, чуде, чуде!* (МГ, 115). — Падох у изби својој на земљу — и *плаках, плаках, плаках* од мрака до зоре (АШ, 259). — *Играги, играги, играги* — основни су услови за једног тенисера (П, 9. I 1970, 12). — Шта би, *укратко по вашем мишљењу, требало*

¹⁷ Понављање глагола ради инсистирања на невршењу радње, какво имамо у примеру:

Нема је [лађе] па нема! рече казанџија љутито (ЛЛ, 244), иако је доста блиско понављању ради појачавања, ипак пре спада у напред поменућу емфатичку репетицију.

учинити да бисмо ефикасније пословали? — *Радити, радити, радити!* (НИН, 24. III 1968, 6).

Функција синдетског понављања је унеколико друкчија од функције асиндетског. Оваквим понављањем се, наиме, не само истиче трајност процеса, него се износи и говорников утисак да су настављање, продужност или непрекиданост процеса упадљиви, необични или чак прекомерни, што значи да је синдет по свом стилском ефекту близак понављању употребљеном за интензификацију појмова и за појачавање интензитета особине. Примери за синдетску репетицију:

А у златној ауреоли модре, свилене висине *везе и везе* шева златно цвркутање (АГМ, 106—107). — У сугтини оно личи на налакћено чекање у прозору неке сеоске грађанке, која меланхолично *чека и чека* некога да прође пustom улицом (ВП, 29). — Часови пролазе, вода *тече и теche*, мисли с њима (АЦ, 269). — Дјед само забио главу међу рамена, па онако залеђен и смрзнут *трчи и трчи* (ИД, 101). — Тамне се очи жаре као бијесном псету, па се *врте и врте* (АШ, 129). — *Пио је и пио* нудећи свакоме наоколо (ВК, 76). — Прођох мимо ње два-три пута у тешким мислима, она *чаврљаше и чаврљаше* са класичним чиновничким егземпларом (АГМ, 103). — Затрнуо је и испружио растворену шаку, као да је љубак пред њим... но док је лијечник *говорио и говорио*, ипак је дошао к себи (ДШ, 103). — Тврда, укочена и чекињаста, она је под корацима *шуштала и шуштала* неким сухим, но и металним звуком (АЦ, 89).

Поред настављања дуративних радњи, овако се може истаћи и настављање радњи које се врше у навратима. Ту се поред значења „стално” развија и значење „(врло) често”. Примери:

Тата ти је *говорио и говорио*: раскини са Ђулафалвијенцима (ВП, 110). — Млада је жена већ сада о томе мислила, зато што је њезин муж *говорио и говорио* да им дјетета више од једног не треба (ДШ, 119).

За разлику од асиндета, код кога провлађује презент, синдет је често везан и за перфект. Уз то, код синдета је три-

пликација сасвим ретка: ми смо нашли само ова два примера:

Безбројни цврчци у грању, пијани од сунца, *цврче, цврче и цврче* (Т. Ујевић, нав. дело, 175). — Па *цркавам, цркавам и цркавам* под све већом и већом пирамидом гроба смрти, срамотне гладне погибије (АГМ, 198).

Стилски ефекат понављања глагола врло често се комбинује са ефектом наредних реченица, и то најчешће напоредних, било на тај начин што се следећом реченицом употпуњава експресивност понављања, било тиме што понављање припрема и појачава ефекат идуће реченице и тако доприноси изражајности и живости причања (приповедања).¹⁸ Од већег броја оваквих случајева ми ћемо се зауставити на најкарактеристичнијим типовима.

Потреба за експресивним представљањем процеса — нарочито када се ради о силини или непрекидности радње — не ограничава се увек само на употребу понављања, већ добија свој израз и у наредној реченици, која сликовитим конкретизовањем процеса, описивањем других аспеката ситуације или изношењем пропратних говорникових утисака допуњава ефекат репетиције, развија га и још више истиче. Примери:

Псује газда Рака, *псује* — ама не оставља, што кажу, ни миша у дувару! Разлеже се псовка по свом селу (МГ, 125). — *Трч'о сам, трч'с*, душа ми изиђе! (ЈВ, 111). — Овако обучена (...) пала сам на кревет, па *плакала, плакала*, мишљах очи ћу ископати (МГ, 99). — Па се *смеје, смеје*, све се тресе (СС, 241). Ал' она, *смеје се, боже, смеје, смеје*, па мислиш све звони сокак од њена смеја! (СС, 100). — Баш онде на врх Превоја потукоше се. *Ломи се, ломи, ломи*, рекао бих, све ће у Содом! (МГ, 154). — А онда дошао у улицу, у којој су се све поворке слиле, претвориле у непресахњиву бујицу, која је *текла и текла*, никад јој краја! (АС, 14).

¹⁸ У таквим везама понегде се јављају неке посебне карактеристике асиндетског понављања — дистантни распоред, знатна употреба перфективних глагола и свођење функције понављања на просто обележавање трајања радње.

Другачији је случај у следећим сложеним реченицама у којима се супротном реченицом износи радња истовремена са радњом поновљеног глагола. Ту је понављање мотивисано нарочито потребом да се нагласи контраст — најчешће концесивног карактера — између продужавања радње означене поновљеним глаголом и (не)вршења радње супротне реченице. Примери:

Ви *чекате, чекате*, а Нова година не долази (П, 31. XII 1969 — 1, 2. I 1970, 13). — *Возимо се, возимо*, а она ретко да реч проговори (ИС — КПГ, 32). — *Певаш, певаш*, а свака нота погрешна! *везеш, везеш*, а сваки бод: те над, те под, те мимо (И. Секулић, *Говор и језик културна смотра народа*, Београд, 1956, 35). — *Пуца, пуца*, али ретко погађа (ДФ — ДС, 251).

Асиндет, са својим истицањем продужавања радње, довољан је за остваривање стилског ефекта међу истовременим реченицама; зато се синдет употребљава само када је потребна нарочита интензификација:

— Ја *брбљам и брбљам* о сунцу и мјесецу, а он гледа нијем преда се (АШ, 146). — *Продавало се и продавало* и опет су све касе биле празне (ИА, 69).

Контраст са израженом концесивном нијанском може постојати и између радње означене понављањем и реченице којом се износи да се упркос вршења те радње није остварио циљ коме се тежило. И овде репетиција служи да се тај контраст истакне, чему још више доприноси и честа употреба синдетске редупликације. Примери:

а) Асиндет: *Нападали, нападали*, али нису дали ни један гол! (П, 27. X 1969, 13). — Милисав ишчекиваше да га, по обичају, зовне, те да пос'о нареди. *Чека, чека* — али не дочека (ЈВ, 33).

б) Синдет: — *Тражили смо је и тражили*, али је не нађосмо (БН — П, 156). — *Тражио је и тражио*, помогла му је и госпођа Милева, али — нигде ципеле (БН — ОД, 101). — А ја *ради и ради*, куцкај, па нисам стекао кућу (ВК, 253). — Ама, да ми зовемо попа (...) нек прочита што. — Та *читао је, Срдане, и читао* (...) па никакве вајде (МГ, 73).

Неколико типова сложених реченица састављени су од реченице са понављањем глагола и друге чијом се радњом окончава, замењује или наставља радња означена понављањем. — У једном случају, та друга радња може бити исказана временском реченицом са (*све*) *док...не*, којом се ограничава трајање радње поновљеног глагола:

а) Асиндет: — Тако се смиривао цар Лазар и чекао, чекао, док није дочекао дан, који се уистину разликовао од осталих (АЦ, 80). — Заноси јој руку и притискује, притискује, све док се њезино дрвце није скршило (ДШ, 112).

б) Синдет: — Што нас подсјећа на жижак који је без уља, па *гине и гине*, док не угасне (ММ, 228). — Па се [таласићи] *шире, разилазе и разилазе*, док не наиђу на обалу (БН — П, 3).

Различите на синтаксичком плану, али семантички сродне са оваквим реченицама јесу саставне реченице у којима стоји или се подразумева одредба *најзад*, *напослетку* и сл. Примери:

а) Асиндет: — Па онда поче смишљати шта да предузме. *Мислио, мислио*, и најзад смислио на једно (РД, 38). — А Марко се *претурао* по гробу, *претурао*, па се већ и мртву човеку досадило (РД, 27).

б) Синдет: — *Мислила је и мислила* како би им доскочила, и напослетку се досетила, славно досетила (СС, 102).

Код оба ова типа ефекат понављања тесно је повезан у целину са ефектом друге реченице, јер се трајност радње означене понављањем (често синдетским) истиче и са *док...не* (а нарочито са *све док...не*), односно са *најзад* и сл.

Репетиција је врло честа у случајевима када радња поновљеног глагола изненада бива прекинута или замењена радњом наредне реченице. Реченица којом се наставља понављање обично је саставна (са сукцесивним односом) или пак супротна, и то првенствено са везником *док* или *кад*, који сугеришу преокрет. Изненадност појаве друге радње често је експлицитно означена са *наједном*, *тек* и сл. примери:

А дјед *гледа* Јалину, *гледа*, па наједном *скочи* (...) (ВК, 240). — Ударе јој сузе, па *плаче*, *плаче*, па опет уједанпут утре очи (ЛЛ, 149). — *Шали се*, *шали*, па истом сједне до мене и каже кроз смјех (И. Андрић, Проклета авлија, Београд, 1962, 141). — *Хођају* тако, *хођају*, а тек се управник замисли (БН — П, 133). — После мало оде, *шушка* са женом, *шушка*, па тек дође и вели (БН — П, 40). — (...) седим ја тако, једно претподне у редакцији и стењем састављајући трговину и обрт (...) *Стењем* ја, *стењем*, док ће тек ући у редакцију један непознат човек (БН — П, 73). — Узме прећу и оно мало рибе, па хајд насипом. *Иде* тако полако, *иде*. Док се обрне пред њим црн поп! (МГ, 155). — Он узе букагије у руке па носи, а опучи сад брже. *Иде* тако, *иде*, док ти њега нека рука дохвати остраг за раме (МГ, 155—156). — Затрча се [нешто црно] право њему, а све веће *расте*, *расте*, кад ал' опет онај црни [поп] као радиш (МГ, 155). — *Идем*, *идем*, а испод церова тумачну ми се нешто бијело и дугачко и лијепо изађе на траву као човјек (МЛ — ЗП, 119).

Овакве реченице се нарочито употребљавају при изношењу поступка појединих личности, као и причању узбудљивих доживљаја. Функција понављања је да припреми слушаоца (читаоца) за обрт који следи. Понављање, наиме, омогућава слушаоцу да се уживи у ситуацију која претходи обрту¹⁹, и истовремено појачава контраст између мирног настављања радње означене поновљеним глаголом и њеног наглог прекидања, а може и да повећа напетост и драматичност причања. При томе тежиште приповедања није на реченици са понављањем, која представља само уводни део, него на наредној реченици, јер се овом уноси у приповедање нови моменат, на који ће се надовезати даље излагање. Због тога понављање често не служи истицању трајности, него само показује да је радња била у току. У говору ово се огледа у чињеници да се чланови понављања тада изговарају без

¹⁹ Томе служи и историјски презент, који се овде доста употребљава.

икакве паузе и често убрзаним ритмом.²⁰ Ово се нарочито дешава када је радња поновљеног глагола већ изречене реченицом, односно недвосмислено произилази из ње, као што је то случај у већини наведених примера.²¹ Но и у таквим случајевима кад глагол нема неку нарочиту информативност, понављање ипак задржава своју стилску функцију — да указивањем на радњу не као на факат, него као на курзивни процес припреми услове за ефекат обрта који ће уследити. Уз то, на настављању радње може се инсистирати чак и кад је она лишена информативности; то јасно показују следећи примери са трипликацијом:

Све је о другом мислио (...) Ето, све је тако којешта мислио, мислио, мислио, па му тек на једанпут изађе пред очи министар (БН — П, 105). — Обичај је при писању романа да писац поведе читаоце и води их најпре по разним местима кроз разне догађаје, води, води, па тек почне уједанпут новом главом (БН — ОД, 223).

За ову конструкцију је карактеристично да понављање има асиндетски облик и да су чланови понављања често у дистантном распореду. За синдет смо нашли само један пример:

Бик трнео и трнео, па одједном мукну као гром (ИС — КПГ, 62).

Поред бројних случајева понављања глагола несвршеног вида, нашли смо и овај пример са перфективним глаголом:

А он их премери, премери, па тек викне (БН — ОД, 41).

Понављање је типично још у једној конструкцији; ради се о саставним реченицама у којима се понављање налази у првој, а другом се износи радња којом је настављена или замењена радња означена понављањем. Овде, за разлику од претходног типа, нема никаквог преокрета, него радње нормално следе једна за другом, што показује и прилог *онда*, који се често јавља у другој реченици. Примери:

²⁰ Оасуство интонације у писаном тексту отежава интерпретацију оваквих реченица јер се без интонације не може сигурно рећи да ли је функција понављања само да означи курзивност процеса или и да је истакне.

²¹ На то указује и честа употреба прилога *тако*.

И оба брата *шапташе* јој нешто, *шапташе*, па рекоше: (...) (МГ, 134). — О они се почели рвати. *Рвали се, рвали*, онда дједу рвање дојадило (ИД, 102). — Лазар се, кажу *клатио, клатио*, па се окренуо без речи и лако изишао на пут (ДЧ — К, 102). — Стаде пред сина. *Гледа га, гледа*, — па онда тресну о земљу (ЛЛ, 254). — *Пили људи, пили*, па се и потукли (БН — П, 129). — После гледа на чивилук (...) *Гледа, гледа*, и ту се дубоко замисли (БН — П, 108). — А управник донекле *слушао, слушао*, па се после бацио у неке сасвим друге мисли (БН — П, 132).

И овде се углавном ради о приповедању појединих ситуација и догађаја, али нема драматичности. Радња друге реченице је и у овим конструкцијама комуникативно важнија и динамичнија од радње изречене понављањем, али радња прве реченице није ипак у оној мери подређена ефекту друге као код претходног типа. Зато се овде мање дешава да је радња поновљеног глагола већ раније изречена. Но у таквим случајевима и овде често долази до тога да се понављањем само показује — без нарочитог истицања — да је радња трајала извесно време, што се онда одражава и на интонацији и ритму говора. — И за ову конструкцију је карактеристична асиндетска редупликација, а синдет је сасвим редак. За разлику од претходног типа, глаголи (несвршеног вида) највише се употребљавају у перфекту. Примера за понављање перфективних глагола, пре свега неодређено-свршених, има прилично; ту се функција понављања састоји у обележавању или истицању чињенице да су пре свог завршетка радња, односно стање трајали неко време. Уз такве глаголе се обично употребљава прилог *мало*, који се слаже са значењем понављања, а глаголско време је већином аорист.

Промислише, промислише мало, па увидеше да другачије не може бити (БН — ОД, 50). — *Потраја мало, потраја* — он дахну други пут дваред... (ЈВ, 18). — *Размисли мало, размисли*, па ће рећи кмету (БН — ОД, 29). — *Поћуга мало, поћуга*, па опет рече (ЈВ, 177). — *Поћуга мало, поћуга*, па се онда сети (...) (БН — ОД, 66).

Глагол+ли+глагол: — Поред асиндетске и синдетске редупликације, на којима смо се до сада задржали, постоји још један тип редупликације, са нешто другачијим обликом и нешто другачијом функцијом. То је понављање глагола при коме је први члан праћен речцом *ли*. Примери:

Па љутито мотри једног мрава који с напором вуче осушену травку. — Пази га прави капиталист! Вуче *ли*, вуче (ББ, 75). — А господин Милија као завукао кљешта у уста, али уместо кутњака шчепао му душу, па вуче *ли*, вуче (БН—ОД, 85—86). — А Ђак, окружен задивљеним слушаоцима, сав срећан и сјајан, прича *ли*, прича (ББ, 78). — Тражи [Ђак] слушаоце и окретно, слатко, везе *ли*, везе (ББ, 77). — А горе на чүки „шарци”: *штетују ли*, *штетују!!!* (П, 29. XII 1969, 13).

Поред трајности, оваквом конструкцијом се врло експресивно истиче и заокупљеност датом радњом, улагање великих снага и напора у вршење те радње и отуда и њен велики интензитет. Овакво понављање, дакле, има специфичније значење од досад описаних (отприлике, зависно од глагола, „из све снаге”, „јак” „силовито”, „много”, „само” и сл.). За овај обрт је типична употреба несвршених глагола у презенту. Чланови редупликације су обично у контактном распореду; но ево и један пример са дистантним:

У Радојке *бије ли* срце, *бије* (ЛЛ, 182).

2. Аналитичко појачавање процеса: — У одељку о појачавању интензитета особине навели смо већи број примера за понављање прилогâ, и то најчешће прилогâ у служби глаголске одредбе. Употреба тих прилога, међутим, није могла бити замењена понављањем глагола (тј. синтетичким појачавањем процеса), чак и кад би се допустиле мање семантичке и стилске разлике. Има, међутим, један низ прилога чије је значење такво да поновљени у вези са глаголом остварују ефекте синонимне, ако не једнаке, са понављањем глагола. То значи да се таквим прилозима не интензификује прилошка особина сама за себе, него се, у ствари, на аналитички начин интензификује цео процес.²²

²² Од осталих прилога они се разликују и по честој употреби синдета.

Главна разлика између синтетичке и аналитичке интензификације процеса лежи у томе што је прва имплицитна и зато мање прецизна, а истовремено дифузнија и обухватнија јер се уз доминантно значење подразумевају или се могу подразумевати и друга споредна значења. А при аналитичкој интензификацији особина процеса на коју се појачавање односи експлицитно је наведена и тиме издвојена од осталих могућих особина.

Од прилога који учествују у аналитичком појачавању процеса једино *дуго* има већу фреквенцију, што се може објаснити потребом да се истакне дужина, а не само настављање процеса. Но код овог прилога потребно је начинити извесну дистинкцију: — Као средство аналитичке интензификације прилог *дуго* се употребљава када, као квантификативни детерминатив, одређује начин вршења глаголске радње. Примери:

а) Асиндет: — Он гледаше *дуго, дуго*, за њом (АК, 284). — *Дуго, дуго* сам посматрао Бијели Град (АГМ, 13). — И он губи свест у паћеничком уживању које *дуго, дуго* траје (ДБ — К, 55).

б) Синдет: — *Дуго и дуго* трајаше та молитва (АК, 266). — То је Шаца тако мило било да је сав блажен и пресрећан *дуго и дуго* мислио на Јулу (СС, 233). — Базао је *дуго и дуго* (ВК, 71).

У таквим случајевима прилог *дуго* се интензификује и у сложеним реченицама за које је карактеристично понављање глагола, нпр.:

И довели су га (...) у полумрачну собу неком још мрачнијем чиновнику, који је (...) сједио згурен за столом пуним аката и *дуго, дуго* пиљио у старца, док се најпослије није подруљиво насмјехнуо (АЦ, 64). — Вртили се, скакали, летјели *дуго и дуго*, када нас изненада прекину јаук и лелек међу играчима (АК, 133). — Мислио је *дуго и дуго*, па није могао за Милоја наћи боље прилике (ЈВ, 43).

Глагол овде увек стоји у несвршеном виду, а реченица је, као што је то случај и код понављања глагола, потврдна. — Кад, међутим, прилог *дуго* није уско везан за глагол него,

као квантификативна временска одредба одређује целу реченицу, онда се мање ради о аналитичкој интензификацији процеса, а више о појачавању интензитета особине о коме је било речи код понављања прилога. Зато је разумљиво што се у таквим реченицама могу употребити и глаголи који се иначе не интензификују и што реченица може бити и негативна. Уп.:

а) Асиндет: — Те се крв *дуго* — *дуго* још неће испрати са тог места (ВП, 74). — И *дуго*, *дуго* још после тога он је био наш јунак, наш недозвољени идеал (ЛЛ, 281).

б) Синдет: — Густа тама пала на земљу, а *дуго* и *дуго* није се повратио роџак кумординар (АК, 120). — *Дуго* и *дуго* остадоше у свијету (АК, 255). — Већ те *дуго* и *дуго* не видјех (АК, 282).

Настављање процеса добија свој експресивни израз у виду понављања прилога *даље*.²³

Пушкинов програм испуњаваће се у Русији *даље* и *даље*, непрекидно (ИС — МН, 127).

На непрекидност продужавања процеса указује се, експресивно, удвајањем прилога *стално*, *увек*, *вазда* и сл.:

Тако ми је сада неугодно, да *вазда* и *вазда* буљиш у њих [књиге] (АК, 324). — Но *вазда* и *вазда* лебдела си ми ти пред очима (АК, 335—336).

Кад се ради о процесу који се врши у навратима срећемо две врсте аналитичке интензификације. Једна се тиче настављања, обнављања радње и постиже се прилозима *изнова*, *опет* и сл.; примери:

Та је теорија одавно пропала, али је ми увек *вскрсавамо изнова*, *изнова*, *изнова*. (П, 12. XI 1968, 9). *Дуго* сучу *опет* и *опет* одлазили (МЛ — ЗП, 20—21).

²³ Но понављање овог прилога често се јавља у оквиру понављања целе елиптичне реченице и тако *даље*. Нпр.:

И ја отпочнем. Уредим којекако ствари. Извадим неколико књига и нареџам на сто. Болесницима одредим извесно доба дана кад сам код куће, *итд.*, *итд.* (ЛЛ, 89). — И већ сви знате шта таква тринаеста љубав доноси: ситне приходе — крупне расходе; ситну жену и крупну децу и тако *даље*, и тако *даље* (БН — П, 164). Ту се ради о истицању бројности појмова, догађаја и сл. чије је навођење замењено употребом *итд.*

Друга врста се састоји у истицању учесталости такве радње понављањем прилога *често*:

И уздисао си *често, често* (БН — П, 46).

И интензивност радње може бити истакнута на аналитички начин:

Јаблан стоји поносито на мејдану и рече, а планински врхунци *силно — силно одјекују* (ПК, 43). — Онда тешко уздахну, опет се подними и нешто се *дубоко, дубоко* замисли (ПК, 76). — Еле, насетова их *много и много* (МГ, 163).

У оваквим реченицама уз интензивност се подразумева, чак и код глагола свршеног вида, извесно трајање глаголске радње, и ту је понављање прилога синонимно са понављањем глагола.²⁴ То, међутим, није случај у реченицама као што је:

(...) и он се *много, много* променио... (СР, 70).

Споменимо још да се, паралелно интензификацији појмова помоћу понављања бројних именица, овде може навести интензификација помоћу понављања именица које значе временске јединице (*сат, дан, година* и сл., в. стр. 131) употребљених као глаголске квантификативне одредбе. И ту је интензификована дужина радње, као и код понављања прилога *дуго*, али је та дужина одређена значењем поновљене именице.

3. *Понављање глаголских именица*: — Процесуално значење садржи се и у семантици глаголских именица. Зато је разумљиво што се и код њих — мада ретко — среће понављање које, као и код глагола, има функцију да на експресиван начин истакне субјективни доживљај настављања процеса, а ово настављање, опет као и код глагола, може бити праћено и другим семантичким нијансама (интензивношћу и сл.). Примери:

Што бијеш онако *баке*? Пробох данас онуда [поред школе] а оно *врисак, врисак*, рекох нико не оста жив! (МГ, 137). — Како се сви намештају [на колима],

²⁴ Упореди са примером ПК 76 следећи пример:

Кад Радојка после све исприча дједи, он се *замисли, замисли*. Најпосле мрдну обрвама (ЛЛ, 177).

гледају је ли он добро, и онда — *кас, кас, кас!* (ЛЛ, 281).

— Пас некако кроз жицу провалио у клетку, а срна онда излетела, па *трком, трком...* (ВК, 298).

Оно што је потребно посебно истаћи, то је да овакве именице најчешће имају функцију елиптичних реченица — истина не увек истог типа — што такође утиче на појаву понављања.

Од структурних карактеристика навешћемо, на основу нађених примера, да је типична асиндетска редупликација, која је довољна за постизање одређених ефеката, а да се појачана експресивност постиже утрајањем. Глаголске именице стоје у једнини, а у ком падежу — то зависи од типа елиптичне реченице.

*

* *

ПРЕГЛЕД ПОНАВЉАЊА ПО КАТЕГОРИЈАМА РЕЧИ²⁵

Категорија речи	Типични облик понављања	Пример	Карактеристична функција
Именице (заједничке, градивне, бројне)	Синдетска редупликација	<i>гомиле и гомиле брашно и брашно</i>	Експресивно нумеричко, одн. квантитативно појачавање појмова
Именице у функцији елиптичних реченица са процесуалним значењем	Асиндетска редупликација или трипликација	<i>Концерџи, концерџи.</i>	Истицање низања, дефиловања, нагомилавање појмова, одн. настављање процеса везаних за те појмове
Именице у елиптичним реченицама за описивање околине, предела и сл.	Асиндетска трипликација	<i>По острву борови, борови, борови.</i>	Истицање концентрисаности и распрострањености датих појмова
Глаголске именице у функцији елиптичних реченица	Асиндетска редупликација	<i>Врисак, врисак.</i>	Истицање трајања, продужавања, силине и сл. процеса означеног именицом
Описни придеви — у позитиву	Асиндетска редупликација	<i>велики, велики</i>	Експресивно појачавање особине

²⁵ У следећој табели термин „синдетски“ увек се односи на везник *и*; где није друкчије назначено, чланови понављања стоје у контактном распореду.

Категорија речи	Типични облик понављања	Пример	Карактеристична функција
Описни придеви — у компаративу	(<i>све</i> +) синдетска редупликација	(<i>све</i>) <i>већи и већи</i>	Исказивање прогресивног појачавања одн. низања појмова са све јачим степеном дате особине
Придеви <i>нови, други</i> и <i>другачији</i> + именица	(<i>све</i> +) синдетска редупликација	(<i>све</i>) <i>нови и нови</i> + именица	Исказивање низања појмова означених именицом
Придеви <i>многи</i> (и <i>иолики</i> = <i>многи</i>) + именица	Синдетска редупликација	<i>многи и многи</i> + именица	Аналитички тип експресивног нумеричког појачавања појмова
Прилози изведени од описних придева — у позитиву	Асиндетска редупликација	<i>далеко, далеко</i>	Експресивно појачавање прилошког значења
Прилози изведени од описних придева — у компаративу	(<i>све</i> +) синдетска редупликација	(<i>све</i>) <i>даље и даље</i>	Означавање прогресивног појачавања значења
Прилози за интензитет + придев или прилог	Асиндетска редупликација	<i>врло, врло</i> + придев или прилог	Експресивна аналитичка интензификација особине
Прилози <i>дуго, даље, често, ојей, много</i> и сл.	Асиндетска или синдетска редупликација	<i>дуго (и) дуго</i> + глагол	Експресивно аналитичко појачавање процеса
Прилог <i>много</i> + заједничка или градивна именица	Асиндетска или синдетска редупликација	<i>много (и) много</i> + именица	Аналитички тип експресивног нумеричког или квантитативног појачавања појмова
Количински прилози <i>много</i> и <i>мало</i> у компаративу + именица	(<i>све</i> +) синдетска редупликација	(<i>све</i>) <i>више и више</i> + именица	Прогресивно повећање или смањење броја (количине) појмова
Глаголи (поглавито несвршени)	Асиндетска редупликација	Он <i>ради, ради,</i>	Истицање трајности процеса глаголске радње
Глаголи у неким саставним и супротним реченицама	Контактна или дистантна асиндетска редупликација	Он <i>ради</i> (тако) <i>ради</i> , па наједном ...	Истицање или само обележавање трајност глаголске радње
Глаголи	Синдетска редупликација	Он <i>ради и ради</i>	Експресивно појачавање трајања, продужавања, сталности глаголске радње
Глаголи	Редупликација са речцом <i>ли</i> иза првог члана	Он <i>ради ли, ради</i>	Истицање интензивности глаголске радње

Љубомир Појовић

Russ

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

Naš Jezik

НОВА СЕРИЈА

Књига XVII, Св. 5

ССТ 6 1971

БЕОГРАД, 1969.

С А Д Р Ж А Ј

	Стр.
1) М. Стевановић, Коректност језика је обавеза свих који пишу	247—256.
2) М. Пешикан, Разликовање властитих и апелативних имена у топонимији	257—263.
3) Мирослав Б. Николић, О посесивном генитиву личних имена	264—283.
4) М. Адамовић, Турске позајмице неосманског порекла	284—298.
5) З. Павловић-Стаменковић, Иницијалне консонантске групе у нашем књижевном језику	299—306.
6) Др Даринка Гортан-Премк, Приступ обради падежних синтагми у средњој школи (наставак)	307—319.
7) Језичке поуке	320—325.
8) Регистар	326—341.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД

1969.

Штампа: Издавачка установа „Научно дело“ — Београд, Вука Караџића 5.

НАШ ЈЕЗИК

КОРЕКТНОСТ ЈЕЗИКА ЈЕ ОБАВЕЗА СВИХ КОЈИ ПИШУ

Пре неки дан нам је пало у очи како неки читалац у Политици захваљује на информацији која је у недељном додатку (Телеобјективу) од 28. IX 1970. дата о Мирослављеву еванђељу. Драго му је, каже, што се првом српском, и тако значајном, споменику наше културе поклања пажња и што се налази за потребно да се с њим и његовом судбином, одвећ сличној судбини народа коме припада, — упозна широк круг читалаца.

И по нашем мишљењу иницијаторима давања те информације треба одати признање и захвалити им. И то не само на информацији самој по себи већ и посебно на њеној вредности с уметничке стране гледаној. Али на много чему може и да им се замери. Прво на томе што у информацији има непрецизно датих, па и нетачних обавештења. Тешко да ко може, рецимо, прихватити као тачну констатацију „да је српски књижевни језик после дужег прекрајања и развоја стекао свој завршни облик у Мирослављевом еванђељу”. Занимљиво би било знати у којим споменицима, ранијим од Мирослављева еванђеља, може да се прати тај развој. А зар је и могуће претпоставити да је у првом, свакако најстаријем досад познатом споменику — црквеносрпски књижевни језик добио свој завршни облик. Исто се тако не може тврдити ни да се у раним књижевним радовима св. Саве окончавао један пут дугог развитка српског књижевног језика тако живо приказиваног у Мирослављевом јеванђељу”. Не може се прихватити констатација да се окончао пут дугог развитака српског књижевног језика ни у радовима првог српског просветитеља и првог књижевника, па ни у последњим, а још

мање у најранијим његовим књижевним радовима. И да бисмо јасно казали на шта мислимо: свакоме ко говори о језику, о било којем језику, треба да је јасно — развитак језика се никад не завршава, никад се не окончава. Оконча се само онда када га нестане као књижевног језика, и језика свакодневне комуникације међу људима, па пошто је реч о старом српском, средњовековном књижевном језику, који више не живи као такав, још се може говорити о окончању његова развитка у времену престанка његова егзистирања, а не никако на самом почетку, у делу о коме се у информацији говори. Али о томе само ово што рекосмо.

Додаћемо још, наравно с мање заинтересованости, наше мишљење о непоузданости и других неких података у информацији. Мислимо управо на нешто што се даје као податак, а не може се узети као сигуран. Тога је свестан и онај што ово саопштава, па зато и каже: „Може се претпоставити...”, „Можемо даље претпоставити...”, „Можда је краљица...”, „Вероватно је тада...”. Јер што се може претпоставити или што је можда било — исто тако можда и није било; не зна се, дакле, да ли је било. А када се о чему не зна да ли је било или није било, о томе и не треба давати никаквог податка. Или, када хоће да се датира преношење Мирослављева еванђеља из Цркве св. Петра и Павла у Свету Гору (а не, како се у информацији каже, — на Свету Гору) писац каже да „није искључено”... „да се то десило”... „када је Србија или када је Црна Гора пала под турску власт”. Писац, дакле, не зна да ли је област Бијелог Поља била у Србији или Црној Гори (Ми бисмо рекли у Српској Деспотовини или Зети) у време пада једне и друге те земље под Турке, иако се о томе могао обавестити. А могао је једноставно рећи да је то било после пада наших земаља (или после пада те области) под турску власт. Ми и ово износимо само да окренемо пажњу на потребу давања аутентичних података о ономе о чему се мисли да може заинтересовати читаоце. Ипак се не осврћемо на овај напис из тих него из других разлога — због језика којим је писан додатак Политици посвећен Мирослављеву еванђељу.

За тај се језик, одмах ћемо рећи, не може казати да је беспрекоран, већ у њему налазимо недостатака више различних

врста. Показаћемо то на неколико одређења о природу језика и његову правилност. Ево једног од таквих примера:

„Преговоре Мирослава са Дубровником око 1190. неки историчари тумаче да је Мирослав био принуђен да напусти Хум трајно после 1190. као последица сукоба међу браћом”. Из овакве се стилизације не зна, нити се може знати, да ли неки историчари тумаче преговоре Мирослава са Дубровником, или тумаче да је Мирослав био принуђен да напусти Хум, а не зна се чим тумаче једно то или друго. Читаоцу остаје да наслућује да ли историчари тумаче преговоре као последицу, а не као последица, сукоба међу браћом. Ако је писац обавештења о Мирослављеву еванђељу тако хтео рећи, онда целој констатацији „да је Мирослав био принуђен да трајно напусти Хум после 1190” — нема места између делова реченице којој смо дали неки језички могућ облик. Али се ми ипак питамо не тумаче ли историчари да је Мирослављево напуштање Хума дошло као последица свађе међу браћом. У свакоме је случају требало јасно казати оно што се хтело рећи, а не употребити целу једну сложену реченицу чију садржину нико не може разумети. У тој језички немогућој реченици пада у очи један опет, према природи нашег језика, немогућ посебан облик. То је облик генитива личног имена тачно одређеног лица у функцији посесивног придева — *преговоре Мирослава*. Наши познати граматичари, од Вука и Даничића до најновијих, јасно указују да се посесивни генитив од личних имена не може употребљавати у овој служби уколико уз њега не стоји нека одредба, него се у таквим случајевима за означавање припадања употребљава присвојни придев дотичног имена, па се и овде морало рећи: *Мирослављеве преговоре с Дубровником* или *преговоре кнеза Мирослава с Дубровником*. У истом чланку информације о Мирослављеву еванђељу још једанпут је тако употребљен генитив имена *Мирослав* (*пре смрти Мирослава* уместо *пре Мирослављеве смрти*). До поплаве генитива презимена појединаца (а изузетно ретко и личних имена) у нашем језику, којој је посвећен цео један чланак у овом броју нашег часописа — дошло је под утицајем страних језика, у првом реду под утицајем руског, али је још увек таква употреба туђа природи нашег језика. Зато ми и нисмо, као наш млади сарадник, толико широ-

когрудн према тој употреби. Ипак, његов чланак доносимо у првом реду да се из њега види колике су размере ширења таквог генитива.

Као пример једнаког нехата према језику и немање осећања за његову правилност можемо навести и реченицу „*Буслајеву су недостајала историјска потка, управо знање о тадашњој Хумској области*”, где је уз појам субјекта као јединке глаголски део предиката употребљен у множини. Али у њој не би било довољно само тај део ставити у јединину, иако је тако несумњиво исправније, него би свакако знатно боље било да је речено: Буслајеву је недостајала историјска потка, он није имао знања о тадашњој Хумској области.

У домен лоше конгруенције иде и реченица: „*Симбиоза западних и византијских елемената која је тако упечатљиво присутна у Мирослављевом еванђељу и што је још већма узбуђивало и доводило у недоумицу стране истраживаче израсло је на сасвим мотивисаним историјским условима*”, у којој се каже — симбиоза је израсло, како говоре једино припадници језика који не разликују граматички род, Турци, нпр. или Мађари — да наведемо само нама суседне народе, које често чујемо да овако конгруирају када говоре нашим језиком. Вероватно ће когод рећи да је то случајна или чак штампарска грешка. Нама је, међутим, јасно да је до ове језичке неисправности дошло због вапијућег нехата према језику који писац има према њему. Да је он мало био брижљивији, ваљда би облик глагола *израсти* сложио са субјектом главне реченице (*симбиоза*), а не са заменицом *што*, дакле са субјектом сасвим друге, уметнуте реченице, коју је од главне требало одвојити зарезима (стављањем првог непосредно испред *што*, а другога, такође непосредно, испред перфекта глагола *израсти*).

Невоља са овом реченицом није само у лошој конгруенцији и одсуству чула за правилну употребу интерпункције, него још више у томе што је отпочета а незавршена, па се и не зна шта је управо њом писац хтео да каже. Тешко је схватити зашто би истраживаче доводила у недоумицу, а још мање што би их узбуђивала, било историјским условима мотивисана симбиоза, било њено израстање на таквим условима. Када би то отпало, остала би сасвим јасна реченица у облику: *Симбиоза западних и визан-*

тијских елемената, тако упечатљиво присутна у Мирослављевој еванђељу, израсла је на сасвим мотивисаним историјским условима. А ако је због нечега нужно рећи, и ако је то управо ичим мотивисано, могло би се новом реченицом додати да је то, једно или друго, узбуђивало и доводило у недоумицу стране истраживаче.

Одсуство језичког осећања драстично илуструје и случај контруренције (односно неконтруренције) у примеру: *Архиепископ Данило II... један од највећих личности средњовековне културе*, — чему, мислимо, не треба никаквог објашњења.

Објекат реченице у активу никако не може стајати у облику номинатива, у коме га даје један од писаца информације о Мирослављевој еванђељу у примеру: *Орнаментика вињета на заглављу рукописа као и орнаментијална трака између два Григоријева записа радила је иста рука*. Ако је хтео да реченицу употреби у активу, писац је морао објекту дати облик акузатива и рећи: *Орнаментичку вињета на заглављу рукописа, као и орнаментијалну траку између два Григоријева записа, радила је иста рука*.

Иста се реченица, истина, могла употребити и у пасивном облику: *Орнаментика вињета на заглављу рукописа, као и орнаментална трака између два Григоријева записа, рађена је истом руком* — дакле: са стварним објектом у функцији субјекта у номинативу и вршиоцем (више средством) радње у облику инструмента.

Нигде, колико нам је познато, није прописано да глаголски прилог садашњи не може ићи с овим или оним глаголом имперфективног вида, али ће овако ко има иоле језичког осећања лако запазити да је одређивање глагола *јест* (и *бити*) тим обликом сасвим нескладно. То нам јасно говоре примери из информације: *Босански патарени били су иконокласти одбијајући поштовање слика и негујући декоративне украсе са симболичним значењем; занимљива је хипотеза Б. Стричевића о деловању апулских сликара и златара Матеја и Аристодија у Задру и Босни везујући их уз сликаре минијатура Мирослављевог еванђеља и сл.*

Ми наслућујемо да одредбеним деловима прве реченице — *одбијајући поштовање слика и негујући декоративне украсе*

треба да се докаже да су босански патарени били иконокласти. Али је то врло тешко схватити из дате стилизације, поготову онима који не прихватају мишљење да се ти облици употребљавају и у функцији синтаксички независних реченица. У свакоме случају је место глаголских прилога потребно било узети одговарајуће личне глаголске облике и казати: *Босански патарени били су иконокласти, они су одбијали поштовање слика и неговали декоративне украсе са симболичним значењем, па би било сасвим јасно да је оно што се сада каже напоредном реченицом (употребљеном место синтагме са глаголским прилогом садашњим) доказ да су босански патарени били иконокласти.*

Уз доста труда да дешифријемо целу мисао казану у другом примеру дошли смо до закључка да је писац у њему хтео рећи: *Занимљива је хипотеза Б. Стричевића о деловању апулских сликара и златара... које везује за сликаре минијатура Мирослављева еванђеља. А ако је наш закључак тачан, свакако је аутор те реченице дужан био на тај или неки сличан начин исказати своју мисао.*

Употреби глаголског прилога ми бисмо претпоставили глаголку именицу у реченици: *Ово злато као и бакарни оксид нагризајући племенити пергамент грубо су се пројектовали на полећини странице. Ако тачно погађамо пишчеву мисао, ми смо трамо да из његове реченице треба избацити и везник као, па казати: *Ово злато и бакарни оксид нагризањем племенитог пергамента грубо су се пројектовали на полећини странице.**

Чланцима информације о Мирослављеву еванђељу морамо учинити замјерку и на лошем избору речи за означавање адекватних појмова. Одређеније ћемо рећи да у њима налазимо случајеве употребе извесних речи у значењу које оне немају, употребу глагола *стимулирати* (тамо се каже *стимулисати*) у значењу *навести*, рећимо, у примеру: *То је свакако стимулисало проф. А. Белића да рад Григорија (опет посесивни генитив личног имена без икакве одредбе уз њега!) веже за светогорске скрипторије, из које би се могао извести закључак да је оно о чему је реч у непосредно претходној реченици подстакло проф. А. Белића на активност везивања Григоријева рада за светогорске скриптарије, што је апсолутна бесмислица. Требало је само рећи да је то навело проф. Белића на закључак да је Григо-*

рије радом био везан за светогорске скрипторије. А то је нешто сасвим друго.

Писац једног чланка тамо сасвим несрећно, са значењем које он нема, употребљава и придев *потоњи* у функцији одредбе имена св. Саве: *Хум је Немања доделио најпре на управу свом најмлађем сину Растку, потоњем светоме Сави и опет свега неколико редака ниже: ... држи у својим рукама и млади Растко Немањић, потоњ и свети Сава.* Овде је место *потоњи* требало узети придев *каснији*, па да се ни у првом ни у другом случају нема на чему замерати ономе што је речено. Из формулације с придевом *потоњи* свако ко то не зна, извео би закључак да је било неколико лица с именом *св. Сава*, а да се у наведеним случајевима мисли на последње од тих лица..

Исто тако писац информације, односно писац једног чланка у њој, од више спољних знака везе који се, како се то констатује у неким језичким приручницима, могу употребљавати у више врста реченица — у извесним случајевима несрећно одабере онај који се у добром језику ту не употребљава, као у реченици: „*Источњачки рукописи коптски и сирски који су својом организованом декоративношћу деловали на романске минијатуре запада, затим старији романски узор где се осећа јединство... итд.*”, у којој је последња зависна реченица која се односи на романске узоре за ту синтагму везана речју *где*, а ту би се морало рећи: ... *Затим старији романски узор, у којима се осећа...*

Познато нам је из језичке праксе, а то се и у већим језичким приручницима констатује, да се неке врсте зависних реченица везују са више језичких знака; реченице, рецимо, које су декларативне и релативне или каузалне у исто време везницима да и *што*. Али тамо где је у оваквим случајевима претежнији је дан њихов карактер од другог, није свеједно који ће од та два везника у њима бити употребљен. Није јамачно ни у реченици из информације о Мирослављеву еванђељу: „*Колико је кнез инсистирао на словенском писму види се и по томе да је његов печат, који се налазио у манастиру Хумцу код Љубушког (сада сачуваном по цртежу Трухелке) био писан ћириличком азбуком*”. Зависна реченица која овде почиње са *да* не односи се на предикат главне реченице и није декларативна, већ је то

узрочна релативна реченица која се односи на предлошко-падежну везу *по томе* и зато место да у њој преба да стоји *што*, и да гласи: ... *види се и по томе што је његов печат, који се налазио у манастиру Хумцу код Љубушког, био писан ћирилицом.*

На овоме се примеру нужно још задржати због оног дела текста који је стављен у заграду, јер иако је том заградом односни део на изванредан начин издвојен, па не смета разумевању реченице у коју је унесен, он, у облику у коме је дат, сведочи о апсолутном одсуству осећања аутора за правилну конгруенцију. Ми управо не схватамо шта је писца могло навести да тај део, који се несумњиво односи на именицу *печат*, употребљену у функцији реченичног субјекта, разуме се у облику номинатива, и који је накнадно одређује — употреби у облику инструментала и да не каже: *Његов печат сада сачуван* (него сада очуваном) *по цртежу Трухелке*. Свакоме најзад треба да буде јасно да се придев, осим понекад у предикату, свакад у српско-хрватском језику мора слагати с именицом коју одређује. Тај у заграду стављени део уз овај има још један језички недостатак, о којем је такође раније било речи. То је употреба облика генитива за означавање припадања појму с тим именом. Писац је рекао (видите горе у наведеној реченици) *по цртежу Трухелке*. Човек из народа и свако ко води рачуна о природи нашег језика рекао би по Трухелкину цртежу или по цртежу Б(и)ре Трухелке, употребио би, хтели смо рећи, присвојни придев дотичног имена, односно презимена, или пак уз презиме дао и име именованог нашег научника, односно прво слово његова имена, у коме случају се ништа друго осим облика генитива не би могло употребити.

Није ни најмање чудно што у овој информацији, тј. у језику којим је она писана, срећемо уобичајене језичке неисправности као што је употреба генитива облика за акузатив заменице *који* и кад се односи на неживе појмове (*Онај натурализам којег је романска уметност апсорбовала*). У вези с тим рећи ћемо и да је реч *апсорбовати* ту врло лоше одабрана.

У једном, с толико одсуства брижљивости писаном тексту, нимало не изненађује ни непознавање суштине и смисла правописа, које се огледа у писању, и то сталном писању (није, дакле,

никаква омашка, ни штампарска прешка) сложеног прилога *каткад* као полусложенице, са цртицом између делова — *кад-кад*: („Отуда је лакше разумети и сеобу мотива кроз разне културе при чему се *кад-кад* позајмљивао облик а задржавао дух и садржај и *кад-кад* само инсистирало на традиционалној форми иако је дух кренуо корак напред”. — „Његов орнамент није копиран, он је, пре би се могло рећи, знан и самостално доживљен, оригиналан, без страха од празног простора, засићен и скроман, хералдичан и реалистичан, трансцеденталан и реалан. *Кад-кад* нервозан и недовршен као и историја која је двојезично писана долином Лима па све до Стона”.

Пада у очи и из ова два примера, а и из целе информације, да се у њој не показује ни нарочито разумевање смисла интерпункције. Њена се мала предност у тим чланцима огледа у пропуштању да се стави зарез тамо где он треба да дође, између какве апозитивне одредбе, рецимо, и дела реченице који она одређује, или да се, обрнуто, зарез стави између атрибута и именице уз коју долази (као у примеру: *минијатори и златари, са добрим познавањем и латинице и ћирилице, примили /су/ налог кнеза Мирослава...*).

А оба примера из претпоследњег става, поред осталих, могу послужити као илустрација језика и стила каквим не треба писати. Скрећемо пажњу на: „*сеобу мотива кроз разне културе*” (по нашем би мишљењу много боље било рећи — *сељење или и сеоба мотива из једне културе у другу*) и на део истог, првог примера „*при чему се кад-кад позајмљивао облик, а задржавао дух и садржај и кад-кад само инсистирало на традиционалној форми*. Не може се у две узастопне реченице, од којих прва има свој субјекат, а у другој је субјекат неодређен, употребити само једна повратна речца када у њима то се има различне функције. У првој од њих се је ознака пасивности реченице, а у другој знак неодређености (и неизречености) субјекта, па је зато било потребно последњу реченицу дати у облику... *а кад-кад се само инсистирало на традиционалној форми*. Ми сматрамо да је и везнички знак испред ње требало да буде *а*, а не *и*, које је писац употребио, прво због различитости онога што се износи том реченицом у односу на садржину непосредно претходне реченице. А уосталом и неколико пута поновљено и

на блиском одстојању нама сугерира употребу везника *a* у функцији знака везе последње реченице с непосредно претходном. Осим тога, последња реченица другог од два примера из претпоследњег става ствара представу да се Стон налази у продужетку Лимске долине, јер се у њој говори о историји двојезично писаној у долини *Лима на све до Стона*.

И да завршимо питањем: да ли овакви прилози популаризацији науке — и уз претпоставку да им се с научног гледишта, и у стручном погледу, не могу чинити никакви приговори, мада се то не може рећи за све прилоге у информацији о Мирослављевој еванђељу, — служе како треба својој намени? На то питање ми морамо, на жалост, одговорити негативно јер језик којим је информација написана, и о коме говоримо у овоме чланку, не омогућава да се тачно разуме оно што су стручњаци сматрали да чиатоцима о дотичном питању треба дати. Будући да се писци највећег дела информације баве уметношћу, требало је да воде рачуна о чињеници да и језик има свој уметнички вид и своју посебно естетску страну. Али он пре свега треба да буде јасан и разумљив. О томе се мора водити и води се рачуна и у говорном језику. Поготову то морају имати на уму сви они што своје мисли другима писмено саопштавају.

М. Ст.

РАЗЛИКОВАЊЕ ВЛАСТИТИХ И АПЕЛАТИВНИХ ИМЕНА У ТОПОНИМИЈИ

Пре свега, треба разликовати насловну тему од проблема писања великог слова. Прво је питање ствар прамаатике, језичке анализе, док је писање великог слова ортографска конвенција, где су пресудни моменти традиција и тежња рационалности и практичности. У нашем језику та два питања су, истина, тесно повезана, јер је наше правописно правило (начелно!) да се властита имена пишу великим словом, али то није морало бити тако, нити је у свим језицима тако (нпр. у немачком, где је писање великог слова условљено синтаксичким моментом, тј. сигнализира именичку функцију речи); уосталом, поједини графички системи и не разликују велика и мала слова (нпр. арапски, где посебан облик слова донекле сигнализира почетак и крај речи, али не и оне моменте који код нас условљавају примену великог слова).

Да упоредимо основне лингвистичке особине таквих типичних властитих имена каква су нпр. *Орјен*, *Сомбор* и таквих апелатива као *планина*, *насеље*.

а) Властито име има само индивидуалну примену (то вреди и у случајевима понављања имена, нпр. две планине са именом „*Јавор*“, два *Грахова* итд. — који не значе шире поље значења речи него случајну подударност, сличну хомонимији или међујезичком подударању облика). Апелативи имају и индивидуалну („то насеље“, „она планина“) и општу, категоријску примену („опасна је возња кроз насеље“ — реч је о било ком насељу).

б) Властито име нема конкретниог информативног садржаја, не казује ништа о особинама објекта на који се односи, оно има смисла само за оног слушаоца који одраније зна с којим је објектом име везано; другим речима, оно је упућива-

вачке, анафорске природе (слично заменицама). Апелативно име, напротив, увек има информативни садржај, често веома богат (обично нисмо свесни колико смо много казали о неком појму назвавши га нпр. „насеље”); та информативна способност има велики значај не само у опису него и у индивидуалном идентификовању, јер олакшава жељену асоцијацију.

в) Властито име се не преводи на други језик, оно је начелно изван језичке издељености, оно не припада одређеном језику него се само „затекло” у његовом амбијенту; с друге стране, оно је често „туђа реч” и у сопственом језику (по правилу знамо само сасвим невелик проценат топонима из наше језичке области, а остали су практично непознате речи). — Код апелатива је у свему обрнуто.

г) Начелно властита имена немају синонимике и нису међусобно заменива, немају деминуције ни амплификације, немају множине ни кад се исти облик вишеструко примени, немају — кад су вишечлана — синтаксичке гпкности (способности за инверзију, елипсу у набрајању и сл.). Код апелатива су те категорије веома развијене: уместо *насеље* може се рећи „место”, не кажемо нпр. „из великог насеља у мало насеље” него испуштамо именицу било у првом било у другом помињању — итд.

Све ово — да поновимо — у пуној мери вреди за таква типична властита имена каква су *Орјен* или *Сомбор* (или двочлана као *Кулен-Вакуф*, *Турн Северин* и сл.); за њих је типичнија и лексичка усамљеност (немотивисаност, нерашчлањивост) него за апелативна имена. Међутим, између типичних властитих имена и типичних апелатива постоји практично непрекинут ланац различитих прелазних случајева, код којих се поједине начелне карактеристике властитих имена не испољавају или се испољавају делимично, необавезно. Указаћемо на неке такве категорије.

Смедерево, *Мајевица*, *Увац*, *Метковић* итд. разликују се од простих, једноморфемних имена (као *Орјен*, *Сомбор*, *Прењ*, *Лим* и сл.) само морфолошком рашчлањивошћу, тј. језичко осећање идентификује у њима суфиксе *-ево*, *-(ев)ица*, *-ац*, *-(ов)ић* — што значи да се у извесној мери укључују у одређене морфолошке категорије. То може имати извесног значаја за продуктивност

тих суфикса (нпр. при давању имена неком географском објекту или при подешавању облика неког имена чији је завршетак по гласовном склопу близак датим суфиксима), такође за продуктивност одговарајућих акценатских модела — али у семантичком погледу то нема утицаја и таква рашчлањива образовања задржавају све карактеристике типичних властитих имена. Ово не мења ни чињеница да неки суфикси наговештавају који је општи појам у питању (нпр. на *-ево, -ово, -овац* и сл. обично се завршавају имена насеља), јер је то само способност изазивања одређене асоцијације, практично неискористива и неискористићена у активним изражајним системима.

Грахово, Бистрица, Маглић, Проклетије, Копаник и слична не само рашчлањива него и етимолошки прозирна образовања у морфолошком смислу представљају нормалне изведенице, мотивисане у смислу постанка (за разлику од претходних, где може бити и случајева лажних изведеница, тј. случајног подударања завршетка са неким суфиксом и накнадног укључивања у морфолошки модел). У семантичком, функционалном погледу то су, међутим, просте речи, без правог информативног садржаја (планина ће се звати Буковица и кад је у њој буква сасвим истребљена). Другим речима, и то су типична властита имена, која се нормално не преводе на стране језике (као што ми не преводимо нпр. руско *Новгород* или *Бјелгород*); истина, из старијих периода познат је понеки случај преведеног топонима овакве врсте (одн. сложенице сличног типа, нпр. мађ. *Fehérvár* за Београд, или код нас *Низоземска* ум. Холандија), али то су у ствари калкови, прекивци, асимилирани називи — а не нормално превођење. — Скоро све речено односи се и на симболично или пренесено именовање географских појмова (нпр. брао *Старац*, планина *Јавор*, прад *Зрењанин*), с тим што овде нема праве морфолошке продуктивности, иако и оваква имена могу бити од значаја за будућа именовања (као обичај или преседан).

Поморавље, Полимље, Подравина, Поцерина, Подвележје и слична образовања представљају бипно друкчију категорију од претходне. Прозирност и мотивисаност овде не представља само пасивну етимолошку асоцијацију (присутну у језичкој „подвести“), него и функционално битну везу са основном речју, према којој изведеница има активан семантички однос; уста-

лом ова структурална категорија непосредно се наставља у апелативима (*поречје, подгорје, приморје* и сл.). Карактер властитог имена овакве изведенице имају у првом реду захваљујући основној речи, на коју се наслањају слично као и етници; наиме, и једна и друга категорија имају информативни садржај јер показују смисаони однос изведенице према основној речи. Зато је и превођење овде нормална појава; као што уместо „москвич” или „ленинградец” кажемо *Московљанин, Лењинграђанин* — тако и термин „Причерноморје” преводимо са *Црноморско приморје*.

Ада-ада, Орашје-орашје, Кућишта-кућишта, Бара-бара и сл. показују да процес настајања властитих имена различитих географских појмова и локација у ствари непрекидно траје. Први корак већ је направљен чим нека апелативна реч локационог значења почне да се употребљава без допунских одредби, кад само један такав појам има значаја за одређену средину (нпр. кад у близини неке насеобине има само једна ада, или један орахов гај и сл.). Ипак тиме још није створен прави топоним докле се год нормална реч употребљава у нормалном значењу, јер апелативи и иначе често добијају индивидуализовану примену. До одсудније еволуције у правцу властитог имена најлакше долази у овим случајевима: кад је реч (одн. њена употреба) специфична за локални говор (људи другог говорног типа је не осећају као нормални апелатив); кад се реч у општој употреби архаизира; кад реч измени значење због промене самог објекта (нпр. ако се адом назове насеље настало на речном острву, ако нестане орахов гај а име „орашје” задржи се за сам терен и сл.).

Још су далеко сложенији семантички односи код вишечланих назива, поготово што је овде подложен анализи како назив као целина тако и поједини његови делови. И овде ћемо на појединим примерима прокоментарисати неке чешће типове.

Кулен-Вакуф, Турн Северин, Орја Лука (насеље), *Пном Пен* итд. представљају за опште језичко осећање типична немотивисана властита имена, где је двочланост чисто формална околност, без утицаја на семантички карактер назива.

Нови Сад, Херцег-Нови, Црна Гора, Бабин Зуб (планина), *Крња Јела* (планински предео). Овде имамо доста различите

случајеве ако посматрамо изоловано чланове сложених назива: од немотивисаних или углавном немотивизаних склопова (*Херцег, Сад*), преко јасних али понешто архаизираних речи (*Гора*), до нормалних стандардних речи (*Нови, Црна, Бабин, Зуб, Крња, Јела*). Међутим, у погледу карактера целих назива, сви они — укључујући такве као *Бабин Зуб, Крња Јела* — представљају типична властита имена без информативног садржаја (*Црна Гора* није *гора*, *Крња Јела* није *јела* — чиме и атрибути губе апелативни смисао). Како превођење има смисла само ако се на тај начин преноси функционално битна информација, имена типа *Бабин Зуб, Крња Јела, Црна Гора* начелно се не преводе, иако је управо за име „*Црна Гора*“ познат италијански и турски прекивак (*Montenegro, Karadağ*).

Босанско Грахово, Источна Морава, Горња Морава (предео), *Нови Београд, Мали Зворник, Бели Дрим* итд. Овде атрибути имају јасну диференцијалну функцију, док је информативна улога мање обавезна. Основна реч одржава све ове случајеве у оквиру категорије властитих имена, али карактер спрете може бити битно различит. У опозицији *стари : нови* првобитно чисто информативно именовање постепено бледи (нпр. *Стара* и *Нова Пазова*, где атрибут није оног информативног значаја као у именима скоро изграбених насеља као *Нови Београд, Нова Горица*), а нарочито је осетан прелаз кад појмови постану самостални (*Стара Пазова* и *Нова Пазова* нису делови појма „*Пазова*“ него нормална аутономна насеља); у погледу овог другог момента слична је ситуација и за опозицију *горњи : доњи* и др. У опозицијама *источни : западни, северни : јужни, горњи : доњи* кад се односе на репије — битан је прелаз кад уместо чисто релативног, слободног одређивања (источнији део, северна половина и сл.) дође до везања за одређен простор, зону утврђених граница. — Превођење је овде нормална појава (*Источни Пакистан, Западна Немачка, Северни Вијетнам, Горња Волта*), чак и кад је атрибут чисто симболичног карактера (уп. *Бели Нил, Плави Нил*).

Данилов Град, Стара планина, Мала ријека (притока *Мораче*), *Дуги оток; Фрушка гора, Шар-планина, Иван-планина, Добрско Село* (село близу *Цетиња*) и сл. представљају називе у којима примена управних речи одговара њиховом значењу: у

питању су заиста град, планина, река, острво, село. Међутим, информативна служба таквог податка пасивизирана је, практично затрпана, јер су ови називи у систему (опозицији) са друкчијим, нпр. једночланим именима, која не садрже такав податак (*Данилов Град: Колашин: Фоча* итд.); другим речима, није уобичајено да се за одговарајући појам у његовом имену изричито констатује да представља град, планину, острво, село — па и кад се то ипром случаја догоди, податак остаје практично сувишан, без праве апелативне улоге у функционалним системима језика. — Отуда се овакви називи начелно не преводе на друге језике, а ако је детерминативни део немотивисан (као у другом делу наведених примера), непогодни су и за калкирање. У оквиру нашег језика они су такође фиксирани, тј. не замењују се уобичајеним синонимима и варијантима (не кажемо „Мала река“, „Дуго острво“, „Фрушка планина“).

Катунска нахија, Ријечка нахија (области у Црној Гори), *Вучји До, Петров До, Глухи До, Ржани До, Милошин До* (крашке увале, „долови“ — а истовремено насеобине), *Тврда главица, Грабова главица* (крашке узвисине) и други називи где се као управне речи у правом значењу систематски употребљавају именице које имају и своје опште значење (макар употреба била и архаизирана или регионално ограничена) — имају не само номинациону него и информативну функцију, нарочито у локалним говорним срединама. Ипак је апелативни значај тих именица ограничен њиховом смањеном употребљивошћу у стандардним изражајним системима, тако да из општејезичке перспективе и овде преовлађује карактер властитог имена, не само за назив као целину него и за његов управни део. Зато се овај елемент назива начелно не преводи (и остаје инваријабилан у оквирима нашег језика); најчешће то вреди и за детерминативни део, мада се он може и преводити кад значи однос према другом топониму.

Јадранско море, Плавско језеро, Тетовска котлина, Сићевачка клисура, Которски залив (или *заљев*), *Панонска низија* или *низина*) и други слични називи где се систематски употребљавају нормална стандардна имена општих појмова у које спадају дати географски објекти — представљају властита имена само посматрани у целини, док у самој именици више долази

до изражаја њен апелативни карактер. Зато се такви називи нормално преводе на друге језике — уп. код нас *Балтичко море*, *Викторијино језеро*, *Туранска низија* (или *низина*), *Бискајски залив* (или *заљев*), *Филипинска острва* (или *оточје*, *острвље*, *архипелаг*), *Гибралтарски мореуз* итд. Да поменемо овде да у нашем уобичајеном именовању улица сама реч „улица” још одређеније остаје изван оквира властитог имена, јер је уобичајено елиптично именовање („станује у Македонској”), тако да се нпр. обрт „улица Македонска” рефлектује у језичком осећању слично као „острво Брач”, „град Имотски” итд.

Према свему, могли бисмо закључити да је за одређивање карактера управне речи у сложеном називу посебно важно употребава ли се та реч систематски за дату врсту објекта и представља ли она стандардни термин или остаје изван основних фондова и система нашег језика. При емпиричком посматрању нарочито је индикативна подложност назива превођењу на друге језике.

Како смо могли видети и из ове фрагментарне анализе, писање великог слова у нашој ортографији начелно је оријентисано према томе представља ли реч властито име или апелатив — али није строго везано за тај моменат, него зависи и од тога какав је појам (објекат) у питању (град, земља — где је прописано велико слово, или планина, река и друге воде, предео итд. — где писање малог слова прекорачује границе апелатива, нпр. *Фрушка гора*, *Црна река* и сл.).

Митар Пешикан

О ПОСЕСИВНОМ ГЕНИТИВУ ЛИЧНИХ ИМЕНА

1. То што једна улица на Новом Београду носи назив *Булевар Лењина* свакако није (или бар није најважнији) разлог због којег ово пишем, мада само постојање таквог назива може подстаћи на писање.

2. Да би још овде, у почетку, било јасно о чему је реч, навешћу два временски веома удаљена, али суштински иста мишљења о посесивном генитиву онога типа што га имамо у горе наведеном називу познатог новобеоградског булевара.

Још је Вук писао године 1836.¹ да се „у Српскоме језику... родителним... падежом само онда може казати да је што чије, кад оно име које се склања, има поред себе или име прил. [тј. придев], или још какав суш. [тј. још какву именицу] н. п. круна Силнога Стефана, задужбина кнеза Лазара, гроб Милоша Обилића, кућа једне жене, коњ мога пријатеља;... а у противном догађају сушт. име претвара се у прилаг н. п. задужбина Лазарева, гроб Милошев, Марково рало, царев двор итд.”²

У великој Синтакси проф. Михаила Стевановића³ која је изишла 1969. год. (дакле 133 године касније) стоји: „Од личних [се] властитих имена припадање појединим особама с тим именима казује искључиво облицима од њих изведених присвојних придева, уколико уз име није употребљено и презиме, односно уз презиме и име, или друга која одредба.”⁴

¹ Вук Ст. Караџић, *Скупљени граматички и полемички списи*, III, стр. 14—15.

² Вук овде говори о апелативима и личним именима у исто време, али како ту — из примера се то види — имамо само генитиве који се односе на лица, и то одређена лица, њихово заједничко третирање има своје пуно оправдање.

³ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд 1969, 174.

⁴ У истом смислу о томе говоре и Б. Даничић, *Србска синтакса*, Београд 1858, 23—24; Franz Miklosich, *Vergleichende Syntax der slawi-*

3. Како наведена ограничења, овако формулисана, важе углавном за лична имена (мада су њима слична и она која се односе на апелативе што означавају бића), то ћу ја овде пре свега говорити о тим „ограничењима“ употребе личних имена у посесивном генитиву.

4. Ова су ограничења изречена на основу богате грађе из нашег писаног и разговорног језика, а и у самој су његовој природи, те њихово неузимање у обзир представља суштинску структурну промену у најосетљивијем подручју језика — у синтакси.

А управо сада употреба посесивног генитива изван наведених, јасно одређених граматиких услова постаје свакодневна појава*. Посесивни генитив само једног имена (односно презимена) без икакве одредбе јавља се веома често у нашој дневној и недељној штампи, као и у осталим средствима масовне комуникације: на радију и телевизији.

5. У неколике десетине бројева Политике, Борбе и Недељних информативних новина (Нина) нашао сам доста примера оног и онаквог посесивног генитива чија се употреба не сматра књижевнојезичком нормом.

Међутим, да то одмах кажем, има оваквог генитива — и то не мало — и другде: у стручној литератури (домаћој и преведеној — нарочито овој другој) и (како је показала провера у неколико дела наших писаца) у белетристици. Употребљавају га, штавише, и неки наши лингвисти.

Али, пре него што наведем важнији део прикупљене грађе — још неке општије напомене.

6. Посесивност — она, разуме се, што се казује генитивом — врло је широка категорија. Она садржи доста различите од-

schen Sprachen, Wien 1883, 7—18 и Т. Maretić, *Gramatika hrv. ili srp. književ. jezika*, III izd., Zagreb 1963, 565. Исп. и врло прецизан — у духу генеративне граматике дат — опис граматиких правила која условљавају дистрибуцију ових посесивних форми у стандардном српскохрватском језику у чланку дра Милке Ивић: Генитивне форме српскохрватских именица и одговарајућа придевска образовања суфиксом *-ов* (*-ев, -овљев, -евљев*), *-ин* у односу „комбинаторичних варијаната”, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. X (1967), стр. 257—262.

* Било је ње и код неких старијих писаца. Исп.: Као да су то учиниле на миг *И брахи ма* (Ј. Косор, *Изабрane приповијести*, Згб. 1950, 100) — Пану око врата *родитељима Милке* (И., 185) и др.

носе који се и различито класификују. У Синтакси проф. Стевановића налазимо поделу на: *прави посесивни генитив* (са посебним подгрупама), *субјекатски*, *објекатски*, *квалитативни генитив*, *генитив порекла* и *генитив материје*⁵. Та ће подела бити примењена и овде, с тим што се неке категорије генитива због свог карактера и карактера личних имена а ригорно искључују: у њима се, једноставно, лична имена не јављају.

7. У овом ће се раду, међутим, говорити о још једној, само за случај о коме је реч, релевантној подели. Све могуће синтагме са посесивним генитивом биће подељене у две неједнаке, али јасно омеђене категорије. Једна од њих садржавала би оно што бих, условно и за ову прилику, назвао стварном посесивношћу или поседовањем, власничким односом, а овакав генитив — за разлику од осталих термина друкчијег карактера — *власничким* или *поседничким*.

Друга категорија генитивских посесивних односа садржавала би све остале случајеве. Зваћемо је именом опште генитивске посесивности.

8. Да пре класификације примера са употребом посесивног генитива самосталних личних имена (односно презимена) одмах кажем: готово сви они спадају у ову другу категорију, категорију условно названу опште генитивске посесивности; а то може бити од не малог значаја.

9. Иако су подврсте ове друге категорије дате и дефинисане углавном према Синтакси проф. М. Стевановића оне су овде тако груписане да, по правилу, показују и фреквенцију употребе овог посесивног генитива.

10. Тако, не случајно, имамо најмање оних примера „где се обликом генитива означава однос целине према деловима”, и где тај „облик казује да појму с именом у њему припада оно што се именује речју од које генитив зависи”⁶. За такав генитив ево примера из дела једног нашег познатог писца:

— Баџи презрив поглед на наругушену браду *Миловића* (М. Лалић, *Изабране приповијетке*, Цетиње 1950,⁷ стр. 87).

⁵ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* II, 169—186.

⁶ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* II, 171.

⁷ У даљем тексту само: Лалић.

11. Посесивни генитив овога типа редак је и онда када се њиме казује однос сродника — посебно, а онда и друга, пријатеља, непријатеља, сарадника, као и лица у службеном или пословном односу према појму с именом од кога зависи и које допуњава облик генитива.

Нашао сам:

а) у језику штампе:

— *Супруга Теодоракиса* са децом допутовала у Париз (наслов, Политика,⁸ 12. 5. 70, 3). — *Супруга Теодоракиса* и двоје деце... пребачени [су] на један брод (И). — Већина политичара настоји да... нађе... природног *наследника Фреја* (Борба, 11. 5. 70, 3).

б) у преведеној стручној литератури:

Управо су аргументи често недостајали у расуђивању противника *Мара* (А. Шаф, Увод у семантику, Бгд. 1966, превод С. Књазева,⁹ стр. 39). — Најјаче... истиче друштвени... моменат у развоју језичких значења *наследник Бреала*... — А. Меје (И., 36).

в) у нашој стручној литератури:

— Цела модерна мисао [је] *дужник Маркса* и код оних који Маркса не читају (С. Марић, предг. књизи Ф. де Сосира *Општа лингвистика*, Бгд. 1969, стр. XVII). *Следбеници Пајка* не верују у целисходност строгог издавања нивоа... (М. Ивић, *Правци у лингвистици*, Лубљана 1970, 148).

12. Овакав генитив пронашао сам и у оним случајевима где се њиме означава однос онога што је казано именом (или презименом) према било чему што значи време:

а) штампа:

Још у *епохи Хрушчова* литература је живела животом непрекидног успона (Нин 1012, 23).

⁸ У даљем тексту: Пол. + датум и страница.

⁹ У даљем тексту: Књазева.

б) преведена стручна литература:

— У време *Лењина* се [семантика] ... оформљавала (Књазева, 24). — Сматрају [га] за највећег новатора у области логике од времена *Аристотела* (И., 43).

в) наши лингвисти:

— Такве грађе... данас има несравњено више него у доба *Миклошића* (М. Павловић, ЈФ XXVII, 460). — Већ од *епохе Дарвина* јасно је да се не негира временски условљен ток развитка (М. Павловић, Увод у науку о језику,¹⁰ Бгд. 1959, 231).

г) домаћи писци:

— Од времена *Димитрова*... нико није учинио више за ствар човечанства (О. Давичо, Бутње, Бгд. 1963,¹¹ 77).

13. Доста често јавља се тај генитив тамо где се казује:

А) однос имена у генитиву према некој манифестацији тог појма: расположењу, осећању, особини, одлици, својству, као што имамо у примерима:

а) из штампе:

— Примена фактографских колажа... само потврђује ову особину *Петковића* који је више хуморист него цртач (Пол., 9. 5. 70, 12). — Нисам знао много људи који су могли да издрже *гнев Стаљина* (Пол., 7. 5. 70, 5). Маршал Баграмјан о личним квалитетима и војној способности *Стаљина* (поднаслов, Пол., 29. 4. 70, 3). — Крећу се [дискусије] од истицања апсолутног поштења *Грамшија*, и извесног... циничког реализма једног Толатија, па се траже дубљи мотиви првога и друготога (Нин 1010, 30). — Писма откривају... пророчанску видовитост и *етичку чистоћу Грамшија* у отпору стаљинизму и његовим замецима (И., 29).

¹⁰ У даљем тексту: М. Павловић, Увод;

¹¹ У даљем тексту: Давичо 2;

б) из преведене стручне литературе:

— *Изузетност Гардинера* се састоји у томе што је успео да повеже борбу против „фетишизације знака” са доследно реалистичким... схватањима односа знака према објективној стварности (Књазева, 179). — Према *интуиционизму Бергсона*... сазнање има карактер непосредног акта (И., 246). — *Конвенционализам Ајдукјевича* (И., 260). — *Платонизам Кантора*... или *Расла* (И., 268).

в) из белетристике:

— Наљућен тим *осмијехом Чаушевића*, Леко Лабудић промрмља једну сочну псовку (Лалић, 13). Напредни *морал Мурте*... задаје смрт (Давичо, Песма, Бгд. 1952, 36).¹²

Б) однос носиоца тога имена према неком симболу или знаку који га карактерише или представља:

а) штампа:

— У ове дане... се *лик и име Стаљина* срећу чешће него било када од 20. конгреса КПСС (Пол., 7. 5. 70, 5). — Хелена Вајгел [ће] тумачити *лик Волумније* у „Кориолану” (Пол., 19. 5. 70, 11). — „Олга”... посвећује две стране *личности Кардеља* (Борба, 18. 5. 70, 1). — У централној хали којом доминира *фигура Лењина*, нашла се... и *биста Стаљина* у белом мрамору (Пол., 7. 5. 70, 5). — Раднички покрет је ширио свој утицај захваљујући *личности Маркса* (Нин 1009, 51). — Капитан је сматрао да је *име Помпидуа* постало за јавност симбол капитализма (Пол., 24. 5. 70, 2).

б) преведена стручна литература:

— *Фигура Марса* симболизује рат и мушкост, *фигура Ероса* — љубав (Књазева, 154).

в) писци:

¹² У даљем тексту: Давичо 1.

— *Слика Јелене* укова се у зид (Давичо 2, 111). — Чак му ни *име Маркса*... није ништа говорило (Давичо 1, 292). — Појавило се нешто ново и у етеру, не само у људима, *типа Миће* (И., 159).

14. Генитив самосталних имена (презимена) среће се и у називима појединих улица, тргова и сл., као што имамо у већ помињаном *Булевару Лењина* или у реченици:

— На другом спрату зграде број 12. у *Улици Зечевића*, Мирослав Шугић предао је старој пензионерки коверат (Пол., 15. 5. 70, 7).

15. У веома великом броју примера с оваквим генитивом казује се припадање творцу, аутору његовог дела, учења и сл., или припадање одређеног посла извршиоцу, те тако имамо:

А. а) у језику дневне и недељне штампе:

— *Пројекти Дамјановића* одликују [се] извесном строгошћу и сажетошћу (Пол., 9. 5. 70, 12). — Много тога у поезији *Јевтушенка* — „постоји мимо поезије” (Пол., 23. 5. 70, 15). Данас критика *књиге Шевцова* „Љубав и мржња”... добија одлучан одговор (Нин 1012, 23). — Сви ти реформистички програми *Фреја* наилазили су у прошлости на отпоре конзервативних струја (Борба, 11. 5. 70, 3). — *Филозофија Маоа* и он лично названи су „еклектичком збрком разних погледа” (Нин 1011, 24). Тешко је дефинисати *улогу Елзе* у мом животу (Пол., 10. 5. 70, 5).

б) у преведеној стручној литератури:

— У основама *животног дела Фрегеа* лежи противуречност (Књазева, 43). — *Књига Цонсона* није дело од изузетног значаја (И., 176). — Документацију за тај спор ће читалац наћи... у *Семазиологији Звегинцева*, у *чланцима Ковтуна* или С. А. Фесалоницког (И., 212). — У том погледу су нарочито *радови Матезијуса*... отворили нове видике (Р. Јакобсон, *Лингвистика и поетика*, Бгд. 1966, 161; превод: Д. Перваз). — Види такође и *књигу Остхофа* о перфекту (А. Меје, *Увод у упоредно проуча-*

вање индоевропских језика, Бгд. 1965, 256; превод: Б. Дреновац).

в) у радовима наших лингвиста:

— Наука [је] отишла у познавању ових проблема много даље од пионирских *радова Шухарта* (М. Ивић, Правци у лингвистици,^{12а} Љубљана 1963, 43). — То је све водило и прецизнијим схватањима фонеме (мој приказ *књиге Онесорга*) (М. Павловић, ЈФ XXVII, 520). — Из друге половине деветнаестог века је значајно *дело Дармстетера La vie des mots* (М. Павловић, Увод, 128). — То нам показују и стихови *Тјутчева* (И., 132).

г) у белетристици:

— Од тог твог писања можда би и било неке вајде кад би могао, као *морнар де Вињија*, да га затвориш у неку флашу (Лалић, 79). — *Запис Тајовића*¹³ из 1942. (поднаслов, Лалић, 69). — Наше обавезе према савезницима силе нас да ћутимо о улози Атертона (В. Дедијер, Дневник II, Бгд. 1946, 97). Уплашеним оком пратио је *покрете Гинтера* (Давичо 1, 339).

Б. У овом се смислу може схватити и оно што је настало као резултат активности исказање, у основи, глаголима *говорења, мишљења и осећања*:

а) штампа:

— У *интерпретацији Цуверовића* испало је да сада СИБ од тог свог предлога „перу руке“ (Нин 1009, 9). — СИБ подржава *изјаву Рибичича* Телевизији (Пол., 7. 5. 70, 1). — Осврћући се на *излагање Шукрије*, Трипало је изразио уверење... (Пол., 13. 5. 70, 7). — По *оцени Кардеља*... обављена размена мишљења била је веома корисна (Борба, 11. 5. 70, 2). — *Одлука Никсона* да пошаље трупе у Камбоџу наишла је на критику већине у федералном Сенату (Борба, 8. 5. 70, 2). — Масовни ула-

^{12а} У даљем тексту: М. Ивић.

¹³ Можда би ово евентуално могло значити припадање неколицини Тајовића,

зак... стручних кадрова у све области привреде је, према речима *Богоева*, најважнији предуслов... (Борба, 22. 5. 70, 6).

б) преведена стручна литература:

— Поћи ћемо од следеће *формулације Сушка* (Књајева, 61). — Страх пред приговором за академски објективизам је оптерећивао марксистичку науку нарочито од времена познате речи *Жданова* у дискусији о филозофији (И., 65). — *Становиште Витгенштајна* није ни пошто једнозначно (И., 71). — Развија познати став *де Сосира* (Ј. Лотман, *Предавања из структуралне поетике*, Сарајево 1970, стр. 82; преводилац: Н. Петковић).

в) домаћа лингвистичка литература:

— Нарочито је (по компетентној *оцени Годела*) недовољно приказано *Сосири*во одушевљење за математичко прилажење језику (М. Ивић, 87). — На уобичавање фонолошких идеја *Трубецког* пресудно је утицао... његов контакт... са *схватањима Сосира*... о друштвеној функцији језика (И., 94). — Аутор истиче принципе материјалистичког... схватања језика, излажући *идеје Павлова*, које су се одразиле и у науци о језику (М. Павловић, ЈФ XXVII, 520). — Износе се недоказане и недоказиве *конструкције Мара* (ЈФ XIX, 376).

г) белетристика:

— О *схватањима Борћа* могу и касније (Давичо 1, 43). — Његово уживљавање у *мисао Борћа* и *реакције Петра* (И., 164). — И *држање Петра* и *понашање Борћа* било [је] *неразумљиво* (И., 438).

16. Независно од тога шта значи, *посесивни генитив* вишечланих имена и презимена који се у промени понашају као једна реч заслужује *издвајање*:

— *Формулација оцене праксе и теорије Мао Це Тунга* не пате од тежње да се увију у какву обланду дипломатског казивања ствари (Нин 1011, 24).

О овом ће *генитиву* још бити речи (види т. 28).

17. Посебна је подврста посесивног генитива субјекатски генитив, а њиме се означава припадање стања или радње имену у генитиву које је носилац тога стања односно вршилац радње. По проф. Стевановићу, овај је генитив „дрозличан од других посесивних генитива по томе што увек зависи од имена дотичне радње или стања означеног глаголском именицом која има заједнички општи део с глаголом истог значења”¹⁴.

Такав генитив имамо често и у случајевима као што су ови:

а) из штампе:

— Поводом стогодишњице *рођења Лењина*, јуче је у сали „Народних хероја”... одржана свечана академија (Пол., 9. 5. 70, 10). — *Настојање Черчила* да убеди Рузвелта... једно је од најдраматичнијих у његовом животу (Нин 1009, 30). — Прогичу последње секвенце *председниковања Фреја* (Борба, 11. 5. 70, 3). — Наставак разговора, према *упозорењу Лорфа*, биће користан (Пол., 22. 5. 70, 1). — Чланак са тешким оптужбама кинеске партије и њеног лидера појављује се у тренутку *доласка у Москву Чаушескуа* (Нин 1011, 24).

б) из преведене стручне литературе:

— Каква је то конструкција сведоче (упркос *уверавањима Хусерла* да се ради о акту непосредног сагледавања суштине)... властита извођења аутора (Књазева, 187). — По *мишљењу Квина*... (И., 229).

в) из наше лингвистичке литературе:

— Смрћу Трубецког и *одласком Јакобсона* из Чехословачке „дражани” губе своје најјеминентније лингвистичко вођство (М. Ивић, 99). — То се види из места где се наводи *мишљење Серенсена* о Хјелмслеву (М. Павловић, Увод, 229).

д) из дела домаћих писаца:

— Чујеш далеко, позади, затварање прозора, спуштање завеса, *дозивање Резике*, отварање једних врата (Да-

¹⁴ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, 172;

вичо 2, 77). — *Иступ Адамића* од великог је значаја (В. Дедијер, Дневник II, 38). — Да и не говоримо о тешком дахтању *Петра* (Давичо 1, 267). — *Сведочењем Вековића* [ће] бити утврђен као обманљивач партије (И., 401).

18. Овима су по значењу веома блиски, али структурно друкчији, примери као:

— *Разговори Кардеља* са чилеанским министром Валдесом (наслов, Пол., 6. 5. 70, 1). — *Састанак Милатовића* с представницима Кордуна и Лике (наслов, Борба, 22. 5. 70, 7). — *Сусрети Тита* са младима (И., 5). — Др Ико Бабић... анализирао је основне елементе спорова *Лењина* с Розом Луксембург (Борба, 8. 5. 70, 8). — Њено самоубиство... било је и протест... против *шуровања Стојадиновића* с Хитлером (Давичо 1, 155).

И овде се именица уз генитив може претворити у глагол у личном гл. облику, али се ови случајеви разликују од претходних. У њима, у ствари, немамо припадност само једном лицу — оном који је исказан генитивом. Ако се анализирају наведени примери, онда ће се видети да је, на пример, Кардељ разговарао са Валдесом, али и овај с њим, као што се не само Тито срео са младима него и млади с Титом.

Чињеница што се ту увек ради о два или више лица управо је и могла утицати на употребу генитива самосталног имена (односно презимена).

19. У неким случајевима таква је употреба субјекатског генитива позната од раније¹⁵. У наслову:

Присутност Лењина у нашој стварности (Борба, 8. 5. 70, 8)

она је оправдана јер је изражавање апстрактног генитивом адекватније од таквог истог казивања посесивним придевом, чија употреба имплицира конкретну и физичку.

20. Различит — по функцији — од субјекатског објекат-

¹⁵ Њу наводи проф. Стевановић у књизи *Савремени српскохрватски језик II*, 179—180,

употребити уместо посесивног придева. Иако су, дакле, овакви генитиви сасвим обични у нашем језику, овде ће се навести неколико примера, јер и они, до извесне мере, могу бити од интереса:

— Завршава се [осека]... ових дана и месеци уклањањем *Солжењицина* са књижевне сцене (Нин 1012, 23). — *Искључење Гародија* треба да потврди ЦК КП Француске (Пол., 7. 5. 70, 5). — Недавно именоване *Хејкала*... за министра националне оријентације УАР, нашло је на подељене коментаре међу стручњацима (Пол., 26. 5. 70). — Какво *остављање Вековића* (Давичо 1, 35). — Не страхује да га доведе у шкрипац *непредвиђено*... *хапшење Борћа* (И., 394). *Ослобођење Вековића* одјекнуће снажно (И., 488).

Т. Маретић за овај однос анализира посесивни генитив као нормално средство, констатујући да се уместо њега „може узети каткад посвојни придев”¹⁶.

Прецизније је употребу придева и генитива у том значењу разграничио проф. Стевановић. Он каже да се употреба присвојног придева место објекатског генитива „ограничава само на случајеве где не може бити сумње да се појам означен управном речју... односи на појам у генитиву као на објекат, а не као на субјекат [као што имамо у горњим примерима — М. Н.]... Да баш од тога зависи могућност те употребе, види се по томе што место синтагми: *проучавање Аристотела*, *читање Његоша*, *читање Прешерна* и *читање Мажураниха* — никако не би могао бити употребљен посесивни придев место генитива”¹⁷.

21. Наведени материјал оправдава још у почетку учињену дистинкцију између означавања власништва, поседовања и осталих категорија посесивности, јер што се више од тог „поседовања” удаљујемо, примери употребе личних имена (односно презимена) без одредбе све су бројнији, док, коначно, у објекатском генитиву (који, као ни субјекатски, и није прави посесивни генитив) не постану доминантни.

¹⁶ Нав. дело, 566.

¹⁷ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* II. 175.

ски генитив и овде има посебан третман. Одавно је већ познато (в. ниже) да се у њему и генитив самосталних личних имена (односно презимена) не само може него каткад и мора

22. Тиме се, сада, може објаснити откуда, на пример, онолика употреба генитива овога типа при означавању односа аутора према делу, односно извршиоца радње према самој радњи: дело које неко створи само посредно, „по пореклу” припада своме творцу или како то — говорећи о генитивској посесивности уопште — проф. М. Павловић каже: „Оно што је из нечега потекло томе тек ретроградно припада: кад прекине везу припадности, кад се осамостали — припадност (више не директна и конкретна) остаје у потенцијалном односу филијације”.¹⁸

Тај „потенцијални однос филијације” далеко се адекватније исказује посесивним генитивом него присвојним придевом, код кога и наставци (-ов/-ев и -ин) имплицирају казивање стварног поседовања, власништва.

23. Разлика у означавању припадности огледа се и у структури самога исказа: у генитивској синтагми „оно што припада” обично је испред оног коме (чему) припада”, док је код придева који означавају посесивност данас најчешће управо обрнут случај.

Ово, опет, проистиче више из карактера реда речи у нашем језику, него из карактера оваквог или онаквог обележавања посесивности у њему.

24. Оно што је овде означено као „расположење, осећање, особина, одлика, својство”, потом „знак и симбол” (нпр. лик, личност, име) по правилу је неодвојиво од имена које стоји у генитиву, али су то, углавном, апстрактне категорије, а „апстрактно” се не може поседовати у оном виду и степену као „материјално”. Тиме се, управо, и може објаснити онолики број примера са посесивним генитивом овог типа (в. т. 13 А, Б).

25. Иако стварно не означава „власништво” посесивни генитив самостално употребљених личних имена (наравно и пре-

¹⁸ М. Павловић, *Посесивни генитив и присвојни придев*, НЈ XIV, 236.

зимена) који означава однос сродника према појму у генитиву, релативно је редак. То се нарочито односи на обележавање сродства у најужем смислу речи, а може се објаснити чињеницом да је оно у језику врло фреквентно и да се у тој употреби усталио, као лексичко средство, присвојни придев.

26. Наведени, пак, примери типа „*супруга Теодора-киса*” и сл. могли су се лакше јавити и стога што су у питању страна имена. Док облике присвојних придева изведених од наших имена носимо као „готово” лексичко средство још у сећању (или тачније: у подсвести), исти облици нама непознатих имена (каква су страна) само су потенцијални и у лексичком фонду практично непостојећи.

27. У овом погледу једнако се понашају страна несловенска имена и презимена, јер она често и немају неког посебног обележја своје припадности категорији имена, односно категорији презимена (исп., нпр., енглеска имена и презимена).

Наша се, пак, презимена овде могу много чешће срести него имена,¹⁹ и то не случајно.

Презиме је, у ствари, у патријархалном друштву било пре свега ознака породице или фамилије и није се, по правилу, употребљавало кад је у питању једно одређено лице. Међутим, са новијим развојем друштвених односа постаје веома честа и обична и употреба презимена за означавање одређеног лица (из поштовања или у администрацији, школи, војсци и сл.). При томе се оно употребљава заједно са именом, често само са титулом (др Петровић, друг Петровић), а каткад и само презиме. У прва два случаја (кад је уз презиме употребљено име или ти-

¹⁹ Овде се не мисли на познату употребу у посесивном генитиву наших презимена на *-ић* какву имамо у реченици: *Кућа Бурковића* као и многе друге оштећене су од бомбардовања (Пол., 10. 5. 70, 10) или у познатим примерима из народне песме: *чардак Алексића, кула Буришића*, што су ранији испитивачи нашег језика сматрали или за ген. синг. или за ген. плурала, док је проф. Стевановић (у расправи објављеној у Аналима Филолошког факултета VI, 272—284, а затим и у великој Синтакси, стр. 180—182) то објаснио као остатак конструкције некадашње двојине (уз бројеве 2—4). Управо због тога не би требало те случајеве изједначавати са онима који се несумњиво односе само на једно одређено лице, као што се то понекад неопрезно чини (В. Језик V, 31—32).

тула) обавезно долази генитив, па су они могли утицати на то да се тај облик почне употребљавати и у трећем случају (кад презиме стоји само), с обзиром на то да сви ти случајеви индивидуалне употребе презимена представљају начелно исту језичку појаву.

Све ово, углавном, не важи за само лично име. Оно се обично употребљава у средини у којој је лице о коме је реч познато те је презиме сувишно, а његовим искључивањем искључује се — као што се из наведеног материјала види: не сасвим — и употреба посесивног генитива.

28. Особито су у оваквом генитиву честа вишечлана имена са непроменљивим првим деловима. Мада се од оваквих имена може творити присвојни придев (што је и често и обично: Мао Це Тунгов, У Тантов, Ли Фу Јунгов), ипак они представљају у извесном смислу прелазни случај — од нормалне комбинације име + презиме ка једночланим именима. Зато је разумљиво што се овде генитив интензивније употребљава него код правих једночланих имена.

29. Одавно је већ констатована и као књижевнојезичка норма прихваћена употреба посесивног генитива у набрајању²⁰. Ово и због тога што се употребом генитива стварају услови за несметано продужавање исказа, нпр.:

Кроз дела *Мицугошија*, *Куросаве*, *Кобајашија*, *Кинугасе*, *Шиндоа* ... схватили смо многошта (Пол., 10. 5. 70, 5). — „Насилна коегзистенција” *Брехта* и *Јонеска* (Пол., 23. 5. 70, 15).

Непосредно суседство са већ једном употребљеним посесивним генитивом утиче на његово поновно јављање. Моменат „инфлуенције” имамо у навођеним примерима:

На уобличавању *фонолошких идеја Трубецког* пресудно је утицао ... његов контакт ... са *схватањима Сосира* (М. Ивић, 94). — *Смрћу Трубецког* и *одласком Јакобсона* из Чехословачке ... (И., 99), у којима су први генитиви (иако од самих презимена) потпуно оправдани јер су презимена у њима

²⁰ Т. Маретић, нав. дело, 566; М. Стевановић, *Савремени српско-хрватски језик*, II, 179.

употребљена придевског карактера — придевског облика и промене, што може утицати на то да и друго име буде у облику генитива.

30. Таква су (мислим придевског карактера) и тако се понашају и словенска (посебно руска) презимена на *-ина*, *-ова/-ева* што се односе на женска лица (у ... *расправи Матјухине* — М. Павловић, Увод, 224) док су она (са истим наставцима) која се тичу мушких лица — иако, такође, по пореклу и по облику придеви — нешто друкчија. У њима придевски карактер није више тако и толико присутан (исп., на пример, њихову промену).

Самостална употреба ових презимена у посесивном генитиву могла се јавити и услед тог њиховог придевског порекла. Употребом присвојног придева долазимо до поновне творбе истог тог облика истим наставцима.

Али, пре ће бити да је до такве употребе дошло аналогизмом према истим тим презименима која се односе на женска лица, као и према презименима на *-ски*.

31. Постоје и неки фонетско-морфолошки чиниоци који су могли утицати (и који су утицали) на употребу посесивног генитива уместо одговарајућег придева.

Управо у горе наведеном примеру (у ... *расправи Матјухине*) употребом посесивног генитива избегнуто је удавајање слога које би се јавило уколико би се припадање казивало присвојним придевом (уколико се од таквих презимена творе присвојни придеви): у *Матјухининој расправи*. Тиме се може објаснити и раније навођен Давичов пример: *Слика Јелене* укова се у зид.

Присвојни придеви помињаних словенских презимена на *-ов/-ев* (а такво је, на пример, и несловенско *Хјелмслев*) — *Димитров*, *Шевцов*, *Тјутчев*, *Звегинцев* и сл. гласе у нашем језику: *Димитровљев*, *Шевцовљев*, *Тјутчевљев*, *Звегинцевљев* (од *Хјелмслев* налазио сам: *Хјелмслевов*). Постоји у говору очигледан артикулациони напор при изговору оваквих облика, који се употребом посесивног генитива спонтано избегава.

Уз то се (нпр. у: *Хрушчовљев предлог*, *Хрушчовљев* *излагање*, у *Хрушчовљевом излагању*) реч — и у

говору и у писању — проширује за три, четири, па чак и пет фонема. У генитиву се јавља само једна фонема као знак посесивности, и то вокал (нпр. у *излагању Хрушчова*).

32. Запажа се, такође, чешћа употреба овог и оваквог генитива од *дужих* имена (презимена) него од краћих. Ретки су и необични примери типа: „*филозофија Маоа*.”

33. На употребу посесивног генитива самосталних имена (презимена) могли су утицати и неки други фактори.

Овде се може прво помислити на утицај страних језика, првенствено руског или неких других словенских језика у којима се посесивност углавном генитивом казује. На овај нас закључак могу навести многобројни примери оваквога генитива у дописима из Совјетског Савеза, преводима са руског, полског (нпр. онај С. Књазеве), или неког другог словенског језика.

34. Међутим, иако је страни утицај неоспоран, тешко је то прихватити као основно, или чак једино објашњење све чешћег јављања посесивног генитива који се сматрао и сматра некијевним.

Ни у руском језику (из кога смо ми овај генитив најпре могли примити), а изгледа ни у осталим словенским језицима, изражавање посесивности непридевски (тамо где је придев могао бити употребљен) није аутохтоно, што је показао и рад Марије Виднес: *О выражении принадлежности прилагательным и родительным падежом принадлежности в русском языке XVIII—XIX вв.*²²

Виднесова тврди да се посесивни генитив и у руском језику јавио „под иностранным влиянием”,²³ а да још 1723. године „Федор Максимов считает родительный падеж принадлежности чуждым русскому языку и явным грецизмом”²⁴

35. Неки други моменти били су пресуднији. Од њих — два су општег карактера:

а) У језику, као основном средству споразумевања, јачност је један од најважнијих принципа. Употребом посесив-

²² Skando-Slavica, tomus IV, Copenhagen 1958, 166—175.

²³ М. Виднес, нав. расправа, стр. 175.

²⁴ М. Виднес, нав. расправа, стр. 170.

ног генитива уместо присвојног придева не долази до његовог нарушавања²⁵. А то није безначајно. Напротив,

б) Тенденција прелаза од синтетичког начина казивања ка аналитичком одавно је констатована и за српскохрватски језик (исп., на пример, распад партиципске системе у њему). Та се тенденција види и овде — у казивању посесивности. Присвојни придев као синтетичко средство казивања уступа пред аналитичким — пред посесивним генитивом²⁶.

36. Посесивност је у словенским језицима (па и у српскохрватском) одавно казивана и посесивним генитивом. Данас се она у нашем језику у свим случајевима, сем познатог и овде наведеног ограничења, може — и често мора — баш генитивом изразити.

Нарочито је интензивна употреба посесивног генитива изван случаја који овде разматрамо — личних имена односно презимена. Како је одавно познато, и у оквиру ове посебне категорије постоје случајеви где је употреба посесивног генитива нормална (вишечлана имена, имена са одредбом и сл.).

Значајно је да је и самостално име (презиме) могло бити употребљено у посесивном генитиву — или само у неким подврстама (нпр. у објекатском, а каткад и у субјекатском — в. т. 19), или при казивању било ког типа посесивности: словенска

²⁵ У извесним се случајевима употребом посесивног ген. отклањају евентуалне хомонимичне ситуације, тј. у њима је пос. ген. носилац семантичке диференцијације. Таква се семантичка диференцијација (или бар већа прецизност у казивању) јавља у већ навођеном Давичовом примеру: *слика Јелене*, као и у реченицама: А од Нике ни ... успомене — тек крстаста алеја утиснута у јалову земљу као сраман жиг. И разуме се, *слика Нике* у ... раму од слоноваче (Б. Пекић, *Ходочашће Арсенија Његована*, Бгд. 1970, 146) Он је видео *визију Вишње* (М. Ускоковић, *Чедомир Илић*, Бгд. 1963, 143). — Дружина устаде и у *прагњи Лорка*, лучког носача замаче под камени лук градских врата (В. Десница, *Прољећа Ивана Галеба*, Бгд. 1967, 152).

Замене ли се ови генитиви присвојним придевима — постају могућна и нова значења. То нарочито важи за последњи пример у коме је, уз то, и постојање апозиције утицало на употребу посесивног генитива од самога имена.

²⁶ Употреба придева била је некад обична и тамо где је данас никако нема. Мноштво односа које је изражавано придевима (нпр.: *винно пиџије* — објекатски однос, *побијеније каменно* — инструментални однос, *шћствије морско* — локативни однос) казује се данас само падежним синтагмама.

презимена која се односе на женска лица а имају по пореклу придевске наставке *-ина, -ова/-ева*, као и, без обзира на род, таква презимена на *-ски*.

Према томе, исказивање посесивности генитивом је стабилна и широко примењена језичка појава. Одатле је природно могло доћи до њеног ширења и на оне случајеве где се употребљавао присвојни придев.

Читав овај процес био је само веома успешан страним утицајем²⁷.

37. На крају — још неке напомене.

Овде се говорило само о посесивном генитиву самостално употребљених имена (презимена), али то — углавном исто — важи и за апелативе без одредбе што означавају одређена лица (исп. само: Био је то тих, улизан стари момак, још увијек под *скрбништвом мајке* (В. Десница, *Прољећа Ивана Галеба*, 155). — Неки млади амерички свештеник присуствовао је *предавању бискупа* (М. Ивић, *Правици...*, Љубљана 1970, 156). — Како се студиозно ... приступа овом послу, свједочи серија публикација ... посвећених стилу и рјечнику Горког, гдје се обрађују поједине појаве у *лексици писца* (М. Пешкан, пример из часописа „Споне“, Никшић 1970, бр. 4, стр. 84). Тенденције су исте: граница њиховог јављања у посесивном генитиву прилично је померена и засад углавном искључује једино онај, овде условно названи, „власнички генитив“.

38. Материјал, овако дат, може да наведе на погрешан закључак да је употреба посесивног генитива самих имена (презимена) већ увелико присутна у нашем стандардном језику²⁸. Истине ради, треба рећи да ње има „само“ око 10% у дневној

²⁷ Др Милка Ивић истиче (нав. чланак, стр. 261) да је „употреба генитива место придевског образовања од личног имена, уколико се и појави у језику неког модерног писца, само израз његове тежње за већом експресивношћу, оличене у свесном одступању од стандардног.“

Ако би то и могло важити за нашу модерну белетристику, тешко да се оволики број овако дистрибуираних примера може тиме објаснити.

²⁸ О овој се појави — колико је мени познато — не говори у нашим дијалектолошким радовима. Иако је употреба овога генитива могућна и у народним говорима, очигледно је да је то, пре свега, одлика журналистичког, а потом и интелектуалног стила.

и недељној штампи, а на другим местима (изузимајући преведену стручну литературу) још и мање. Посесивни придев је, дакле, и даље основно језичко средство за исказивање овога и оваквога односа.

• Али да је, упркос отпору нашег језичког осећања, посесивни генитив онога типа што га имамо у овде наведеном материјалу све чешћи — у то нема сумње²⁹.

Мирослав Б. Николић

²⁹ У том погледу предњаче неки специјални жаргони, нпр. спортски. Спортске странице наших листова преплављене су овим генитивом, а може се свакодневно чути и у емисијама радија и телевизије посвећеним спорту. Не треба заборавити да њих прати веома велики број људи.

ТУРСКЕ ПОЗАЈМИЦЕ НЕОСМАНСКОГ ПОРЕКЛА

Од раније је познато да српскохрватски лексички фонд чува у себи замашан број турских позајмица и да оне сачињавају његов најкрупнији, а по много чему и најмаркантнији туђи део. Међутим, ако у овом тренутку оставимо по страни положај ових позајмица у српскохрватском језику и уопште њихов однос према српскохрватском језику, а обратимо пажњу на њих саме, на њихову структуру, видећемо да се унутар њих јасно оцртавају две генеалошке групе. Једну групу чине позајмице примљене из османског језика, дакле *о с м а н и з м и*. Речи тога типа су нам релативно познате јер су биле предмет неколико досадашњих радова, од којих су нам два најновија оставили Шкалајић и Кнежевић.¹ Једино што би ваљало подсетити у вези са османизмима је то да су они позајмљени путем директног међусобног додира два језика, да се одликују релативно верно очуваним фонетским ликом и да се њихов број пење на неколико хиљада. Другу групу сачињавају позајмице које су пристигле српскохрватском језику из осталих језика турске породице. Овај тип позајмица није био специјално обрађиван, нити су пак досадашњи испитивачи — ако изузмемо Миклошича — дали до знања да су свесни постојања таквих речи у српскохрватском језику. Већину њих они вероватно нису уопште сматрали турским речима, пошто су турску фамилију једноставно изједначавали са османским језиком, а оно мало њих код којих им је идентификација успела, уврстили су погрешно међу османизме и као такве објашњавали. Рецимо, за Шкалајића су речи *бубрег, јарак, јаруга, кињити* османизми! Да је пред нама заиста једна инокосна група позајмица — назовимо их условно „неосмански турцизми“ или само *т у р ц и з м и* — која обилује низом властитих специфичности и која заслужује сасвим одвојен

¹ Библиографија и скраћенице налазе се на крају.

и другачији третман од османизама, видеће се из неколико следећих општих напомена.

Турска језичка породица броји око шездесет језика односно дијалеката, који су расејани на огромном географском простору између Пољске, Румуније, Средоземља, Ирана, Кине и Монголије и који се уз то међусобно знатно разликују. Географски размештај неких од језика могао је у прошлости бити и другачији него данас, будући да су се турска племена обично више пута селила. Осим тога, историја свих поменутих језика није једнако позната. Неки су остављали писане споменике још од VI—VII века н. е., док су други почели да пишу тек у XIX веку и сл. Има и таквих који су изумрли оставивши иза себе малобројне или никакве писане споменике. Све то говори да пред собом имамо једну комплексну језичку породицу и да би се проблем њених позајмица могао показати истим таквим. Но, оно што је за нас у овом случају ипак најбитније јесте то да српскохрватски језик није имао директног додира ни са једним турским језиком — ако изузмемо поменути османски језик који смо овога пута оставили по страни. Тиме је заправо већ речено да је процес продирања турских речи из овог огромног евроазијског базена у српскохрватски језик могао тећи само посредно.

Први канал којим су турцизми долазили до српскохрватског језика водио је преко старословенске језичке заједнице. Турцизми који су се стекли у старословенском лексичком фонду преносили су се постепено у друге словенске језике, међу њима у српскохрватски. Питање које у вези с тим још увек очекује ваљан одговор је то, од којег турског језика је старословенски преузео своје позајмице, да ли само од једнога, и у коме временском периоду. К. Н. Menges сматра (UAJb 40 S. 139) да је зајмодавац био „протобугарски (алтајско-бугарски)“ језик, а слично мисли О. Pritsak који говори (UAJb 26 S. 227-8) о позајмицама из „понунавскобугарског“ језика.² Таква теза се чини врло логичном пошто историјски подаци упућују на то да је између Бугара и Словена постојао дужи додир, чији је један видни израз управо славизација Бугара. Њена тешкоћа је, међутим, у томе што се о прво-

² И „протобугарски“ и „понунавскобугарски“ подразумевају језик којим су говорили данашњи Бугари пре славизације. В. даље.

битном језику Бугара веома мало зна, те се овај такоређи непознат језик само с резервом може поставити у положај даваоца. Ј. Benzing чак сматра да се на основу садашњих података³ не може говорити о „подунавскобугарском“ језику као несумњивом турском језику (PhTF S. 687—691).

Од словенских језика је улогу посредника могао одиграти и руски језик, односно староруски. Од разних турских језика он је преузео знатан број позајмица, да би затим један њихов део предао староцрквенословенском и другим словенским језицима, рачунајући ту и српскохрватски.

Трећи канал водио је преко мађарског језика. Мађарски народ је још пре досељења имао контакта са турским племенима и донео са собом већи број турских позајмица, чији је један део уступио доцније својим панонским суседима. Gombocz је обрадио нешто више од две стотине турцизама у мађарском језику за које оцењује да су преузети из поволшкобугарског језика (S. 201) и то између 600. и 800. године н. е. (S. 205). Он још каже да су се за поволшкобугарско порекло ових речи залагали пре њега Budenz и Munkacsı (S. 210). Главна фонетска особина поволшкобугарског језика је почетно *ǵ-* (схр. *μ*) тамо где старотурски има *y-* (схр. *ʃ*) што се оцртава на позајмицама у мађарском, које имају *gy-* (S. 207, 208). Поволшкобугарски језик нема директног потомка⁴, шта више није оставио иза себе никаквих других трагова осим поменутих дветотињак позајмица у мађарском.⁵ Németh говори у Kőrösi Csoma-Archivum, I Kiegészítő kötet (1935—1939) S. 520—527 уопштено о „бугарским“ позајмицама док Pritsak види чак три бугарска језика: подунавскобугарски, поволшкобугарски и ку-

³ Језички подаци су стварно оскудни. То су: старословенски писан Именик бугарских кнежева (8 в.), грчки писан натпис из Чаталара (код Преслава у Бугарској), натписи на посућу нађеном у Мађарској (Nagy-Szent-Miklós), натпис цркве у Преславу, позајмице у старословенском језику и словенским језицима. Број речи које долазе у свим тим споменицима односно изворима веома је ограничен.

⁴ Паралелно са поволшкобугарским језиком постојао је према њему још један бугарски језик који је у истој позицији имао *ʃ* (палатално *s*). Наследник тога језика је данашњи чувашки језик.

⁵ Има додуше и таквих које су Мађари примили (од Комана и сл.) после доласка у Панонију.

банскобугарски (UAJb 26 S. 228—229) од којих је последњи давао речи мађарском. Супротно гледиште износи J. Benzing (ZDMG 98 S. 24—27) сматрајући да се позајмицама у мађарском тешко може приписивати бугарско порекло.

Већ се назире да је прва особеност српскохрватских турцизама у томе што се за главнину њих, изузев можда за део оних примљених преко руског и још неких, не може са сигурношћу утврдити из којег турског језика су потекли. Док то на неки начин не буде утврђено, бићемо принуђени да о њима говоримо као о речима турске породице и да их сходно томе називамо породичним именом „турцизми“.

Осим посредног пута позајмљивања и недовољно јасног Размештаја у оквиру турске језичке породице, турцизми се одликују још и тиме што на себи носе фонетске наслаге језика посредника. Пошто језик давалац, како је напред речено, у већини случајева није идентификован, разграничење између првобитних и стечених фонетских елемената је скопчано с великим потешкоћама, а некада чак немогуће. Код испитивања османизама нисмо се сусретали ни са сличним појавама.

О старости турцизама моћи ћемо закључивати после одговарајућих проматрања и анализа, мада већ унапред морамо предвидети њихову хронолошку хетерогеност. И површан поглед открива да су најстарији они турцизми који су приспели преко старословенског језика, о чему сведочи њихова велика прилагођеност српскохрватској језичкој структури. Међу њима наилазимо, рецимо, на такве који су примили дијалекатске диференцијације, на пр. *белег*, *биљег*, *билиг*, *бјељег*, *бјелег* или *бубрег*, *бубригов* и т. д.

И на послетку, турцизама има у српскохрватском језику знатно мање него османизама. Њихов број износи једва неколико десетина, што нам пружа повољну могућност да их појединце поменемо и обрадимо.

багља

Именица женског рода која се сусреће у северном делу Југославије а означава: 1) „пласт“, 2) „навиљак“, 3) „свежањ“, „сноп“, 4) „китица“, „чуперак“. Забележена је између осталог у Вуковом Рјечнику³, док су њени бројни деривати, од којих је

нарочито интересантан *bàgaly* -гља м. „навиљак“, изложени у Речнику САНУ.

Непосредно порекло вуче из мађарског језика и то од две мађарске речи: *boglya* (зап. мађ. *baglya*) „пласт сена“ и *bogolya* (рег. *buglya*) „прамен перја на главама птица“, „ћуба“.

Мађарски језик дугује исте речи некоме од турских језика, мада је у овоме моменту још неизвесно који би то могао бити. Од данашњих језика поседује такву реч казанскотатарски *boγol* ~ ~ *boγil* „пласт“; тоболскотатарски *тоγol* id.; алтајски *pūl* id.; якутски *bugul* „пласт сена“ а изван турске породице бурјатски *bukul* ~ *buxul* ~ *boxol* id. и монголски *buxul* ~ *buxal* id. На крају ваља још напоменути да је Gombocz 49 предвидео за етимон мађарских речи поволшкобугарско **bugul*. Слабост такве претпоставке није само у томе што је реч супонирана, него много више у томе што поволшкобугарски језик и његов наследник — чувашки претварају интервокално -γ- > -v- (в. PhTF 693 и 712) па се облик као **bugul* тешко може тамо очекивати.

белег ~ биљег

У српскохрватском језику региструје се од 14. века када гласи бѣлѣгъ. Током 15. века одатле настаје у источном говору белег а у западном билег, док се у 16. веку јавља и јужно биљег. Генитиви плурала су бѣлѣгá, бѣлѣгá, бѣлѣгá а значења има неколико: 1) „знак распознавања“, 2) *фиг.* „предзнак“, „знамење“, „симптом“, 3) „траг“, „ожиљак“, „модрица“ (који остану после ударца или ране), 4) „дар који момак даје девојци као знак да је испрошена“, 5) „неки предмет од болесника који се носи врачари ради бајања“, 6) „надгробни споменик“, 7) „гранични знак“, „међаш“, 8) „мета“, 9) „предмет који служи као успомена“, 10) *арх.* „грб“ 11) „печат и отисак печата“, 12) „таксена и поштанска марка“, 13) „бињекташ“, 14) неколико топинима (Србија).

Потиче од црквенословенског бѣлѣгъ „знак“⁶ а ово долази из турских језика, може бити из подунавскобугарског (Pritsak, UAJb 26 S. 227), у којима иста реч има следећи распоред: старо-

⁶ О. Pritsak наводи да је староцрквенословенски језик располагао и облицима бѣлѣгъ, бѣлѣгъ (UAJb 26 S. 227).

турски, караханидски, хорезмијски, староосмански, чагатајски, кипчачки, новоујгурски *bālgū* „знак“; комански, османски, туркменски, каракалпачки, тувински, караимски *bālgī* id.; киргиски, узбечки *belgi* id.; татарски *bilgä* id.; јакутски *bāliä*, *bilgä* id.; башкирски (Pröhle) *bəlgü*, *bəlgə* id.; чувашки *pallâ* id.; староосмански још *bālik*, *bālāk* id. (XIV — в.); бурјатски *belge*, *belege* id.; монголски (Kow.) *belγe* id.: халха (Ramstedt JSFOu XXI, 2 : 37) *Belgə*, *BēləG* id.

Осим српскохрватском, реч је својствена још само македонском (*белег* id.) и бугарском (*белег* id.). Руско-црквенословенско бѣлѣгъ примљено је са Балкана.

бубрег

Ген. пл. *бубрѣгá*. Упадљиво је да ова позајмица означава један виталан део тела и да нема синонима, ако изузмемо *бубало* које бележи Вук, Рјечник.³ У Рј. ЈАЗУ стоји да се *бубрег* сусреће у писаном језику од 16. века и да је код М. Држића зебележен такође облик *бубрек* и придев *бубригов*. Пада у очи да се *бубрек* појавило још једном код Караџића, 6. Реч је иначе постојала и у црквенословенском као *бѣбрѣгъ* ~ *бѣбрѣкъ* ~ *боубрѣгъ* ~ *боубрѣкъ* id., а од савремених словенских језика поседују је: словеначки *bübrek* (арх. *bümbrek* ~ *bumbrek*) id.; бугарски (књиж.) *бѣбрек*, (дијал.) *бубрек* id.; македонски *бубрег* id.; руски (дијал.) *бубрѣгъ* „бубрег код животиња“.

Њено присуство у турским језицима изгледа овако: средњетур. *bögür* id.; новоујгур. *böräk*; алтајски *böräk*; киргијски *böyräk*; татарски (књиж.) *böyär*, (дијал.) *böyäräk*; караимски (Троки) *büwöräk*; чувашки *pürä*; урјангхајски *püräk*; јакутски *büör*; османски (књиж.) *bögräk* ~ *böyräk* (све до 19. в., в. TS I 603 f.) а затим и *böbräk* (Molino, Clodius, Heuser-Şevket, Ağakay, Караџић) ~ *bübräk* (Megiser, Hacki Tewfik). Османски дијалекти имају *bögrek*, *bogrek*, *boorek*, *bögürçük*, *böorek*, *böyrek*, *böyreyh* (DS II 764).

Чињеница да су словенски облици формално најподударнији са османским облицима није сама по себи довољна да би се прихватило османско порекло речи (Шкаљић 150). У првом реду зато што старословенски и руски нису били у директном додиру са османским језиком, док је српскохрватски, који је у оваквом додиру

био, поседовао реч још пре ступања у тај додир о чему сведочи присуство речи у Далмацији (М. Држић, Даничићеве пословице) а уз то и варијанта *бубригов*. Други, још већи разлог против османског порекла лежи у томе што је и сам османски облик *böbräk* (~ *bübräk*) проблематичан. Види се из горњег упоредног прегледа да је османски једини језик турске фамилије који има први слог речи *böb-*, и што је још важније, да у њему варијанта *böbräk* егзистира раме уз раме са општетурским *bö'yräk*. Осим тога, османски народни говори Анадолије не пружају ни један случај са *böb-büb-*! Дакле, више је него очигледно да варијанта са *böb- ~ бүб-*, која у другим турским језицима уопште не постоји, нема ни у османском дубок корен. То је у првом реду зато што прелаз *g ~ ğ > b* није распрострањен у турским језицима.

Из свих тих разлога мислим да би следеће објашњење било најближе ономе што је ова реч стварно доживела. Она је продрла из неког неосманског језика у старословенски и тамо стекла своје друго *-б-* (може бити аналогичном на неку домаћу реч) као и алтернативно *-г* на крају. Будући да сви словенски језици имају *-у-* у првом слогу, биће да је језик зајмодавац имао на истом месту *-ü-*.⁷ У том случају би бугарско књиж. *бѣбрек* било секундарна форма од првобитног буг. *бубрек* (сада дијал.) које је настало наслањањем на домаћи глагол (на)*бѣбна*, како се то иначе претпоставља у *Български етимологичен речник*, св. I, Софија 1962., стр. 96 а очекивање Рј. ЈАЗУ да је постојао првобитни словенски облик **бѣбрегъ ~ *бѣбрекъ* неосновано, у првом реду услед непостојања *-б-* у словеначком и *-а-* у македонском. Славизирани облици *бубрег ~ бубрек* су даље деловали преко Балкана својим другим *-б-* на османско *bögräk* и изазвали настанак њему паралелног *böbräk*. Тај утицај се морао збити пре 1600. г. јер Megiser и Molino већ бележе османске облике са *böb- ~ бүб-*.

чаканац

Ген. сг. *чаканца*, значења: 1) „зидарски чекић“ 2) „чекић за окивање косе“ 3) „чекић“. Сусреће се такође у већини словенских језика, с нешто другачијим значењем и фонетским и морфолошким ликом: старорус. *чеканъ*¹⁾ „борбена секира“ 2) „пијук“;

⁷ То је могло бити дуго *-ü-* јер словеначки има *-ü-*.

руски *чекан* 1) *арх.* борбена секира“ 2) „алатка којом се врши ковање новца и сл.“, 3) „клише“, „печат“ (и све друго што је у стању да остави отисак), 4) „искован лик“; украјински *чекан*, 1) *арх.* „борбена секира“, 2) „пијук“; словачки *čakan* „пијук“; чешки *čakan* ~ *čekan* „борбени чекић“; пољски *czakan* ~ *czekan* 1) *id.* 2) „планинарски пијук“; словеначки *čakan*; 1) „чекић“, 2) „зуб дерач код вепра“; македонски *чекан* „чекић“; бугарски *чекан* *id.* Осим тога, присутна је у мађарском језику као *csákány* 1) „борбени чекић“, 2) „трнокоп“, „пијук“.

У питању је неоспорно једна иста реч тако да етимолошко објашњење за мађарски важи истовремено за словенске језике, и обратно. Gombocz 56 изводи мађ. *csákány* из поволшкобугарског (код њега = старочуваш.) **čakan*, додуше уз извесне резерве, изражене у знаку питања. Реч **čakan* није забележена али он закључује да је њена егзистенција могућа пошто киргиски има *čakan* „кука на дугачкој дршци која се употребљава као оружје“ (Vamb. Čag. 275) а што је изведено од тур. глагола *čak-* „оштро и кратко ударити“, дакле заправо „ударач“ (A. Vámbéry, *A magyarok eredete*. Budapest 1882. p. 395). Једва се да одлучити, каже даље Gombocz, да ли је мађ. *csákány* преузето директно из тур. или словенским посредством. На другој страни, Bern. Et. Wb. 134—135 предвиђа за словенске речи идентично порекло, највероватније поводећи се за цитираним мађарским етимолозима. Исто тако Lokotsch Nr. 384.

Тумачења у овом смислу су вишеструко непоуздана. Тур. *čakan* које је један једини пут забележено од Вамберија, као киргиска реч, не постоји у таквом облику ни у једном другом тур. језику, а у таквом значењу ни у данашњем киргиском. Друго, источнословенски језици, дакле они који су географски најближи турској породици, имају у првом слогу *-e-* што упућује на могућност да је етимон био вокално дисхармоничан: *e-a*. А такав етимон није турски, може евентуално бити донет турским посредством.

Из тих разлога ми се чини много вероватнијим да је у питању персијско *čāškān* „quodvis lignum capite adunco“, „lignum magnum capite adunco, de quo pila ferrea suspenditur“ (Vullers); „штап са закривљеним крајем“, „штака“, „штап за поло“, „жезло“ (Junker/Alavi; они дају данашњи изговор *čougan*) које је позајмљено

директно из персијског или преко неког турског језика, будући да је рано продрло у неке од њих. Османски има *čavkân* „штака“, „кукаст штап“, „палица којом се удара у бубањ“, „кука која се употребљава у игри „џирит“ (Zenker 374); караханидски *čögän* „штап за поло“ (Kāšγ. 57); хорезмијски *čavgän* id. (Qutb III 42); новоујгурски *čögän* id. (Menges 709); узбечки *čavkân* „поло на коњима“; киргиски *čaqan* „врста игре“. Последња реч је сигурно остатак Вамберијевог *čakan* тако да је извођење < *čaq*- искључено. И она је персијског порекла.

За сада је тешко рећи у које доба је реч продрла у словенске језике.⁸ Запажамо да је она у своме ширењу доспела између осталога у мађарски језик (поволшкобуг. порекло *csákány* не долази наравно у обзир) у коме је претрпела регресивно изједначење вокала. Мађарски облик је накнадно утицао на суседне словенске језике⁹ потискујући у њима облике на *e-a*, мада наравно ни аналогија у њима самима није искључена.

чáкља

Ген. пл. *чáкльї*, бележи се од 17. века у значењу 1) „мотка с гвозденом куком помоћу које се отискују и привлаче пловни објекти“ 2) „пијук“.

Непосредно порекло вуче од мађарског *csáklya* „кука“ које мађарски језик дугује неком турском језику. Семантички му је најближе чувашко *šakla* ~ *šekla* ~ *šegäl* „кука“ (Paasonen 136) које долази од чув. глагола *šak-* „окачити“, „обесити“ (Paasonen 134). Али, пошто се почетни консонанти не подударају, мора се претпоставити посредовање неког другог турског језика у коме је основа гласила **čaq-*, дакле са *-a-* према чувашком, а са *č* према општетурском. Данашњи језици не пружају много обавештења о овој речи јер ни у једном од њих није нешто слично забележено. Кримско *čägäl* „кука“ (Wb.); осм. нар. *čäkäl* id. (Zübeyr-Refet 69) су варијанте за *čängäl* id. (< перс. *čängäl*) и немају корена у турским језицима. У сваком случају овде ће требати допунских разјашњења.

⁸ Али свакако пре 12. века пошто је староруско *чеканъ* забележено још у 12. веку (Vasmer s. v.).

⁹ То закључујемо по географском размештају облика на *a-a*. За чешки би се могло рачунати и са семазиолошким доказом пошто Jungmann тумачи чеш. *čakan* између осталога као „ein ungarischer Streitkolben“.

јарак

Ген. сг. *јарка*, значења: 1) „прокоп кроз који протиче вода“ (већином привременог карактера) 2) „јендек“, „ров“ (углавном покрај пута) 3) „бразда код орања“ 4) више топонима (подручја Загреб, Вараждина, Срема). Према Рј. ЈАЗУ IV 465 сусреће се и кајкавска варијанта *јарек*, док старост речи у писаном језику досеже у 16. век. Но, мора се рачунати с тим да је њена старост у говорном језику већа с обзиром на одомаћеност у топонимици и на присуство поменуте дијалекатске варијанте. Османско порекло (Шкаљић 362 < осм. *ark* „канал“) не долази у обзир, и то не само због знатне старости и дијалекатске варијанте, него такође због географског размештаја: сусреће се северно од Саве и Дунава, а ван српскохрватског језика имају је управо они словенски језици који нису били у домањају османских утицаја. То су: руски (дијал.) *јрѓк* „јаругица“; украјински *јрѓк* „мала јаруга“, „јаругица“ и још једно *јрѓк* „поток“; словачки *јарок* 1) „јендек“, „јарак“, „ров“ (већином покрај пута за отицање воде), 2) „мањи поток“, 3) „бразда“; пољски (дијал.), *јарек* „поточић“; чешки *јарек* 1) „јендек“, „јарак“, 2) „поточић“; словеначки *јарек* „јендек“, „ров“, „јарак“. Македонски и бугарски је не бележе, исто као ни црквенословенски.¹⁰

Већ због присуства *-o-* у руском, украјинском и словачком језику, етимологија < тур. *yarıq* „пукотина“, „напрелина“ (Mikl. TE I 316; Рј. ЈАЗУ; Преобр. II 1279; Vern; Et. Wb.) је слабо уверљива, будући да би турско *-i-* тешко могло дати *-o-*, поготово не у руском који је већ показао да турско *ı* супституира својим *ы*. С друге стране, набројани облици имају у последњем слогу такву варијацију вокала која није могла доћи из турских језика.

Турски етимон је именица *yar* 1) „обронак“, „стрмина“ 2) „стрма обала“, „обала“ 3) „јаруга“ (стрмих страна) 4) „вододерина“, „јаз“ 5) „увала“, „рупа“ 6) удубина на врху брда у којој се сакупља вода — које сусрећемо у већини тзв. *у-*језика¹¹: тоболскотатарском, казанскотатарском, новоујгурском, алтајском,

¹⁰ Мађарско *árok* не спада овамо.

¹¹ Судаћи према јакутском *sir* „стрма обала“ итд. и туркменском глаг. *yâr-* „расећи“ итд., вокал је био првобитно дуг: **yâr*. У већини турских језика дужина се, међутим, није сачувала.

телеутском, османском (од 15. века) а од старих турских језика имају је: кипчачки (13. век) и карахандски (11. век). Та реч је врло рано продрла у словенске језике и у већини њих се сачувала до данас: руски *яр* (Поволжје, Сибир) 1) „обронак“, „стрмина“, „стрма обала“, 2) „јаруга“; украјински *яр* „јаруга“; пољски *jar* „јаруга“, „каљужа“; чешки *jar* „ров“; бугарски *яр* „стрма обала“¹² а може бити да је постојала некада и у српскохрватском језику.¹³ После свога одомаћења, *yar* је подвргнуто словенској деривацији¹⁴ из које су резултирали облици *ярóк*, *јарек*, *јарак*, при чему је бугарски остао без таквог деривата. За сада је тешко рећи да ли је постојао њихов претеча у виду хипотетичког старословенског **яръкъ* (< стсл. **яр*).

За српскохрватско *јарак* су, према томе, битна два факта: да нема османско порекло и да се састоји од тур. *јар* (*yar*) и схр. -ак. Неизвесно је само то да ли је деривација наступила на терену српскохрватског језика или изван њега.

јаруга

Ген. пл. *јаруга*, значења: 1) „локва“, „бара“, 2) „дубок канал“, „дубок ров“, 3) „вододерина“, „јаз“ 4) велик број топонима (Србија, Срем). Од осталих словенских језика бележе је: староруски (Сл. о полк. Игор.) *јарѣга* „јаруга“; руски (јужни дијал.) *јруга* „велика јаруга“, „провалија“; украјински *јруга* „велика јаруга“; пољски (дијал.) *jaruga* „велика и блатњава јаруга“, „дубок ров“, „мочвара“.

¹² Једино за бугарску реч није искључено и османско порекло.

¹³ Неке речи скупљене у Рј. ЈАЗУ као да допуштају такву претпоставку: *јарача* „локва“ (која остане после кише); *јарач* топоним у Србији и Славонији; *јарце* топоним у Босни; *јарча* „јарак“, „јаруга“; *јарума* „јама“; *јарун* топоним у Србији и Хрватској, те читав низ других речи које се не могу без даљњег везати за слов. *јар* „летњи усев“.

¹⁴ Помоћу суфикса: схр. -ак, словен. -ек, чеш. -ек, пољ. -ек, рус. -ок, укр. -ок који сви вуку порекло од старословенског -ъкъ (F. Miklosich, *Vergleichende Stammbildungslehre*, Wien 1875, 129 S 254 ff.). Значење суфикса је између осталогa деминутивно (Mikl. *ibid.*) и оно се у неким језицима осећа. Схр. -ак представљено нам је код Маретића као наставак за творбу substantiva deminutiva (Др Т. Маретић, *Грамајика хрвајскога језика за средње школе*, Загреб 1913⁴, 349).

Сродна је са *јарак* и долази од истога *уар*, коме је у словенским језицима додат аугментативни суфикс *-уга* чије значење се још осећа, посебно у руском (> пољски) и украјинском.¹⁵ Mikl. TE I 316 и, према њему, Vasmer s. v. изводе погрешно < тур. *yariq* „Spalte“, „Ritze“. Bern. Et. Wb. повезује исту реч са чагатајским *yaryu* „Spalte“, „Ritze“, што је такође неадекватно.

Према томе, српскохрватско *јаруга* се састоји од тур. *јар* (*уар*) и схр. *-уга*, с тим што је и овде нехзвесно да ли је деривација наступила на тлу српскохрватског језика или можда изван њега.

кина

Спада међу ретке речи а значи „мука“. Према Рј. ЈАЗУ сусреће се у писаном језику од 17 века а у погледу акцента и дужине вокала првог слога влада неизвесност.

Директно порекло вуче од мађарског *kin* „патња“, „мука“, „малтретирање“ које важи за мађарски језик као турска позајмица, према Gombocz 95 < старочув. (= поволшкобуг.) **qiyin*. У том језику није додуше забележена али је сусрећемо у старотурском као *qiyin* ~ *qin* „мука“, „казна“; караханидском *qin* id.; староосманском *qin* id.; команском *qin* „патња“, „малтретирање“; чагатајском *qin* 1) „мучење“, „малтретирање“ 2) „мучан“, „тежак“; киргиском *qiyin* „тежак“; туркенском *qin* id.; новојугурском *qiyin* id.; каракалпачком *qiyin* id.; алтајском *qiyin* „мучење“, „казна“; башкирском *qiyin* id. id.; телеутском, лебединском, куерикском *qiyin* „патња“; чувашком *xyn* id. У чувашком је припадни глагол *xəne-* „тући“, „мучити“ а у осталим језицима *qi(y)na-* id. (Raasonen 39; СС 205). Турска реч је, судећи према туркменском, имала контракциону дужину која се ни у мађарском није изгубила. Зато је врло вероватно да дужину има такође схр. *кина* (**кiна?*).

Поред *кина* постоји у српскохрватском језику и реч *кињ* која је према Рј. ЈАЗУ IV 953 нађена само код једног писца 17. века значећи „мука“ а осим тога можда још и „страст“ или сл. Ако је претпоставка о другом значењу урачунљива, онда имамо

¹⁵ F. Miklosich, op. cit., 138 283 ff. говори о суфиксу *-уга* који има, између осталог, аугментативно значење. Он даје примере из старословенског, словеначког, руског, украјинског и српскохрватског језика.

пред собом реч која такође долази од мађ. *kín* али је делимично семантички контаминирана са схр. *kǐn* „љутња“, „злоба“, „пизма“ (< осм. *kīn* „мржња“, „злопамћење“, „жудња за осветом“ < перс. *kīn(e)* id.) које се употребљава у Босни (Шкаљић 409). Вокал у *кињ* је по свој прилици био такође дуг (**kǐñ*). Даље, од *кина* (и *кињ*?) „мука“ изведен је у српскохрватском језику глагол *кињити* „мучити“, „малтретирати“ који може само да потврди присуство претпостављене дужине на првом слогу. Шкаљић 409 погрешно *кињити* < осм. *kīn*.

киџ

У писаном језику сусреће се од 15. века са значењима: 1) „личност“, „лице“, „особа“, 2) „тело“ (најчешће људско), 3) „стас“, „статура“, 4) „облик“, „форма“, „изглед“, 5) „статуа“.

У старотурском постоји *kīp* „шаблон“, „узорак“; у средњетур. *kīp* „калуп“, „верна слика“; у алтајском, лебединском, телеутском, шорском *kep* „калуп“; у саријугурском *kep* „облик“, „изглед“, „вид“, „манир“, „начин“; у јакутском *kiäb* „облик“, „лик“; у монголском *keb* id.; у бурјатском *xep* „калуп“. У великом броју турских језика је иста именица прерасла у постпозицију *kibi*, *gibi*, *kibäk*, *köböök* и т. д. са значењем „као“.¹⁶

До српскохрватског језика доспела је преко мађарског који има *kép* ~ *kīp* 1) „слика“, „представа“ 2) „статуа“. Дужина вокала мађарске речи потиче из турског (којег?) и како видимо она се пренела такође у српскохрватски. Колебање квалитета *é/i* такође потиче из турског јер је тамо овај вокал првобитно стајао на прелазу између *i* и *ä* (затворено *e*) и још к томе је био дифтоншког порекла, што видимо по јакутском.

Схр. *киџ* > макед. *киџ* „статуа“.

кџмџва

Ген. сг. *комџва*, значења: 1) „хмель“, 2) „квасац од кукурузног брашна или мекиња“. Раширена је северно од Саве и Дунава, у подручјима која граниче са мађарским језиком.

¹⁶ Османски језик има само постпозицију *gibi* а не и именицу **gib*. Вамберијев навод на који се позива Верн. Et. Wb. је погрешан.

Потиче непосредно од мађарског *komló* „хмель“ које мађарски језик дугује турској језичкој породици: средњетурски има *qutlaq* „једна биљка слична зимзелену од које се прави пиће уз додатак меда“ (Kāşy. 164); алтајски *qutanaq* „хмель“; татарски *qolmaq* id.; башкирски *qutalaq* id.; киргиски *qutdan* ~ *qulmaq* id.; сагајски и бараба *qutnaq* id.; куерикски *qutnaç* id.; шорски *qubanaq* id.; чувашки *xê mla* ~ *xømla* id.¹⁷ (< старобуг. **xumla*, Räsänän FUF 29, 191—2).

М. Адамовић

БИБЛИОГРАФИЈА И СКРАЋЕНИЦЕ

- Agakay = *Türkçe Sözlük*. Hazırlayan M. A. Ağakay... Ankara 1959.³
 Будагов = Л. Будаговъ, *Сравнительный словарь турецко-татарских нарѣчій*. I—II. Санктпетербургъ 1869—1871.
 CC = K. Grønbech, *Komanisches Wörterbuch*. Türkischer Wortindex zu Cødex Cumanicus. Kopenhagen 1942.
 Clodius = J. Ch. Clodius, *Compendiosum lexicon latino-turcico-germanicum*. Lipsiae 1730.
 DS = Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Sözlüğü. I—IV. Ankara 1963, 1965, 1968, 1969.
 FUF = Finisch-Ugrische Forschungen. Helsinki. (Часоп.)
 Gombocz = Z. Gombocz, *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne XXX. Helsinki 1912.
 Hacki Tewfik = Hacki Tewfik (Galandjizade), *Türkisch-deutsches Wörterbuch*. Leipzig 1921.³
 Heuser-Şevket = F. Heuser-I. Şevket, *Türkisch-deutsches Wörterbuch*. Wiesbaden 1958.
 JSFOu. = Journal de la Société Finno-Ougrienne. Helsinki. (Часоп.)
 Jungmann = J. Jungmann, *Slowník česko-německý*. V Praze 1835-9.
 Junker/Alavi = H. Junker und B. Alavi, *Persisch-deutsches Wörterbuch*. Leipzig 1968.²
 Карацић = С. О. Карацић, *Турско-србскій рѣчникъ съ разговорима*. У Београду, 1855.
 Kāşy. = C. Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz nach Maḥmūd al-Kāşgarī's Dīwān luġāt at-Turk*. Budapest-Leipzig 1928.
 Knežević = A. Knežević, *Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und der Serben*. Meisenheim 1962.

¹⁷ Чувашки облик би могао имати извесну везу са слов. *хмель*, лат. *humulus*, старонордијски *humall*, в. Gombocz 97—98.

- Kow. = J. E. Kowalewskij, *Dictionnaire mongol-russe-francais*. Kasan 1844.
- Megisier = *Institutionum linguae turciae libri quatuor... IV Dictionarium turcico-latinum auctore Hieronymo Megisero*. (Lipsiae) 1612.
- Menges = K. H. Menges, *Glossar zu den volkskundlichen Texten aus Ost-Türkistan*. II. Akad. der Wiss. und Lit. in Mainz. Abh. d. geistes- u. sozialwiss. Kl. Jhg. 1954. Nr. 4. Wiesbaden 1954.
- Molino = G. Molino, *Dittionario della lingua italiana-turchesca*. Roma 1641.
- Paasonen = H. Paasonen, *Çuvaş Sözlüğü*. Istanbul 1950.
- PhTF = *Philologiae turcicae fundamenta. Tomus primus*. Wiebaden 1959.
- Преобр. = А. Г. Преображенский, *Этимологический словарь русского языка*. I—II. Москва 1910—1914.
- Pröhle = V. Pröhle, *Baskir nyelvtanulmányok*. I—II. Keleti Szemle IV—V. Budapest 1903—1904.
- Qutb. = A. Zajączkowski, *Najstarsza wersja turecka Husrav u Širin Oufba. Część III*. Słownik. Warszawa 1961.
- Raquette = G. Raquette, *Eastern Turki Grammar*. Part III. Vocabulary. Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der Königlichen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin. Jhg. XVII. Zweite Abteilung: Westasiatische Studien. Berlin 1914. S. 170—232.
- Речник САНУ = *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. САНУ. Београд 1959— (у излажењу).
- Pj. ЈАЗУ = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje JAZU. Zagreb 1880— (у излажењу).
- Шкаљић = А. Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*. Сарајево 1966.
- TS = XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla *Tarama Sözlüğü*. I—III. Ankara 1963—1967.
- UAlJb = *Ural-Altäische Jahrbücher*. (Часоп.).
- Vamb. Čag. = H. Vámbéry, *Čagataische Sprachstudien*. Leipzig 1867.
- Vullers = A. Vullers, *Lexicon persico-latinum etymologicum*. Bonnæ 1955—64.
- Wb. = W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte St.- Pétersbourg* 1893—1911.
- ZDMG = *Zeitschrift der Deutschen morgenlandischen Gesellschaft*. Leipzig. (Часоп.).
- Zenker = J. Th. Zenker, *Dictionnaire turc-arabe-persan*. Leipzig 1866—1876.
- Zübeyr-Refet = H. Zübeyr-I. Refet, *Anadilden Derlemeler*. Ankara 1932.
- ~ = знак алтернације: или
- < = знак за „настало од“
- > = знак за „претворило се у“, „дало“.
- đ, ŷ итд. = дуго а, и итд.

ИНИЦИЈАЛНЕ КОНСОНАНТСКЕ ГРУПЕ У НАШЕМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

Само онда када се говори о фонетским законима и њиховом примењивању на сугласнике помињу се, у обради материјала нашег књижевног језика, сугласничке групе. Посебно сугласничке групе нису биле предмет пажње.¹ У овом раду ће бити речи само о иницијалним групама у књижевном језику. Које могућности комбиновања консонаната у групе постоје, на каква се ограничења при томе наилази, да ли се могу успоставити извесне закономерности — то су битна питања о којима ће се говорити. За рад је узет материјал из следећих речника нашег књижевног језика: В. Ст. Караџић, Југославенске Академије, Броз Ивековића, Српске Академије наука и уметности, Матице српске и Матице хрватске, Правописног речника.

1. Први члан групе је непрекидни консонант

		сон.	СВИ
бзв.	С+	бзв.	К П Т Ф Х Ц
зв.	З+	сон.	В Ј Л М Н Р
		зв.	Б Г Д
бзв.	Ш+	сон.	В Л Љ М Н Њ Р
		бзв.	К П Т Ч Ц Ћ
зв.	Ж+	сон.	В Л Љ М Н Њ Р
		зв.	Б Г Д
бзв.	Ф+	сон.	Л Р

		сон.	В Л Љ М Н Р
бзв.	Х +	бзв.	Т Ц Ћ

Примери:

сјединити, светлац, слаткоћа, сљубити, сматрати, снебивати, се, сњушити се, срећа; скакати, спирала, старалац, сфинга, схарчити, сцена.

звекетати, зјеница, злоћа, змајевац, знаћи, зричак; зборник, згодовити, здепаст.

шваља, шлём, шљива, шмјинка, шинешуе, шњурити, шрафић; школа, шпекулисати, штићеник, шчепати, шцер (назив за бильку), шћућурути се.

жвакати, жлебати, жљездаст, жмурёћкё, жнорац (врста птице), жњёти, жребати; збйца, жгёпче, ждйти флегматик, фракција.

хвалити, хлём, хљебача, хмёл, хнопот (?), хранљив; хтёти, хцијена (?), ххёрца.

2. Први члан групе је прекидни консонант

		сон.	Ј Л Љ Н Р
бзв.	П +	бзв.	С Ш Т Ч Ф Х

		сон.	Ј Л Љ Н Р
зв.	Б +	зв.	Д З

		сон.	С В И
бзв.	Т +	бзв.	К

зв.	Д +	сон.	С В И
-----	-----	------	-------

		сон.	С В И
бзв.	К +	бзв.	С Ш Т Ћ Ч (?)

		сон.	В Л Љ М Н Њ Р
зв.	Г +	зв.	Д Ћ

бзв.	Ч +	сон. бзв.	В Л М Р К П Т
зв.	Ц +	в.	Б
бзв.	Ц +	сон. бзв.	В Ј М Р К

Примери:

пјесмица, плаћати, плѣснат, пнеуматичан, празник; псѣћй, пшѣничан, птйчијй, пчѣлѣр, пфјј (узив) ,пкати (гурати).

Бјондић, блѣгѣст, блѣштати, Бнеци, брѣза; бдѣти, бзйкати. твѣрац, тјѣлеснй тлѣчити, тлѣница (опна), тмѣрност, Тнински, тѣус (врста рибе), трѣшња; ткѣти,

двѣдесѣт, Дјѣкович, длѣн, длѣтѣр, днѣвнйк, Дмйтар, Дѣѣ-пар, дрѣгѣ.

квалитѣт, кјѣдну (уједно), клѣвир, клѣѣцати, кмѣчати, кнѣз, кнѣйга крѣсти; Ксилографија, кшѣфтати (препродавати), ктитор, кћѣрчица, кчѣвљанин.

гвѣжђе, глѣват, глѣйвица, гмйзавац, гнѣздо, гнѣурац, гранѣт; гдѣкојй, гђица (скраћеница).

чвѣрак, чланѣрина, чмѣвати, чрѣт; чкйљити.

цбунйћ.

цвѣћарица, цјѣнкати се, цмакати, црѣво; цкйљѣти.

3. Први члан групе је сонат

зв.	В +	сон.	Ј Л Р
зв.	М +	сон.	Ј Л Љ Н Њ Р

Примери:

Вјѣнцеслав, влѣжити, врагѣлија;

мјѣстити, млѣз, млѣцкати, многѣбожац, мнѣње, мрѣжа.

Запажања до којих се долази посматрањем изнетог материјала двочланих иницијалних група су ова:

1. Сви консонанти у нашем језичком систему могу стајати у иницијалном положају у речи. Уколико је реч о иницијалној

консонантској групи, постоје ограничења. Већина сонаната и неки консонанти (Ј Л Љ Н Њ и Б Ђ) уопште се не налазе на почетку речи — на месту првог члана консонантске иницијалне групе. Ако је сонант први члан групе, могуће су само две комбинације и то са В и М.

2. Сви консонанти, први чланови групе, без обзира на своје фонемске особине, могу имати уза се све сонанте или већину сонаната за другог члана групе. Ограничење се односи на Ц које не даје конс. групу са сонантима.

3. Уколико је звучни консонант први члан групе, може имати уза се, за другог члана, неки сонант или звучни консонант.

4. Уколико је беззвучни консонант први члан групе, може имати уза се неки сонант или неки беззвучни консонант.

5. Фреквенције јављања а. звучних и б. беззвучних консонаната на месту другог члана групе:

а. Д пет пута, Б три пута, Г два пута а З и Ђ само једанпут;

б. Т шест пута, К пет пута, Ц, Ђ, Ч, П три пута, С, Ш, Ф, Х два пута.

6. Могућности комбиновања првог члана групе са сонантима:

а) консонанти С, Т, Д, К могу стварати консонантску групу са свима сонантима без изузетка.

б) конс. Ш, Ж, Г са В Л Љ М Н Њ Р
 Х „ В Ј Л Љ М Н Р
 З „ В Ј Л М Н Р
 Ч „ В Л Љ М Р
 Ц „ В Ј М Р
 П, Б „ Ј Л Љ Н Р
 Ф „ Ј Л Р

в) Фреквенца појединих сонаната који су други члан у групи: Р четрнаест пута, Л тринаест пута, В, М, Н једанаест пута, Љ десет пута, Ј осам пута а Њ седам пута.

7. Уколико је сонант први члан групе може имати уза се само сонант. Сонанти В и М дају мали број двочланих консонантских група и то ВЈ, ВА и МЈ, МА, МЉ, МН, МЊ, МР,

II. Трочлане иницијалне групе

Делимична ограничења констатована код двочланих група, када је реч о трочланим су доста честа.

1. Примећује се одсуство трочланих иницијалних група чији би први члан био консонант;

Б П Т Д К Г Х Ф Б Б или сонант
В Ј Л Љ М Н Њ Р

2. Непрекидни консонанти С, З, Ш, Ж су једини консонантски елементи који омогућавају реализацију трочланих консонантских група у књижевном језику.

трочлана група

I	II	III-члан групе
С	К	В Л Љ Н Р
С	П	Л Љ Р
С	Т	В Л Р
С	Х	В Р
С	В	Л Р
С	М	Л Љ Р

На други начин представљена трочлана група С + конс. + конс. изгледала би овако:

I	II	III
бзв.	сон. С+	В М само СОН.
	бзв.	К П Т Х

Када је први члан групе С, други могу бити а) сон. В М и б) бзв. К П Т Х. Трећи члан може бити само један сонант. Јављају се углавном сви — недостаје М. Консонанти К М дају највећи број комбинација са сонантима и на тај начин велики број консонантских група; В П Т Х имају ограниченију могућност комбинавања. Сонант Р се најчешће јавља као трећи члан групе и то шест пута, а за њим су Л пет пута, Љ четири пута, В три пута, Н два пута а Ј и Њ једанпут.

Примери:

сквѣчати, склѣнѣст, склѣбѣкати се, скнѣдѣти, скрѣб, сплѣтка, сплѣштѣти, спрѣмност, ствѣрач, стлѣчити, стрѣц, схвѣтљив, схрѣнѣти, свлѣчити, сврѣтити, смлѣчити, смлѣти, смрѣчѣк.

I	II	III – члан групе
З	Б	Ј Л Р
З	Г	Л Н Њ Р
З	Д	В Р

или:

зв. З + зв. Б Г Д + само СОН.

Поред звучног З на месту првог члана — на другом месту могу бити само звучни конс. Б Г Д. Трећи члан је увек само сонант и то може бити сваки. Консонант Г даје са сонантима четири типа група, Б три а Д два типа. Фреквенца сонаната који чине трећи члан групе није упадљиво неједнака. Р се јавља у три комбинације као трећи члан, Л два пута а остали само једанпут.

Примери:

збјѣг, зблјжити, збрјнути, зглѣб, згнѣти, згнѣчити, згрушак, здвѣјан, здравѣца.

трочлана група

I	II	III члан групе
Ш	К	В Л Љ Р
Щ	П	Л Р
Ш	Т	Р
Ш	В	Р

или:

бзв. III + сон. В + само СОН.
 бзв. К П Т

Када је први члан трочлане групе Ш, други може бити а) сон. В или б) бзв. К П Т, док је трећи један од сонаната В Л Љ Р. Без обзира који је консонант други члан групе, уз њега може да

стоји на трећем месту Р. Ако је Л трећи члан, постоје две могућности а са В и Љ само једна.

Примери:

шквижа (патка), шклоца, (бритва), шкљоц (ономатопеја), шкрабати, шлјнкџст (узак), шприцати, штрџити, шврале (сврачак).

трочлана група

I	II	III	члан групе
Ж	Д	Р	

или:

зв. Ж + зв. Д + само СОН. Р.

Постоји само овај један тип трочлане групе ЖДР у књижевном језику: ждрал, ждребац итд.

Такву особину стварања трочланих група имају само непрекидни консонанти.

У екавском изговору нема консонантских трочланих група чији би трећи члан био сонант Ј. Група ЗБЈ у речи *збјагња* је покрајинског карактера и позната само у овом једном примеру.

Узимајући у обзир ијекавску замену јата, књижевни језик добија изванредан број нових трочланих група са трећим чланом Ј:

- а. СВЈ, СМЈ, СПЈ, СТЈ
ЗВЈ, ЗБЈ, ЗЉЈ
ЦВЈ, ЦТЈ
- б. ГРЈ, ГДЈ
ДВЈ, ДРЈ
КТЈ, КРЈ
ХТЈ.

Под а) имамо увећан број већ постојећих трочланих група са првим чланом С, З, Д. У случају б) се спектар поменутих трочланих група увећава за седам нових комбинација, чији први чланови без ове могућности са Ј (из Ћ) нису давали до сада групе.

Број постојећих типова двочланих група у нашем књижевном језику је 136. Од тога броја је 57. група са непрекидним

првим чланом, 70. група са прекидним првим чланом а 9. са сонантом. У стварању тих 136. група учествује:

а) 6 непрекидних консонаната који са сонантима дају 36 група а са осталим конс. 21.

б) 9 прекидни конс. на првом месту који са сонантима дају 49 типова група а са осталим конс. 21.

в) Два сонанта на првом месту стварају са сонантима 9 типова двочланих група.

Број постојећих типова трочланих иницијалних група у нашем књижевном језику је укупно 36 и то само са непрекидним првим чланом.

Од способности везивања консонанта који је други члан трочлане групе зависи број трочланих група. То су углавном прекидни консонанти звучни В Г Д и бзв. П К Т, само Х непрекидно и сонанти В и М.

Примећујемо да сонант никада није први члан трочлане групе. Исто тако можемо констатовати да је трећи члан трочлане групе увек и само неки сонант. Од њих је најпродуктивнији Р које има способност да стоји уз било који консонант.

Још једном треба нагласити да је у консонантским групама узети однос звучност — беззвучност овакав: уколико је звучни консонант први члан групе, везује уза се само звучни консонант (осим сонаната), без обзира на то да ли је у питању двочлана или трочлана група. И обрнуто — уколико је беззвучни консонант први члан, ствара групу само са беззвучним консонантом. Изузетак томе, у књижевном језику, не чине чак ни сонанти.

3. П. Стаменковић

¹ Рад *Консонантске секвенце у штокавском дијалекту*, Прилози проучавању језика IV, Нови Сад 1968, — З. П. Стаменковић, рађен је на дијалекатском материјалу; а рад Д. Јовића „О двочланим консонантским секвенцама Вуковог језика у иницијалној и финалној позицији, ЗБМС XI Нови Сад, — само на материјалу Вуковог говора,

ПРИСТУП ОБРАДИ ПАДЕЖНИХ СИНТАГМИ
У СРЕДЊОЈ ШКОЛИ
(наставак)¹⁷

III. О зависним падежима и о својствима предлога. О генитиву
(без предлога и са предлозима)

III. О зависним падежима и о својствима предлога

23. Несамоствално употребљени облици самоствалних речи — генитив, датив, акузатив, инструментал и локатив — заједничким именом се зову зависни падежи. Они се увек употребљавају у синтагми, у детерминативној синтагми, и увек, разуме се, као њени зависни чланови. А то значи да препознавање, утврђивање каквог падежног значења представља у ствари идентификовање односа именичке речи у функцији зависног члана синтагме према своме управном члану, односно идентификовање начина на који се зависном речју допуњује или ближе одређује значење појма управне речи; нпр. у синтагми *ићи кући* појмом *кући* открива се циљ кретања управног глагола *ићи*, а у синтагми *зидати кућу* појмом *кућу* открива се објекат глагола *зидати*.

24. Непосредни односи зависних речи у падежним синтагама према својим управним могу по значењу бити различити: зависном речју може се откривати порекло појма управне речи — *човек из града*, узрок вршења радње управног глагола — *вратио се због сукоба с њим*, намена вршења глаголске радње — *поклонити књигу другу*, зависном речју може се откривати средство којим се врши глаголска радња — *писати пером* или појам с којим се у заједници врши глаголска радња — *радити са другом*, такође се може

¹⁷ Први део в. у Нашем језику, књ. XVII, св. 3, стр. 143—154.

означаваати и место где се одвија глаголски процес — лечити се у болници, шетати по парку или време када се он врши — шетати после вечере, а може се појмом зависне речи одређивати и начин вршења радње управне речи — радити према своме нахођењу итд. итд.

Наш језик, као и већина словенских језика, има облички развијен падежни систем и велики број различитих предлога за ближе одређивање општих зависних односа самосталних речи.

25. О својствима предлога рећи ћемо неколико речи. Предлози су помоћне речи и њихова је основна функција у језицима синтетичког типа, какав је и наш језик, детерминација општих падежних односа који су обележени обликом именице уз коју предлог стоји; у аналитичким језицима, међутим, функција предлога је показивање општих падежних односа и њихова детерминација. Нпр. у синтагми *изишао је из куће предлог* и *из* поред тога што има опште аблативно значење као и облик *куће*, означава још и то да се одвајање, удаљавање врши из унутрашњости појма *куће*, тј. предлогом *из* прецизира се какво је аблативно значење у питању; у француском језику¹⁸, пак, у синтагми *il vient de Paris* предлогом *de* обележава се не само специфично већ и опште аблативно значење, предлог *de* ту је и носилац и формални знак падежног значења, баш као и предлог *from* у синтагми *return from Paris* у енглеском језику¹⁹.

¹⁸ Сматрамо да је веома корисно ученицима указивати на разлике између система нашег језика и других језика, нарочито западноевропских, али увек поређења треба вршити са оним језиком који ученици већ уче у школи односно са језиком који је свим ученицима познат.

¹⁹ О пореклу предлога, о њиховим значењима и различитим службама на овом месту не бисмо више говорили с обзиром на то да су се ученици с предлозима као врстом речи морали према наставном плану и програму упознати још у првом разреду. Но уколико наставник закључи да су ученичка знања недовољна за праћење даље наставе о падежним синтагмама, добро ће учинити ако им укратко изложи ове три ствари.

Прво. Предлози су по своме пореклу прилошке речи, што се нарочито јасно види према неким предлозима новијег порекла, као што су *више*, *ниже*, *близу* и др., који се и данас употребљавају и као прилози (исп. реченице *он станује близу нас* и *он близу станује*, у којима само према томе да ли непроменљива реч *близу* стоји уз именицу или уз глагол односно према томе да ли одређује именицу или глагол можемо закључити да ли је она употребљена као предлог или као прилог). И предлози именичког порекла типа *чело*, *врх*, *дно*

О генитиву без предлога

26. Три су основна значења генитива²⁰ без предлога: посесивно, партигитивно и аблативно. Задржаћемо се на њима.

27. *Посесивно значење*. У синтагмама у реченицама:

Домановићева сатира није књижевни одраз само напора грађанске класе, већ се у њој испољавају тежње најширих народних слојева (Читанка за III разред гимназије Р. Димитријевића и Д. Вученова, изд. Завода за издавање уџбеника СР Србије, стр. 260). — Око Звезде Јанка Веселиновића већином су били окупљени опозиционари (И., 261). — Књижевна делатност Радоја Домановића започиње и траје у том узнемиренем добу (И.) — Домановић је био сликар србијанске паланке (И., 262). — Под владавином Милоша, Михаила и Милана Обреновића сва власт је била у рукама монарха и танког слоја богаташа (И., 264). — Домановић је ... детињство ... провео

и сл. постали су преко прилошких значења тих именица, наиме у синтагмама *чело главе*, *врх куће* именице *чело*, *врх* схваћене су као прилошке одредбе речи *главе*, *куће*, (на чело главе, у врх куће).

Друго. Предлози могу показивати различите односе, па чак се и један исти предлог може јављати у синтагмама различитих значења; нпр. предлог *од* може се употребити у просторном значењу — *од куће до школе има три километра*, у временском — *од јутра ради*, у узрочном — *разболео се од малих богиња*, у компаративном — *бољи је од њега* итд., итд.

Треће. Основна је служба предлога у нашем језику, као што смо већ рекли, да стоје уз падежни облик именице или какве друге речи с деклинацијом и да прилошки одређују њено опште падежно значење. Но, у извесним случајевима и неки српскохрватски предлози могу се јавити у истој функцији као нпр. предлози у француском или енглеском језику (и уопште у језицима аналитичког типа) — исп. реченице *остаће до недељу дана*, *за сутра ће то урадити*, *од изнад куће до испод потока све је његово*, у којима су предлози *до*, *за* и *од* употребљени уз прилоге или уз предлошко-падежне синтагме прилошког значења и у којима су они носиоци и општег и специфичног падежног односа појмова уз које стоје према другим речима у реченици или синтагми.

²⁰ Термин *genitiv* постао је од латинског назива за овај падежни облик — *genitivus* (*casus*), који, пак, води порекло од грчког — *genetikè* (*ptôsis*), што у преводу значи „који припада роду, који је од рода” (Исп. R. Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, I, Zgb. 1969, pod *genitiv*).

у селу Јарушицама, где је већ постојала бројна породица Домановића (И., 240). — Територија Србије проширена је са четири округа (И., 265). — Ми те у име свих становника молимо да нам будеш вођ (Вођа, из Читанке, 247). — На превелику срећу и радост свију, вођи се ништа није десило (И., 250). — Мислиш ли на добро и срећу своје деце (И.) — Ми се теби поверисмо ... оставивши куће и пробоје својих предака (И.) — Писац те чудне приче, путних бележака — шта ли му је тај састав строго узев по литерарним облицима, не знам ни сам (Страдија, 253). — Па и живот прилаже на олтар отаџбине (И., 254). — Причаше о великом пожртвовању за спас земље (И.) —

генитиви означавају имена којима на различите начине припадају појмови означени речима на које се они односе, тј. речима у функцији управних чланова ових синтагми. Кажемо „на различите начине“, зато што се веома широко схватају односи припадања који се обележавају овом врстом генитива. Посесивни односи нису само односи власника према ономе што има у власништву (нпр. *кућа мога оца*), већ су то и односи расположења, хтења према ономе ко их има, коме су својствени — као што имамо у синтагмама напор грађанске класе и тежње најширих народних слојева, и односи творца каквог дела према самом делу и вршиоцу какве активности према самој активности, радњи — као што имамо у синтагмама Звезда Јанка Веселиновића и делатност Радоја Домановића, односно делова тела према ономе коме припадају — као што имамо у примеру руке монарха, и уопште сви односи у којима се именички појмови управних речи у целини тичу појмова у генитиву.

28. У вези с посесивним генитивом потребно је рећи још и ово: припадање се у нашем језику обично означава посесивним придевима и посесивним заменицама (*Домановићева делатност, његова рука*), а посесивним генитивом означава се углавном само онда ако име појма коме нешто припада има уза се какву одредницу (исп. *очева кућа : кућа мога оца*), или ако је име појма коме нешто припада у множини (*радост свију*) или, пак, ако се

означава припадање појмова од чијих имена нису обични присвојни придеви (*спас земље*)²¹.

29. *Партитивно значење* имамо у синтагмама у којима се генитивом без предлога означава појам на који се делимично односи појам управне речи односно појам који се делимично или у неодређеној количини обухвата појмом управне речи. Навешће мо примере:

Не поведе се много разговора, и сви се сагласише да би најбоље било да умоле овога путника кога им је ... сам бог послао (Воћа, 247). — Он толико времена седи сам самцит (И.). — Воћа коракну још неколико корака (И., 249). — Неко је понео сува хлеба и нешто мало смока уз хлеб (И., 250). — Има човек и среће (И.). — Осећаху много умора (И.). — Нека половина нас пропадне за ову ствар (И.). — Сломије по неколико њих ногу (И., 251). — Прође још неколико дана (И.). — Обазреше се око себе ... да виде колико их је остало, али само је још њих тројица (И., 252). — Шта мислите колико штете тиме наноси ... земљи (И., 255). — Остаде десетак друга (И., 252). — И скупштина ... како је она имала јаких и добрих пријатеља, усвоји њену ... молбу (Страдија, 256). — Патња је ... остављала трага на њима (Воћа, 248). — Ту је ... понеко ... кљусе ... на кога су натоварили вазда неких поњава, торби (И.). — Али се господин министар ниједном речју не дотаче питања финансијских (Страдија, 256). — То ће имати необично доба утицаја на народ (И., 257). — Жељан друштва и разговора, почео је излазити пре но што се сасвим опоравио, а наскоро се латио и рада у својој башти (Пример из Граматике српскохрватског језика за гимназије М. Стевано-

²¹ У познатијим граматикама као посебне подврсте посесивног генитива помињу се субјекатски (*чујем шум таласа*) и објекатски генитив (*траже попис робе*). Ми ипак сматрамо да о њима није неопходно посебно говорити ученицима, јер се у њима не ради о неком друкчијем посесивном односу појмова у генитиву према својим управним члановима, већ о синтаксичкој особености целих генитивских синтагми да се оне могу развити у зависне реченице у којима субјекатски генитив постаје субјектом нове зависне реченице (*чујем да таласи шуме*), а објекатски — објектом зависне реченице (*траже да робу попишемо*), док управни чланови (*чујем, траже*) сада постају управне реченице.

вића, Цетиње 1968, 357). — Његов рад је вредан пажње (И.). — Његово залагање је достојно сваког поштовања (И.).

Генитив партитивног значења односно партитивни генитив употребљава се: уз количинске прилоге, основне бројеве од пет надаље, као и уз именице које значе какву меру или количину (много разговора, неколико кюрака); партитивни генитив употребљава се и уз глаголе чије је значење такво да подразумева делимично ангажовање појма у генитиву или ангажовање појма у генитиву у неодређеној количини (понео је сува хлеба, има среће); овај генитив стоји увек и уз придеве *жељан*, *вредан*, *сит* и сл., као и уз све изразе који значе делимично обухватање или обухватање у неодређеној количини (*жељан друштва*, *вредан пажње*).

30. *Аблативно значење* има генитив у коме стоји име појма од кога нешто потиче, од кога се нешто одваја или удаљава²²:

Али, малопомало, ослободих се те страшне заблуде (Воћа, 246). — Ми се теби поверисмо ... не бисмо ли се спасли пропасти у оном неплодном крају (И., 252). — Изјављујем ... да ћу осуђивати прошли злогласни режим, кога се гнушају сви поштени људи у земљи (Страдија, 259).

31. Ово су била основна падежна, допунска значења генитива без предлога, но, као и сваки падежни облик, и генитив се може јавити и у одредбеном значењу односно у придевској или прилошкој функцији.

32. Генитивом без предлога у придевској функцији означава се какве је особине појам уз чије име стоји, и он се назива *квалификативни генитив*:

Слушаоци, бледа, испијена лица, тупа, мутна, готово бесвесна погледа, са рукама под појасом, као да оживеше на овоме мудре речи (Воћа, 246). — Човек

²² С обзиром да су се ученици још у првом разреду упознали са деклинацијом у латинском језику, наставник би могао овом приликом поменути да у латинском језику, за разлику од нашег, *за обележавање* ових односа постоји и посебан падежни облик — *ablativus*,

онај, средњих година, мрка лица, које се готово и не види од дуге косе и браде, седи, ћути као и догле (И., 247). — Вођа ... оборене главе, коракну неколико пута (И., 249). — Он једнако седи оборене главе (И., 249). — Заврши министар, и раширених руку очекиваше од мене ... одговор (Страдија, 258).

33. Генитивом у прилошкој функцији одређује се време вршења глаголске радње, па се он и зове *темпорални генитив*:

Мало су прешли тога дана (Вођа, 250). — Једног дана се деси нешто важније (И., 251). — Вођа седи онако исто као и онога дана када га изабраше за вођу (И., 252).

Време вршења глаголске радње може се одређивати и темпоралним акузативом, али је темпорални акузатив обичан колико и генитив само у случајевима када се одређивање врши према мањим временским јединицама (*дан, час* и сл.), међутим када су у питању веће временске јединице (*месец, година* и др.), генитив се употребљава далеко чешће од акузатива. Дакле каже се: *тога дана су мало прешли* и *тај дан су мало прешли*, али готово једино — *те године су то урадили* (веома ретко — *ту годину су то урадили*).

34. У вези са генитивом без предлога поменућемо и његову употребу, додуше у савременом језику нешто ређе, уз одричне глаголе у функцији објекта, какву имамо у примерима:

Остави, брате, те ситнице и лудорије да не губимо времена (Вођа, 247). — Продужи старац не дижући главе (И., 248). — Нити главе подиже бар да види ко му говори (И.). — Али на то старац не рече ни речи (И.). — Само ћути, речи још није проговорио (И., 249). — Понеки ни хлеба није имао (И., 250). — Нико не сме ни речи да примети (И., 251). — Процеди вођа не дижући главе (И., 252).

Овај се генитив назива *словенски генитив*, јер је он некада био заједнички свим словенским језицима²³, а сада се у некима

²³ Ако ученици у школи уче руски језик, наставник би могао подсетити да је у руском употреба словенског генитива далеко чешћа него у нашем језику; исп. уобичајен однос — просить книгу: не просить книги, встретить машину: не встретить машины.

више у неким мање почео губити или изгубио. У нашем се језику употреба словенског генитива скоро доследно сачувала углавном само уз глагол *немати*, што се објашњава самим значењем овога глагола, односно увек присутном партиципивношћу (хлеба није имао значи *ни мало, ни трунке хлеба није имао*) и у уобичајеним изразима и фразама, које су се у своме устаљеном облику из старијег језика сачувале и данас (не дићи главе).

35. У свим другим случајевима иза одричних глагола обичнија је употреба акузатива:

Странац за све време тог дирљивог говора не подиже главу (Вођа, 248). — Нико ништа није сејао (Страдија, 253). — Нисам хтео ни стручњаке питати (И.). — Али ме ништа није толико зачудило као то мало племе (И.). — Не доказује он ништа, господине мој (И., 255). — Ја то питање нећу оставити (И.).

36. Треба рећи да је употреба словенског генитива била далеко чешћа него данас не само у старом језику већ и у језику Вука Ст. Караџића, па чак и у језику каснијих писаца, готово све до почетка овога века.

Данас се, пак, словенски генитив нешто боље сачувао једино у Босни и Херцеговини, и, наравно, у језику писаца из тих крајева²⁴.

37. Генитив без предлога употребљава се још и у узвичним реченицама и изразима, у заклетвама и уз показне заменице *ево, ено, ето* и сл.

Чудна ми чуда, једно око (Вођа, 250). — Боже мили, чуда големога (Народна песма). — Гледале га па су говориле: /Добра коња а лоша јунака (И.).— А тако ми моје вере тврде, /И тако ми части и поштења (И.). — Ено врата, ено врата (Вођа, 249).— Ето пута, ето пута (И.).

У свим овим случајевима у генитиву стоји име појма на који се на различите начине скреће пажња, обично у емоционалном изражавању: у узвичним реченицама то је појам који изазива

²⁴ Исп. од истог аутора: Падеж објекта у негативним реченицама у савременом српскохрватском књижевном језику, Наш језик, књ. XII, стр. 130—148.

чућење, у заклетвама то је појам који се истиче самим тим што се у њега заклиње, а уз показне заменице то је појам на који се указује.

38. *Напомена.* После овога излагања наставник би могао ученицима на часу дати неки краћи текст, најбоље онај који је у Граматици за гимназије за то предвиђен²⁵, да сами, евентуално и уз његову помоћ, одреде различита значења генитива без предлога.

О генитиву с предлозима

39. С генитивом у нашем језику може стајати велики број предлога, али се сви они својим различитим значењима уклапају у општу генитивно-аблативну семантику. Побројаћемо и објаснићемо најчешћа од ових значења.

40. *Месно значење.* Три су основна локална значења генитивских синтагми с предлозима: њима се одређује или место одакле се почиње вршити глаголска радња, или место где се врши глаголска радња, односно где се нешто налази, или пак, место до кога досеже глаголска процес:

Али наиђу бујице па снесу и семе и земљу са врлети (Воћа, 246). — Није се ни макао сместа (И., 248). — Повикаше . . . тврдећи како га је сам бог као анђела с неба послао (И.). — Из јаруге избауља онај говорник (Воћа, 252). — Одведен [је] у туђину из своје домовине (Страдија, 254). — Изиђе из његовог кабинета (И., 258).

Седи у хладу крај пута (Воћа, 247). — Воћа . . . коракну . . . машући достојанствено штапом испред себе (И., 249). — Преко лица стоји му масница од оструге (И., 250). — Једно дете ударила врљика преко ножице (И.). — Ко зна да још ту иза јаруге није каква дивна плодна земља (И., 251). — Обесили руке о мараме што су везане око врата (И., 252). — Више главе копље пободено, /А дно ногу ружа посабена (Народна

²⁵ М. Стевановић, *Грамматика српскохрватског језика за гимназије*, VI изд., Цетиње 1968, стр. 364.

песма). — Остаће код нас неколико дана (Пример из говорног језика).

Још два корака, па је вођа до амбиса (Вођа, 241). — Ја ћу вам причати ... иако унапред знам да ми нико живи неће веровати ... ако коме дође ово до руке те ушчита (Страдија, 253). — Иде код Стеве берберина за клуту (Р. Домановић, из књиге Савремени српскохрватски језик, II Синтакса, М. Стевановић, Бгд. 1969, 293). — Мајка одлази код њих (И. Андрић, И.). — Угледао сам ову пресму штампану кад сам дошао на допуст и свратио код свог побратима (Д. Тадијановић, И.)²⁶.

У наведеним примерима именима у генитиву обележавају се појмови према којима се врши одмеравање простора, а предлозима који стоје уз ове генитиве одређује се, прецизира се место саме радње у односу на ове појмове; нпр.: са врлети приближно значи *са горње стране, са врха врлети* (за разлику од, нпр., од врлети), из јаруге приближно значи *из унутрашњости јаруге, крај пута — близу, поред пута, са једне стране пута и сл., иза јаруге — са задње стране јаруге, до амбиса — близу амбиса, не у сам амбис* итд. итд.

41. *Временско значење.* И временско значење генитивских синтагми с предлозима, исто као и месно значење, може бити тројако: генитивским синтагмама се одређује или време од кога се почиње вршити глаголска радња, или време у току кога се она врши или време до кога траје глаголска процес. И овде су генитивима обележени појмови према којима се врши временско одмеравање, а предлозима се прецизира само време у односу на те појмове (исп., нпр., пре мога министровања и после моје смрти):

Књижевност у Србији, од почетка двадесетих година, па до 1903 није била само одраз тадашњих друшт-

²⁶ Доскора је истицано, па чак и пренаглашавано, да је погрешна употреба предлога *код* уз глаголе кретања за означавање места завршетка кретања, и увек се тражило да се ови генитиви замене дативима (нпр. *идем код Стеве* са *идем Стеви*), међутим распрострањеност генитивских синтагми с предлогом *код* у овом значењу даје нам за право да их сматрамо правилним, нормативним (исп. М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II Синтакса, стр. 291—293),

вених и политичких судара већ је била и моћно оружје у тим борбама (из Читанке, 260).

Знам да ми нико живи неће веровати, ни сада нити икада после моје смрти (Страдија, 253). — Пре читавог века мој је отац тешко рањен (И., 254). — А остале су буџетске партије биле и пре мога министровања (И., 257).

Она је ... владајућа странка у Србији све до првог светског рата (из Читанке, 265). — Српски књижевни гласник ... до 29. маја 1903. године био је средиште опозиционо расположене интелегенције (И.). — Српски књижевни гласник ... излазио је без прекида све до првог светског рата, а наставио је да излази и између првог и другог светског рата, све до 1. априла 1941. године (И.).

42. *Значење одвајања.* У примерима које ћемо сада навести именима у генитиву означавају се појмови од којих нешто потиче, одваја се или води преко:

Одвајали смо и од уста својих те сејали (Вођа, 246). — Да изаберемо ... чу се са свију страна (И., 247). — Па кога би то између нас и могли изабрати (И.). — Изабраше из своје средине десеторицу (И.). — Очекиваше од мене ... одговор (Страдија, 258). — И честитке исте од истих људи (И., 259).

43. *Значење изузимања.* У синтагмама из примера:

А да смо без њега пошлци, не дао бог, зло и наопако (Вођа, 249). — Нема, брајко, ништа без мукe (И.). — Он устаде без речи (И.). — Нико осим њега не може то урадити (Пример из говорног језика) —

именом у генитиву означава се појам који се искључује, изузима из процеса.

44. *Узрочно значење.* Генитивским синтагмама овога значења обележава се појам који је узрок глаголске радње:

Још мало па ће нам и деца скапавати од глади заједно са нама (Вођа, 246). — Човек ... мрка лица, које се готово и не види од дуге косе и браде (И., 247). —

Али му је баш због таквог држања популарност нарасла (И., 249). — Ваљда ћемо због твога ока и чичине ноге напустити ово племенито предузеће (И., 250). — Сваком се очајање ... огледа на ... изнемоглу лицу од напора и глади (И., 251). — Запрепашћен од чуда (Страдија, 256). — Те невоље нема нигде у свету, али нас је томе невоља научила због рђавих финансијских прилика (И., 257). — Народ овога краја плива у весељу ... због доласка Вашег на управу (И., 257). — Те је због тога отпуштен из државне службе (И., 259). — Књижевност је постајала право политичко разбојиште, а од тога не само да није трпела већ је ... постајала крепкија (из Читанке, 260).

Од свих предлога у нашем језику једино предлог *због* има само узрочно значење, док други предлози односно предлошко-падежне везе само у одређеним семантичким ситуацијама могу добијати узрочна значења. И та значења најчешће добијају деклинациони облици са основном аблативном семантиком, што је и природно и разумљиво, јер се оно од чега глаголска радња потиче лако може схватити и као узрок њеног вршења.

45. *Циљно значење.* Ово значење имају генитивске синтагме с предлогом *ради* (*заради, поради*):

Продао је цело имање ... и прешао у град *ради* школовања своје деце (из Граматике М. Стевановића, 376). — Нисам се, вели, одметнуо *ради* плачке, већ због незаслужених увреда које су ми неправедно чинили (И.).

Често се чује и среће употреба генитива с предлогом *ради* и у узрочном значењу, а до тог је дошло зато што се и циљ *ради* чијег се остварења врши радња може схватити и као оно што покреће, проузрокује и само вршење радње. Но ма колико лингвистички била разумљива употреба предлога *ради* у узрочном значењу односно у значењу предлога *због*, ипак је сматрамо огрешењем о правилност у језику.

47. *Компаративно значење.* У синтагмама овога значења именом у генитиву обележава се појам према коме се врши одмеравање, поређење каквог другог појма у реченици;

Чак и они најхрабрији од најхрабријих дошли ... бледи као крпе (Воћа, 251). — Обузе их тута, јача од бола (И., 252).

48. *Квалификативно значење.* И генитиви с предлозима могу се јавити у придевској функцији односно и они могу означавати особине појмова уз које стоје, што је и разумљиво јер се појмови могу одређивати, квалификовати и према ономе од чега воде порекло, потичу или се издвајају, као и према свему ономе што се доводи у везу с њима односно према ономе с чиме су у извесном, обично трајнијем, односу:

Он је путник из далека, чим га нико од нас не зна (Воћа, 247). — Вичу деца, па и многи људи из позадине (И., 249). — Удари о плот од општинске зграде (И.).

50. *Напомена.* И после ове обраде било би добро с ученицима проверити усвојена знања анализом генитивских синтагми у каквом краћем тексту, нпр. у ономе који је у ту сврху дат у Граматици М. Стевановића, на стр. 370.

Др Даринка Гортан-Премк

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. *Ујак и стриц*. — Веома често у преводима, нпр. у подлицима дневних листова, видимо да се реч *ујак* примењује на човека за којег се из контекста види да је у ствари *очев брат*. То је утицај западноевропских језика, где је родбинска терминологија слабије развијена него у нашем језику, који је из старијих епоха наследио богато диференциран систем назива за разне сродничке односе. Употреба тих термина углавном је двојака: прецизно идентификовање и диференцирање различитих односа, којима је у патријархалном друштву придаван велики значај, а такође учтиво, куртоазно ословљавање. С обзиром на то нарочито су развијени (пored општепознатих термина за односе у ужој породици) термини за односе чланова истог поколења у породицама повезаним женидбеном везом, а такође термини који означавају однос према претходном поколењу; при томе постоје реципрочни (двосмерни) термини и опозициони парови термина, а има случајева где је уобичајен назив само једног смера.

Тако женидбом човек постаје *зет* свог *шурака* (жениног брата) и својега *таста* и *таште* (жениних родитеља), а *свак* (или и овде *зет*) своје *свастике* (женине сестре), такође *пашеног* свога *пашенога* (свастикиног мужа). Његова жена постаје *снаха* (*снаја*) свога *девера* (мужевљевог брата), *заове* (мужевљеве сестре) и *свекра* и *свекрве* (мужевљевих родитеља), такође *јетрва* своје *јетрве* (деверове жене). Деца могу бити *пасторак* и *пасторка* свог *очуха* или своје *маћехе*, *синовац* и *синовица* својег *стрица* (очевог брата), *сестрић* и *сестричина* (одн. *нећак* и *нећака*) својег *ујака* (мајчиног брата) и своје *тетке* по мајци (мајчине сестре), а *братић* и *братаница* своје *тетке* по оцу (очеве сестре); за њих је стричева жена *стрина*, ујакова жена *ујна*, теткин муж *тетак* или *теча* — док обрнути (опозициони) термини овде углавном нису уобичајени. — Мање су диференцирани термини за односе

даљих поколења (*деда* одн. *дјед*, *баба*: *унук*, *унука* — и даље с префиксом *пра-*), а и односи посредством старијих поколења идентификују се углавном описно (*брат* од *стрица*, *тетке*, *ујака*). — Познате су и многе варијанте и синоними наведених термина.

Овај систем термина у наше време губи место које је раније имао у језику — делом због растакања патријархалних родовских веза, а делом утицајем туђих језика (тако у неким крајевима *шогор* од нем. Schwager значи *зет*, *шурак*, *пашеног*, *свак*). Ипак тај процес не треба силом убрзавати и непотребно осиромашивати могућности лексичког диференцирања; ако нем. Onkel, фр. oncle, енгл. uncle, рус. дядя значи и *ујак* и *стриц* — то још није оправдан разлог да и ми престајемо разликовати такве појмове.

М. П.

2. „*Бржи развој економски недовољно развијених република и Покрајине Косово*” („Политика” 18. XI 1970, стр. 5). — Пада у очи разлика у почетном слову у терминима „*република*” и „*покрајина*”. Писање првог термина није ни могло изазвати недоумицу, јер је самом множином практично искључена могућност да термин овде има карактер властитог имена. Множина, међутим, није у зр о к апелативног карактера речи, него само његов знак; другим речима, ни јединска употреба другог термина („*покрајина*”) не зајамчује да је он употребљен као властито име. У ствари су у наведеном примеру оба термина — *република* и *покрајина* — употребљена у истом, апелативном смислу, па је писање великог слова неоправдано.

Од овога треба разликовати случајеве када се употреби пуни, службени назив наших федералних јединица. Тада назив има карактер посебног имена, тако да је — сагласно тачки 12. *Правониса* — сви делови назива пишу великим почетним словима: „Социјалистичка Аутономна Покрајина Косово”, „Социјалистичка Република Србија” итд.

У извесном смислу прелазан карактер имају примери у којима се поред термина „*република*” или „*покрајина*” не наводи основно (географско) име федералне јединице. Ако уз термин постоји нека одредба која показује о којем је појму реч (нпр. „у нашој републици”, „наша најјужнија република”, „из ове

наше покрајине” итд.) — употреба великог слова није оправдана. И кад нема овакве одредбе уз сами термин, нема потребе за писањем великог слова ако је садржајем текста искључена двосмисленост, тј. ако је јасно да је реч о одређеној републици или покрајини, а не о републици одн. покрајини уопште, као типу федералне јединице (нпр. „извршно веће СР Србије расправљало је о недовољно развијеним деловима републике”). Ако пак текст не искључује двосмисленост, онда је исправно и рационално указати на значење диференцираним писањем почетног слова: „однос федерације према Покрајини” (кад се мисли на одређену покрајину, нпр. Косово) — док ће се мало слово употребити кад се мисли на било коју од наших покрајина. На тај начин, писање великог слова у оваквим случајевима условљено је потребама диференцирања.

Међутим, у примерима као онај који смо цитирали на почетку диференцијални значај великог слова искључен је изричитим навођењем географског имена, па је — сагласно општој ортографској тежњи да се текст непотребно не оптерећује писањем великих слова — требало написати „... и покрајине Косово”.

М. П.

3. *Како* [познанство] или *какво* [познанство]. — Значењску амбивалентност придевских заменица с. р. у облику ном.-акуз. јд.: *како, овако, онако, тако, некако, никако, свакако*, граматичари означавају као један од услова да се у језичкој пракси, и у њеном нормирању, овоме облику претпоставе облици: *какво, овакво, онакво* ... (в. М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, I, Београд 1970², 291). Колико прескриптивна прамастика заиста треба да оученој особини води рачуна, показује нам и пример на који смо наишли у језику Л. К. Лазаревића. Он гласи: *Мука је понављати познанство уопште, а камо ли овако* (Вертер, Српски писци, 200). Иако овај извршни стилиста XIX века придевске заменици овога типа најчешће употребљава у облику без *-в-* (*овака жена, овако познанство*), у датој контексту ништа друго не упућује на то да је у питању придевска заменица, а не прилог *овако* = „на овај начин”). Могло би се чак рећи да други језички знаци, који чине контекст овоме, упућују на прилошко значење. Јер, датој реченици следи друга у којој нема

облика што би, значењски или облички, конгруирали са објектом прве, који је означен одговарајућим обликом предметне речи — *познанство*. Читава је језичка ситуација обележена том другом реченицом, рекли бисмо — *непредметна*. Реченица гласи: *Кад се с неким ниси дуго видео, а ниси с њиме никакав особит пријатељ, ти си у забуну шта да му кажеш, како да покажеш да се интересујеш за њега*. Почињући временском реченицом, а завршавајући експликативно-начинском (дакле: *кад... како*), ова сложена реченица може се односити само на предикативне састојке прве реченице. А то имплицира употребу прилога у реченици коју смо прво навели. И, када се оваква двосмисленост језичког знака констатује у једној од фаза у развоју књижевног језика, природно ће бити да се о њој води рачуна при одређивању норме друге једне фазе у томе развоју.

Ж. Ст.

4. *Гроб Вукове кћи Мине*. — Слагање међусобно везаних делова језика онако како природа његова захтева — болно је место многих који говоре и пишу нашим језиком. Ми се свакодневно срећемо с немогућим облицима у нашој текућој, понајвише дневној штампи. Такве облике налазимо и у најутледнијим нашим дневним листовима, који свакако носе одговорност, и то крупну одговорност када и у насловима чланака и дописа, и то на истакнутим местима пропусте прешку као што је означена у овде исписаном наслову. Иако је именица *кћи* необичног облика зато што се номинативу јединине, као и именица *мати*, завршава самогласником *и*, ниједан прост човек из народа уколико је употребљава не прави прешке ове врсте у њеној промени, не оставља је, тј., у непромењеном облику у генитиву јединине. А та се именица, уосталом, као необична по облику, у вези са истакнутим завршетком ном. једн. у свакој праматици, због изузетности њене промене, даје у свим облицима њеним (*кћи, кћери, кћери, кћер, кћери, кћерју* или *кћери* и *о кћери*) па већ ни због тога не бисмо очекивали ни од кога ко, у било коме својству, пише у новинама — да једну именицу употребљену непосредно уз другу у функцији атрибуцке одредбе њене остави у непромењеном облику кад главна именица (овде *Мина*) стоји у генитиву. Ту именицу, додуше, чешће срећамо у попрешном непро-

мењеном облику акузатива, као у примерима: *Познајеш ли ти моју кћи*, *Има два сина и једну кћи* итд. уместо у правилном облику *кћер* (*Познајеш ли ти моју кћер*, *Има два сина и једну кћер*). У вези с тим треба рећи да се именица *кћи*, свакако због необичности промене у вези с обликом ном. јединине, доста ретко употребљава код нас; скоро сви, нарочито у градским срединама говоре *ћерка* место *кћи*, иако састављачи речника не признају исту вредност овим двама речима. Вук је, наиме, *ћерку* означио као деминутив именице *кћи*, што она у ствари и јесте, а каснији лексикографи у већини са ознаком *в.* (види) упућују *ћерка* на *кћи*. (*кћерка* в. *кћи*), што значи да преимућство дају другој речи. Друго је питање с колико то права чине, јер нису ретки случајеви да једне речи, некада искључиво деминутиви других речи, добијају и потпуно исто значење с њима. У језичкој пракси и именица *ћерка* се изједначила са *кћи*, али ево још не у језичком осећању свих. А и кад се те две речи потпуно изједначе док се год употребљава именица *кћи*, — нема разлога да губи промену, а док год буде променљива реч њен ће ген. јединине гласити *кћери*, па је и у горњем наслову требало да стоји: *Гроб Вукове кћери* *Мине*.

5. *Стога ни ви ни влада немамо право да дирамо у ту народну имовину.* — И овде је опет неисправна конструкција. Онај који је то написао једно је мислио, а друго говорио. А то није допуштено чак ни члану било које владе, коме се приписује ова конструкција. Али да се разумемо: ми не мислимо да је недопуштено оно што садржи сама констатација. Она управо садржи један морални принцип који је за поштовање и кога се треба придржавати. А недопуштено је, хтели смо рећи, мислити на колектив коме говорно лице само припада, и тај колектив називати владом, па у оно што хоће да се каже узети своје саговорнике, тј. 2. лице множине и владу, дакле 3. лице јединине, и уз појмове 2. и 3. лица употребити глагол у предикату у 1. лицу. Онако како су дати појмови субјекта — *ни ви ни влада* — захтевали су предикат у 2. лицу множине с којим би реченица морала гласити: *Стога ни ви ни влада немате право да дирате у ту народну имовину.* Али када је говорно лице хтело у други појам, тј. у појам означен именицом *влада*, укључити и себе, оно је морало дружчије стилизовати реченицу и рећи: *Стога ни ви*

ни ми, као влада (или: ни ми из владе или ни ми у влади) немамо право да дирамо у ту народну имовину.

6. Он износи многе појединости о двору, час суздржано, час отворено, негде као целина а негде као фрагмент. — Везник за поређење као захтева употребу имена појма испред којег стоји у падежном облику имена појма који се с њим пореди. У нашем случају појам многе појединости о двору пореди се с појмом означеним именицом целина, а како име тога појма у функцији правог објекта стоји у облику акузатива (*он износи многе појединости*), то и име појма целина испред којег стоји компаративни везник као, мора доћи у облику акузатива. И према томе горња реченица би била у коректном облику када би гласила: *Он износи многе појединости о двору. Час суздржано, час отворено, негде као целину, а негде као фрагмент.*

X.

РЕГИСТАР

XVII књиге НАШЕГ ЈЕЗИКА (нова серија)

Скраћенице: акц. = акценат; алб. = албански; алт. = алтајски; аор. = аорист; апел. = апелатив; башк. = башкирски; белорус. = белоруски; буг. = бугарски; бурј. = бурјатски; везн. = везник; гал. = галски; ген. = генитив; гл. = глаголски; гр. = група; грч. = грчки; енгл. = енглески; знач. = значење; изр. = израз; инт. = интерпункција; ир. = ирски; јак. = јакутски; казтат. = казанскотатарски; кај. = кајавски; кар. = караински; карак. = каракалпачки; карах. = карахандиски; кимб. = кимбријски; кир. = киргијски; конгр. = конгруенција; конс. = консонант, консонантски; крим. = кримски; куер. = куерикски; лат. = латински; лекс. = лексема, лексички; луж. = лужички; мађ. = мађарски; мак. = македонски; монг. = монголски; морф. = морфологија, морфолошки; мтоп. = микротопономастика; нем. = немачки; новојгур. = новојгурски; обј. = објекатски; оном. = ономастика; осм. = османлијски; осн. = основа; перс. = песијски; поволбург. = поволшкобугарски; покр. = покрајински; пољ. = пољски; пор. = порекло; пос. = посесивни; пост. = постанак; правоп. = правопис; предл. = предлог; през. = презент; прил. = прилог, прилошки; рум. = румунски; рус. = руски; синт. = синтаксички; слов. = словенски; словен. = словеначки; сртур. = средњетурски; стил. = стилизација, стилистички; стсл. = старословенски; стур. = старотурски; субј. = субјекатски; тат. = татарски; тал. = талијански; терм. = термин; тоблтат. = тоболскотатарски; топ. = топоними; тур. = турски; узб. = узбечки; укр. = украјински; уп. = употреба; урјан. = урјански; фонет. = фонетски; фр. = француски; фраз. = фразеологија, фразеолошки; функц. = функција; хорезм. = хорезмијски; црсл. = црквенословенски; чав. = чавашки; чеш. = чешки; чув. = чувашки; шор. = шорски.

А

а, везн. уп. 256
 а, фонет. 1, 2, 6, 7, 8, 9
 аблативно значење генитива 312
 Авала филм, правоп. 188
 Авала-филм није успео... (не:
 Авала филм није успела) 189
 Ада-ада, Орашје-орашје и сл.,
 апел. морф. 260

аероплан — авион, терм. 107
 акцензоване дужине 67, 157
 alte lume, рум. 44
 алунирати, терм. пост. 196
 — ан + ј 53
 аорист, акц. 77, 78, 166
 апелативи у топонимији 257, 258
 Армија во главе с генералом,
 рус. уп. 50
 армија с генералом во главе,
 рус. уп. 50

Архиепископ Данило II ... је-
дан од највећих личности,
конгр. 251
апсорбовати, терм. уп. 254
a sta de vorbă, рум. 18
a sta din vorbă, рум. 18
атерирати, терм. пост. и знач. 196
атр. + недељу (месец, годину)
дана 43
аутомобил — ауто, терм. 107
autre monde, фр. 44

Б

Бабе, морф. 205
багла, пор. и знач. 287, 288
bālgī 289
bālgū 289
bāliā, bilgā, јак. 289
bālik, bālāk, стосм. 289
Балтичко море викторијино је-
зеро и сл., топ. 263
бдѣти, фонет. 301
beaucoup, фр. прил. 49
без обзира на то да ли је (не:
без обзира да ли је), пра-
воп. 182
Бјондић, фонет. 301
благост, фонет. 301
Близикуће, морф. 206
boglya, мађ. 288
bögrāk ~ böyāk, осм. 289, 290
böğür, сртур. 289
böyär, тат. 289
böyärāk, тат. 289
böyāk, кир. 289
bögrāk, атл. 289
bögrāk, новоујгур. 289
Босанско Грахово, Источна Мо-
рава, Нови Београд и сл.,
топ. морф. 261
Бошњане, морф. 205
boyoł~boyil, казрат. 288
браду Миловића, ген.пос.уп. 266
братић и братаница, знач. 320
бројеви, акц. 75, 164
бр. + недеља (месец, година)
дана 43
бубало, знач. 289
бубрег, знач. и пор. 289
бубрег, бубригов, пор. 287
бубрек, знач. 289
bugul, јак. 288
Булевар Лењина, ген. пос. уп.
264, 270

*bugul, повбуг. 288
bukul ~ buxul ~ boxol, бурј. 288
büör, јак. 289
Буслајеву је недостајала исто-
ријска потка (не: Буслајеву је
недостајала историјска потка)
конгр. 250
buxul ~ buxal, монг.
büwřāk, кар. 289
б8брѣгъ~б8брѣкъ~боубрѣгъ~
~боубрѣкъ, црсл. 289
бѣлчгъ, црсл. 288
bǎlgü, bǎlgǎ, башк. 289
б8брек, бубрек, буг. 289
*б.жбрегъ~*б.жбрекъ, слов. 290
być (będe), пољ. 14
bűbreg, слов. 289

В

v : w, фонет. 18
Венчане, морф. 205
ви бисте (не: ви би) 183
Вјѣнцеслав, фонет. 301
влажити, фонет. 301
властито име у топонимији
257, 258
Vlah 18
вокатив, знач. и функц. 153—159
впереди, рус. 35
временско значење генитива 316,
317
вр(х рв), фонет. 217
vs > s, фонет. 18
wstade > 'stade — stade 18
vstati (se) 14, 18
v : w, фонет. 18

Г

g~γ > b, тур. 290
ğ — (скр. ц), поволбуг., фонет.
286
Газиводе, морф. 205
гвѣжѣ, фонет. 301
где, буг. 36
где, прил. везн. уп. 25, 26,
30, 31, 33
где (гдје), прил. знач. и уп. 23,
24, 25, 35, 36, 38, 39
гдѣкојѣ, фонет. 301
гдето, буг. 36
ген. лич. им., уп. 249, 252, 254

генитив пос., уп. 187, 188, 190
 генитив посесивни апелатива без одредбе који означавају одређена лица 282
 ген + показ. зам. (ево, ено, ето) 314, 315
 ген. пос. вишечланих имена с непром. првим делом 278
 ген. пос. словенских презимена на -ина, -ова / -ева 279
 ген. посесивни имена у набрајању 278
 gin, карах. 295
 гл. бити + камо, уп. 32
 гл. дисперс, знач. + куда 29
 гл. кретања + где 30, 31, 33, 36
 гл. кретања + где 30, 31
 гл. кретања + где // гл. кретања + куда 33
 гл. кретања + где // гл. кретања + куда 33
 гл. кретања + камо, 28, 89, 30, 31
 гл. кретања + куда 29, 33
 гл. кретања + куда // гл. кретања + камо 33, 37, 39
 гл. мировања + где 25, 26
 гл. мировања + камо, уп. 32, 33
 глаголски придев радни, акц. 79, 167
 глаголски придев трпни, акц. 79, 169
 глагол стати и семантичка супротност уз инфинитив 10—22
 гл. именица / гл. прилог сад, уп. 252
 гл. прилог садашњи, уп. 251, 252
 гљивица, фонет. 301
 гмйзавац, фонет. 301
 гнев Стаљина, ген. пос., уп. 268
 гнездо, фонет. 301
 година, лекс. 42, 73
 година дана, изр. пор. и уп. 42, 43
 годиште дана, уп. 44
 ГРЈ, ГДЈ, конс. гр. 305
 Гроб Вукове кћери Мине (не: Гроб Вукове кћи Мине) 323, 324

Д

да, везн. уп. 189, 263
 давање профила стручњака, уп. 194

даље од пионирских радова Шухарта, ген. пос. уп. 271
 Данилов Град, Стара планина, Мала ријека и сл., топ. морф. 261
 да овим речима ... браним (не: да с овим речима) 191
 Да останетъ на судишти 17
 двадесет, фонет. 301
 два човека моћна (не: два човека моћни) 180
 ДВЈ, ДРЈ, конс. гр. 305
 двочлане консонантске групе 299
 de, фр. уп. 308
 девер, знач. 320
 деда (дјед), знач. 321
 de zile, рум. знач. и уп. 43
 деклинација 147, 148
 делатност Радоја Домановића 310
 дело Дермстетера, ген. пос. уп. 271
 дете од три године, синт. 42, 45
 детерминативне синтагме, знач. 145, 146, 147
 Дивчибаре, морф. 205
 Дивчигоре, морф. 205
 Дјакович, фонет. 301
 Дмйтар, фонет. 301
 днѣвник, фонет. 301
 до амбиса, ген. знач. 316
 добити осмех: вратити осмех, стил. 106
 дозивање Резике, ген. суб. уп. 273
 долином Лима па све до Стона, стил. 255
 допунске синтагме, знач. 146, 147
 држање Петра и понашање Борђа, ген. пос., уп. 272
 ду —, мађ. 286
 Дугобабе, морф. 205
 дужина наставака -ама, -ав, -аст, -нути, -ати, -ити 64
 дуљења пред сонантом 65
 дужник Маркса, ген. пос. уп. 267
 душа од човека, ген. 42, 47
 дядя, рус. знач. 321

Ђ

ђе, прил. везн., уп. 26

Е

елементе спорова Лењина с Ро-
зом Луксембург, ген. суб.
уп. 274
Etenikuce, в. Неменикуће 200
етичку чистоту Грамшија, ген.
пос. уп. 268

Ж

жваќати, фонет. 300
жгѣпче, фонет. 300
ждити, фонет. 300
ждрал, фонет. 305
ждребац, фонет. 305
жлѣбати, фонет. 300
жљѣздаст, фонет. 300
жмурѣћке, фонет. 300
жнѡрац, фонет. 300
жњети, фонет. 300
жрѣбати, фонет. 300

З

з, фонет. 7
за време + ген. пл. им. 182
за менице, акц. 75, 164
замерајући часопису на уопште-
ности или за уопштеност,
или због уопштености (не:
замерајући часопису уопште-
ност) 97, 98
замерати, знач. и уп. 97, 98
заова, знач. 320
за организацију (не: испред орга-
низације) 193, 194
западномакедонски, правоп. 192
западнонемачки, правоп. 192
запис Тајовића, ген. пос. уп. 271
zastaviti, чеш. 14
zařiti, чеш. 14
zařac, поль. 14
зацртати нешто, зацртавање не-
чега, уп. 194
захваљујући личности Маркса
ген. пос. уп. 269
збйца, фонет. 300
збјапња, покр. фонет. 305
збјѣг, фонет. 304
зближити, фонет. 304
збрнйк, фонет. 300

збрда — здола (не: са брда са
дола) 3

зв. Б + сон ЈЛЉНР
зв. ДЗ 300
зв. В + сон. ЈЛР 301
зв. Г + сон. ВЛЉМНЊР
зв. ДБ 300
зв. Д + сон. СВИ 300
Звезда Јанка Веселиновића 310
звекѣтати, фонет. 300
зв. Ж + зв. Д + СОН. Р. 305
зв. Ж + сон. ВЛЉМНЊР
зв. БГД 299
зв. З + зв. БГД + само СОН. 304
зв. З + сон. ВЈЛМНР
зв. ВГД 299
ЗВЈ, ЗБЈ, ЗДЈ, конс. гр. 305
зв. М + сон. ЈЛЉНЊР 301
зв. П + зв. Б 301
згљѡб, фонет. 304
згњѣчити, фонет. 304
згрўшак, фонет. 304
зготовити, фонет. 300
здѣпаст, фонет. 300
земљарина, терм. 197
земљачина, терм. 197
зидати кућу, синт. 307
зјѣница, фонет. 300
злѡна, фонет. 300
змјјевац, фонет. 300
знајући то од много година 42
знао несумњиво највише (не:
несумњиво знао највише) 172
знћи, фонет. 300
значање одвајања, ген. 317
зрйчак, фонет. 300

И

и, везн., уп. 255
ивер, морф. 186
идеје Павлова, ген. пос. уп. 272
из, предл. уп. 308
иза јаруге, ген. знач. 316
из јаруге, ген. знач. 316
излагање Шукрије, ген. пос.
уп. 271
између Жабљака и Трсе (не:
између Жабљака и Трса) 191
изузетност Гардинера, ген. пос.,
уп. 269
име Маркса, ген. пос. уп. 269
именице ж. р., акц. 72, 162
именице м. р., акц. 70, 71,
160, 161

именице с. р., акц. 71, 161
именовање Хејкала, ген. објек.
уп. 275
име Помпидуа, ген. пос. уп. 269
имперфекат, акц. 169
Иницијалне консонантске групе
у нашем књижевном језику
in сар си, 299
интерпункција, правоп. 250, 255
инструментал + С, уп. 191
инфинитив, акц. 76, 165
in frunte си, рум. уп. 40
искључење Гародија, ген. објек.
уп. 275
Источни Пакистан, Западна Не-
мачка и сл., топ. 261
иступ Адамира, ген. суб. уп. 273
ићи кући, синт. 307

J

Јадранско море, Плавско језеро
и сл., топ. морф. 262
јаг, поль. чеш.
јарак, знач. и пор. 293
јарек, кај. 293
јарек, поль. 293
járek, словенач. 293
járek, чеш. 293
јарок, слов. 293
јаруга, знач. и пор. 294
јагуга, поль. 294
уар, тур. 293
уариг, тур. 293
језик у дневној штампи 173—195
јест (и бити) + гл. прил. са-
дашњи, уп. 251
јетрва, знач. 320
јужнобанатски, правоп. 192
јужновијетнамски (не: Јужно
Вијетнамски), правоп. 191

K

к, фонет. 7
к(а), предл. уп. 1
ка граду и сл., 7
ка + к, -г-, уп. 7
ка камену 7
ка клубу 7

како (познанство) или какво
(познанство) 322
ка Крушевцу 7
камо, прил. везн. уп. 28, 32, 39
камо, прил. знач. и уп. 23, 24,
25, 36, 37, 38, 39
Ка основама акцентуације источ-
нохерцеговачког 155—169
Ка основама акцентуације север-
нијих млађих—новоштокав-
ских говора 59—82
каткад (не: кад — кад), правоп.
255
Катунска нахија, Ријечка нахија
и сл., топ. морф. 262
квалитет, фонет. 301
квалификативни генитив 312,
313 318
кев. монг. 296
кер, 296
кёр ~ кір мај. 296
кина, пор. и знач. 295
kin, мај. 295
кињ, знач. 295
кињити, знач. 296
киоск, морф. 178, 179
kiäb, јак. 296
кір, стур. 296
клавир, фонет. 301
кључати, фонет. 301
кнез, фонет. 301
књига, фонет. 301
књига Џонсона, ген. пос., уп.
270
књигу Остхофа, ген. пос., уп. 270
код + ген., уп. 180, 181
код + ген. гл. им. 181, 182, 184
код + ген. // за време + ген. 182
Код ње је диван глас... // Она
има диван глас... 180, 181
код + ген. // поводом + ген. 182
код + ген. // при лок. 181, 182
код + ген. // у + ген. 180
код + ген. // у + лок. 182
који, -а, -е; морф. и уп. 184,
185, 189, 254
колубарске и тамнавске дужине
наставака 64
кџмлов, пор. и знач. 296
компаративно значење генитива
318
конвенционализам Ајдукјевича
ген. пос., уп. 269
конс. З са ВЈЛМНР 302
конс. П, Б са ЈЛЉНР 302
конс. Ф са ЈЛР 302
конс. Х са ВЈЛЉМНР 302

конс. Ц са ВЈМР 302
 конс. Ч са ВЛЈМР 302
 конс. Ш, Ж, Г са ВЛЈМНЊР
 302
 конструкције Мара, ген. пос.
 уп. 272
 коректност језика 248—256
 kotló, мађ. 297
 крај пута, ген. знач. 316
 критика књиге Шевцова, ген.
 пос. уп. 270
 кроз, предл. уп. 1, 8, 9
 кроз(а) + ак, уп. 8, 9
 кроза, предл. уп. 1, 9
 кроз(а) жену 8
 кроза њ 9
 кроз(а) своје поклисаре 8
 кроз(а) слику 8
 кроз(а) спољне преврате 8
 кроз(а) сузе и сл. 8
 кроза те 9
 КТЈ, КРЈ, конс. гр. 305
 ктигор, фонет. 301
 кћѐрчица, фонт. 301
 кћи, морф. 323, 324
 ку, алб. 36
 kug — куџ, албил. 199
 куда, прил. знач. и уп. 23, 24,
 25, 36, 37, 38
 куда, прил. везн. уп. 29, 33,
 34, 39, 40
 куда ћеш / камо ћеш 37
 кѹк, ап. 55
 *Кук (*Кука) 52, 53, 56, 58
 Кукањ, топ. 53, 54
 Кукари, оном. 52
 Kukuluyity, оном. 54
 Кукиновац, мтоп. 53
 Кукин, поток, мтоп. 53
 Кукић, оном. 52, 53
 Кукићи, топ. 53
 Kukul'ovici (Kuckelwitz) луж. топ.
 56
 кукова крушка 52
 Куковец, оном. 53
 Куковић, оном. 52, 53
 Куковци, оном. 53
 Кукоња, оном. 55
 Кукоч, оном. 54
 Kukulóháza, мађ. топ. 56
 Кукуева Гора, топ. 55
 Kukulic, пољ. топ. 56
 Кукуй, топ. 55
 Кукујевци, топ. 55, 56
 *Кукул или *Кукуљ (*Кук + ул,
 ул), пор. 54
 Кукулић, оном. 54

Kukulovice, чеш. топ. 56
 *Кукуљан (<*Кук + ул + ан),
 пор. 57
 Кукуљане, топ. 54
 Кукуљани, оном. 54
 Кукуљаново, топ. 54
 Кукуље, топ. 54
 Кукуљевина, мтоп. 54
 Кукуљевић, оном. 54
 Кукуљешти, оном. 54
 Кукуљовци, топ. 54
 Кукур, оном. 53
 Кукушић, оном. 54
 Кукша, белорус. оном. 56
 Кукушич, рус. оном. 56
 Кулен-Вакуф, топ. морф. 358, 260
 кућа мога оца, ген. 310
 кйп, пор. и знач. 296
 к хавелаку 7
 к(а) Харкову 7
 к храстићу / ка храстићу, уп. 7
 кзде, буг. 36
 к8дето, буг. 36

Л

Лењинов булевар (не: Булевар
 Лењина) 127
 Лењинова улица (не: Улица
 Лењина) 187
 Лењинов трг (не: Трг Лењина)
 187
 летилица, терм. 107
 лик Волумније, ген. пос. уп. 269
 лик и име Стаљина, ген. пос.
 уп. 269
 ... личности, које је требало да
 изврше одлуку (не: ... лич-
 ности које су требало да из-
 врше одлуку) 184
 Логобаре, морф. 205
 luna, лат. 196
 lună, рум. знач. 43

Љ

љето дана, уп. 44

М

Мајевица, топ. морф. 258

Мартин отац (не: отац Марте)
102

маћеха, знач. 320

међу магарадима (не: међу мага-
ради) 101, 102

месец дана, пор. и уп. 42, 43

месечина, лекс. знач. 197

месно значење ген. с предл.

315, 316

месјац — луна, рус. знач. 43

Метковић, топ. морф. 258

ми бисмо (не: ми би) 183

микрокозам, морф. 189

миришу на воће (не: миришу по
воћу) 171, 172

Мирослављеве преговоре (не:
преговоре Мирослава) ген.
уп. 249

мишљење Серенсена, ген. суб.
уп. 273

мјесец, лекс. 43

млазњак, лекс. 196

много, прил. знач. и уп. 42, 49,
50

многомилостиви, уп. 49

многопоштовани, уп. 49

molto, тал. прил. 49

морнар де Вињија, ген. пос. уп.
271

Московљанин, Лењинграђанин,
и сл. 260

млаз, фонет. 301

мљацкати, фонет. 301

мњење, фонет. 301

морал Мурте, ген. пос. уп. 269

поуол, тоблтат. 288

Мрђебаре, морф. 205

mult, рум. прил. 49

Н

над, предл. уп. 1, 2, 9

нада, предл. уп. 1, 9

нада мног, морфл. 2

над њим, морф. 2

нада те 9

насеље, апел. знач. и уп. 257,
258

настојање Черчила, ген. суб.
уп. 273

Нови Сад, Херцег-Хови, и сл.
топ. морф. 261

на куково лето, изр. пор. и
знач. 52, 56, 57, 58

наљућен тим осмијехом Чауше-
вића, ген. пос. уп. 269

намерава да преведе Лучу ми-
крокозма (не: намерава да

преведе Лучу микрокозму)
189

намџтевам се, бут. 14

на ону страну, уп. 44

напор грађанске класе, ген. 310

напоредне синтагме, знач. 145

на предлог Ђона (не: на предлог
Ђонов) 186

наследник Бреала, ген. пос. уп.
267

настојати да нађе . . . природног
наследника Фреја, ген. пос.
уп. 267

на челу са, изр. уп. 42, 50

начети, знач. 14

неакцентоване дужине 156

неакцентоване дужине којих не-
ма код Даничића 66

неделя — воскресенје, рус.
знач. 43

недеља дана, изр. пор. и уп. 42,
43, 44

недјеља, лекс. 43

неких врста робе (не: неких вр-
ста роба) 171

nemed, уп. 199

Неменикуће, топ. пор. и морф.
198—206

Nemenikutie, в. Неменикуће,
200

nemet, гал. 199

нећак и нећака, знач. 320

ни ви ни влада немате право да
дирате (не: ни ви ни влада

немамо право да бирамо) 321

низ, предл. уп. 1, 8, 9

низа, предл. уп. 1, 9

низа ме 9

низа њ 9

номинатив, знач. и функц.

149—153

Њ

његов печат сада сачуван по

цртежу Трухелке (не: његов
печат сада очуванем по цр-
тежу . . .) конгр. 254

О

- о- 208, 217
 обраћати пажњу (не: придавати пажњу) 106
 обџ онџ полџ, стсл. 44
 -ов, 53
 овамо, прил. уп. 28
 овде, прил. уп. 25, 35,
 овуда, прил. уп. 2935.
 од, предл. уп. 42, 45—49
 одвијање онога што тече, уп.
 194
 од времена Аристотела, ген. пос.
 уп. 268
 од времена Димитрова, ген. пос.
 уп. 268
 од епохе Дарвина, ген. пос. уп.
 268
 од истицања . . . поштења Грам-
 шија, ген. пос. уп. 268
 одласком Јакобсона, ген. суб.
 уп. 273
 одлука Никсона, ген. пос. уп.
 271
 однос акцената север. млађ. но-
 вошток. говора према гово-
 ру Пиве и Дробњака 81, 82
 од: отпре 46
 од: почев од 47
 од претпоставки (не: од претпо-
 ставака) 191
 одредбене синтагме, знач. 146
 одређени прид. вид. акц. 74
 одријешен (не: одрјешен) 100
 од следеће формулације Сушка,
 ген. пос. уп. 272
 о кукову дне, изр. пор. и знач.
 52, 56, 58
 „О кукову дне“ — Ad Calendas
 graecas“, 52—58
 онај, знач. и уп. 42, 44
 онај свет — овај свет, изр. 44
 онамо, прил. уп. 28
 она страна 45
 онде, прил. уп. 25, 35
 Onkel, нем. 321
 онуда, прил. уп. 29
 oncle, фр. 321
 Орјен, топ. морф. 257, 258
 орнаментика вињета . . . рађена
 је 251
 Орнаментикку вињета . . . радила
 је иста рука (не: Орнаменти-
 ка вињета . . . радила је иста
 рука) 251
 оскврн, лекс. знач. и уп. 219
 оскврн — оскврњ — 217—221
 оскврна, лекс. знач. и уп. 208,
 218
 оскврнавити, лекс. знач. и уп.
 208, 219, 229
 оскврнављеност, лекс. знач. и
 уп. 208, 218
 оскврнив, лекс. знач. и уп. 219
 оскврнивати, знач. и уп. 220
 оскврник, лекс. знач. и уп. 218
 оскврнилац, лекс. знач. и уп.
 218, 230
 оскврнитељ, лекс. знач. и уп.
 218, 219
 оскврнитељица, лекс. знач. и
 уп. 218
 оскврнити, лекс. знач. и уп.
 208, 220, 222, 229, 230
 оскврнички, лекс., знач. и уп.
 219
 оскврност, лекс. знач. и уп. 218
 оскврнути, лекс., знач. и уп.
 207, 220, 229, 230
 оскврнуће, лекс. знач. и уп.
 207, 218, 219, 229, 230
 оскврња, лекс. знач. и уп. 218
 оскврњавати, лекс. знач. и уп.
 221
 оскврњати, лекс., знач. и уп.
 221
 оскврњен, лекс. знач. и уп. 220
 оскврњеник, лекс. знач. и уп.
 218
 оскврњенство, лекс. знач. и уп.
 218
 оскврњење, лекс. знач. и уп.
 208, 218, 219, 229, 230
 оскврњив, лекс. знач. и уп. 219
 оскврњивање, лекс. знач. и уп.
 208, 218, 230
 оскврњивати, лекс. знач. и уп.
 207, 208, 221, 229, 230
 оскврњити, лекс. знач. и уп. 221
 оскврњост, лекс. знач. и уп. 218
 оскврн — / оскврњ- 223—224
 оскврнитељ, лекс. знач. и уп.
 223
 оскврнити, лекс. знач. и уп.
 23, 229
 оскврњавати, лекс. знач. и уп.
 224
 оскврњен, лекс. знач. и уп. 223
 оскврњење, лекс. знач. и уп.
 223
 оскврњивати, лекс. знач. и уп.
 224
 оскврн- / оскврњ. — 221—223

оскрнавитель, лекс. знач. и уп. 222
оскрнавити, лекс. знач. и уп. 222, 229, 230
оскрнављен, лекс. знач. и уп. 208, 222
оскрнављење, лекс. знач. и уп. 222, 230
оскрнути, лекс. знач. и уп. 223
оскрњавати, лекс. знач. и уп. 223
оскрњавити, лекс. знач. и уп. 208, 223
ослобођење Вековића, ген. објек. уп. 275
османизми 254
особину Петковића, ген. пос. уп. 268
остављање Вековића, ген. објек. уп. 275
о схватањима Ђорђа, ген. пос. уп. 272
о тешком дахтању Петра, ген. суб. уп. 274
откуда, рус. 35
оттуда рус. 35
о улози Атертона, ген. пос. уп. 271
очух, знач. 320

П

падежи, независни 179
падежи, прави или зависни 149
падежне синтагме 307, 308
pallé, чав. 289
пасторак и пасторка, знач. 320
пашеног, знач. 320
пјесница, фонет. 301
планина, апел. знач. и уп. 257
платонизам Кантора . . . или Ра-сла, ген. пос. уп. 269
плаћати, фонет. 301
поводом + ген. гл. им. 182
Поводом стогодишњице Лењина рођења (не: Поводом стогодишњице рођења Лењина) 187
поводом стогодишњице рођења Лењина, ген. суб. уп. 273
под, предл. уп. 1, 2, 9
пода, предл. уп. 1, 9
пода мном, морф. 2
пода њ 9
пода се 9

подмирити, уп. 171
подржава изјаву Рибичича, ген. пос. уп. 271
под свим, морф. 2
под скрбништвом мајке, ген. уп. 282
позади, рус. 35
позвати некога телефоном (не: назвати некога телефоном) 105
покрајина Косово, право. 321
Полу, грч. 49
по мишљењу Квина, ген. суб. уп. 273
Поморавље, Полимље и сл., топ. морф. 259
Понављање речи ради стилског појачавања значења 125—142, 231—246

1.

Функционалне и стилске карактеристике оваквог понављања 125—130

2.

Понављање именица и квантификативних речи повезаних са именицама 130—136
А. Нумеричко и квантитативно појачавање појмова 130—131
Б. Истицање низања појмова 131—135
В. Истицање концтерисаности и распрострањености појмова 135—135

3.

Понављање придева и прилога 136—142
А. Појачавање интензитета особине 136—138
Б. Обележававање прогресивног појачавања особине 138—142
Понављање глагола, неких с глаголима повезаних прилога и глаголских именица 231—245
1. Понављање глагола 231—241
2. Аналитичко појачавање процеса 241—244

3. Понављање глаголских именица 244—245
 Преглед понављања по категоријама речи, 245, 246
 по ... оцени Годела, ген. пос. уп. 272
 по оцени Кардеља, ген. пос. уп. 271
 поречје, подгорје и сл. апел. морф. 260
 посвећује ... личности Кардеља ген. пос. уп. 269
 посесивно значење ген. без предлога 309
 посјећи (не: посијећи) 100
 поставити некога, постављање нечега, уп. 194
 postaviti se, чеш. 14
 потоњи, знач. и уп. 253
 потресен (не: потрешен), пр. воп. 191
 по Трухелкину цртежу (не: по цртежу Трухелке), ген. уп. 254
 по цртежу Ћ(ире) Трухелке (не: по Трухелкином цртежу, ген. уп. 254
 роčiti, чеш. 14
 праatio је покрете Гинтера, ген. пос. уп. 271
 преговора кнеза Мирослава (не: преговоре Мирослава) ген. уп. 249
 пред, предл. уп. 1, 2, 9
 преда, предл. уп. 1, 9
 преда ме 9
 преда мном, морф. 2
 преда њ 9
 пред другим, морф. 2
 пред њим, морф. 2
 председниковање Фреја, ген. суб. уп. 273
 презент, акц. 80, 168
 према речима Богоева, ген. пос., уп. 271
 према упозорењу Лорфа, ген. суб., уп. 273
 пре Мирослављеве смрти (не: пре смрти Мирослава), ген. уп. 249
 преношење акцента 68, 69, 158, 159
 преношење Мирослављева еванђеља из Цркве св. Петра и Павла у Свету Гору (не: ... на Свету Гору 248
 при + лок 182

придаје му се значај (не: придаје му се пажња), фраз. 106
 приказ књиге Онесорга, ген. пос. уп. 271
 присвојни придев словенских презимена на -ов/-ев 279
 придеви, акц. 73, 163
 прид. зам. с. р. у облику ном.-акуз. јд., знач. и уп. 322
 присуствовао је предавању бискупа, ген. пос., уп. 282
 присутност Лењина, ген. суб. уп. 274
 програми Фреја, ген. пос. уп. 270
 продавница Месопромета (не: Месопрометова продавница) 188
 пројекти Дамјановића, ген. пос. уп. 270
 прорађивање материјала, уп. 194
 против шуровања Стојадиновића с Хитлером, ген. суб. уп. 274
 псѣћй, фонет. 301
 птйчјй, фонет. 301
 рйй алт. 288
 рурā, чув. 289
 рурāk, урјан. 289

Р

ради, предл. уп. 318
 разговори Кардеља ... с Валдесом, ген. суб. уп. 274
 речи Жданова, ген. пос., уп. 272
 Рибаре, морф. 205
 роба, морф. 160
 радо — 208, 217, 230
 родооскрвњење, лекс. знач. и уп. 224
 родооскрвнатељ, лекс. знач. и уп. 228
 родооскрвњење, лекс. знач. и уп. 228, 229
 родооскрнављен, лекс. знач. и уп. 227
 родооскрнављење, лекс. знач. и уп. 227
 родо(о)скврн — родо(о)скврњ-224—227
 родоскврн, лекс. знач. и уп. 226
 родоскврнављење, лекс. знач. и уп. 225

родоскврнац, лекс. знач. и уп. 225
 родоскврник, лекс. знач. и уп. 225
 родоскврница, лекс., уп. 225
 родоскврнички, лекс., знач. и уп. 207, 208, 227
 родоскврница, лекс. уп. 225
 родоскврнитељ, лекс. уп. 230
 родоскврнитељка, лекс. уп. 230
 родоскврност, лекс. знач. и уп. 225
 родоскврност, лекс. знач. и уп. 225
 родоскврнуће, лекс. 207, 208, 235, 230
 родоскврњац, лекс. знач. и уп. 226
 родоскврње, лекс. знач. и уп. 226
 родоскврњеност, лекс. знач. и уп. 226
 родоскврњење, лекс. знач. и уп. 226, 228, 229, 230
 родоскврван, лекс. знач. и уп. 228, 229, 230
 родоскврвање, лекс. знач. и уп. 228
 родоскврник, лекс. уп. 228
 родоскврница, лекс. уп. 207, 208, 228, 230
 родоскврнуће, лекс. уп. 228
 родоскврња, лекс. уп. 225
 родоскврство, лекс. знач. и уп. 227
 родоскврвање, лекс. знач. и уп. 227
 got, кимб. 199
 ругота од створења, ген. 47
 руке монарха, ген. 310

С

с, предл., уп. 1—6
 с, фонет. 7
 са, предл., уп. 1, 2, 3, 4.
 с(а), стил. 6
 с(а) бдјења 5
 са + вок., уп. 4
 са врлети, ген. знач. 316
 сагледати (сагледавање), уп. 194
 с(а) два 5
 са дна / с дна 5
 с(а) довиђења 4
 са жалошћу, уп. 3

са жељом, уп. 3
 са жљеба, уп. 3
 са занатом, уп. 3
 са звона, уп. 3
 са земље, уп. 3
 са . . . једним Јапонцем 4
 с(а) kg. 4
 са . . . килограмом хлеба дневно 4
 са + конс., уп. 4
 са + кс —, уп. 4
 сакупили 324 гласова (не: сакупили 324 гласа) 186
 са 1 4
 са мнош, морф. 2
 самодопринос, терм. 107
 самозадовољство, терм. 107
 самоиницијативно, терм. 107
 самокритика, терм. 107
 самокритичност, терм. 107
 самолет, рус. терм. 107
 самоникли, терм. 107
 самопослуга, терм. 107
 самопослуживање, терм. 107
 самопрегор. терм. 107
 самосталност, терм. 107
 самоуправљање, самоуправа, терм. 107
 самоуслуга, терм. 107
 самофинансирање, терм. 107
 самоход, рус. терм. 107
 с(а) психологијом 5
 с(а) псовком 5
 с(а) пчелама 5
 с(а) пшеницом 5
 са сваким 2
 са свима 2
 са својима 2
 са сестром 2
 са сином 2
 састанак Милатовића с представницима, ген. суб. уп. 274
 са схватањима Сосира, ген. пос. уп. 272
 са + с-, ш-, ж-, з-, уп. 2
 с(а) ткачем 5
 с(а) тла 5
 с(а) тмином 5
 с(а) три 4
 са шеширом 2
 са школе 3
 са штале 3
 с(а) цвијећем 5
 са штапом 2
 с браћом, морф. 32

с браћом / са браћом, уп. 2
 сват и свастика, знач. 320
 сведочењем Вековића, ген. суб.,
 уп. 274
 свекар и свекрва, знач. 320
 свѣтлац, фонет. 300
 СВЈ, СМЈ, СПЈ, СТЈ, конс. гр.
 305
 с друштвом, морф. 2
 се, уп. 255
 сеоба мотива из једне културе
 у другу (не: сеоба мотива
 кроз разне културе стил. 255
 сестрић и сестричина, знач. 320
 симбиоза је израсла . . . , конгр.
 250
 синовац и синовица, знач. 320
 синтагма, знач. 144, 145
 синтаксички балканизми 41—51
 (sich) stellen, нем. 15
 сјединити, фонет. 300
 скакати, фонет. 300
 сквичати, фонет. 304
 — скврн —, 229, 230
 скврн. лекс. пор. и уп. 207, 209
 скврн: скрн, фонет. 213
 скврн- (стсл. скврњњ), им. пор.
 и знач. 210, 229
 скврн (стсл. скврњњњ) знач.
 и уп. 24
 скврнан (стсл. скврњњњ) лекс.
 знач. и уп. 211
 скврник (стсл. скврњњ -никњ),
 лекс., знач. и уп. 210
 екврнитељ, лекс. знач. и уп. 210
 скврнити (се) (стсл. скврњнити),
 лекс. знач. и уп. 208, 212,
 229, 230
 скврност, лекс. знач. и уп. 210
 скврнути, лекс. знач. и уп. 212,
 229
 скврњ, лекс. знач. и уп. 207,
 209, 210, 213
 скврња, лекс. знач. и уп. 211
 скврњав, лекс. уп. 212
 скврњавити, лекс. знач. и уп.
 212
 скврњаост, лекс. уп. 212
 скврњење, лекс. знач. и уп.
 208, 211, 230
 скврњити, лекс. знач. и уп. 212
 с ким си, онакви си (не: са ким
 си, онакви си) 3
 скврна, лекс. знач. и уп. 208,
 210
 скврнав (стсл. скврњнавњ), знач.
 знач. и уп. 209, 211

скврнавн, лекс. уп. 208, 211
 скврнавити, лекс, знач. иуп.
 208, 212, 229
 скврнављење, лекс. 208
 склџност, фонет. 304
 скраћивање неакц. дужина по-
 сле крат. силаз. акц. 62
 скраћивање неакц. дужина по-
 сле дугог силаз. акц. 63
 скраћивање неакц. дужина по-
 сле крат. узд. акц. 60
 скраћивање неакц. дужина по-
 сле дугог узл. акц. 61
 — скрв — 229
 скрвн / скрвњ, пор. и уп. 207
 — скрн — 229
 скрн / скрњ, пор. уп. 207, 208
 скрнав, лекс. знач. и уп. 209,
 215, 229
 скрнав —: скврн-, фонет. 213
 скрнавн, лекс. знач. и уп. 215,
 230
 скрнавѣт, лекс. знач. и уп. 214
 скрнавилац, лекс. уп. 230
 скрнавина, лекс. уп. 214
 скрнавитељ, лекс. уп. 214, 230
 скрнавити, лекс. знач. и уп.
 208, 215, 229, 230
 скрнавко, лекс. уп. 214
 скрнављење, лекс. уп. 208, 214,
 229, 230
 скрнавник, лекс. уп. 214
 скрнавнички, лекс. уп. 215
 скрнавност, лекс. уп. 214
 скрнавост, лекс. 208
 скрнавчина, лекс. уп. 214
 скрњавити, лекс. уп. 216, 230
 скрњивање, лекс. знач. 213
 скрњивати, лекс. знач. 213
 скрњити, лекс. знач. 213
 скрџб, фонет. 304
 слаткоћа, фонет. 300
 следбеници Пајка, ген. пос. уп.
 267
 слика Јелене, ген. пос. уп. 269
 словенски генитив 313, 314
 сложена реченица, инт. 102, 103
 сложена реченица, стил. 100,
 101, 104, 189, 190, 192, 249
 сложенице, 217—228
 сложенице с елементом радо —
 324—228
 слџбити, фонет. 300
 сматрати, фонет. 300
 Смедерево, топ. морф. 258
 смејурија од правосућа, ген. 47,
 48

смлáчити, фонет. 304
 снаха, знач. 320
 снебивати се, фонет. 300
 свљштити се, фонет. 300
 с обзиром на то (не: обзиром на то) право. 182
 Сомбор, топ. морф. 257, 258
 с ону страну, изр. 44
 Сосиров закон 73
 Социјалистичка Аутономна По-
 крајина Косово, право. 321
 сплѣтка, фонет. 304
 спирáла, фонет. 300
 спирам се, буг. 14
 с поузданошћу коју је немогуће
 оспорити (не: коју је непо-
 требно оспоравати) 192
 с птицама / са птицама уп. 2
 срећа, фонет. 300
 ста — гл. осн. 13, 14, 15
 ставам, буг. 14
 став де Сосира, ген. пос. уп.
 272
 стаде, аор. уп. 11, 12, 13, 18,
 20, 21
 стаде га вика, изр. 12, 16, 19
 стаде га дрека, изр. 12, 16
 стаде га цика, запомагање и сл.
 изр. 16
 стало му се, изр. 22
 станвам, буг. 14
 стане, през. уп. 12, 13, 20, 21
 станеш по срѣдѣ вѣсѣхъ 17
 Стани вѣ помошѣ мнѣ 17
 становиште Витгенштајна, ген.
 пос. уп. 272
 stanouti, чеш. 14
 stanáć, пољ. 14
 старалац, фонет. 300
 stare, лат. 15, 17, 18
 старији романски узор, у ко-
 јима се осећа . . . (не: стари-
 ји романски узор где се
 осећа) 253
 стати, знач. и уп. 10—22
 stati k pravdi 17, 18
 стати на . . . гледиште, изр. 22
 стати на луд камен, изр. 22
 стати на ноге, изр. 16
 стати на снагу, изр. 22
 стати некоме на жуљ, изр. 16
 стати некоме на пут, изр. 16
 стати некоме на сенку, изр. 16
 стати некоме на срећу, изр. 16
 стáть: стану, рус. 14
 stehen, нем. 15
 стимулирати, знач. и уп. 252

стихови Тјутчева, ген. пос. уп.
 271
 с тканином 5
 с тмастим облацима 5
 с тобом, морф. 2
 стоя, буг. 14
 стриц и стрина, знач. 320
 су, предл. 3
 супруга Теодоракиса, ген. пос.
 уп. 267
 сусрети Тита са младима, ген.
 суб. уп. 274
 суфикси
 -ац 258
 -(ев)ица 258
 — ево 258
 -ин 53
 -овац 259
 — ово 259
 — (ов)ић 258
 — ор 53
 — оч 54
 — уј 55
 — ул, улј 54
 — уш 54
 сфйнга, фонет. 300
 схáрчити, фонет. 300
 сцена, фонет. 300
 сѣстати се > с — сѣстати се >
 'стати се 18

Т

такво делање (не: тако делање)
 99
 там, рус. 35
 тамо, прил. уп. 28
 таст и ташта, знач. 320
 твóрац, фонет. 301
 тежње најширих народних сло-
 јева, ген. 310
 терачина, терм. 197
 тетак (теча), знач. 320
 тетка, знач. 320
 темпорални генитив 313
 терен, лекс. 196
 терина, терм. 197
 тегга, лат. 196, 197
 тјелеснй, фонет. 301
 ткáти, фонет. 301
 тѣус, фонет. 301
 треба да се уклоне (не: имају се
 уклонити) 182
 требати, уп. 187
 трѣшња, фонет. 301

трочлане иницијалне групе
303—306
туда, прил. уп. 29
Турн Северин, топ. морф. 258,
260
турске позајмице неосманског
порекла 254—297
тут, рус. 35

У

у — (ск.ј.) стур. фонет. 286
Увац, топ. морф. 258
у време Лењина, ген. пос., уп.
268
у > ген., уп. 181
у дискусији (не: у својој диску-
сији) 193
у доба Миклошића, ген. пос.,
уп. 268
у епохи Хрушчова, ген. пос.,
уп. 267
Ужице, морф. 205
уз, предл., уп. 1, 8, 9
уза, предл. уп. 1
узрочно значење генитива 317
ујак, знач. 320
уза њ 9
уза се 9
узвратити осмехом (не: узврати-
ти осмех) 105
у Змајевим песмама (не: у пе-
смама Змаја) 187
у интерпретацији Чуверовића
ген. пос., уп. 271
у име организације (не: испред
организације) 193
уклањањем Солжењичина, ген.
објек., уп. 275
у лексичи писца, ген. пос., уп.
282
улогу Елзе, ген. пос., уп. 270
у > лок. гл. им. 182
у људима типа Миће, ген. пос.,
уп. 270
у Мажуранићеву епу (не: у епу
Мажуранића) 187
у мисао Ђорђа и реакције Пе-
тра, ген. пос., уп. 272
und е, рум. 36
unde, енгл. 321
унук, унука, знач. 320
у Његошеву Шћепану Малом
(не: у Шћепану Малом Ње-
гоша) 187

у основама . . . дела Фрегеа,
ген. пос., уп. 270
у поезији Јевтушенка, ген. пос.,
уп. 270
употреба неких предлога са а на
крају и без њега 1—9
упркос уверавањима Хусерла
ген. суб., уп. 273
у Продановићевој читанци (не:
у читанци Продановића) 187
у Радичевићевим песмама (не:
у песмама Радичевића) 187
у расправи Матјухине, ген. пос.,
уп. 279
у расуђивању противника Ма-
ра, ген. пос., уп. 267
у Решетаревој граматици (не: у
Граматици Решетара) 187
у Семасиологији Звегинцева, у
чланцима Ковтуна, ген. пос.,
ustač, пољ. 14 уп. 270
у тебе више и нема љубави . . . /
ти сад више и немаш љуба-
ви . . . 180, 181
у тренутку доласка Чаушескуа,
ген. суб., уп. 273
у улици Зечевића, ген. пос.,
уп. 270
у Шеноиним баладама (не: у ба-
ладама Шеное) 187

Ф

фигура Ероса, ген. пос., уп. 269
фигура Лењина, ген. пос., уп.
269
фигура Маркса, ген. пос., уп.
269
филозофија Маоа, ген. пос., уп.
270
флегматик, фонет. 300
формулација оцене праксе и тео-
рије Мао Це Тунга, ген.
пос., уп. 272
фракција, фонет. 300
from, предл. франц. 308

Х

х, фонет. 7
хапшење Ђорђа, ген. објек., уп.
275
хвалити, фонет. 300

Хитлерових сарадника и пријатеља (не: сарадника и пријатеља Хитлера) 188
 хлѣб, фонет. 300
 хлѣбача, фонет. 300
 хмѣль, фонет. 300
 хнопот, фонет. 300
 хрѣнлив, фонет. 300
 хтѣти, фонет. 300
 ХТЈ, конс. гр. 305
 хѣрца, фонет. 300
 хцијѣна, фонет. 300

Ц

casă stă să cază, рум. 19
 цвећарица, фонет. 301
 ЦВЈ, ЦТЈ, конс. гр. 305
 cea lume, рум. 44
 цене киосака зависе од места где су ови лоцирани (не: цена киоска зависи од места где су лоцирани) 178, 179
 szakam ~ szekam, поль. 291
 czákány, мађ. 291
 циљно значење генитива 318
 цјѣнкати се, фонет. 301.
 цкѣльети, фонет. 301
 цмакати, фонет. 301
 Црна Гора (Montenegro, Gараdag) топ. 260, 261
 csáklya, мађ. 292
 coch, кимб. 199
 Црнокрпе, морф. 205
 cusui, рум. терм. 56
 chum, алб. прид. 49
 Cuciian, Cuciiatul, Cuciata, рум. топ. 56

Ч

čabkan, осм. 292
 čavgan, хорезм. 292
 čägäl, крим. 292
 čagan, кирг. 292
 Чајниче, морф. 205
 čakāl, осм. 292
 čakan, слов. 291
 čakàn, словенач. 291
 чаканац, пор., морф. и знач. 290
 čakap — čekap, чеш. 291
 чакъа, пор. и знач. 292

čawkan, перс. 291
 čawkan, узб. 292
 чвѣрак, фонет. 301
 чекан, мак., буг. 291
 чекан, рус. 291
 чеканъ, ст рус. 290
 čep -, гл. сон. 14
 чкѣльити, фонет. 301
 чланарина, фонет. 301
 čögän, карах. 292
 čögän, новоујг. 292

Ц

цбуић, фонет. 301

Ш

šaklo ~ šaklo ~ šegäl, чув. 292
 швѣља, фонет. 300
 шквижа, фонет. 304
 шкљѣц, фонет. 315
 шкѣла, фонет. 300
 шкрѣбати, фонет. 305
 шлѣм, фонет. 300
 шлѣйва, фонет. 300
 шминка, фонет. 300
 шнешусе, фонет. 300
 шњурити, фонет. 300
 шприцати, фонет. 305
 шрѣфић, фонет. 300
 шѣуђурити се, фонет. 300
 шпекѣлисати, фонет. 300
 штѣһеник, фонет. 300
 што, везн. уп. 253, 254
 штројити, фонет. 305
 шурак, знач. 320
 шцер, фонет. 300
 шчѣпати, фонет. 300

юрѣга, струс. 294
 яр, рус., укр., буг. 294
 ярѣк, рус., укр. 293
 ярѣта, рус., укр. 294
 ярѣкъ (< стсл.*яр) ст сл. 294
 -š->-V-, чуваш. фонет. 288
 qiyiu, карах., алт. 295
 qiyin ~ gin, стгур. 295
 qolmaq, тат. 292
 qubanaq, шор. 297
 qumalaq, башк. 297

qumanaq, алт. 297
qumdan ~ qulmaq, кирг. 297
qumlaq, сртур. 297
qumnaу, куер. 297
хер. бурј. 296

xəmla ~ xomla, чув. 297
хәп, чув. 295
рй, грч. 36
ъ > а, фонет. 1
b > а, фонет. 1

НАШ ЈЕЗИК *излази од почетка XIII књиге у пет годишњих свезака од најмање четири табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња претплата износи 10 н. дин.; цена поједином броју је 2 н. дин. Прешлима слами Институту за српскохрватски језик Београд, Кнез-Михилова 35/I, на текући рачун број 608-3-133-10. Рукописе слами Уредничком одбору или дру Живојину Ситанојчићу, секретару одбора, Институту за српскохрватски језик. Београд, Кнез-Михилова 35/I.*

— Рукописи се не враћају. —

304636

